

ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

ИЗДАЈЕ:

ОДСЕК ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК И ЛИНГВИСТИКУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У НОВОМ САДУ

НОВИ САД

55

2024

РЕДАКЦИЈА

Проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Жељко Марковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Милан Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Марина Курешевић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Наташа Киш (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), prof. dr. Monica Fin (Dipartimento di Studi Linguistici e Letterari (DiSLL), Università degli Studi di Padova, Italia), prof. dr Davide Astori (Università degli Studi di Parma Italia), prof. dr Motoki Nomachi (Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, Japan), prof. dr Tomasz Kwoka (Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filologiczny Instytut Filologii Słowiańskiej, Zakład Filologii Serbskiej, Kraków, Polska), проф. др Владимир Поломац (ФИЛУМ, Крагујевац), доц. др Данка Вујаклија (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Биљана Бабић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), др Марија Брадаш (Катедра за српски и хрватски језик, Università Ca' Foscari, Venezia, Italia), Марина Обижаева (Институт славяноведения РАН, Москва, Россия), Марина Шафер (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду)

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Милан Ајдановић

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Проф. др Јелена Редли

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Душанка Звекић-Душановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Едита Андрић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др проф. др Јасмина Дражић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Сабина Халупка Решетар (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Гордана Штасни (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Гордана Штрбац (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Милан Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Страхиња Степанов (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Ајдановић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Душанка Вујовић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), проф. др Јелена Редли (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Данка Вујаклија (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Биљана Бабић (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду), доц. др Катарина Беговић (Филолошки факултет, Универзитет у Београду), Марина Шафер (Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду)

ПРОЗОДИЈСКО-ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ ПРИСТУП ДВОСЛОЖНИМ ИМЕНИЦАМА ТУРСКОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом почетном истраживању анализиране су поједине двосложне именице турског порекла у српском језику помоћу ексцерпираних речничке грађе Једномомника Матице српске и онлајн-анкете засноване на асоцијативној анализи како би се, овим прелиминарним истраживањем на мањем узорку, покренуло питање става о томе каква је свест српске лингвокултурне заједнице о њима, као и у којој мери су прозодијски адаптиране двосложне именице турског порекла у вези са стереотипима и предрасудама. Резултати су показали да код једног дела испитаних субјеката постоје предрасуде и стереотипи у вези са двосложним именицама турског порекла, али већина сматра да су именице које су предмет истраживања одомаћене, помало архаичне и имају стилску функцију у језику. Резултат аудитивног теста показао је да акценатски модел *краткоузлазни + дужина* показује колебање чак и у ареалу који важи за узоран када је реч о поштовању стандардне прозодијске норме без обзира што је реч о именицама које се због мањег броја слогова најпре прозодијски на то адаптирају, док дублетни облици следе стандард.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: лексикологија, турцизми, прозодија, акценат турцизама, речи страног порекла, лингвокултурологија, културолошки маркирана лексема

1. Увод

У овом истраживању полази се од става А. Вјежбицке да сви говорници који говоре одређеним језиком имају, осим језика, нешто заједничко што их повезује (Вјежбицка 2014: 3). Такође, указује се и на то да људи који говоре различитим језицима имају различит поглед на свет о некој теми. О томе је писао Р. Бугарски у *Уводу у општу лингвистику* сматрајући да је култура та која образује специфичан оквир у коме су одређена знања о нечему. Говорећи о културној функцији језика, Р. Бугарски напомиње да је језик „visoko vrednovan činilac društvenog života, za koji se vezuju snažne kolektivne emocije” (Бугарски 2003: 39). Зато у овом истраживању пажњу ваља усмерити на њих, као и на закључке до којих је дошла И. Глигоријевић у раду *Истраживање етнокултурних стереотипа на примеру стимулуса Турци и Турчин у*

асоцијативном тесту да постоје негативни стереотипи у вези са Турцима¹ како би се видело постоји ли такав став и према појединим двосложним именицама турскога порекла.

Имајући у виду да се стереотипима може приступити на различите начине, занимљивим се чини хипотеза да су двосложне именице турског порекла у српском језику прозодијски адаптиране лексеме па се ово истраживање позива на А. Пецу, који у *Радовима о турцизмима* истиче да турцизми „на своје поријекло могу ponekad ukazivati svojim glasovnim sklopom, ali ne i svojom gramatičkom posebnosću. Zbog toga nam te riječi i ne smetaju mnogo. Čak ni onda kada za njih imamo i vlastitu riječ. One se u takvim slučajevima javljaju kao sinonimi sa nekim stilskim obilježjima” (Пецо 2007: 309).

2. Теоријски оквир

Немали број аутора писао је о туцизмима, попут Х. Глибановић-Вајзовић (1986), А. Пеце (2007), М. Адамовића (1973), М. Ђинђић (2013), М. Теодосијевић (2011), затим П. Скока (1937–1938), Т. Муфтића (1961) и др. За истраживање вредни пажње су и речници попут А. Шкаљићевог (*Турцизми у српскохрватском језику*), Г. Елезовића (*Речник косовско-метохиског дијалекта*), Вукових речника² или Једнотомника Матице српске са 1418 лексема турскога порекла (тур. / перс. / арп.), од којих је 498 њих двосложних. За потребе овог истраживања анализирано је 75.

М. Ђинђић у раду *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)* говорећи о именовању ових позајмљеница, наводи да њихов број у живој употреби данас „у савременом српском књижевном језику не досеже до броја од 3000” (Ђинђић 2013: 6). Бавећи се термилошким одређењем њиховим, А. Пецо наводи да се оне „kod nas zovu zajedničkim imenom turcizmi”, иако их је подесније назвати *оријентализмима*

¹ И. Глигоријевић наводи да „за нас Турци нису само група, људи и народ који живи у Турској, него и освајачи, ратници, они под чијим смо ропством били пет векова и носиоци многих негативних особина” (Глигоријевић 2020: 143), док *Турчин* садржи мање афективне конотације те да уместо очекиване историје доминира физички изглед” показујући слојевитост турског етноса, у који су „уткани и различити вредносни ставови и судови – пре свега они који се односе на хигијену, однос према другима, степен развијености, начин испољавања емоција и карактерне црте” (Глигоријевић 2020: 143).

² Вукови речници имају око 1/9 турцизама, тачније, М. Поповић у раду *Памтљивек, Српски рјечник Вука Ст. Караџића* наводи 1250 турцизама у првом издању речника, односно 3700 у другом. Њихов број већи је у Шкаљићевом речнику (8742 израза и 6878 појмова) па М. Ђинђић наводи да је то очекивано јер он обухвата народне говоре и књижевна дела Босне и Херцеговине, где је ислам доминантнији него у Србији, али не обухвата нпр. „известан број турцизама из јужне Србије” (Ђинђић 2013: 6). Имајући у виду све наведено, М. Ђинђић указује да је најпре важно турцизмима одредити коначни статус у савременом српском језику.

што би „više odgovarao njihovom stvarnom porijeklu, ali je onaj prvi već ustaljen i nema potrebe da se mijenja” (Пецо 2007: 10). И према Т. Муфтићу у раду *О арабизмима у српскохрватском језику*, назив *турцизам* је оправдан пошто је највећи број позајмљеница из арапског и персијског језика „и паš језик примљен управо посредством турског језика” (Муфтић 1961: 5). У раду М. Ђинђић, такође, користи се *турцизам*, под којим ауторка подразумева реч која је „пореклом турска или која је посредством турског језика дошла у наш језик из неког другог језика, најчешће арапског, персијског, грчког и сл.” (Ђинђић 2013: 15) искључујући „хибриде са словенском основом и турским формантом” (Исто: 5).

Према А. Пецу турцизми се „јављају само као ознаке појединих предмета или појмова, али не и као носиоци читавих мисаоних сјелина” (Пецо 2007: 306) па су зато за ово истраживање релевантне само именице турскога порекла пошто „није нимало чудно што је и прозодијска одлика ових ријечи, у највећем броју случајева, усуглашена са прозодијом језика примаоца, односно говора у коме се те ријечи данас налазе” (Исто: 304). Стога, за ово истраживање важним се чини питање постоји ли узрочно-последична веза између прозодијске адаптираности двосложних „ознака појединих предмета и појмова” и централног појма лингвокултурологије – стереотипа који је део наивне слике света.

Као језички феномени, стереотипи су у књизи *О профилисању појмова с тачке гледишта когнитивне етнолингвистике* дефинисани као „слике предмета формиране у одређеним друштвеним оквирима искуства, које одређују шта предмет јесте, како изгледа, како дејствује, како га третира човек” (Бартмињски 2019: 13). Лингвисти лублинске школе сматрају да они могу бити не само негативно аксиолошки оцењени, тј. са предрасудама, већ и позитивно па ово прелиминарно истраживање треба да покаже има ли и једних и других.

3. Методологија

Истражујући ову тему, делимично по узору на методологију руског лингвокултуролога Н. Гољева,³ као целисходна, у овом истраживању, показала се онлајн-анкета где су корисници друштвене мреже Фејсбук одговарали на

³ Захваљујући *Речнику природе* (руски речник бионима и фитонима), Н. Гољев дао је одговор на питање које „информације носи руска реч, који садржај са њом повезује просечан говорник руског језика” (Гољев 2011). Основна карактеристика његовог речника је антропоцентричност и вишедимензионалност. Он је, помоћу шест типова питања дескриптивном методом, од испитаника тражио асоцијате на задате стимулусе, прве фразе која испитаницима падају на памет, одговоре на питање који се предмети и појаве могу именовати следећим речима, зашто је појава на коју указује следећа реч названа на овај начин, и које речи испитаницима падају на памет када чују следеће речи.

питања. Током неколико дана, колико је трајало истраживање, анкету је попунило 170 испитаника, од којих је 144 (84, 7%) било жена и 26 (15, 3%) мушкараца. Највише испитаника било је старости од 44 до 56 година, њих 70 (41, 2%), а затим следе испитаници од 31 до 43 године, 50 њих (29, 4%) па студенти, њих 32 (18, 8%), док је најмање било пензионера, 18 (10, 6%). Арелно, највише испитаника било је из Београда (27,6%), а затим из Војводине (26, 5%). Из западне Србије било је 15, 9%, а из централне Србије 14, 1%. Јужна Србија имала је 14, 1% субјеката, а најмање њих било је из источне Србије (1, 8%). Ниво образовања испитаника није био обухваћен овим истраживањем. Када је реч о дијалекатском пореклу, већина испитаника припада шумедијско-војвођанској и источнохерцеговачкој зони, док су испитаници чији говор карактерише један акценат, односно два, у мањини.⁴ У овом прелиминарном истраживању није испитивана дијалекатска ситуација говора испитаника ареала Србије јер се пажња усмерила само на поједине двосложне именице турскога порекла у српском језику из угла лингвокултурологије.

Упитник су чиниле три групе питања у вези са двосложним именицама турскога порекла у српском језику у оквиру асоцијативног теста, упитника упоредне анализе употребе фреквентних двосложних именица турског порекла са синонимним именицама домаћег порекла, као и аудитивног теста где је проверавана прозодијска адаптираност фреквентних именица које су предмет истраживања потврђујући или демантујући аудитивни запис. Посебно важна била су питања у вези са ставом о турцизмима у српском језику, као и да ли су их поједини примери наведених лексема изненадили када је реч о етимологији имајући у виду њихову фреквентност употребе у српском језику и познату семантику.

Асоцијативни тест показао се погодним јер је на основу амбивалентних ставова о теми, методом слободних асоцијација, као и података у асоцијативним речницима (АРСЈ и ОАРСЈ) могуће реконструисати свест српске лингвокултурне заједнице у вези са циљевима истраживања указујући

⁴ Према А. Пецу (1991), говори шумедијско-војвођанске зоне „имају четвороакценатску ситему и standardnu deklinaciju. Мада и у границама ових говора могу постојати акцентолошка неподударанја у акцентовању појединих речи, или целих категорија, свим овим говорима заједничко је постојање двaju акцената silazne и двaju акцената uzlazne prirode” (Пецо 1991: 154), али се „у начелу чувају дужине у postakcenatskoj poziciji” (Исто: 155), иако се среће појава да се оне губе „нарочито у slogovima који не dolaze neposredno iza акцентованог sloga. Ова појава, уз то, може зависити како од природе акцентованог sloga, тако и од tempa govora” (Исто: 155). Источнохерцеговачки говори су, према А. Пецу, са акцентуацијом „onoga типа која је била својствена Vuku, коју је дао Vuk у свом Rječniku, коју је систематизовао Ђ. Daničić у својим Srpskim akcentima” (Исто: 166). Ипак, наводи А. Пецо да „се и у standardnom jeziku могу javiti sa silaznim akcentom van prvoga sloga ... iако nije neobičan i povučeni akcentat”. Зато, „sasvim је prirodno, naići na niz акценатских neujednačenosti” (Исто: 167).

тако на тенденције у вези са темом, имајући у виду број испитаника обухваћених овим истраживањем и обим корпуса.

4. Дискусија

4.1. Анализа асоцијативног упитника појединих двосложних именица турског порекла у српском језику

Асоцијативним тестом биле су обухваћене двосложне именице турскога порекла за које се може тврдити да потенцијално могу указати на стереотипе и предрасуде попут: *вашка*, *инат*, *отрак*, *фитиљ* и *џева*.⁵ Субјекти су, наводећи прву асоцијацију на задате стимулусе, имали разноврсне асоцијате, а анализа показује да се у мањој мери срећу стереотипне реакције на задате стимулусе.

4.1.1. На стимулус *вашка*, најфреквентнији очекивани асоцијати који у себи не садрже стереотипе били су *коса* (41) и *буба* (25) / *буха* (1) / *бува* (5). Према ОАРСЈ, реакција *ваши* дата је на стимулус *коса*, док реакција *вашке* среће се на стимулус *уши* (39) и *Цигани*, *Хрвати* (1). Опадајући фреквентни низ чине и негативно маркирана лексема *гњида* (14), која, поред примарног значења у Једнотомнику Матице српске, означава и ‘особу лошег карактера, безвредну одвратну особу, гада и ништарију’. Истраживање показује и да су субјекти на задати стимулус одговорили истим асоцијатом па отуда *ваши* (6) / *вашка* (3) / *уши* (5). Према Једнотомнику, лексема *уш* означава и ‘неваљалца, ниткова’ па овај асоцијат садржи стереотип. Затим следи асоцијат *инсект* (14) па *паразит* (7), који, према Једнотомнику, фигуративно означава и ‘оног ко живи од туђег рада, живи на туђ рачун, ленштина, нерадник’. Културолошки је маркирана лексема турског порекла *џукела* (2), за коју П. Скок у *Етимологијском рјечнику* наводи да је циганског порекла и да је ‘pogrdna riječ za čovjeka i psa’⁶ и негативно је обојена. Затим следи асоцијат *сиrotиња* (2), а *пас*, *уљез*, *гамад* (1) и део фразеолошке јединице *обашка* (1), који су на дну скале.⁷

⁵ Асоцијативни речници (АРСЈ и ОАРСЈ) немају примере *фитиљ* и *џева*, док се *инат* среће у АРСЈ, а остали примери у ОАРСЈ.

⁶ Извори су сагласни да лексема *џукела* фигуративно означава ‘ниткова, хуљу’, односно ‘отрцану сеоску псину’. Дијахроно посматрана, ова културолошки маркирана лексема означава исто што и лексема *калаштура*, коју Б. Божиновић у *Речнику сродних санскртских и српских речи* наводи будући да им је корен исти и означава ‘обману, узимати у зајам и не мислити враћати’.

⁷ Према руском *Речнику природе* Н. Гољева (2011), лексема *вашка*, као и свих 480 стимулуса од А до М, посматрана је из угла значења, асоцијација, фраза, сазвучја, етимологије и именовања објеката. Ова лексема, сматра Гољев, ‘изгледа као псовка или комбинација звука

4.1.2. Лексему *инат* наводе оба асоцијативна речника, а према истраживању фреквенцијски низ садржи следеће асоцијате: *пркос* (40), *Србин* (14) / *српски* (5) / *Србија* (4), *тврдоглавост* (23), *контра* (6), *понос* (4), док *Турци* (2) / *Турска* (1) показују маркираност и обресе културолошкога наслеђа. Затим следи *бес* (3), прецедентна имена *Новак Ђоковић* (2) / *Марко Краљевић* (2), турцизам *намћор* (2) и *терати по свом* (2). Резултати АРСЈ, такође, наводе најфреквентнији асоцијат *пркос* (144) па затим следе *тврдоглавост* (69) и *Срби* (32), а међу последњим асоцијатима у овом речнику су *Турци* (1), мада ОАРСЈ наводи да су на реакцију *инат*⁸ први стимулуси *Срби* (13) па *бунт* (7) па *српски* (5), а *Турци* / *Турска* се не наводе.

4.1.3. Лексему *ортак* бележи ОАРСЈ на стимулусе *пријатељ* (3), *наркодилер* (2), *Канада*, *подришка*, *сељак* (1), а реакција у множинском облику (*ортаци*) јесте *Бошњаци*, *рођаци*, *слога* (1). Турцизам *ортак* акценатски је дублет и означава ‘улагача капитала, односно сарадника у заједничком послу или предузећу (у односу на остале учеснике)’, односно ‘саучесника у недозвољеном, непоштеном послу’⁹. Истраживање показује да је најфреквентнији асоцијат на задати стимулус био *друг* (72) / *другар* (33) те да није негативно маркиран и не садржи стереотип. Затим следе социјално раслојени *пајтос* (4) / *пајташ* (1), као и синоними *брат* (4) / *буразер* (1). Према Шестотомнику, *буразер* припада нестандардној лексици па може да означава и ‘фам. друга, пријатеља’ и не садржи негативну конотираност, иако је стилски маркиран. Затим следе *сарадник* (3), а на крају су *саучесник*, *кум*, *заједничка кобила*, *мафија* и *мој отац* (1). Фреквентност асоцијата показује да један део субјеката *ортака* види као пријатеља са којим може и заједнички пословати, док мањи део њих у њему види ‘саучесника у недозвољеном, непоштеном послу’.

због које желите да псујете када вас уједи’ (Гољев 2011). Редослед асоцијата на стимулус у руском језику изгледа овако: *волосы* 9; *паразит* 8; *блоха*; *грязь* 7; *вши* 6; *чесотка* 4; *блохи*; *болезнь*; *мерзость* 3; *гнида*; *голова*; *микроб*; *насекомое*; *отвращение* 2; *аккуратность*; *антисанитария*; *блошка*; *блошь*; *букашка*; *в голове*; *волос*; *вошка* ...

⁸ М. Ђинђић у раду *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)* анализирајући корпусну грађу речника наводи да је ова лексема одомаћена и са 634 потврде у корпусу. Творбено, занимљиве је структуре и садржи мноштво суфикса попут *-љив*, *-ње*, *-ица*, *-ка*, *-ски*, као и префикса којима се творе семантички фреквентне именице, придеви и глаголи попут *за-*, *из-*, *над-*, *под-* (Ђинђић 2013: 23).

⁹ Ова лексема наводи се у раду *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)* имајући у виду фреквентност појављивања у српском језику (728 у анализираном корпусу), припада *активном* фонду, мада „број појављивања није увек апсолутни параметар за уобичајеност” (Ђинђић 2013: 48). Она је богате деривационе грађе па садржи немали број творбених форманата попут *-иња*, *-лук*, *-ица*, *-ар*, *-ски*, *-ње*, *-ство*, као и префикса попут *раз-*, *у-* и сл., којима се твори мноштво семантички занимљивих лексема. За разлику од ње, лексема *буразер* је на 471. месту са 31 потврдом у корпусу. Специфична је по томе што има полисемију, али нема деривацију (Ђинђић 2013: 23).

4.1.4. Разноврсне асоцијате имао је стимулус *фитиљ*. Према М. Ђинђић у раду *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, овај турцизам је фреквентан у српском језику (26 потврда у корпусу) и богате је деривационе структуре (Ђинђић 2013: 36). Истраживање показује асоцијате почев од предмета који садрже *фитиљ* попут *фењер* (1), *свећа* (44), *динамит* (9), преко оних којима се означавају људска стања (*кратак* (31), *стрпљење* (2), *танки живци* (1), *бес* (1)), до *бомба* (11), *цигара* (2) и *пролазност* (1). Сви они не показују негативну маркираност нити садрже стереотипе ни предрасуде.

4.1.5. Једна од лексема које нема ни у АРСЈ ни у ОАРСЈ, али ни на фреквенцијској листи М. Ђинђић у раду *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)* јесте *џева*. Њу не наводи ни А. Шкаљић, ни П. Скок. Према приручнику *Велики речник страних речи и израза*, ова лексема је преко турског језика дошла у српски из арапског означавајући ‘фам. свађу, препирку; галаму, узбуну’. Акценатски је дублет (краткоузлазни и краткосилазни акценат, мада је *Велики речник страних речи и израза* (Клајн, Шипка 2006) бележи са дугоузлазним акцентом) и, према Шестотомнику, означава ‘вику, грају, галаму, ларму’.

Резултати истраживања показују да је најфреквентнији асоцијат на стимулус *џева* био *свађа* (36), *бука* (29), *галама* (21)¹⁰, а затим у опадајућем низу следе *гужва* (7), *дизање* (6), ономатопејом настала лексема *фрка* (4) која у разговорном стилу, према Једнотомнику, означава ‘узбуну, узбуђење; ужурбаност; метеж, неред, гужву’, односно ‘проблем, непријатност, невољу, тешкоћу, неугодну ситуацију’ према Б. Герзићу (*Речник српског жаргона*). Затим следи *узбуна* (2), а приметне су и омашке типа *џезва*¹¹ (4), *кувало* (1) / *кафа* (2), *птица* (2) и *журка до зоре* (2).

4.2. Упоредна анализа употребе двосложних именица турског порекла са синонимним именицама домаћег порекла

Имајући у виду корелацију асоцијата на задате стимулусе са стереотипима, у овом истраживању занимљивим се чини питање да ли су субјектима фреквентније двосложне именице турскога порекла или њихове синонимне

¹⁰ Према М. Ђинђић, лексема *галама* у речницима није „окарактерисана као реч турског порекла” (Ђинђић 2013: 3), иако је фреквентна у употреби, тачније 416 потврда има у корпусу (Исто: 24).

¹¹ Лексема *џезва*, према М. Ђинђић (2013: 32), учестала је у српском језику (без обзира на године, старости, пол, припадност одређеном крају, одређеном друштвеном слоју и професији). Она садржи 59 потврда у корпусу и садржи само два суфикса *-енце* и *-ица*.

именице домаћега порекла са циљем да се открије какав је став испитаника према појединим двосложним именицама турскога порекла у српском језику.

Полазећи од чињенице да је у синонимском пару лексема домаћег порекла неутрална а турцизам маркирана лексема, стилски обојена, од испитаника је тражено да допуне исказе типа *Када чујем турцизам X уместо речи домаћега порекла Y, Z, ја ...* како би се дознало постоји ли стереотип дат на релацији наше : стране који условљава да фреквентност инпута X буде нижа од Y, Z или је обрнуто потврђујући став из *Радова о турцизмима* изнет као хипотеза на почетку да нам турцизми „i ne smetaju mnogo. Šak ni onda kada za njih imamo i vlastitu riječ” (Пецо 2007: 309).

Осим стилске улоге, фреквентност речи домаћега порекла у односу на маркирани синоним турског порекла поларизује скалу на релацији наше : стране. Резултати истраживања показују да субјекти углавном *не реагују бурно*, иако имају одређен емотивни став према појединим двосложним именицама турскога порекла. Отуда на инпут *Када чујем да неко користи андрак, а може да каже ђаво, враг, ја ... немам мишљење о томе / не знам да је андрак ђаво / претпостављам да је особа хтела да се изрази поетично / небитно ми је (2) / не реагујем / не урадим ништа (30)*. Један део субјеката на задати инпут има дециднији став па отуда *Када чујем да неко користи белај, а може да каже несрећа, мука, беда, ђаво, ја ... будем опрезна / доживим озбиљније оно о чему се говори / сликовито ми је. (4) / насмејем се / сетим се једног вица. (4), / одреагујем позитивно (8) / знам да се шали. (8)*. Ипак, у примеру *Када чујем да неко користи дућан, а може да каже радња, продавница, трговачка или занатска радња, ја ... окренем се и одем. / Збуним се. / Изненадим се. / Зачудио би ме. (16)*, као и *Када чујем да неко користи зејтин, а може да каже уље, мастан сок од маслина, лана, сунцокрета, ја ... ни не сконтам. / Изненадим се (30)*.

Истраживање показује да, иако стилски маркиране, јасног конотативног значења, двосложне именице турскога порекла широко су заступљене у свести испитиваних субјеката. Тако се за синонимски пар *андрак – ђаво* срећу одговори типа *реч андрак је одомаћена. / Користим ту реч. (43)*. За пар *белај – несрећа / ђаво ја често користим белај. / Користим белај кад је неки проблем у питању. / Свакодневно користим ову реч (белај). (10)*. Мању фреквентност има пар *дућан – продавница / радња* јер субјекти користе *веома често продавница / Користим понекад дућан. (2)*. Ипак, код пара *зејтин – уље* субјекти су навели: *Често кажем зејтин. / Исто кажем. / Сви користимо зејтин. / Увек користим ту реч (зејтин). / Сви око мене говоре зејтин. (13)*.

Истраживање је показало и да двосложне именице турског порекла у односу на синониме домаћег порекла јесу мапиране лексеме на временској равни показујући да на једном крају стоје турцизми у свести субјеката виђени као архаичне речи захваљујући чињеници да их *подсећају на баку / dedu /*

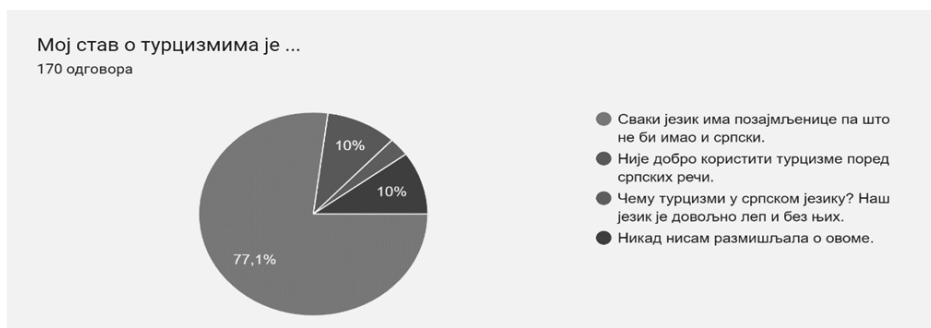
неког ко има 80 година / Помислим да је то рекла старија особа. / Сетим се детињства (17+15+3) и сл. Оне су без негативне маркираности и стереотипа. На другом крају равни стоји: Некако је ружна реч андрак. / Мало ми је дегу- тантно андрак. / Не допада ми се белај. (5) / Исправим особу. (7) / Засмета ми дућан. (16) / Не допада ми се зејтин. / Згрозим се на зејтин (7).

Истраживање је показало и да субјектима поједине двосложне именице турског порекла садрже јасно детерминисане ареалне изоглосе показујући да фреквентнија употреба двосложних именица турскога порекла у односу на синониме домаћега порекла није условљена стилским факторима, већ гео- графским. Отуда примери попут *Помислим да је из Босне. / из БиХ / Изгова- ра је Босанац. (6)* за пар *белај – ђаво*, односно *Помислим да је Хрват. / По- мислим да је из Војводине. / Помислим на моју бабу Сремицу. / Свиђа ми се. У Војводини се користи. / Питам одакле је. (7)* за пар *дућан – продавница*. Сличан је и пример *Помислим да је из Југе. / из Босне / из провинције / у Војводини се користи / из Санџака / из Београда / Помислим да је руралног порекла. (9)* за пар *зејтин – уље*.

Посебну групу чине примери типа *Приметим лепо варирање стила. / То сматрам изражајнијим, убедљивијим, ређим. / Одушевим се, јер уживам у оживљавању архаизама. / Волим када људи користе различите облике речи. (6)* за пар *андрак – ђаво*, односно *Стилски је маркирана. / Кажем да има смисла; Може се користити као синоним. (3)* за пар *белај – ђаво*. Сличну фреквентност има и пар *дућан – радња*, где су одговори били *Приметим лепо варирање стила. / То прихватим као језичку игру. / Прихватим одговор. (4)*, односно *Знам да је реч о комуникацији са саговорником из дијалекатског подручја. / Знам да су синоними. / Волим кад људи користе различите облике речи. / Сматрам да саговорник има право да користи реч коју жели. / У турском то је маслина, а не уље. (4)* за пар *зејтин – уље*. Ови примери показују какав став имају субјекти према стилским варијацијама исказа, као и о позајмљеницама у српском језику.

На основу наведеног, као и одговора на питање да изнесу став у вези са турцизмима у српском језику, закључује се да само 2,9% испитаника има став *Чему турцизми у српском језику? Наш језик је довољно леп и без њих*, а да 10% њих сматра да *Није добро користити турцизме поред српских речи*. Највише испитаника (77%) сагласно је са тим да *сваки језик има позајмљенице па што их не би имао и српски*.

Графикон 1: Став испитаника у вези са турцизмима у српском језику

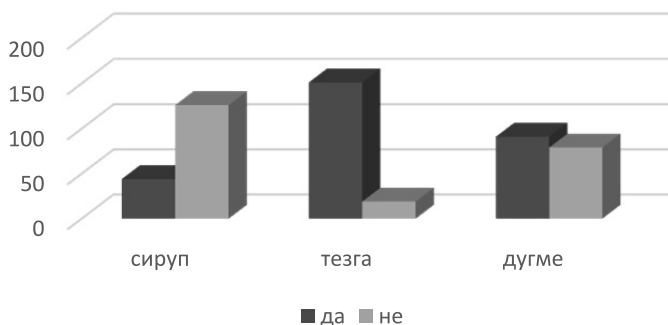

Занимљиве одговоре имао је део анкете где се захтевало да из низа примера издвоје оне двосложне именице турскога порекла које су их етимолошки „изненадиле”, тј. фреквентне лексеме за које су мислили да нису оријентализми (тур. / пер. / арап.). Низ су чинили примери *ала*, *базар*, *буљук*, *буца*, *вајда*, *девер*, *дирек*, *дугме*, *дурбин*, *ђердан*, *ексер*, *занат*, *ибрик*, *јарак*, *јогурт*, *јуфка*, *кавга*, *каши*, *кантар*, *канџа*, *кула*, *лула*, *мана*, *нишан*, *пекмез*, *перда*, *пешкир*, *реза*, *сандук*, *сурла*, *сунђер*, *табан*, *торба*, *ћебе*, *ћилим*, *ћошак*, *урма*, *фишек*, *фрка*, *цифра*, *чекић*, *черга*, *чорба*, *џада*, *шамар* и *шуга*. Резултат показује да их је највише „изненадила” именица *девер* (16) будући да је везана за родбинске односе и дубоко је укореењена у српској лингвокултурној заједници, што је очекивано. Затим следе *ексер* (14) и *дугме* (14), док су за *јогурт* (12) навели да је *грчка* руковођени личним искуством. Изненадила их је и именица *цифра* (7) за коју П. Скок у *Етимологијском рјечнику* наводи да означава ‘писмо, биљег и број’ добијено из латинског, односно италијанског језика, мада, наставља Скок, у словенским језицима постоји и са значењем ‘накит’ па отуда ‘цифрати се = украшавати се’ која је мађарске етимологије. Затим следи *фрка* (6) и *торба* (5). Ипак, било је и одговора да их етимологија наведених примера није изненадила (11) потврђујући тако речи А. Пеце из *Радова о турцизмима* да турцизми „ako se uklope u gramatičku strukturu jezika primaoca, prestaju da traju kao riječi jezika davaoca i počinju da traju kao riječi jezika primaoca i kao takve se pokoravaju svim gramatičkim pravilima toga jezika” (Пецо 2007: 309).

Инпут су чинили и примери попут *сируп* (перс. / лат.), *тезга* (перс. / тур.) и *дугме* (перс. / арап.). Резултати су показали да је 74% испитаних субјеката изненађено пореклом лексеме *сируп*, за коју П. Скок наводи да је ‘internacionalni arabizam’ добијен ‘preko srednjovjekovne farmacije’, а висок проценат (47%) имао је пример *дугме*. Ипак, свега 12% испитаника има исти став према етимологији лексеме *тезга*. Податак да 88% испитаника не изненађује етимологија лексеме *тезга*, која је, према ауторки рада *Турцизми у савреме-*

ном српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа) учестала, тј. са граматичком и семантичком деривацијом¹² (Ћинђић 2013: 18), важан је податак јер је занимљиво истражити зашто је етимологија именице *сируп* мање позната српској лингвокултурној заједници у односу на етимологију именице *тезга*.

Графикон 2: Резултат у којој мери је субјектима позната етимологија појединих двосложних именица турског порекла у српском језику

4.3. Анализа аудитивног теста: Прозодијска адаптираност двосложних именица турског порекла у српском језику

У овом истраживању посебно важним чини се питање у којој мери стереотипи и предрасуде утичу на прозодијску адаптираност појединих двосложних именица турског порекла у српском језику чија је семантика добро позната српској лингвокултурној заједници. Отуда аудитивни упитник. Од испитаника се тражило да послушају аудитивни запис лексема које су предмет истраживања и да се изјасне да ли их тако изговарају или не. Као могућност, понуђено им је и да могу да се изјасне да *не знају* како их изговарају, јер је и такав одговор важан лингвокултуролошки податак. Резултати говоре следеће:

Аудитивним истраживањем биле су обухваћене дв осложне именице турског порекла које према стандардној прозодијској норми имају *кратко-узлазни акценат* + *постакценатску дужину* у ном. јд. типа: *мèрāк*, *пāзāр*, *сòкāк*, *цìркōн*, али и примери акценатски дублетних двосложних именица турског порекла из *Једномника* Матице српске попут: *гāјтан* / *гāјтан*, *гèцо*

¹² Творбено је продуктивна па се помоћу суфикса (*-ар*, *-ње*, *-ош*, *-ки*) додатих на основу (и наставка за облик *-ти*) творе семантички занимљиве именице у српском језику.

/гѐца, мајдан / мајдан, на́мћор / на́мћор; бе́дем / бе́дем; кй́чма / кй́чма, као и примери типа дудук и акценатски триплет *ћу́ле / ћу́ле / ћу́ле*.

4.3.1. Када се погледа *Једнотомник* Матице српске, већина дублетних именица тај статус има на основу квалитета (однос узлазан / силазан) који, према *Основима акцентологије српскохрватског језика*, „не uslovljava nikakvu промену значења” (Пецо 1991: 34). Резултати прелиминарног истраживања показују да већина двосложних именица турског порекла јесте прозодијски адаптирана те да субјекти истог ареала знају за оба дублетна лика која „нису у свему равноправна” наводи се у *Прозодији и говорној култури* (Јокановић-Михајлов 2012: 60). Истраживање показује да су мале бројчане разлике међу акценатским паровима (нпр. *гајтан* = дугоузлазни (16) и краткоузлазни (13). Структуру овог одговора чине следећи подаци: з. Србија = дугоузлазни (5) + краткоузлазни (2), Војводина = дугоузлазни (5) + краткоузлазни (5), Београд = дугоузлазни (3) + краткоузлазни (0), ц. Србија = дугоузлазни (2) + краткоузлазни (1), Ј. Србија = дугоузлазни (1) + краткоузлазни (1). Сличан однос садржи и лексема *мајдан* = дугоузлазни (14) и краткоузлазни (13); *бедем* = краткосилазни (17) и краткоузлазни (10); *намћор* = дугоузлазни (11) и краткоузлазни (16). Изузетак је лексема *кичма* где је разлика знатнија (*кичма* = дугосилазни (8) и краткосилазни (19)). Структура овог одговора је следећа: з. Србија = дугосилазни (3) + краткосилазни (2), Војводина = дугосилазни (2) + краткосилазни (7), Београд = дугосилазни (1) + краткосилазни (3), ц. Србија = дугосилазни (0) + краткосилазни (3), ј. Србија = дугосилазни (2) + краткосилазни (4). Занемарљив је проценат оних који су се изјаснили да *не знају* како изговарају ове именице (нпр. *кичма*: не знам = 3 (з. Србија 2, ј. Србија 1), *бедем*: не знам = 2 (з. Србија 1, ј. Србија 1), *мајдан*: не знам = 4 (з. Србија 2, ј. Србија 2) и *гајтан*: не знам = 2 (ј. Србија 2)). Дакле, прелиминарно истраживање рађено на мањем узорку показује да субјекти, када су у питању дублети наведених именица турскога порекла у српском језику, говоре у складу са прозодијском нормом јер се на истом ареалу срећу оба дублетна акценатска облика предвиђена стандардном прозодијском нормом. Податак о томе зашто се једном облику на истом ареалу даје блага предност занимљиво је истражити, што овим прелиминарним истраживањем из практичних разлога није учињено. Лингвокултуролошки, ове именице турскога порекла углавном не садрже предрасуде ни стереотипе, јер је занемарљиво мало оних који су се изјаснили да *не знају* како их изговарају након послушаног аудитивног записа, било да се одговор *Не знам*. тумачи као небрига о теми истраживања, било да се у њему крије „отпор” према речима страног порекла будући да су испитаници унапред, већ у наслову анкете, знали да је реч о турцизмима у српском језику.

4.3.2. Важан је и акценатски модел *краткоузлазни акценат + постацентијатска дужина* у ном. јд. анализираних именица. Осим што указује и на

значај постакценатске дужине у времену где је изражена тенденција њенога губљења, дужина условљава појаву дугоузлазног акцента у зависним падежима на месту где је у ном. јд. она била па отуда *мер̄āk / мерáка, паз̄ār / пазáра, сòкāk / сокáка, ц̄иркōн / циркóна*. У књизи *Прозодија и говорна култура* напомиње се да када се овај ритмички модел наруши из било ког разлога, тада долази до тога да се „слог мења па настају деформисани облици” (Јокановић-Михајлов 2012: 63) па ову чињеницу не треба занемарити.

Резултати показују да код појединих примера двосложних именица турскога порекла доминира непренесен акценат. Отуда стандард у случају примера *циркон* = краткоузлазни + постакценатска дужина = 6 (Војводина 3, Београд 1, ц. Србија 1, з. Србија 1), али и супстандардни облици дугосилазни акценат = 19 и краткоузлазни без дужине = 6. Код других, покреће се питање постакценатске дужине, тј. да ли је има ли не, док се врста акцента не доводи у питање. Отуда нпр. *мерак* = краткоузлазни акценат + постакценатска дужина (73), док је исти акценат без дужине (64), а супстандардни, дугосилазни ван првога слога (33). Ипак, именица *пазар* има однос краткоузлазни + дужина (4) / супстандардни краткоузлазни = 6 / супстандардни дугосилазни акценат = 21 (ј. Србија 7, Београд 2, Војводина 4, з. Србија 5, ц. Србија 3). Сличне резултате има и *сокак*, у коме доминира супстандардни облик (дугосилазни = 24), док је стандардни облик (краткоузлазни + дужина) у мањини (з. Србија 1, Војводина 2, ц. Србија 1). Упечатљиво је, дакле, запажање да се анализиране именице које су биле предмет истраживања код једног дела испитаника не изговарају у складу са прозодијском нормом, иако су у питању двосложне фреквентне именице турског порекла јасне семантике за које важи правило да се најпре прозодијски адаптирају. Тај део, према истраживању, не чине само испитаници ареала старијег акценатског типа, већ и они који спадају у прогресивнији. Отуда помињани *мерак* са краткоузлазним акцентом без постакценатске дужине (64) и то: Београд (25), очекивана ј. Србија (6), али и ц. Србија (8) али и з. Србија (10) и Војводина (15). Иста лексема има и дугосилазни акценат (33) очекивано у ј. Србији (12), Београду (6), ц. Србији (4), али и у Војводини (6) и з. Србији (6).

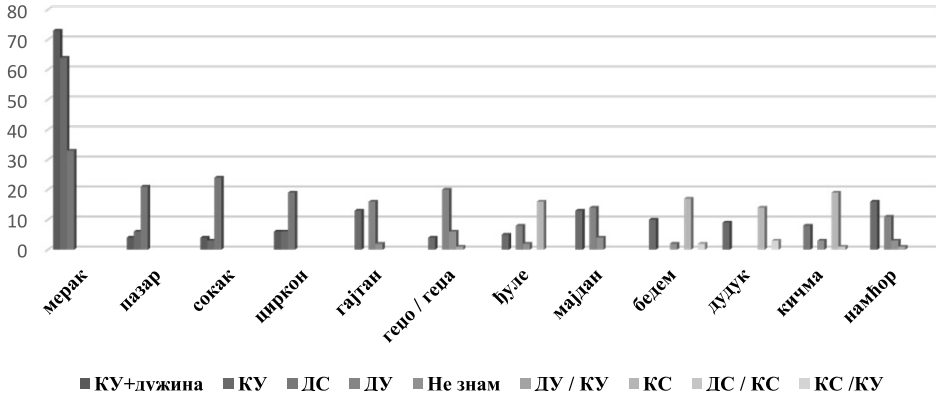
Сличан закључак показала је анализа именице *дудук*. Према истраживању, стандардни облик има само 9 испитаника (з. Србија 1, ј. Србија 3, Војводина 5), док супстандардни доминира: краткосилазни акценат = 14 (з. Србија 3, Београд 4, ц. Србија 2, ј. Србија 1, Војводина 4), мада постоји и одговор *Оба користим.* = 3 (ц. Србија 1, ј. Србија 1, Војводина 1). С друге стране, пример акценатског триплета *ћуле* показао је поштовање стандардне прозодијске норме и следеће резултате:

краткосилазни = 16 (Војводина 5, з. Србија 4, Београд 2, ц. Србија 3, ј. Србија 2)

дугоузлазни = 8 (Војводина 4, з. Србија 2, ј. Србија 2)

краткоузлазни = 5 (Београд 2, ј. Србија 1, з. Србија 1, Војводина 1)
 Не знам = 2 (ј. Србија)

Графикон 3: Резултати аудитивног упитника двосложних именица турскога порекла у српском језику

Питање акценатског модела *краткоузлазни акценат + поста акценатска дужина* именица домаћега порекла није обухваћено овим истраживањем, а могло би допринети коначним резултатима који, осим прозодијских, могу у себи сабирати и лингвокултуролошке разлоге. Уколико би се таквим истраживањем доказало да се у ареалу који чини стандардну прозодијску норму говори у складу са њом или у великој мери ближе њој када је реч о двосложним именицама домаћега порекла, то би упућивало на закључак да лингвокултуролошка субјективно обојена слика света јесте део прозодијских истраживања акцената појединих именица странага порекла.

5. Резултати

Овим истраживањем било је обухваћено 75 фреквентних двосложних именица турскога порекла у српском језику од укупно 498 њих из Једнотомника Матице српске чија је семантика испитаницима добро позната. Оне су анализирани на узорку од 170 испитаника ареала Србије из три различита угла са циљем да се покаже какав је прозодијско-лингвокултуролошки став испитаника према њима. Дошло се до следећег:

5.1. Када се погледа анализа асоцијативног теста у коме су стимулуси били *вашка, инат, ортак, фитиљ* и *цева*, примећује се да не тако честа појава стереотипа постоји када се двосложном именицом турскога порекла (стимулусом) означава нека негативна људска особина, што чини део секундарног

значења дате лексеме. Отуда *вашка* = *гњида, уш; паразит; цукела; ортак* = *саучесник у непоштену послу*, а пример стереотипа показао је стимулус *инат* = *Турци / Турска*. Иако појава стереотипа није доминантна, њихово присуство у овом истраживању јесте индикатор поларизоване скале свести дела испитиваних субјеката српске лингвокултурне заједнице дате на релацији наше : *страно*.

5.2. Када се паралелно посматрају двосложне именице турског порекла и синонимне именице домаћег порекла како би се видело да ли лингвокултуролошки фреквентнија употреба турцизама нужно значи одсуство стереотипа, закључује се да субјекти у подједнакој мери користе двосложне именице турског порекла и синониме домаћег порекла, мада у појединим синонимским паровима именице турског порекла виде као архаичне, речи које их враћају у *прошлост / детињство* или *подсећају на претке*. Истраживање је показало да је мањи део субјеката „против” турцизама па зато *исправе* саговорника који их користи, јер им *засмета турцизам / не допада им се / згрозе се*. Резултат је показао да од 170 испитаних субјеката таквих има 2,9%. Истраживање је показало да је фреквентнија употреба двосложних именица турског порекла условљена и ареалом па отуда помисао да је онај ко их употребљава *из Босне / БиХ / Војводине / Босанац / баба Сремица / из Санџака / руралног порекла*. Један део испитаника инсистирао је на стилским варијацијама исказа, као и на значају раслојеног идиома па нема предрасуде ни стереотипе у вези са двосложним именицама турског порекла у српском језику. Ипак, етимологија појединих именица попут *девер, ексер, дугме и јогурт* „изненадила” је испитане субјекте. Потврђено је да су, иако одомаћене у српском језику, поједине именице које су предмет овог истраживања дубоко лингвокултуролошки укорене у свести испитаника попут нпр. именица које означавају родбинске односе те да према њима постоји изванредан став прожет стереотипом.

5.3. Када се узме у обзир резултат аудитивног теста, где су испитаници потврдили или демантовали да ли према аудитивном запису исто изговарају именице које су биле предмет истраживања, или су изразили став да *не знају* како их изговарају, уочава се да код једног дела испитаника у ареалу који чини прозодијски стандард постоји одступање од прозодијске норме или колебање. Према резултатима истраживања, акценатски модел *краткоузлазни + дужи-на* у ном. јд. двосложних именица турског порекла у српском језику није у већој мери показао усаглашеност са прозодијском нормом, док су дублетни облици били у складу са прозодијским стандардом.

6. Закључак

Имајући у виду интерференцију услед контакта два несродна језика, лингвокултуролошки посматран је проблем стереотипа када је реч о двосложним именицама турског порекла у српском језику, а на плану прозодије посматран је степен адаптираности ових именица како би се показало да ли постоји узрочно-последична веза међу њима.

Када се сачини пресек два скупа (лингвокултуролошког, који је чинила анализа асоцијативног теста и употребе синонима, и прозодијског на основу анализе аудитивног упитника) у циљу долажења до одговора на питање да ли има стереотипа и предрасуда када је реч о двосложним турцизмима у српском језику, као и у којој мери су испитаници ближе или даље стандардној прозодијској норми, на узорку од 15% анализираних двосложних именица турскога порекла, долази се до закључка да:

- стереотипи нису доминантна појава када је реч о двосложним именицама турскога порекла у српском језику, али њихово малобројно присуство јесте индикатор поларизоване скале свести анализираниог случајног узорка на равни наше : стране. Истраживање је показало да је 2,9% испитаника (од 170 анкетираних) са ставом *Чему турцизми у српском језику? Наш језик је леп и без њих, а 77% њих не види проблем у вези са позајмљеницама у српском језику, где спадају и турцизми;*
- субјекти користе двосложне именице турског порекла и паралелно са њима користе и синонимне речи домаћега порекла;
- у синонимском пару (турцизам / реч домаћега порекла) реч страног порекла стилски је маркирана, али према њој субјекти углавном имају позитиван став (*враћа их у прошлост, детињство, подсећа на претке који су их користили* итд.). У мањем проценту су они којима „засмета” двосложна именица турскога порекла;
- поједине двосложне именице турскога порекла јесу одомаћене речи у српском језику па су примери попут *девер, ексер, дугме* и *јогурт* „изненадили” субјекте етимологијом, што је лингвокултуролошко питање (нпр. *девер* је именица тематске групе родбинских односа и чврсто је лингвокултуролошки детерминисана као „неко ко је *наш*”);
- прозодијски, дублетни облици двосложних именица турскога порекла у српском језику у складу су са стандардом, иако је ово питање комплексно и различито се третира у нашој и у иностраној литератури. Традиционално код нас, оба дублетна облика акценатски су равноправна. Ипак, питање зашто је један фреквентнији од другог на истом ареалу вредно је пажње;

- акценатски модел *краткоузлазни акценат + постакценатска дужина* у ном. јд. двосложних именица турског порекла делимично је показао неусаглашеност са прозодијском нормом код једног дела испитаника у ареалу прозодијског стандарда. Драгоцене одговоре на питање зашто могу дати и резултати прозодијских истраживања двосложних именица домаћега порекла који би, компаративно, помогли да се одговори у којој мери постоји лингвокултуролошки обојена слика света дата на релацији наше : страно, превасходно зато што је однос језика, културе и мишљења чврсто повезан, о чему је и аутор *Увода у општу лингвистику* говорио (Бугарски 2003: 38).

ИЗВОРИ

- Герзић, Боривој (2012). *Речник српског жаргона*. Београд.
- Голев, Николај (2011). *Словарь обыденных толкований русских слов. Лексика природы*. В 2 т. Т. 1. А–М (АБРИКОС – МУРАВЕЙ) (480 слов-стимулов) / Под ред. Н. Д. Голева, Авторы составители Басалаева
- М. Ю., Воробьева М. Е., Голев Н. Д., Дударева Я.А., А. В. Замилова Ким Л. Г., Кишина Е. В., Кузнецова
- Т. Ю., Мельник Н. В, Кемерово: „Издательство Кемеровского университета”.
- Драгићевић, Рајна, Пипер, Предраг и Марија Стефановић (2011). *Обратни асоцијативни речник српскога језика (II део; од реакције ка стимулусу)*. Београд: Београдска књига.
- Елезовић, Глиша (1932–1935). *Речник косовско-метохиског дијалекта*. I СДЗБ IV (1932); II СДЗБ VI (1935).
- Клајн, Иван и Милан Шипка (2006). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Пипер, Предраг, Драгићевић, Рајна и Марија Стефановић (2005). *Асоцијативни речник српскога језика (I део; од стимулуса ка реакцији)*. Београд: Београдска књига.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976. Загреб, 1967–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.

*

- Božinović, Branislava (2010). *Rečnik srodnih sanskrtskih i srpskih reči*. Beograd: Pašić i sinovi.
- Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Адамовић, Милан (1973). О пореклу српскохрватских османизама. *Јужнословенски филолог*. XXX / 1–2: 229–236.
- Бартмињски, Жежи (2019). О профилисању појмова с тачке гледишта когнитивне етнолингвистике. У: *О вредностима у српском језику 2* (ур. Д. Ајдачић). Београд: Алма. 7–36.
- Бугарски, Ранко (2003). *Увод у општу лингвистику*. Београд: Чигоја.
- Глибановић-Вајзовић, Ханка (1986). О турцизмима у српскохрватском језику са социolingвистичког становишта. *Књижевни језик*. 15/2: 141–147.
- Глигоријевић, Ивана (2020). Истраживање етнокултурних стереотипа на примеру стимулуса Турци и Турчин у асоцијативном тесту. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*. 129–145.
- Бинђић, Марија (2013). *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. Београд.
- Јокановић-Михајлов, Јелица (2012). *Прозодија и говорна култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, књ. 42.
- Муфтић, Теуфик (1961). О арабизмима у српскохрватском језику. *Прилози за оријенталну филологију*. 10–11: 5–29.
- Пецо, Асим (2007). *Радови о турцизмима*. Сарајево: Босанско филолошко друштво, књ. 5.
- Пецо, Асим (1991). *Основи акцентологије српскохрватског језика*. Београд: Научна књига.
- Теодосијевић, Марија (2011). Турцизми у топонимима Београда. *Анали Филолошког факултета*. 381–397.

*

- Goddard, Cliff and Anna Wierzbicka (2014). *Words and Meanings. Lexical Semantics across Domains, Languages and Cultures*. 6th ed. Oxford: Oxford University Press.
- Popović, Miodrag (1983). *Pamtimek, Srpski rječnik Vuka St. Karadžića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Skok, Petar (1937–1938). Prilozi proćavanja turcizama u srpskohrvatskom jeziku. *Slavia*. XV. Praha: 166–190.

Milena M. Stojanovic

PROSODIC AND LINGUOCULTURAL APPROACH IN TWO-SYLLABLE NOUNS OF TURKISH ORIGIN IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this research, certain two-syllable nouns of Turkish origin of Serbian language were analyzed using dictionaries of Serbian language and online survey based on associative analysis uncover an attitude about the awareness of the Serbian linguistic and cultural community about them, as well as to what extent two-syllable nouns of Turkish origin have stereotypes and prejudices prosodically. The results are suggesting that some of the examined subjects have prejudices and stereotypes, but the majority consider that the nouns are domesticated, somewhat archaic and have a stylistic function in the language. The result also showed that adaptation in prosody issue is a part of linguistic and cultural point of view. Therefore, people who are resistant to words of foreign origin have long hesitated to pronounce them according to the prosodic norm.

KEYWORDS: lexicology, prosody, stress of words of Turkish origin, foreign words, linguoculturology, culturally marked word

Милена М. Стојановић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Србија
stojanovic.milena77@gmail.com

ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА МЕДИЦИНСКЕ
ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У ДЕЛИМА *КРАТКО ПОКУШЕНИЈЕ О
КАЛАМЛЕЊУ КРАВЉИ БОГИЊА ЈОЖЕФА САТМАРИЈА (1818)*
И *ТОРЖЕСТВЕНО ЛЕКАРСКО СОЧИНЕНИЈЕ О ХРАНИТЕЛНОЈ
БОГИЊИ ЂОРЂА ПАНТЕЛИЋА (1832)*¹

У овом раду дат је предлог лексикографске обраде медицинских термина забележених у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи Ђорђа Пантелића* (1832). Поред ексцерпираних грађе дате у виду речника, у раду су дате основне напомене о терминологији, као и резултати поређења забележене грађе са савременим медицинским термилолошким системом².

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјска лексикографија, лексикографски чланак, речник, медицина, терминологија, 19. век.

1. Увод

1.1. Терминологија и термин

Терминологија³ представља систем термина, речи које се користе у одређеној науци за означавање специфичних појмова у научним, техничким и уметничким областима (Михаљевић 1998: 7; Ђирка 1998: 126; Драгићевић 2007: 20; Бјелаковић 2017: 18). Терминологија као наука је мултидисциплинарна: припада лингвистици, али и логици, информатици и другим области-ма (Винавер 1996: 21).

¹ Овај прилог представља унеколико модификован део мастерског рада, одбрањеног 2021. године на Филозофском факултету у Новом Саду, под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

² Приликом упоређивања ексцерпираних грађе са савременим термилолошким системом коришћени су: *Медицински лексикон* (1983), *Вишејезички медицински речник* (Костић 1987) и *Речник српског језика* (2011).

³ Назив *терминологија* потиче од латинских речи *terminus* – међа, граница, циљ, и *logos* – реч, говор (Михаљевић 1998: 7).

Термин има номиналну и семантичку функцију, односно именује и означава одређени семантички садржај и повезан је са одређеном сфером употребе (Гортан-Премк 1988: 15; Širka 1998: 70; Бјелаковић – Кнежевић 2007: 70). Термин је такође тема термилошких речника, стручних и термилошких спискова (Дудок 1996: 17).

Термилошке јединице припадају и општем лексичком фонду и специфичном, стручном и научном. Термини имају посебан статус у односу на лексеме општег лексичког фонда (Гортан-Премк 1988: 15; Драгићевић 2007: 21), а те специфичности подразумевају: (1) ограничену способност за даљу семантичку дисперзију, тј. тенденцију ка моносемичности у оквиру једног термилошког система, (2) ограничену деривациону способност, (3) ограничену могућност развијања синонимије, (4) већу могућност успостављања антонимских односа и (5) већу способност развијања хипонимије (Гортан-Премк 1988: 17–20; Бјелаковић 2017: 20).

Бројни аутори наводе карактеристике које идеалан термин треба да поседује: специфична сфера употребе, недостатак емоционалне обојености, слаба метафоризација, везивање форме за појам, важност писане форме, прецизни односи термилошке корелације између различитих језика, постојање синхроне димензије, транспарентност, устаљеност, краткоћа, недвосмисленост, прецизност, несинонимност (Širka 1998: 128; Бјелаковић – Кнежевић 2007: 71). Међутим, нису сви квалитети подједнако присутни у сваком поједином термину, нити се при изградњи термина могу примењивати у истој мери (Дудок 1996: 17).

Развијен термилошки систем је један од примарних услова који се мора испунити како би се одређени језички израз могао сматрати стандардним, и требало би да буде резултат свесне интервенције и неговања (Širka 1998: 128; Бјелаковић 2017: 21).

2. Лексикографска обрада

Предлог лексикографске обраде медицинских термина дат у овом раду заснован је на термилошким јединицама ексцерпираним из дела *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* Ђорђа Пантелића (1832). Забележен је 141 термин (именице и именичке синтагме). Поред једночланих термина, статус одреднице имају и вишечлане термилошке јединице чију структуру чине именице и придеви (придев + именица: *златна жила*; именица + придев: *грозница желудна*; именица + именица: *теченије бала*; придев + придев + именица: *лажна кравља оспа*). Будући да је понекад тешко уочити границу између глагола као лексеме општег лексичког фонда и глагола у

функцији термина, у овом раду ова врста речи није забележена. С обзиром на то да је оваква врста речника намењена и широј читалачкој публици заинтересованој за овакву тематику (Бјелаковић 2017: 198), одреднице су транскрибоване и уређене према азбуци стандардног српског језика.

Структура лексикографског чланка у овом раду садржи следеће елементе⁴: (1) транскрибовану одредницу – једночлани термин или фразни термин⁵ (маркирану болдом), (2) граматичку информацију (обележје рода уз именицу – м, ж, с), (3) порекло термина (у виду скраћенице)⁶, (4) регистровану форму у оригиналу (дату у угластим ортографским заградама), (5) дефиницију (у курзиву)⁷ и (6) потврду са (ширим) контекстом у којем је пример забележен, са иницијалима аутора, годином и бројем странице на којој се потврда налази.

Лексикографски чланак у речнику могао би се представити на следећи начин:

ТЕРМИН / ФРАЗНИ ТЕРМИН граматичка информација порекло термина. <регистрован оригинални граfiјски израз термина> *значење*. контекст (иницијали аутора, година и број странице).

3. Речник

Скраћенице и симболи:

ж – именица женског рода

м – именица мушког рода

с – именица средњег рода

грч. – грчки

лат. – латински

нем. – немачки

ром. – романски

тур. – турски

[...] – изостављени део текста

(?) – постоји сумња у тачност дефиниције

Б

БАЛА ж ром. <бала*> *слуз уста и носа, слина*. – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чисѣня, исто тако изъ носа **бале**, отоцы на врату, склонѣны на трулежъ, пагубне гукѣ; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада

⁴ Структура у највећој мери одговара структури у *Терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)* (Бјелаковић 2017).

⁵ Под фразним термином подразумева се вишечлана лексичка јединица (multiword lexical unit) која функционише као термин (Riggs 2003: 343, према Бјелаковић – Суботић, 2011: 156).

⁶ У сврху утврђивања порекла забележених термина, коришћени су следећи речници: *Rječnik hrvatskoga ili sprskog jezika JAZU* (1880–1976), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskog jezika* Петра Скока (1971–1974), *Leksikon stranih reči i izraza* Милана Вујаклије (1986) и *Речник српскохрватског књижевног језика* (1990).

⁷ Приликом дефинисања коришћени су следећи речници: *Leksikon stranih reči i izraza* Милана Вујаклије (1980), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речник српског језика* (РМС, 2011).

из медь костію, и виде имъ се зуби; ето тако најпосле и самимъ првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

БАЛАБАН м ром. <балабанъ*> *кијавица*. – Родителъ пакъ у предразсудку своме, да бы у лето збогъ велике врућине, а у зиму збогъ велике зиме шкодљиво могло быти каламленъ крављи богиня, не валя остављати, него имъ валя на видило ставити, да многопутій у летнѣ врућуне децы обычно царствуе трбуочишћенъ (лаксіръ) или срдоболя, или различита избіенія по тѣлу; у зиму пакъ царствуе обычно балабанъ, зима, кашаль и т. д, кое бы могле и на накаламлѣника наићи, ал' не зато што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне, него што то теченіе времена собомъ донесе [...] (ЈС 1818: 51).

БЕЛА ЦИГЕРИЦА ж <беладжигерица*> *парни орган за дисање, плућа*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жествовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню своју красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнимъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболу добили [...] (ЈС 1818: 10).

БЕЛОЦИГЕРИЧНА ХЕКТИКА ж <белоджигерична хектика*> *заразна болест човека и животиња коју изазива Кохов баџил, сушица, туберкулоза*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жествовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню своју красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнимъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболу добили [...] (ЈС 1818: 10).

БЕСНОЋА ж <бесноћа> *вирусно обољење животиња (обично код паса, вукова, лисица и мачака), које може да се пренесе и на човека уједом бесне животиње, проузрокујући велику раздраженост и поремећеност ума, беснило*. – Као н.п. да се изъ бесна пса извади крвѣ, и да се коме накалами, накаламлѣнику неће ништа шкодити, ал' нека се докосне бала овогъ бесна пса (гди се то естъ ове прилѣпчиве болести отровъ ограничава) до тѣла, гди е само као одѣ иглице врхъ загребено, такиће бесноћу добити, и буди какву да е часть тѣла бесанъ пасъ угризао, опетъ зато у оној ће се тѣла части ограничити, онде ће се преправљати прилѣпчиви отровъ (ал' зато опет

неће проче влаге тела покварити) съ коіомъ има сродство овај прилѣпчивый отровъ [...] (ЈС 1818: 33).

БЉУВАЊЕ с <бљување*> *избацивање из уста садржај желуца, повраћање (хране, тића, крви и сл.).* – Случајно родњени на руци меурић кравље оспе, показуесе отоком жљезда подрамени, итрим биенњем жиле, грозом, осећањем нике слабости, болџом у слабини и глави, бљувањем; коима се често и само бунцање дода (ГП 1832: 15).

БОГИЊЕ ж <богинџ*> *назив за неколико врста заразних обољења са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, остице, такве бубуљице, остице.* – Кџ предохраненію најсуровіе одџ свію другіј болестіј, сирџчъ богиня, или тако називаеми одџ други оспица, кое су толико хиљада людіј бџданима и невольнима учиниле, изашла е давно 1804. книжица [...] (ЈС 1818: 3).

БОЛ м <бол> *осећај телесне, физичке патње.* – Бол и услаждение есу два хранителџа живота и обое води на погибел, кад е излишно (ГП 1832: 25).

БОЛЕСНИК м <болесникџ> *онај који је болестан.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасџдне части, да, и саму костџ изе, богинџ поцрне, у коима ніе права влага, него покваренџ црвенџ гной, или каква црна сврабна влага; коя и ону пару што из душе болесникџ како годџ и зной, и мокроћу поквари, и са тимџ воздухџ смрадномџ куж-

номџ матеріомџ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпи-ти немогу [...] (ЈС 1818: 11).

БОЛЕСТ ж <болестџ*> *нездрави стање организма изазвано поремећајем његових животних функција, обољење.* – Мислимџ, да ніе выше нужно да се при овой гнусной и гадной болести задржавамаџ [...] (ЈС 1818: 12); Већа е надежда за-синула да ће се болест укротити и утаманити моћи, каламњенњем саме човечие богинје, кое е код циркаског и други восточни народа најпре у обичаю било, потом у Цариград при-нешено, а одавде чрез знамениту го-сподџу Вортлей Монтагуе, супругу посланика енглеског у двору ото-манскомџ, у Енглеску прешла (ГП 1832: 7–8).

БОЛЕСТ РУЖЕ ж <болест руже> *акутно инфективно обољење које се клинички манифестује локализованим, оштро ограниченим црвенилом, отоком коже и симпто-мима опште инфекције, еризипел, црвени ветар.* – Румен, пузир обкољаваоји кадкад видџен е изо-стати, кадкад широм цело раме као болест руже (Rothlauf) заузима (ГП 1832: 20).

БОЛЕШТИНА ж <болештина> *заразна болест.* – Изџ овога се свега јасно види, да е права истина, да, кадџ се коме кравлџ богинџ едаредџ добро приме, нигда выше томе при-родне богинџе силу своју и снагу показивати немогу; а накаламленџ ово тако е невредимо, да нити е ко кадџ одџ нџга умрео, нити е ко тога

ради какву бѣдну болештину на се навукао (ЈС 1818: 20–21).

БОЉА ж <боля*> *болест, бол.* – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медьу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после обррате у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и изпусе изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

БОЉА КОЖЕ ж <боля коже*> *кожна болест.* – [...] сад пакъ приноси тѣлу различито здраве промѣне, а имено: У млогимъ избѣнїяма, и загноенїяма, у боляма коже, болно побудьену силу живота, коя сва ова избѣнїя као скопчана држи, са старогъ мѣста одвуче, тако, да се онда избѣнїя сасуше ерѣ е една часть силе живота, коя е на одномъ мѣсту неуредно, слѣдствено болно дѣйствовала, сада прїобраћуе на питанѣ кравлѣ богинѣ [...] (ЈС 1818: 24).

БОЉА ОЧИЈУ ж <боля очїю*> *болест очїју.* – На одлакшанѣ млоги болештина, и што выше на изцѣленїе нїово, по коме сада извлачи ватру (врућину) тѣла, изъ внутреньїи и благороднїи части нѣгови; као на примѣрѣ у различнымъ главоболяма, у больи очїю, у кашлю, балабану [...] (ЈС 1818: 24).

БУБА ж <буба> – *> *тешка болест која обухвата разне врсте малигних тумора, рак, сарцинома, сарцер рак, канцер.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жерт-

вовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣшню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровѣ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеѣе болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – покваренїе костїю, тако названа рака или бубу, неизцѣлимую костоболю добила [...] (ЈС 1818: 10); Къ краю сѣверне Европе н. П. Лапанцы сбогъ велике зиме изметути су различномъ запаленїю чланова, и ракѣ (буба) кои се закоти у замрзнутой тѣла части, врло велика чини опустошеня кодъ нѣи, силно суво месо, и таранда (*tarandus*) млеко врло имъ велика причинява желудца запаленїя, кое е сюжено съ теченїемъ бала, кое они Уллемъ или хотме називаю, а напротив тога куге непознаю (ЈС 1818: 41).

БУБУЉИЦА ж <бубуљица*> *мали (обично гнојав) чворић, квржица на кожи, гнојавица.* – Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, внѣшнимъ изгледомъ човечїимъ богиняма подобан, кои кад се на човека каламнѣнемъ принесе бубуљице поизведе упальене, одлазеѣе у пузире на среди утиснуте, прозрачнимъ найпре, потомъ мутнимъ гноемъ напуњене, кое од осмогъ до дванайстогъ по каламнѣнью дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предѣу и свршесе; и

кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинња природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

БУНЦАЊЕ с <бунцанье*> *говор у сну или бунилу, грозници.* – Случајно родњени на руци меурић кравље оспе, показујесе отоком жљезда подрамени, итрим биенњем жиле, грозом, осећањем нике слабости, больом у слабини и глави, блъувањем; којима се често и само бунцанье дода (ГП 1832: 15).

В

ВАТРА ж <ватра> *повишена температура тела.* – У тај исти ма, у богинњама лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, међу богинњама видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, позднје пакъ прокинусе, и изпусете изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

ВЛАГА ж <влага> *телесна течност која се гомила у организму током богиња, било која друга телесна течност.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нје права влага, него покваренъ црвенъ гной, или каква црна сврабна влага (ЈС 1818: 11); [...] отрова овогъ пагубно дѣјство, премда се на све тѣло простре; ал' зато болесника тогъ крв' остае чиста, какогодъ и све друге влаге, само ако бале изуземо,

чрезъ кои опетъ бесноћа може прићи (ЈС 1818: 33).

ВОДЕНА БОЛЕСТ ж <водена болест> *нагомилавање течности око зглобова и у трбушној дупљи, хидропс.* – [...] тако исто бива и съ онама кои у воденим болестима, и у хектѣки леже, кои су такодъ одъ здрави родитеља породњени и кои су чрезъ цѣлѣй животъ свой умѣрено живили и опетъ подъ игомъ гнусны ови болештина у кревету леже [...] (ЈС 1818: 24).

ВРУЋИНА ж <врућина> *повишена температура тела.* – На одлакшанѣ многи болештина, и што выше на изцѣленје нѣово, по коме сада извлачи ватру (врућину) тѣла, изъ внутренѣи и благороднѣи части нѣгови; као на примѣрѣ у различнимъ главобољама, у болѣи очѣю, у кашљу, балабану [...] (ЈС 1818: 24).

Г

ГЛАВОБОЉА ж <главоболя*> *бол у глави, у деловима главе.* – Накаламлѣникъ нема таке живости као пре, уморенъ е, осећа неку малу главоболю; нема волѣ къ елу, тѣло, а особито руке су му вруће, знои се, пулсъ му брже куца [...] (ЈС 1818: 59).

ГНОЈ м <гной*> *густа, лепљива течност која се ствара у запаљеном ткиву човечјег и животињског организма.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нје права влага, него покваренъ црвенъ гној, или каква црна

свrabна влага (ЈС 1818: 11); Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, вњешњим изгледом човечјим богинјама подобан, кои кад се на човека каламњенњем принесе бубуљице поизведе упалъене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрачним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од осмог до дванајстог по каламњенњу дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинња природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

ГОРЊА КОЖИЦА ж <горња кожа*> *горњи, танки слој коже, покожица, епидермис*. – [...] и ако изъ кравлѣ богинѣ влага изтече, и допре до ове, горнѣ коже, (epidermis), лишене части, или ако се коме накаламе, и само онде изидју, гди су прицеплѣне, и кромѣ мало траеће неке и готово непримѣтне грозничне промене, никакве друге неугодности, онај коме е богинѣ прицеплѣна, неосећа (ЈС 1818: 17).

ГРОЗА ж <гроза> *повишена телесна температура праћена дрхтавицом, језом, као симптом разних болести, дрхтавица, грозница*. – Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, вњешњим изгледом човечјим богинјама подобан, кои кад се на човека каламњенњем принесе бубуљице поизведе упалъене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрачним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од ос-

мог до дванајстог по каламњенњу дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинња природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

ГРОЗНИЦА ж <грозница> *повишена телесна температура праћена дрхтавицом, језом, као симптом разних болести*. – Случавасе пак често, да се пузири пренебрежени ил позледѣни у широке разедајуће ране преврате, кое марвинчету не мало незгоде, велику грозницу произведу, тако да се вимено запали и отврдне (ГП 1832: 10).

ГРОЗНИЦА ЖЕЛУДНА ж <грозница желудна> *непријатан осећај у желуцу, једњаку и ждрелу изазван желудачном киселином, горушица, жгаравица, pyrosis*. – Гди би се пак грозница желудна, жучна, катаррална теченију хранителне оспе союзила, кое е погрешкама у елу и пићу, втеченију воздухокружја, зими, приписуе, сваку од грозница треба по обстоятелствама лечити (ГП 1832: 22–23).

ГРОЗНИЦА ЖУЧНА ж <грозница жучна> *грозница повезана са прекомерним нивоом билирубина у крвотоку и ткивима*. (?) – Гди би се пак грозница желудна, жучна, катаррална теченију хранителне оспе союзила, кое е погрешкама у елу и пићу, втеченију воздухокружја, зими, приписуе, сваку од грозница треба по обстоятелствама лечити (ГП 1832: 22).

ГРОЗНИЦА КАТАРАЛНА ж <грозница катарална> *болест плавог језика (код оваца), зрео кашаљ*. – Гди би се пак грозница желудна, жучна, катарална течениу хранителне оспе сојузила, кое е погрешкама у елу и пићу, втечениу воздухокружия, зими, приписуе, сваку од грозница треба по обстоятелствама лечити (ГП 1832: 22).

ГРЧ м <грчови*> *невољно, нагло и болно стезање мишића, спазам*. – Ако су каквим начином грчови постали, најпредје треба истражити узроке, и нњи изтребити; ер се такови воздухом чистим, обонъателнима стварма, клистиром излече (ГП 1832: 23).

ГУКА ж <гука*> *отеченост појединих жлезда на горњем делу тела*. – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чишњеня, исто тако изъ носа бале, отоцы на врату, склонѣны на трулежъ, пагубне гуке; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада из медъ костію, и виде имъ се зуби; ето тако најпосле и самимъ првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

Д

ДЕБЉИНА ж <дебљина*> *месо са доста масног ткива, масно ткиво, сало*. – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нје права влага, него поква-

ренъ црвенъ гной, или каква црна сврабна влага [...] (ЈС 1818: 11).

ДЕТИЊЕ БОГИЊЕ ж <детинье богинье*> *дечја заразна болест с оспом у виду смеђецрвених пега*. – Да би пак кравља оспа накаламњена права родиласе, која кад свой ход сврши, по природи своей од приљепчивости детинье богинье брани, три су условия [...] (ГП 1832: 15).

ДИЈЕТЕТИКА ж грч. <диететика*> *наука о правилној исхрани и начину живота корисном за здравље*. – [...] и умѣреніе, чини едну часть науке Лѣкарске, тако названу Диететику; што выше и то се често догадја; да кои грозничавый болесникъ, башъ у оно среѣно магновеніе омрази на лѣкарство или на умѣреност коју му е приписао Лѣкаръ [...] (ЈС 1818: 46).

ДРКТАВИЦА ж <дрктавица*> *стање организма при коме је тело захваћено дрхтањем, језа, грозница (од хладноће, болести, страха, узбуђења и сл.)*. – [...] да су ти исти люди или башъ онда, или пре мало тога, или пре неколико година, на руку неке мале плаветне меуриће имали, а унаоколо ти меурића быле су имъ црвени ватрени котурићи; што выше млоги одъ ны за оно време, док су имъ ови меурићи трајали, за еданъ или два часа траећу малену едва примѣтну ладну дрктавицу осећали есу (ЈС 1818: 16–17).

ДУГОТРАЈЕЋА БОЛЕСТ ж <дуготрајећа болесть*> *хронична болест*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиньяма са животомъ своимъ нису жерт-

вовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъшню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили [...] (ЈС 1818: 10).

Е

ЕНГЛЕСКА НЕМОЋ ж <енглеска немоћ*> *дечја болест која се испољава у деформацији костију и зглобова, услед недостатка витамина Де, рахитис*. – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенье кравлѣ оспе уведено многе осипне и немоћне больетице редѣ постале; ту принадлеже жљезде, енглеска немоћ, трулеж костію, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламњеньу богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

ЕНГЛЕСКИ УДИ ж <енглески уд> *енглеска немоћ, рахитис*. (?) – Гледати наипосле треба, да неузмено вештество за каламњенье од они особа, кои од немоћи какве трпе, као: од енглески уди, зла жљездовног; да неби найвеће зло истребити хотећи, друга неманя разсађивали, ил неправилности у течению кр. оспе причинили (ГП 1832: 19).

Ж

ЖИВОСТ ЖИЛА ж <живость жила*> *један од многобројних кочастих, влакнастих органа разгранатих по читавом телу, који служи за преношење импулса од живчаних центара ка периферији и обрнуто, живац, нерв*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жествовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъшню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили; живость жила (pervi) изгубили и различне на себе ударце (шлогове) навукли... (ЈС 1818: 10).

ЖИЛИЦА ж <жилица> *крвни суд, вена, артерија*. – Човекъ дакле никакве матеріе богиня сасобомъ не донесе, него природну наклоность имаю неки люди, то естѣ у гдикои люди увлачећи судићи, (vasa) и жилице тако су чувствителне прамо отрова богиня, и тако неко пріятельство съ нѣима имаю, да ако га се ванъ докосну, одма га у себе увуку (упию) и тако постане болештина богиня (ЈС 1818: 28).

3

ЗАГНОЈЕНИЈЕ с <загноеніе*> *реакција организма на штетна дејства у виду густе, лепљиве течности која се ствара у запаљеном ткиву човечјег и животињског организма.* – [...] сад пакъ приноси тѣлу различито здраве промѣне, а имено: У млогимъ избіеніјама, и загноеніјама, у боляма коже, болно побудьену силу живота, која сва ова избіенія као скопчана држи, са старогъ мѣста одвуче, тако, да се онда избіенія сасуше ерѣ е една частъ силе живота, која е на едномъ мѣсту неуредно, слѣдствено болно дѣйствовала, сада пріобраћуе на питанѣ кравлѣ богинѣ [...] (ЈС 1818: 24).

ЗАПАЛ м <запал> *обољење неког, органа или ткива изазвано обично инфекцијом (манifestује се повишеном температуром, отоком, болом и др.), упала.* – Запал ружични т. е. верховни, или дубље у кожу спушћен, у који румен около пузира обично петог ил шестог дана прелази, који кадкад целу руку заузима, боле, и всеобиту тресавицу преузрокуе, истина да запал сам пролази, опет, за одумнити болји, осим избѣгаванња узрока који су больетицу подигли, изискуесе употребление топлоте суве, ил мокре, наметанње крпе водом оцентим словом помешаном наквашене, топло ил ладно (ГП 1832: 21); [...] изискуесе кадкад и местно пушћанње крви по степену запала, и составу особе (ГП 1832: 21).

ЗАПАЛЕНИЈЕ с <запаленіе*> *реакција организма на разна штетна*

дејства која се манифестује повишеном температуре, отоком, црвенилом и сл.

~ **беле цигерице** <запаленіе беледжигерице*> *упала плућа.* – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имѣ е споля ладна, медьу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь придье, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболу, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

~ **желуца** <желудца запаленія*> *упала желуца.* – Къ краю сѣверне Европе н. П. Лапанцы сбогъ велике зиме изметути су различномъ запаленію чланова, и ракѣ (буба) кои се закоти у замрзнутой тѣла части, врло велика чини опустошеня кодъ нѣи, силно суво месо, и таранда (tarandus) млеко врло имѣ велика причинява желудца запаленія, кое е сьужено сѣ теченіемъ бала, кое они Уллемъ или хотме називаю, а напротив тога куге непознаю (ЈС 1818: 41).

ЗАПАЛНОСТ ж <запалност> *обољење неког органа или ткива изазвано обично инфекцијом (манifestује се повишеном температуром, отоком, болом и др.), упала.* – Запалност носи жестоко гноенње, кое дуго трае, и коимсе качество ямице менѣа (ГП 1832: 20).

ЗИМА ж <зима> *стање организама при коме је тело захваћено дрхтањем, језа, дрхатвица, грозница.* – Родитељ пакъ у предразсудку своје, да бы у лето збогъ велике врућине, а у зиму збогъ велике зиме шкодљиво могло быти каламленѣ крављи богиня, не валя остављати, него имъ валя на видило ставити, да многопутѣй у летнѣ врућуне децы обычно царствуе трбуочишћенѣ (лаксірѣ) или срдоболя, или раличита избіенія по тѣлу; у зиму пакъ царствуе обычно балабанѣ, зима, кашалѣ и т. д, кое бы могле и на накаламлѣника наићи, ал' не зато што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне, него што то теченіе времена собомъ донесе [...] (ЈС 1818: 51).

ЗЛАТНА ЖИЛА ж <златна жила> *проширење вена на крају, излазном делу дебелог црева у виду чворића, хеморoid, шуљ.* – Златна жила, (aurea vena) а наступи есу такодѣрь обща кодъ насъ болестъ (ЈС 1818: 41).

ЗЛО ЖЉЕЗДОВНО с <жљездовно зло*> *поремећај жлезде.* – Гледати најпосле треба, да неузмемо вештество за каламњенње од они особа, кои од негоћи какве трпе, као: од енглески уди, зла жљездовног; да неби највеће зло истребити хотећи, друга неманѣя разсађивали, ил неправилности у течениу кр. оспе причинили (ГП 1832: 19).

ЗНАК м <знак> *предзнак болести, симптом.* – [...] зато највећма треба труда дати, да се знаци праве кравље оспе изнадѣу, којой треба веровати, и на коюсе прикаламњенѣу

ослонити може [...]; Осим свиу неправилности, кое кравља оспа у течениу свом имати обичествуе, правућемо из слѣдуюћи познати отличителни знакова (ГП 1832: 18).

ЗНОЈ м <зној*> *течност коју луче знојне жлезде кроз поре на кожи.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нїе права влага, него покваренѣ црвенѣ гной, или каква црна сврабна влага; коя и ону пару што из душе болесникъ како годъ и зној, и мокроћу поквари, и са тимъ воздухъ смрадномъ кужномъ матеріомъ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпити немогу [...] (ЈС 1818: 11).

И

ИЗБИЈЕНИЈЕ с <избіеніе*> *израслине на кожи као последица неког обољења, пликови, красте и сл.* – [...] сад пакъ приноси тѣлу различито здраве промѣне, а имено: У многимъ избіеніяма, и загноеніяма, у боляма коже, болно побудѣну силу живота, коя сва ова избіенія као скопчана држи, са старогъ мѣста одвуче, тако, да се онда избіенія сасуше ерѣ е една частъ силе живота, коя е на едномъ мѣсту неуредно, слѣдствено болно дѣйствовала, сада пріобраћуе на питанѣ кравлѣ богинѣ [...] (ЈС 1818: 24); Овде су врло обычне болести коже, и избіенія, као шуга, прокаженіе (крастава болестъ) црвене, и природне меурне богинѣ, кое су

найпре и по оваквимъ начиномъ про-
изишле (ЈС 1818: 42).

ИСЦЕЛЕНИЈЕ с <изцѣленіе*>
излечење, оздрављење. – На
одлакшанѣ многи болештина, и што
выше на изцѣленіе нѣово, по коме
сада извлади ватру (врућину) тѣла,
изъ внутреньи и благородній части
нѣгови; као на примѣрѣ у различ-
нымъ главоболяма, у больи очію, у
кашлю, балабану [...] (ЈС 1818: 24).

К

КАЛАМЛЕНЬЕ с <каламленѣ*>
*намерно уношење ослабљених клица
у организм ради постизања имуни-
тета, вакцинација.* – Редка су заиста
изобрѣтенія овога света, која бы
сматрајући на цео родъ човеческій
толика благодѣянія чинила, колико
оно, кое е славный Лѣкар Англескій
Іеннерѣ пронашао, сирѣч каламленѣ,
или прицепљиванѣ кравльи богиня
(ЈС 1818: 5).

КАЛАМЪЕНЬЕ с <каламлье-
нѣе*> *намерно уношење ослабљених
клица у организм ради постизања
имунитета, вакцинација.* – Ер учи
искуство, да су од оно доба, од како е
каламльене кравлье оспе уведено
многе осипне и немоћне больетице
редѣ постале; ту принадлеже жльез-
де, англеска немоћ, трулеж костію,
скерлетина, осип прое: болести вре-
мените разне по каламньену богиня
изчезнулесу (ГП 1832: 14).

КАЛАМЪЕНЬЕ с <калам-
нѣенѣ*> *намерно уношење ослабље-
них клица у организм ради пости-
зања имунитета, вакцинација.* – Већа

е надежда засинула да ће се болест
укротити и утаманити моћи, калам-
нѣенѣм саме човечие богинье, кое е
код циркаског и други восточни на-
рода найпре у обичаю било, потом у
Цариград принесено, а одавде чрез
знамениту господу Вортлей Монта-
гуе, супругу посланика англеског у
двору отоманскомъ, у Англеску пре-
шла (ГП 1832: 7–8).

КАШАЉ м <кашаль*> *нагло и
бучно избацавање ваздуха из плућа
као последица надражаја слузнице
непца, органа за дисање, болест
праћена таквом појавом.* – Родителѣ
пакъ у предразсудку своме, да бы у
лето збогъ велике врућине, а у зиму
збогъ велике зиме шкодливо могло
быти каламленѣ кравльи богиня, не
валя остављати, него имъ валя на
видило ставити, да многопутій у
летнѣ врућуне децы обычно царствуе
трбуочишенѣ (лаксірѣ) или срдобо-
ля, или раличита избіенія по тѣлу; у
зиму пакъ царствуе обычно балабанѣ,
зима, кашаль и т. д, кое бы могле и на
накаламлѣника наићи, ал' не зато
што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне,
него што то теченіе времена собомъ
донесе [...] (ЈС 1818: 51); – [...] кадкад
пак, ако су особе дражестне, припад-
ци жесточній имаюсе, као: кашаль
сув, стременье на зной, трболив, кои
пак едва едан дан траю, вечером ум-
ножаваюсе, пак изчезну (ГП 1832: 17).

КОЊСКА БОЛЕСТ ж <коньска
болест*> *болест која узрокује
иритацију и дерматитис у доњим
удовима коња, блатна грозница.* – По
мнѣнию сл. Сакко кравља оспа про-
излази из гноя коньске болести, која

кад кад на копити налази се и коју Енглези the grease, ил greasy heels, Французи javard, талијанци giavardo ил chiavardo немци [...] називаю, кад се на краву како му драго принесе, него ктоне додае, да она из узрока не познати, т. е. од сама себе постати може (ГП 1832: 11).

КОСТОБОЉА ж <костоболя*> болест зглобова и костију изазвана слабом разменом материја у организму и таложењем мокраћне киселине у ткиву. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богињама са животомъ своимъ нису жртвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъшњу своју красоту, видъ, чувенъ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиња пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различним поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили [...] (ЈС 1818: 10).

КРАВЉА ОСПА ж <кравља оспа*> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену, кравље богиње.* – Од порекла свог кравља оспа, енглески Cowpox галліиски la vaccine талијански la vaccina немцки die Kuhpocken, мађарски tehenhimlő, по свойству пак свом, коим човека, кад мусе накала-

ми, и свое течение вальано сврши, против човечиі богиња храни и брани, хранителна богиња, variola tutoria, ил tutrix – [...] vedhimlő називасе (ГП 1832: 7).

КРАВЉЕ БОГИЊЕ ж <крављѣ богинѣ*> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену.* – Редка су заиста изобрѣтенія овога света, која бы сматрајући на цело родъ човеческій толика благодѣянія чинила, колико оно, кое е славный Лѣкар Енглескій Јеннеръ пронашао, сирѣч каламленѣ, или прицепљиванѣ крављи богиња (ЈС 1818: 5); Не безъ стида исповѣдити морамъ на срамоту многій каменого срца родитеља, да садъ, кадъ е већ полза крављи богиња или оспица каламлѣня, одъ полудневна сунца јаснія постала [...] (ЈС 1818: 12).

КРАСТА ж лат. <кроста> *кора, скрама од сасушене крви, лимфе и гноја која се ствара на месту повреде или инфекције.* – [...] тако што ако се краставой дѣцы богинѣ прицепе, красте се сасуше; у шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25); Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, прилепчиви, кои се на вимену Крављем налази, внѣшњим изгледом човечиим богињама подобан, кои кад се на човека каламњенњем принесе бубуљице произведе упальене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрачним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од осмог до дванајстог по каламњенњу дана гро-

зу приузрокую у румено црнкасту или црну красу предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинья природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

КРВОТЕКУЋИ СУД м <крвотекући суди*> *шупљи орган у телу човека кроз који протиче крв, крвни суд.* – Знамо напримѣр, да они люди, кои су великоѣ напредѣ погнутогъ стаса, малене округле главе, дугогъ врата, високи узвышени рамена, дуги руку и прстїю, узки напредѣ погнуты, утиснуты прстїю, бледог лица, коже врло танке, коима су крвотекући суди (vasa) врло провидљиви, зуби бели као млеко, дысанѣ на найманѣ мицанѣ уморено, и брзо – на свакій внѣшній предметъ одвећ чувствителни, – имаю велику природну наклоност на хектїку [...] (ЈС 1818: 29).

КРВОТОК м <крвотоцы*> *истицање, цурење крви, крварење.* – После овы долазе свакояки крвотоцы из носа, изъ жила, изъ грла, изъ беледжигерице; крвь, што изтече, врло е бистра, а црня него углѣнъ, нипошто немож' да се уталожї, и показуе да е покварена, и да е врло наклонѣна на трулежъ (ЈС 1818: 11).

КУВАЈУЋИ СУДИЋ м <куваюћи судићи*> *део органа за варење у облику меке и растегљиве цевї у људском телу, црево.* – Холландези, збогъ нездравогъ влажногъ свогъ воздуха, поредѣ све свое чистоте, опетѣ су болешљиви; понайвыше су кратка живота што много еду сира, трула грозница, (febris putrida) [...] врло страшна опустошенїя чине кодѣ

нѣи; блатна вода кою пїю, куваюће судиће (vascula digestoria) ослаби, и причинява внутренњи части згушенїе (ЈС 1818: 41–42).

КУГА ж <куга> *тешка заразна болест која најчешће захвата жлезде и плућа и која се у прошлости јављала у виду великих епидемија и помора.* – Ако пакъ (што се често догадѣ) богинѣ собомѣ за сопутнима свога узму трулу грозницу (febrim putridam) и сѣ нѣоме навале на сироту дечицу: онда већ нема те куге коя бы такве штете, и таква опустошенїя починила [...] (ЈС 1818: 10); Сила кравље оспе против куге браниту, у Солуну и Цариграду примѣтъена, покусима од љекара Обан учинѣнима за истину скоро е доказана (ГП 1832: 14).

Л

ЛАЖНА БОГИЊА ж <лажна богинья*> *акутна инфективна болест говеда и људи (музачке квржице) бенгног карактера, водене козице, рогоухvirus.* – [...] меурић дакле ако нїе плаветникастѣ, ако нема ни округлости ни стинѣаїя или пупка на среди, ако у нѣму влага нїе водена; то е то, што лажномѣ или неправом богиномѣ називамо; ова лажна богиня не сахранява насѣ одѣ природны богиня, и коя изъ слѣдуюћи причина обично произилази (ЈС 1818: 61).

ЛАЖНА КРАВЉА ОСПА ж <лажна кравља оспа*> *акутна инфективна болест говеда и људи (музачке квржице) бенгног карактера, водене козице, рогоухvirus.* – Више

има струка од лажни кр. оспа, т.е. такви, кое никакву предварителну силу против природни богинья немаю, и разликујоше од праве богинье хранителне вњешњим видом и течением своим (ГП 1832: 23).

ЛАКСИР м лат. <лаксір*> *уче-стало пражњење црева у облику ретке, слузаве, понекад кржаве столице, дијареја*. – Родителѣ пакъ у предразсудку своме, да бы у лето збогъ велике врућине, а у зиму збогъ велике зиме шкодљиво могло быти каламленѣ крављи богинья, не валя остављати, него имъ валя на видило ставити, да многопутїй у летнѣ врућуне децы обычно царствуе трбуочишћенѣ (лаксірѣ) или срдоболя, или раличита избїенїя по тѣлу; у зиму пакъ царствуе обычно балабанѣ, зима, кашалѣ и т. д, кое бы могле и на накаламлѣника наићи, ал' не зато што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне, него што то теченїе времена собомъ донесе [...] (ЈС 1818: 51).

ЛЕК м <лек> *средство за сузбијање, лечење болести*. – Найпре е дакле старанье трудољубивїи мужава било, лек предварителни против таковог отрова избрести: ал бадава (ГП 1832: 7).

ЛЕКАР м <лѣкарь*> *онај коме је посао да проучава и сузбија болести и да лечи болеснике*. – Свакїй бы Лѣкарь, кои бы што више дѣце накаламїо, себе срећнїя држа (ЈС: 20); Са стыдомъ медьутимъ искусили су много путїй Лѣкари, да поредъ свїю нїюви жестоки трудова, у целой природи немогоше наћи тако лѣкарно средство кое бы ужасне ове болести

бесноћу утолило, или много пути само умалило (ЈС 1818: 15); Всеу су ники лѣкари обшти затвор државе предствљали, кои се тешко издѣйствовати могао (ГП 1832: 7).

ЛЕКАРНО СРЕДСТВО с <лѣкарно средство*> *средство за сузбијање, лечење болести, лек*. – Са стыдомъ медьутимъ искусили су много путїй Лѣкари, да поредъ свїю нїюви жестоки трудова, у целой природи немогоше наћи тако лѣкарно средство кое бы ужасне ове болести бесноћу утолило, или много пути само умалило (ЈС 1818: 15).

ЛЕКАРСКО СРЕДСТВО с <лѣкарско средство*> *средство за сузбијање, лечење болести, лек*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиньяма са животомъ своимъ нису жертвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обонянїе, вкусъ, зато, што се отровъ богинья пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различным поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – покваренїе костїю, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили... (ЈС 1818: 10).

ЛЕКАРСТВО с <лѣкарство*> *средство за сузбијање, лечење болести, лек*. – Дакле да и оно лѣкарство, кое е негда одъ смртне болести избавило, само зато непоштуемъ, што ме изъ саме смрти неможъ ускрснути

(ЈС 1818: 31); Љекарство нико време са вѣроисповѣданием сојужено ние без ползе било (ГП 1832: 25).

ЛИШАЈ м <лишаевы*> *назив за различита заразна (гљивична) и незаразна кожна обољења.* – [...] тако што ако се краставой дѣцы богинѣ прицепе, красте се сасуше; у шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25); Овамо принадлеже: болест жлезда, енглески удова, краста наглави, лишаева; приљепчивост богинѣ природни таки по каламњену примљена; ил веѣ преболована, кое склоности свию обично болести течение променути обичествую (ГП 1832: 23).

М

МЕУР м <меур> *мало испупчење на кожи испуњено течношћу које настаје код неких обољења, на опекотинама, услед механичког трења и сл. плик.* – У тај исти ма, у богинѣма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имѣ е споля ладна, међу богинѣма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, позднѣ пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, која изе од сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

МЛЕЧНИ СОСУД м <млечни сосуд> *млечна жлезда.* – Кад се виме њено грубо измузе, ил се музенье пренебрегне, млечни сосуди у сисама разширесе, виме нарасте, и пузири разна вида и величине произведени будну (ГП 1832: 10).

МОКРОЋА ж <мокроћа> *течност коју луче бубрези преко мокраћних органа, урин.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нѣе права влага, него покваренѣ црвенѣ гной, или каква црна сврабна влага; која и ону пару што из душе болесникѣ како годѣ и зной, и мокроћу поквари, и са тимѣ воздухъ смрадномѣ кужномѣ матеріомѣ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпѣти немогу [...] (ЈС 1818: 11).

Н

НАЗЕБ м <назѣб*> *обољење горњих дисајних органа (услед неотпорности на хладноћу), прехлада.* – Лекови на зной у назѣбу често су излишни (ГП 1832: 25).

НАКАЛАМЛЕНЬЕ с <накаламленѣ*> *намерно уношење ослабљених клица у организм ради постизања имунитета, вакцинација.* – [...] зато што е могла све ово еднимѣ убоденіемѣ иглице, то естѣ невинѣ, али благодѣтелне кравлѣ богинѣ накаламленѣмѣ одѣ чеда свога одвратити (ЈС 1818: 12); Изъ овога се свега јасно види, да е права истина, да, кадѣ се коме кравлѣ богинѣ едаредѣ добро приме, нигда выше томе природне богинѣе силу свою и снагу показивати немогу; а накаламленѣ ово тако е невредимо, да нити е ко кадѣ одѣ нѣга умрео, нити е ко тога ради какву бѣдну болештину на се навукао (ЈС 1818: 20–21); А тај еданѣ

единцытый начинъ, кои насъ противъ свирѣпе те, и прилѣпчиве болѣ, обезбѣдити може; естъ накаламленѣ (прилепльванѣ) крављи богиня (ЈС 1818: 13).

НАКАЛАМЉЕНИК м <накаламљѣникъ* > *онај који је вакцинисан*. – Збогъ крављи богиня ѿоштъ ни еданъ накаламљѣникъ нѣ умрео, што выше болестанъ нѣ быо, некѣй пакъ никакве неугодности за време развѣянја крављи богиня неосећаю (ЈС 1818: 26).

НЕВРОСНИ ФРАС м нем. <невросни фрас > *грч који настаје од страха (обично код мале деце, новорођанчади), шклопац, спазмофилија*. – Гроза непоказуесе свагда седмог ил осмог дана него и шестог, а кад кад доцније нег обично принаѣцима разним и жесточѣим подпоможена, с'плывотечением, трбува течение, и невросним фрасом союжена (ГП 1832: 20).

НЕМОЃНА БОЉЕТИЦА ж <немоћна бољетица* > *болест праћена слабошћу, изнемоглошћу*. – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенѣ кравље оспе уведено многе осипне и немоћне бољетице редѣ постале; ту принадлеже жљезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламљенѣ богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

О

ОЗЕБ м <озеб > *оштећење површинских делова тела изазвано смрзавањем; промрзлина, озеблина*.

– Ако би се пак најпосле при накаламљеним богиняма и друге осутине догодили: скерлетина, ружа на кожи и пр. то треба каламљенѣ од непогоде воздушне и озеба чувати (ГП 1832: 23).

ОСИП БОГИЊАСТИ м <осип богинясти* > *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи*. – Осип богинясти, кои на крављем вимену налазисе, снабдѣн прилепчивостѣу особственом, коя се за човека и животна прима, двоструко е обично наименование получило (ГП 1832: 7).

ОСИП ПРОЕ м <осип прое > *осип по кожи изнад равни коже. (?)* – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенѣ кравље оспе уведено многе осипне и немоћне бољетице редѣ постале; ту принадлеже жљезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламљенѣ богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

ОСИПАЊЕ с <осипање* > *избијање, настајање осипа на кожи*. – Редки припаѣак овај највише около четрнајстог дана появљуесе, и брзо губисе ил течение кр оспе слѣдуюћи, кад се другима каламљенѣм приѣа, особама, силу хранителну задржава, без да умножено осипање произведе (ГП 1832: 20–21).

ОСИПНА БОЉЕТИЦА ж <осипна бољетица* > *болест праћена осипом, мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи*. – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенѣ кравље оспе

уведено многе осипне и немоћне болѣтице редѣе постале; ту принадлеже жљезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламњену богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

ОСПИЦА ж <оспица> *назив за неколико врста заразних обољенја са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, остице, такве бубуљице, остице.* – Къ предохраненію найсуровіе одъ свію другій болестій, сирѣчь богиня, или тако називаеми одъ други оспица, кое су толико хиљада людій бѣданима и невольнима учиниле, изашла е давно 1804. книжица [...] (ЈС 1818: 3).

ОТОК м <отокъ* > *отечено место (на телу), отекина.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жертвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнимъ поврностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, незцѣлимую костоболу добили... (ЈС 1818: 10); Случайно родѣни на руци меурић кравље оспе, показуесе отокомъ жљезда подрамени, итрим биенѣмъ жиле, грозом, осећанѣмъ нике слабости, болѣомъ у

слабини и глави, бљуванѣмъ; коима се често и само бунцанѣе дода (ГП 1832: 15).

П

ПЈАТНО с <пятно* > *флека на кожи.* – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медьу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после обрате у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и изпусе изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

ПЉУВОТЕЧЕНИЈЕ с <пљувотечение* > *неконтролисано избациванѣе пљувачке.* – Гроза непоказуесе свагда седмог ил осмог дана него и шестог, а кад кад доцније негъ обично принадлежимо различнимъ и жесточіимъ подпоможена, с' пљувотечениемъ, трбува течение, и невроснимъ фрасомъ союжена (ГП 1832: 20).

ПОКВАРЕНА КРВ ж <покварена крв > *нездрава крв.* – После овы долазе свакояки крвотоцы из носа, изъ жила, изъ грла, изъ беледжигерице; крвь, што изтече, врло е бистра, а црня него углѣнѣ, нипошто неможъ да се уталожити, и показуе да е покварена, и да е врло наклонѣна на трулежъ (ЈС 1818: 11).

ПОКВАРЕНИЈЕ КОСТИЈУ с <поквареніе костію* > *тешка болест, често неизлечива, развија се у станицама костіју, рак костіју.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жертвовали, али

сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣшню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготреаеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболію добили [...] (ЈС 1818: 10).

ПОЛЕЧА ж <полеча> *време од тренутка продирања заразних болести у организам до појаве знакова обољења, инкубација*. – Простор І Полеча (incubationis) у ким се болећа бубуљица прави: заузима прва три дана од каламњенња (ГП 1832: 16).

ПОМОРНА БОЛЕСТ ж <поморна болест> *поремећај у организму, мучнина у желуцу изазвана љуљањем брода, морска болест*. – Ер примѣтио е тай муж, кои се с'особитом ревносту на разсеянње каламљенња кр. оспе даосе, да од 500-600 људи у кужно доба каламити ниедан ние поморну болест добио (ГП 1832: 14).

ПРАВА КРАВЉА ОСПА ж <права кравља оспа*> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену*. – И тако сл. Іеннер побрижљивим испитом надѣе, да само една струка крављи оспа устрой човечји од погибелне немоћи храни, коју е он истинитом, правом крављом оспом наименовао, за разлико-

вати нју од неправе, ил фалишне, која се из разни долунаведени узрока радѣа (ГП 1832: 8).

ПРЕБОЛОВАЊЕ с <преболовање*> *опоравак од болести, оздрављење*. – Од како е човечја богинѣа, пород вараварски страна у Европу скоро у оно исто време, кад е и кравља оспа у Швайцерској владати примѣтена била (год п. Х. 570.) ил, као што други мисле, скоро двеста година поздне (755) принешена, и у све части света распрострањена, роду човеческом покор и сиясет поризвела, смрти и погибелѣи страшну отворила жетву, тако, да е целе предѣле опустошила била, и течением времена милионе душа аду проклетом предала ил после преболовања неброима зла причинила била [...] (ГП 1832: 7).

ПРИЛЕПЉИВАЊЕ с <прилепљивање*> *намерно уношење ослабљених клица у организам ради постизања имунитета, вакцинација*. – А тай еданъ единцытый начинъ, кои насъ противъ свирѣпе те, и прилѣпчиве болѣ, обезбѣдити може; естѣ накаламленѣ (прилепљивање) крављи богинѣа (ЈС 1818: 13).

ПРИЛЕПЧИВА БОЛЕСТ ж <прилѣпчива болест*> *заразна, прилепчива болест која се брзо шири, пошаст, епидемија*. – Спѣшимъ дакле ближе намѣрнамъ моме концу, кои се у томе састои; да о ономе начину, и сматрајући на цео родъ човеческїи о онымъ полезнымъ уредбама пробеседимъ, кое овоме опустошавајућимъ непрїятелю као стѣна противо стое, и по којима се ова

ужасне, прилѣпчиве болести сила, која е досадъ на роду човеческомъ ужасно свирѣпствовала, уништожити, што выше и изъ насъ сасвимъ истребити може (ЈС 1818: 13); Тако е исто са свима прилѣпчивымъ болестма: што выше могу се вући по тѣлу, у еданъ ма, а могу и отићи выше прилѣпчивы боля, ал' зато опетъ едне друге отровъ неће се нигда мешати; тако е видіо Лѣкаръ Руссель, гди су два дѣтета у единъ ма и црвене и природне богинѣ одтекле (ЈС 1818: 34).

ПРИЛЕПЧИВА БОЛЈА ж <прилѣпчива боля*> *заразна, прилепчива болест која се брзо шири, пошаст, епидемија.* – Тако е исто са свима прилѣпчивымъ болестма: што выше могу се вући по тѣлу, у еданъ ма, а могу и отићи выше прилѣпчивы боля, ал' зато опетъ едне друге отровъ неће се нигда мешати; тако е видіо Лѣкаръ Руссель, гди су два дѣтета у единъ ма и црвене и природне богинѣ одтекле (ЈС 1818: 34).

ПРИЛЕПЧИВОСТ ж <прилепчивостъ*> *могућност преноса болести, заразност.* – Осип богинѣсти, кои на крављем вимену налази се, снабдѣн прилепчивосту особенном, која се за човека и животна прима, двоструко е обично наименование получио (ГП 1832: 7).

ПРИРОДНЕ МЕУРНЕ БОГИЊЕ ж <природне меурне богинѣ*> *назив за неколико врста заразних обољења са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, оспице, такве бубуљице, оспице.* – [...] до

3. Августа 1799 године 1500 душама прицепили су кравлѣ богинѣ, и ови трећину накаламили су опетъ съ природнымъ меурным богиняма, ал' се не надѣ ни еднога, кои бы се одъ нѣи одъ богиня разболео (ЈС 1818: 20).

ПРИЦЕПЉИВАЊЕ с <прицепљиванѣ*> *намерно уношење ослабљених клица у организам ради постизања имунитета, вакцинација.* – Редка су заиста изобрѣтенія овога света, која бы сматрајући на цео родъ човеческѣи толика благодѣянія чинила, колико оно, кое е славный Лѣкаръ Енглезскѣи Јеннеръ пронашао, сирѣч каламленѣ, или прицепљиванѣ кравлѣи богиня (ЈС 1818: 5).

ПРОКАЖЕНИЈЕ с <прокаженіе*> *тешке заразне болести праћене променама на кожи, нпр. лепра и сл.* – Жители Острова Фарое, сбогъ многогъ еденя рыбе одъ лишаева (Herpes) и различны видова прокаженія (Краставе болести) (Lepra) на нѣовомъ пакъ езыку (Спѣтаелска) много трпе (ЈС 1818: 41).

ПУЗИР м <пузир> *поткожни водени оток; мало испупчење на кожи испуњено течношћу које настаје код неких обољења, на опекотинама, услед механичког трења и сл, плик, мехур.* – Покуси даље и самим откровителѣм и другим Лѣкарима учинѣни, да кравлѣ оспа на човека наметнута пузире произведе нити пак од прилепчивости човечне богинѣ брани, доказалису (ГП 1832: 8); Кад се виме нѣено грубо измузе, ил се музенѣ пренебрегне, млечни сосуди у сисама разширесе, виме на-

расте, и пузири разна вида и величине произведени будну (ГП 1832: 10).

ПУЗИРНИ ОСИП м <пузирни осип> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену.* – Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, вњешњим изгледом човечим богинјама подобан, кои кад се на човека каламњенем принесе бубуљице поизведе упалъене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрачним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од осмог до дванајстог по каламњену дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинја природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

Р

РАК м <ракъ* > *тешка болест која обухвата разне врсте малигних тумора, carcinoma, cancer.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богинјама са животомъ своимъ нису жртвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашњу свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богинја пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различним поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести

беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, незцѣлиму костоболю добили; живостъ жила (nervi) изгубили и различне на себе ударце (шлогове) навукли (ЈС 1818: 10).

РАНА ж <рана> *повреда телесног ткива изазвана оштрим оруђем, опекотином, болешићу и сл.* – Колико хиљада девојка прикљиню матере свое? Што не хотећи да имъ накаламе кравлѣ богинѣ, лепоту своју, силу, којомъ друге себи привлаче, чрезъ ране, кое су одъ природни богинја на лицу свом придобиле, изгубиле, и постале свима сажалѣнија предметъ [...] (ЈС 1818: 25); Случавасе пак често, да се пузири пренебрежени ил позледѣени у широке разедајуће ране преврате, кое марвинчету не мало незгоде, велику грозницу произведу, тако да се вимено запали и отврдне (ГП 1832: 10).

РУМЕН м <румен> *црвенило по кожи.* – Простор четврти сушенъа ил опаданъа, у ком румен полако изчезава, вода густъа и гнојавна бива, и крастасе прави (ГП 1832: 17).

С

СВРАБНА ВЛАГА ж <сврабна влага> *течност из пликова богинја која изазива свраб.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима ніе права влага, него покваренѣ црвенѣ гној,

или каква црна сврабна влага; која и ону пару што из душе болесникъ како годъ и зной, и мокроћу поквари, и са тимъ воздухъ смрадномъ кужномъ матеріомъ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпи-ти немогу [...] (ЈС 1818: 11).

СКЕРЛЕТИНА ж лат. <скерлети-тина> *опасна заразна болест, обично дечја, са ситним црвеним кожним осипом, коју изазивају стрептококе, шарлах, скарлетна грозница.* – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенье кравље оспе уведено многе осипне и немоћне болъетице редъе постале; ту принадлеже жлезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламљеньу богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

СКЕРЛЕТНЕ БОГИЊЕ ж <скерлетне богинѣ*> *опасна заразна болест, обично дечја, са ситним црвеним кожним осипом, коју изазивају стрептококе, шарлах.* – Али се и изъ ближе може видити овогъ могъ основоположенія истина, изъ Бремера славногъ у Берлину Лѣкара, искуства, кои е изъ таквогъ детета каламјо кравлѣ богинѣ, на коме су у онај истый данъ скерлетне (црвене као скерлетъ) богинѣ, најприлѣпчивія болестъ, поизлазиле, и зато опетъ накаламљникъ ніе скерлетны богиня никакавъ знакъ, него само крављи богиня редовно избіеніе и теченіе искусіо (ЈС 1818: 34–35).

СМРТНА НЕСВЕСТИЦА ж <смртна несвестица> *изненадно, привремено губљење свести због слабијег прилива крви у мозак (од страха,*

замора, опите слабости, загушљивог ваздуха и сл.). – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медъу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь придъе, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболно, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

СОЛНА ЧИШЋЕЊА ж <солна чишћеня*> *чишћење, детоксикација сланом водом.* – Кад би пак природа запалности яча била, изискуе противопалности строжиј метод, солна чишћења (ГП 1832: 22).

СОСУД УСИСАТЕЛНИ м <сосуди усисателни> *шупљи орган у телу човека кроз који тече крв крвни суд.* – Да би дакле прилѣпчивост кравље оспе направила болест ону из кое е произишла, и у човеческом устрою промену учинила, која би кадра била кравље оспе произвести, мора се она под скинуту кожицу у слинавну мрежу унети. ил у рану метнути, да се тако у сосуде усисателне узме и у сферу дѣиствия човеческог прими (ГП 1832: 14).

СРДОБОЉА ж <срдоболѣа*> *тешка заразна болест у цревима, изазвана различним узроцима, која се испољава у крвавом проливу, дизентерија.* – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава

имъ е споля ладна, медъу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, позднѣ пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь приде, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболо, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

Т

ТЕЧЕНИЈЕ БАЛА с <теченіе бала*> *истицање слуги из уста или носа*. – Къ краю сѣверне Европе н. П. Лапанцы сбогъ велике зиме изметути су различномъ запаленію чланова, и ракъ (буба) кои се закоти у замрзнутой тѣла части, врло велика чини опустошеня кодъ нѣи, силно суво месо, и таранда (*tarandus*) млеко врло имъ велика причинява желудца запаленія, кое е сюжено съ течениемъ бала, кое они Уллемъ или хотме називаю, а напротив тога куге незнаю (ЈС 1818: 41).

ТРБОЛИВ м <трболив> *учестало пражњење црева у облику ретке, слугаве, понекад краве столице, дијареја*. – [...] кадкад пак, ако су особе дражестне, припадци жесточни имаюсе, као: кашаль сув, стремење на зной, трболив, кои пак едва едан дан траю, вечером умножаваюсе, пак изчезну (ГП 1832: 17).

ТРБУВА ТЕЧЕНИЈЕ с <трбува течение*> *учестало пражњење црева у облику ретке, слугаве, понекад краве столице, дијареја*. – Гроза не-

показуесе свагда седмог ил осмог дана него и шестог, а кад кад доцние нег обично принадлежма разним и жесточим подпоможена, с'плывотечением, трбува течение, и невросним фрасом союжена (ГП 1832: 20).

ТРЕСАВИЦА ж <тресавица> *грозница, дрхтавица*. – Запап ружични т. е. верховни, или дубље у кожу спушћен, у кои румен около пузира обично петог ил шестог дана прелази, кои кадкад целу руку заузима, боле, и всеобиту тресавицу преузрокуе, истина да запап сам пролази, опет, за одумнити больи, осим избѣгаванья узрока кои су больетицу подигли, изискуесе употребление топлоте суве, ил мокре, наметанье крпе водом оцентим словом помешаном наквашене, топло ил ладно;... изискуесе кадкад и местно пушћанье крви по степену запапа, и составу особе (ГП 1832: 21).

ТРЗАЊЕ ЖИЛА с <трзанѣ жила*> *грозница, тремор*. – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медъу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, позднѣ пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь приде, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболо, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

ТРОВАЊЕ с <траванье*> *зараза, разарање отровом.* – Докле су пак едни каламњенье човечи богинья яко бранили, и неизказаном ревносту желили да се у обште употребление заведе, а други волели, да се оно, као пропастно траванье здравог тѣла, сасвим утамами (ГП 1832: 8).

ТРУЛА ГРОЗНИЦА ж <трула грозница> *врста цревне заразне болести, праћена високом телесном температуром, сапропира, тифус.* – Ако пакъ (што се често догадња) богинѣ собомъ за сопутнима свога узму трулу грозницу (*febrim putridam*) и съ нѣоме навале на сироту дечицу: онда већ нема те куге која бы такве штете, и таква опустошенія починила [...] (ЈС 1818: 10).

ТРУЛЕЖ м <трулежъ*> *оно што трули, гњили, што се распада, гњилеж.* – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чишћеня, исто тако изъ носа бале, отоцы на врату, склонѣны на трулежъ, пагубне гуге; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада из медъ костію, и виде имъ се зуби; ето тако најпосле и самимъ првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

ТРУЛЕЖ КОСТИЈУ м <трулеж костію*> *распадање, труљење, гњилење костіју.* – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенье кравље оспе уведено многе осипне и немоћне болѣтице редѣе постале; ту принадлеже жљезде, енглеска немоћ, трулеж костію, скерлетина, осип прое: болести времени-

те разне по каламњенју богинья изчезнулесу (ГП 1832: 14).

У

УВЛАЧЕЊИ СУДИЊИ м <увлачећи судићи> *крвни судови.* – Човекъ дакле никакве матеріе богинья сасобомъ не донесе, него природну наклоностъ имаю неки люди, то ест у гдикои люди увлачећи судићи, (*vasa*) и жилице тако су чувствителне прамо отрова богинья, и тако неко пріятельство съ нѣима имаю, да ако га се ванъ докосну, одма га у себе увуку (упиу) и тако постане болештина богинья (ЈС 1818: 28).

Ф

ФЛЕКА ж нем. <флека> *мрља, пега на кожи.* – У тай исти ма, у богиньяма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медју богиньяма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и изпусете изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

Х

ХЕКТИКА ж нем. <хектіка*> *заразна болест човека и животиња коју изазива Кохов бацил, сушица, туберкулоза.* – [...] тако исто бива и съ онима кои у воденым болестима, и у хектіки леже, кои су такодь одъ здрави родителя породѣни и кои су чрезъ цѣлый животъ свой умѣрено

живили и опетъ подь игомъ гнусны ови болештина у кревету леже [...] (ЈС: 24)

ХРАНИТЕЛНА БОГИЊА ж <хранителна богинџа*> *тешка акутна вирусна заразна болест, велике (арапске, црне) богиње, variola*. – Лане 1817 године на Выше Повелџниџе преведена е како на друге, тако и на Србскџиј езыкџ одь Господина Профессора, и Лџкара Бене списана книжица: „Кратко поученџе о храни-телнымъ Богињамъ.“ (ЈС 1818: 3); Од порекла свог кравља оспа, енглески Cowpox галлџиски la vaccine талиянски la vaccina немецки die Kuhpocken, маџарски tehenhimlő, по свойству пак свом, коим човека, кад мусе накалами, и свое течение вальано сврши, против човечџи богињџа храни и брани, хранителна богињџа, variola tutoria, ил tutrix – [...] vedhimlő називасе (ГП 1832: 7).

Ц

ЦРВЕНА ПЈАТНА ж <црвена пятна*> *црвенило на кожи у виду флека*. – Показуесе ова обично у пролеџно доба, найпре као црвена пятна околџ брадавица вимена, коя седми дан предь у плаветникасте ил паче олобне бое пузире пуне острог и провидног гноя, кругом црвеним обколџене (ГП 1832: 10).

ЦРВЕНЕ БОГИЊЕ ж <црвене богинџа*> *тешка акутна вирусна заразна болест, велике богиње, variola*. – Тако е исто са свима прилџпчивымъ болестма: што выше могу се вуџи по тџлу, у еданџ ма, а могу и отиџи

выше прилџпчивы боля, ал' зато опетъ едне друге отровџ неџе се нигда смешати; тако е видџо Лџкаръ Руссель, гди су два дџтета у едина ма и црвене и природне богинџе одтекле. Хеџиџце напомиџџ 20 примџра, у коима су црвене и кравлџ богинџе цвџтале, и каламили су одь кравџи богинџа, ал' зато опетъ црвене богинџе на накаламлџника нису пришле (ЈС 1818: 34).

ЦРВЕНОБОБИЧНА БОЛЕСТ ж <црвенобобична болест> *вирусна заразна болест, обично дечџа, праџена црвеним осипом у виду печата, рubeола, црвенка*. – Тако став особни нечувствителни, слабостни, или врло подражателан, пунокрвие, осутине по кожи прешедше, ил настоеџе, скерлетина или црвенобобична болест, или прилџепчивост богиње први дана коламњенџа примита, премена воздухокружџа зима, озеб, чистота пренебрегнута, особе, од кое е влага за каламњенџе узета, зао состав, дубоко при каламњенџу убаданџе, као узрози неправилности држатисе могу (ГП 1832: 20).

Ч

ЧИР м <чир> *оштеџенџе коже и слузокоже и ткива испод џе праџено околним запаљенџем или гнојењем, које настаје због инфекциџе и распада болесног ткива, ulcus*. – [...] тако што ако се краставой дџцы богинџа прицепе, красте се сасуше; у шулџви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25).

ЧОВЕЧИЈА БОГИЊА ж <човечия богинья*> *назив за неколико врста заразних обољења са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, оспице, такве бубуљице, оспице.* – Од како е човечия богинья, пород вараварски страна у Европу скоро у оно исто време, кад е и кравља оспа у Швајцерској владати примѣтена била (год п. Х. 570.) ил, као што други мисле, скоро двеста година поздне (755) принесена, и у све части света распространѣна, роду човеческом покор и сиясет поризвела, смрти и погибелѣи страшну отворила жетву, тако, да е целе предѣле опустошила била, и течением времена милионе душа аду проклетом предала ил после преболованѣа небоима зла прицинила била [...] (ГП 1832: 7).

Ш

ШКОРБУТ м лат. <шкорбут*> *обољење проузроковано авитаминозом Це-витамина.* – [...] тако што ако се краставој дѣци богинѣ прицепе, красте се сасуше; у шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25).

ШЛОГ м нем. <шлог> *излив крви у мозак, мождана кап, мождани удара, апоплексија; срчани удар.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богинѣама са животомъ своимъ нису жетвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣашню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богинѣа пагубно на различна

мѣста осуо, оплакивао, или на различным поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеѣе болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили; живостъ жила (пегви) изгубили и различне на себе ударце (шлогове) навукли (ЈС 1818: 10).

ШУГА ж тур. <шуга> *заразна кожна болест праћена великим сврабом, коју изазива паразит шугарац.* – Овде су врло обичне болести коже, и избіенія, као шуга, прокаженіе (крастава болестъ) црвене, и природне меурне богинѣ, кое су найпре и по оваквимъ начиномъ произишле (ЈС 1818: 42).

ШУЉ м <шуль*> *проширење вена на крају, излазном делу дебелог црева у виду чворића, хеморид.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богинѣама са животомъ своимъ нису жетвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣашню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богинѣа пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различным поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеѣе болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили [...] (ЈС 1818: 10);

[...] тако што ако се краставой дѣтци шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбогинѣ прицепе, красте се сасуше; у буту исто тако помаже (ЈС 1818: 25).

4. Закључак

Анализа медицинске терминологије у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* Ђорђа Пантелића (1832) показала је да је медицинска терминологија прве половине 19. века прилично измењена у односу на савремени термилошки апарат. Овакво стање је и очекивано, будући да су оба дела написана пре завршетка процеса стандардизације српског језика.

У грађи је забележен знатно већи број речи домаћег порекла у односу на број термилошких јединица страног порекла, што упућује на то да је процес термилогизације био изузетно заступљен.

Напоследку, поставља се питање зашто је процес формирања терминологије текао у правцу позајмљивања. Једини оправдан одговор на ово питање био би развој науке – развој науке доводи до богаћења термилошког система, чиме се тежи ка усвајању заједничке медицинске интернационалне терминологије, која би надаље омогућила бржу размену информација и успешнију комуникацију (Бјелаковић 2004: 32).

С обзиром на то да ексцерпирани термилошке јединице представљају скроман део медицинске лексике забележене током прве половине 19. века, ова грађа нуди могућност за будућа истраживања, спроведена на знатно ширем корпусу, чиме би се стекао бољи увид у даљи процес и развој медицинске лексике.

ИЗВОРИ

Пантелић, Ђорђе (1832). *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи*. Будим Сатмари, Јожеф (1818). *Кратко покушеније о калемлењу крављи богиња*. Будим

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2004). Називи за болести у лекарушама са територије Војводине у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. 34: 5–36.
- Бјелаковић, Исидора и Слађана Кнежевић (2007). Терминологија из области аритметике у једном препису дела *Новая сербская арифметика* Василија Дамјановића из 1790. године. *Прилози проучавању језика*. 38: 69–92.

- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011). Концепција дијахронијског термилошког речника. *Лексикологија, ономастика, синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић*. Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера.
- Винавер, Надежда (1996). О терминологији: између праксе и теорије. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 21–24.
- Гортан-Премк, Даринка (1988). О месту термина у лексичком фонду. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија–теорија и пракса*. 18/1: 15–21.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок, Мирослав (1996). Термин и текст. *Стандардизација терминологије*. 17–20.
- Костић, Александар (1987). *Вишејезички медицински речник*. Београд: Полит.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990.
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIV*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

*

- Medicinski leksikon* (1983). I–II. Београд: Vuk Karadžić – Larousse.
- Михалјевић, Милица (1998). *Terminološki priručnik*. Загреб: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU I–XXIII (1880–1976). Загреб.
- Скок, Петар (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Загреб.
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Нови Сад: Matica srpska.
- Вујаклија, Милан (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Београд: Prosveta.

Katarina Mijailović

LEXICOGRAPHIC PROCESSING OF MEDICAL TERMS IN *KRATKO POKUŠENIJE O KALAMLENJU KRAVLJI BOGINJA* BY JOŽEF SATMARI (1818) AND *TORŽESTVENO LEKARSKO SOČINENIJE O HRANITELNOJ BOGINJI* BY ĐORĐE PANTELIĆ (1832)

Summary

This paper presents a proposal of the lexicographic processing of medical terminology noted in *Kratko pokušenje o kalamlenju kralji boginja* by Jožef Satmari from 1818. and *Toržestveno lekarsko sočinenije o hranitelnoj boginji* by Đorđe Pantelić from 1832. In addition to collected data given in a form of a dictionary, this paper also contains basic informations about terminology, along with the results of comparison excerpted terminological units to medical terminological system of the modern Serbian language.

KEYWORDS: historical lexicography, lexicographical article, dictionary, medicine, terminology, 19th century.

Мср Катарина Мијаиловић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
radovanovic.katarina98@gmail.com

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА С КОМПОНЕНТАМА *ДОБАР/ЗАО И ДОБРО/ЗЛО*

Предмет проучавања овог рада јесу фразеологизми српског језика који у свом лексичком саставу имају придевске компоненте *добар/зао* (или значењски сродне лексеме *лош/рђав*), или поименичене придеве и прилоге *добро/зло*. Примарни циљ овог истраживања јесте да представимо фразеологизме с компонентама *добар/зао* и *добро/зло* и да методом лексичко-семантичке анализе откријемо значењску повезаност између датих компоненти и фразеологизама који их садрже. Покушаћемо да утврдимо који се концепти лексикализују путем анализираних фразеологизама и уочимо које су најбројније семантичке групе у које се могу сврстати. Поред тога, настојаћемо да постулирамо појмовне механизме који леже у основи фразеологизама и откријемо на који начин компоненте *добар/зао* и *добро/зло* мотивишу фразеолошко значење. Корпус се састоји од преко 200 фразеологизама. Грађа је превасходно лексикографског типа и ексцерпирана је из општих и фразеолошких речника српског језика. Анализом ексцерпираних грађе закључује се да се највећи број фразеологизама који у свом саставу имају лексему *добар/зао* или *добро/зло* налази у концептуалним пољима 'срећа/несрећа' и 'карактер', да у највећем броју случајева (посебно код фразеологизама са соматском компонентом) придевски конституент својом семантиком мотивише развој фразеолошког значења, као и да је углавном слика у значењу базне синтагме фразеологизама транспарентна.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фразеологизми, *добар/зао*, *добро/зло*, концептуална метафора, концептуална метонимија, српски језик.

*Не дај да те зло побиједи, него побиједи зло добрим
(Посланица Светог апостола Павла Римљанима 12, 21)*

1. Увод

1.1. Теоријски оквир, предмет, циљ и корпус

Предмет проучавања овог рада јесу фразеологизми српског језика који у свом лексичком саставу имају придевске компоненте *добар/зао* (или значењски сродне лексеме *лош/рђав*), или поименичене придеве и прилоге *добро/зло*. У раду су наведени и варијантни облици датих фразеологизама.

Фразеологизам се дефинише као вишелексемни спој који има јединствено значење, који се репродукује као већ готова језичка јединица устаљена језичком употребом и који одликују идиоматичност и експресивност. Састоји се од

најмање две пунозначне речи, а састав и редослед речи у фразеологизму обично је непромењив (Мршевић-Радовић 1987: 11–13)¹. У фразеологизме у ширем смислу, којим ћемо се, такође, бавити у овом раду, спадају и пословице, изреке, сентенце, клетве, афоризми, цитати и сл. (Мршевић-Радовић 1987: 12; Драгићевић 2007: 119). У грађу су уврштени и устаљени спојеви, који не припадају фразеологији у ужем смислу будући да су семантички прозирни, са ниским степеном идиоматичности, али се уклапају у општи образац концептуализације одређених категорија.

1.2. У раду се пошло од претпоставке да ће фразеологизми с компонентом *добар/добро* указивати на концепте који су у нашој култури позитивно вредновани, док ће они с компонентом *зло/зла* (и сродним лексемама *лош* и *рђав*) вербализовати концепте с негативним предзнаком. Ова идеја подстакнута је нашим представама о категоријама добра и зла, које имају првенствено религијско и филозофско утемељење.

Током већег дела људске историје концепти ‘добро’ и ‘зло’, као и њихов међусобан однос, били су у фокусу интересовања различитих религијских учења која су покушала да их интерпретирају и окарактеришу из својих перспектива. У највећим светским религијама које су преиспитивале однос дате две етичке категорије, добро и зло схватани су на два различита начина: 1) зло онтолошки не постоји, представља одсуство добра и с њим је у супротности, 2) добро и зло постоје, комплементарни су и нераздвојни, нешто попут симбола јин и јанг. У највећем броју религија добро је све што је по вољи божанства, чињење добра даће добро људима пре и након смрти. С друге стране, зло може бити казна, искушење или недостатак добра (Danon 1996: 127; Milan 2020: 13, 15–16; Alberti 2004: 53; Tadić 2004: 277, 279; Папић 2014: 70–71).

С аспекта филозофске етике, добро и зло обично су посматрани као два основна принципа која управљају људским животом. Вековима су филозофи покушавали да дају одговор на питање да ли ове категорије постоје као два онтолошки независна аксиолошка принципа или зло представља искључиво недостатак добра, да ли зло има метафизичку основу или је овосветски феномен, да ли постоје у читавом космосу или су везани искључиво за људски род и сл. (Петровић 2011: 123). У античком и претхришћанском периоду дати концепти поимани су као раздвојени аксиолошки принципи, иако су поједини филозофи тврдили да их човек није свестан, а други да рационалан човек има способност да разликује један од другог (Senković 2007: 819; Петровић 2011: 130; Pešić 2020: 206). Током средњег века, али и касније, у време рационализма, филозофска учења неретко су бивала под јаким утицајем хришћанства,

¹ Мршевић-Радовић (1987: 11) синонимично употребљава термине ‘фразеологизам’ и ‘фразеолошка јединица’.

које је покушало да помири постојање Бога (апсолутно добро) и зла. У том смислу, зло је представљено као недостатак добра и проузроковано је слободним избором човека (Živanović 2011: 53–54; Петровић 2011: 126–127; Vujić 2017: 390, 396; Herman Duvel, Gavrić 2021: 415; Plećaš 2021: 43).

1.3. За ово истраживање прикупљена је грађа од преко 200 фразеологијама. Грађа је превасходно лексикографског типа и експерпирана је из општих и фразеолошких једнојезичних речника српског језика: *Речник српскога језика* (2007), *Речник српскохрватскога књижевног језика* (1990), *Фразеолошки речник српског језика* (Оташевић 2012), *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* (Matešić 1982), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–). Осим тога, корпус је прикупљен и из електронских извора и корпуса, како би се анализи подвргао што већи број фразеологијама који припадају савременом српском језику.

У појединим случајевима фразеологизми су илустровани примерима преузетим из Корпуса савременог српског језика *СрпКор*, како би ове јединице биле представљене у свом употребном контексту.

1.4. Фразеологизми су у раду најпре анализирани са лексичко-семантичког аспекта (в. Ристић – Радић-Дугоњић 1999) и на основу значења односно сегмената стварности на које се односе класификовани у семантичке скупине већег или мањег обима с намером да се утврде концепти који се помоћу њих вербализују. Следећи корак у анализи подразумевао је препознавање концептуално-семантичких механизма помоћу којих су формирана фразеолошка значења. Где год је било могуће, постулиране су појмовне метафоре и метонимије које структурирају фразеологизме, с посебним задржавањем на изворним доменима садржаним у њиховој полазној, мотивационој основи. Теоријско-методолошку основу рада чини управо учење о појмовним метафорама и метонимијама које су поставили Лејкоф и Џонсон у свом когнитивнолингвистичком приступу језику (Lakoff – Johnson 1980). Према учењу когнитивне лингвистике унутарјезичку и ванјезичку стварност повезује процес концептуализације, који претходи формирању значења. Овакво становиште важно је за проучавање фразеологијама при чијем се настанку врло често активира неки од концептуалних механизма. Уз когнитивносемантички приступ, тумачење појединих фразеологијама захтевало је осврт и на елементе из области културе који су мотивисали њихова значења, тако да је као пратећа коришћена и лингвокултуролошка метода у анализи фразеолошке грађе.

2. Концепти *добар/зао* и *добро/зло* вербализовани фразеологизмима српског језика

У овом делу рада приказани су фразеологизми с компонентом *добар/зао* и *добро/зло*, распоређени у различита семантичка поља према њиховом фразеолошком значењу, односно према сегменту стварности на који се односе. Прикупљена грађа разврстана је у шест група: 1. фразеологизми који се односе на околности оквир; 2. фразеологизми са значењем особина људи; 3. фразеологизми који се односе на човека у интеракцији с другим људима; 4. фразеологизми који се односе на материјално стање, социјални статус и понашање човека; 5. фразеологизми који се односе на емоционална стања човека и 6. фразеологизми који се односе на физичка и физиолошка стања човека. Свака група има и своје подгрупе. Групе и подгрупе наведене су према бројности фразеологизама, према опадајућем поретку, дакле почевши од најбројније ка најмање бројној.

2.1. Фразеологизми који се односе на околности оквир

У ову групу распоређени су фразеологизми којима се концептуализују следеће категорије: 'срећа/несрећа' и 'време'. Они су врло бројни и чине готово четвртину укупног броја фразеологизама у корпусу. Датим фразеологизмима описују се људи у одређеним ситуацијама, али и догађаји и ситуације. Где год је било могуће, идентификовани су и концептуални механизми који мотивишу фразеолошко значење.

2.1.1. Срећа/Несрећа

2.1.1.1. Важан и најбројнији део корпуса (скоро 20%) чине фразеологизми којима се описује околности оквир живота, тј. околности које позитивно или негативно утичу на људску егзистенцију, а означавамо их изразима *срећа* и *несрећа*. У свим случајевима развијена је метафора СРЕЋА ЈЕ ДОБРО, тј. НЕСРЕЋА ЈЕ ЛОШЕ. У РСЈ као једно од првих значења именице *добро* наведена је управо *срећа*. У РСАНУ под петим значењем одреднице *добро* проналазимо да се ова именице доводи у везу и са срећним поводом или срећном вести.

Овим примерима квалификују се људи (*човек добре руке, добри гениј*), догађаји или ситуације (*зао удес, ићи на добро, узети добар правац*).

У дату групу сврстали смо семантички прозирне лексичке спојеве попут *бити добре среће*, којим се квалификује човек у погледу тога колико му животне околности погодују, иду наруку и доприносе његовом благостању. Изразима *човек добре руке* и *добри гениј(е) (нечији)* квалификује се особа која другој особи доноси срећу, упућује је ка срећи. У првом случају, употреба

соматске лексеме може се објаснити на два начина. Рука симболизује делање, заштиту, али и даривање, па је *човек добре руке* онај који својим даром, поклоном или делом доноси срећу. С друге стране, РСЈ, као десето значење лексеме *рука* наводи ‘срећа’, и маркира га као народно и поетско.

Фразеологизам сличне формалне структуре *бити добре руке* (‘имати среће у свему’) није забележен у коришћеним речницима, али постоји у фразеолошком фонду српског језика, што је потврђено претрагом новинских текстова и мрежних извора. Могуће је да је овај фразеологизам настао аналогијом према фразеологизму *бити срећне руке*. Присутна је синегдоха ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. РУКА ЗА ЧОВЕКА¹.

Концепт среће може се односити и на ситуацију, па тако фразеологизми: *ићи на добро* (*Ово иде на добро...Још ми треба да нађем кречаре и цигларе па је пола готово!*²), *поћи по добру, окренути (се) на добро* (*Нека Бог само окрене на добро, рећи ће газда Миле и одмахну главом; Па ипак може добри Бог дати да се све окрене на добро, онде где се најгорем надамо, — рече Реџеп*), *бити по добру, узети добар правац, поћи (ударити) добрим правцем* описују ону ситуацију која се повољно развија и води ка срећном исходу, док фразеологизам *изићи (изаћи, испасти) на добро* значи: ‘срећно се завршити, имати срећан исход’ (*Пароброд је стигао! Иди, иди... И надајмо се! Надајмо се да ће испасти на добро!*). Најзад, фразеологизам *добар знак* описује повод за радост, догађај који наговештава да ће се десити нешто позитивно, корисно за учесника денотиране ситуације.

2.1.1.2. Концепт ‘несрећа’, као супротан претходном, вербализује се устаљеним спојевима, од којих су неки веома фреквентни у савременом језику: *зао удес, зла срећа* (*Али зла срећа је хтела да је богати пештански берзијанац умро већ у првој години брака, зла коб* (*Зла коб је, међутим, хтела да попут лопте одскочим о тенду и дочекам се на тезги с лубеницама. Сломим сам кости, не ставивши тачку на свој бедни живот*), *зла звезда*. Ови примери сасвим уопштено упућују на околности које се неповољно одражавају на људску егзистенцију. Њима се може сугерисати и изразито непожељан ток односно исход неке ситуације: *кренути (окренути, ићи, поћи) на зло* (*по злу*), *поћи по злу* (*Ако нешто пође по злу, обоје ћете потонут, а ја нећу моћи ништа да урадим за вас*), *поћи (ударити) лошим (рђавим) правцем, узети лош (рђав) правац и узети се на зло* (в. 2.6.1.). Уколико се тешка ситуација погоршава, употребљавају се фразеолошке конструкције: *ићи са (од) зла на горе* (*...све је у рушењу и посртању, све иде са зла на горе...*) и *пасти из зла у*

¹ У раду се напореда користе термини *синегдоха* и *метонимија* када се говори о односу ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ будући да се у оквиру когнитивне лингвистике „под метонимију подводе и примери који се традиционално сматрају синегдохом” (Штрбац 2018: 25).

² Примери наведени у целом раду преузети су из Корпуса савременог српског језика *СрпКор*.

горе. Ипак, и у овој скупини бројнији су примери којима се квалификује човек у погледу начина на који животне ситуације, догађаји и прилике предодређују ток његовог живота, најчешће без његове воље или могућности да својим деловањем утиче на њих: *бити зле (лоше, рђаве) среће, родити се под рђавом звездом* или *потерала кога зла срећа* (онај који нема среће), односно у погледу тога како он сам делује на животне прилике *човек зле руке, зли гениј* или *зао дух* (онај који доноси или проузрокује несрећу). Речник РСАНУ семантику придева *зао* обрађују у седам тачака и деветнаест дефинисаних значења. Датим придевом описују се карактерне црте особе, па он квалификује, између осталог, онога који жели и наноси непријатност и бол другима, ко је суров, opak. Придев *зао* односи се и на особине предмета, појава и апстрактних категорија, па описује, поред осталог, оно што има неповољне последице, што доноси несрећу, што је кобно, злослутно, тегобно, мучно. Имајући наведено у виду, евидентан је утицај придева на фразеолошку семантику.

Звезде због своје удаљености од земље представљају нешто апстрактно, недостижно и узвишено. Оне се универзално схватају као сјај у тами, духовна војска која се бори против мрака (Cirlot 2018: 385). Према веровањима различитих народа, судбина појединца записана је у звездама, па су стога срећа и несрећа предодређене, што објашњава употребу лексеме *звезда* у два фразеологизма. Наиме, будући да су звезде небеска тела видљива ноћу, везују се за симболику ноћи, тј. светлости која се пробија кроз таму, па представљају водиљу, помоћ и наду, вест која стиже од Бога. Звезде симболизују и божанско присуство. Изрека „записано у звездама” доводи се у везу с астролошким утицајем звезда који потиче од Бога. Ово је разлог због кога звезда асоцира на поредак и судбину (Kamings 2004: 330 – 331).

Наговештај предстојеће несреће изражава се фразеологизмима *то слуги на зло (Већ то, што су заробљеници спроведени право везиру, слуги на зло), (то) не мирише на добро, то не каже на добро, зло (лоше, рђаво) се* некоме *пише, не пише се* некоме *добро*. У мотивационој структури ових примера налазе се глаголи перцепције (*мирисати*), говорења (*казати*), као и они који упућују бележење. Несрећа се концептуализује као нешто што је предодређено, записано и сл. *Клетва зло му (јутро) свануло* или *на зло ти свануло!* значи: ‘нека га снађе несрећа’. Ако се по јутру дан познаје, онда пожелети неком да му сване зло јутро, заправо значи пожелети му лош читав дан. Јутро, тј. зора симбол је наде, присветљења и новог почетка, нових могућности, јер овај део дана доноси светлост која наступа после ноћне таме. Јутро асоцира на светлост, буђење и живот, пошто се по многим веровањима ноћ сматра периодом када душа током сна напушта тело (Kamings 2004: 307, 330). Изразом *на зло* (нешто урадити) сигнализира се исход неке акције, деловања, које ће се неповољно одразити на самог вршиоца.

За описивање ситуације у њеном најгорем облику испољавања користе се фразеологизми: *зло и наопако* (*Зна ли твоја сестра да играш у бару? - Таман посла! Зло и наопако кад би знала!*) и *зло и горе*. Ови изрази готово да су плеонастичког типа јер садрже лексеме блиске семантике, чиме као да се постиже својеврсна градијација на значењском плану и истовремено појачава експресивност. Изразом *нужно зло* пак указује се на решење неког проблема или излаз из ситуације који није у потпуности прихватљив, или је чак поприлично лош, али је једини могућ (*Језик је нужно зло, увек си то говорио, а речи су, како оно беше, бушино саће, је л' тако?*).

2.1.1.3. Оба концепта ('срећа' и 'несрећа') формализована су изразом (*и*) у *добру* и у *злу*, који значи 'и у срећним и у несрећним приликама' или другим речима 'увек', на основу чега се може прикључити наредној семантичкој групи (*И у добру и у злу био је весео и равнодушан*).

2.1.2. Време

Фразеологизме којима се исказују темпорални односи (2,8%) у највећем броју случајева одликује слаба идиоматичност јер се, поред осталих елемената, уз компоненте *добар/зао* појављује и лексема која указује на време (час, дан, година, доба). Фразеологизам *од Кулина бана и добријех дана* значи 'од старих добрих времена' и означава време које тече, време од почетка, тј. његов динамички аспект (Мршевић-Радовић 1989: 123; Мршевић-Радовић 2008: 70–71). Д. Мршевић-Радовић (2008: 78) претпоставља да су за мотивацију фразеологизма и његово учвршћивање важну улогу одиграли покладне светковине и дубровачки говор, где се Кулин мешао са куљеном, тј. куленом. До замењивања Кулина с куљеном могло је доћи уколико је постојао заједнички контекст, односно „нека истоимена личност која је у фразеолошки контекст могла унети одговарајуће симболичко значење”. На ту могућност упућују одређени дубровачки старији записи религиозне садржине који су Дубровчанима морали бити познати. Осим тога, чињеница да се кулен појављује као јело у покладним обичајима, указује на његову старину и порекло из старобалканске традиције, где је представљао жртву божанству.

Идеју дуге и отегнуте радње изражава поредбени фразеологизам *отегнути се* (*бити дуг*) као *зла година*. Конструкција *зла година* значи 'неродна година' и подразумева глад и сиромаштво, који се, као и све неповољне околности, могу учинити дужим него што то заиста јесу (в. 2.6.3.).

Само један пример из корпуса у *добар* (*добри*) *час* указује да се нешто дешава у право, одговарајуће време (*У добар час дође, за пет минута би мртва била, где каква је крв: густа, масна, црнкаста, — рече с неким поуздањем Цифрић*). Семантика израза у *зао час*, у *зло доба* и *зло си сео* (*и вино попио*) иста је: 'у незгодно време, у невреме, у погрешно време, у лоше

погођен тренутак' (*А ако се неко у зао час усуди – да ме зове на кућу, зло и наопако, пропишитим мајчино млеко због сестре!*). У датим примерима придевска компонента мотивише фразеолошку семантику, а у вези је са значењем који придев има према РСАНУ. Наиме, придев *зао*, поред осталог, односи се и на особине појава и апстрактних категорија и има значење 'непријатан, неповољан' када се говори о гласу или вестима. Временски периоди кроз које човек током живота пролази могу се посматрати као САДРЖАТЕЉИ за оно што се догађа, што би могло да објасни употребу предлога у у темпоралном значењу (уп. Кликovac 2000: 33).

2.2. Фразеологизми са значењем особина људи

Друга већа група (скоро 22,5%) у коју су сврстани фразеологизми с компонентама *добар/зао* и *добро/зло* односи се на човеков физички изглед и психичке особине. Ова група сачињена је од неколико подгрупа: карактер, интелигенција и физички изглед. Фразеологизми су опримерени, а такође су истакнути појмовни механизми на којима су ове јединице изграђене.

2.2.1. Карактер

2.2.1.1. Дата подгрупа чини једну од најбројнијих (нешто више од 17% од укупног броја примера у корпусу), што се могло очекивати имајући у виду да је примарно значење анализираних придева управо из домена карактерних особина. Наиме, према РСАНУ придевом *добар* исказују се карактерне црте појединца, па он квалификује оног ко је благе нарави, не чини зло, који је племенит; који се држи позитивних друштвених норми; оног ко је близак, пријатељски; који се према некоме понаша благонаклоно; оног ко пожртвовано и савесно испуњава одређене дужности према некоме; који савесно, тачно обавља, извршава одређену радњу. И придевом *зао* описују се карактерне црте особе, па он квалификује онога који жели и наноси непријатност, бол другима, ко је суров, opak, строг, који је чувен по лошем владању, љут, бесан; онога који не врши добро своју дужност, који је с упадљиво израженим негативним особинама, рђав, лош; који је неприличан, непристојан.

2.2.1.2. У овој подгрупи окупљени су фразеологизми којима се денотирају доброћудност и великодушност: *бити доброг (добра) срца (Верујем да је Христ милостив и спреман да у свој загрљај прими човека који је годинама био тешко болестан, скоро потпуно слеп, али доброг срца, који никада није ни муву згазио) и имати добро срце (Он има добро срце, али пре би изабрао богату девојку коју не подноси, него сиромашину девојку коју воли)*. Српски фразеолошки фонд нуди и облик који не садржи придевску компоненту *има-*

ти срца, а реализује слично значење ‘бити милосрдан, саосећајан’³. Не само с медицинског становишта, већ и у наивној слици света срце се сматра једним од најзначајнијих, виталних човекових органа који је неопходан да би организам функционисао. На вертикалном дијаграму тела човека постоје три главне тачке: мозак, срце и гениталије. Међу те три, централно место има срце. Стога у бројним културама и религијама (староегипатској, келтској, астечкој, хиндуизму, јеврејској и хришћанској традицији) постоји развијена симболика срца као средишта. Овај орган представља центар живота и универзума, средиште мудрости и осећања (Kamings 2004: 298 – 298; Cirlot 2018: 271 – 272). Наши примери, међутим, потврђују да је СРЦЕ САДРЖАТЕЉ ЗА КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ ЧОВЕКА, те да оно стога учествује у квалификацији људског карактера. У исто време, посреди је и персонификација, подтип онтолошке метафоре: СРЦЕ ЈЕ БИЋЕ (ОСОБА), којој је у основи синегдоха ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. СРЦЕ ЗА ЧОВЕКА. Наведене примарне метафоре учествују у структурирању сложене метафоре: БИТИ ДОБАР ЧОВЕК ЗНАЧИ ИМАТИ ДОБРО СРЦЕ.

С друге стране, дуална природа срца као стожера у коме се у човеку оглашава реч Божја, али и као извора греха (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 207) условиће настанак антонимних фразеолошких конструкција *бити злог (зла) срца* и *имати зло срце*, о којима ће бити речи у наставку овог поглавља.

Као семантички синоними претходно наведених фразеологизама у корпусу српског језика забележени су и поредбени фразеологизми: *добар као добар дан (у години)* (*Жао ми те је, добра си као добар дан, безазлена си, не знаш ко ти је пријатељ ко ти душманин, страдаћеш као јагње под ножем; Она је добра као добар дан у години; она је блага као сама благост; она је оличено добротворство, богата свима врлинама*), *добар као хлеб (хлебац)* (*Пијанин је био добар као хлеб. Звали су га Помиритељ, због склоности да мири завађене, да посредује, да прска ђавола светом водицом*), *добар као пања, добар као Бог, добар као анђео* (*Била је добра као рајски анђео*), *добар као душа* (*Кад је требало направити гужву, увек је био ту и није одустао од ситних крађа које су ту и тамо организовали на штету власника Кроше бара, човека доброг као душа*) и *добар као мајка*. Поштена и племенита особа описује се фразеологизмима: *добра душа* и *добри анђео*. Честит и карактеран појединац квалификује се фразеологизмом: *човек добра кова*.

У основи фразеологизма *добар као добар дан* лежи концептуална метафора ДОБРО ЈЕ СВЕТО(СТ). Наиме, ноћ се доводи у везу с тамом и црном бојом која се традиционално повезује с оним што је лоше и негативно и асоцира на тугу, несрећу, зло и смрт. Осим тога, тама је лоша јер омета опажање, вид, преко ког се спознаје највећи број информација из спољног света. Сходно

³ С друге стране полисемичан фразеологизам *немати срца* реализује значења: 1) бити немилостив, немилосрдан, и 2) не усуђивати се рећи или учинити нешто.

томе, дан који доноси са собом светлост симбол је наде и новог почетка, буђења и живота (Kamings 2004: 307, 330), па је као такав асоцијација на добро.

Као што је срце орган чије правилно функционисање омогућава живот, тако је и хлеб од егзистенцијалне важности за човека. Хлеб је једна од основних намирница у људској исхрани, посебно у време сиромаштва и глади, и мала количина ове хране обезбеђује преживљавање, па хлеб у готово свим културно-језичким заједницама носи крајње позитивну конотацију. Хлеб је такође један од најважнијих симбола хришћанства, знак Божије доброте и несебичности; хлеб представља и Христово тело (Мршевић-Радовић 2008: 203; Штрбац 2018: 190).

Са становишта лингвокултурологије, објашњење мотивација фразеологизама *добар као Бог* проналазимо и хришћанској концепцији представе Бога као извора љубави и добра (Вуловић 2015: 258). Анђели се сматрају бестелесним натприродним ентитетима који служе Богу. Представљају посреднике између неба и земље, заступају људе пред Господом и доносе им Божије дарове, па је јасно зашто су концептуализовани као добро. У наведеним фразеологизмима активирана је концептуална оријентациона метафора ДОБРО ЈЕ ГОРЕ. Сходно томе, фразеологизам *анђео (бог) зла* денотира ђавола.

Код фразеологизама *добар као душа* и *добра душа* такође је формулисана појмовна метонимија, тачније синегдоха ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. ДУША ЗА ЧОВЕКА, која је умрежена с онтолошким метафором ДУША ЈЕ БИЋЕ (ОСОБА). Једно од значења одреднице *душа* у РСАНУ гласи: ‘особа са позитивним особинама карактера, сушта доброта, племенитост’. С друге стране, *душа*, изведеница на -ја од основе *дуh-*, првобитно је значила ‘дисање, животна сила’. У Библији *душа* је као знак живота повезана и са сликом даха. Од значења ‘који има душу/дах’ развило се значење ‘онај који је жив, живо биће, човек’ (Мршевић-Радовић 1995: 339). Дакле, ако се душа изједначава са животом, јасна је мотивациона основа разматраног фразеологизма. Посреди је појмовна метафора ДОБРО ЈЕ ЖИВОТ, ЛОШЕ ЈЕ СМРТ.

Прва асоцијација на мајку јесте доброта. Мајка је сигурност, топлина, нежност и храна. Ипак, симболика мајке је амбивалентна јер означава и смрт. Симболика мајке повезана је са симболиком мора и земље јер су обоје спремници живота. У симболу мајке постоји иста двојност као у симболу мора и земље, а то је да су живот и смрт корелативни. Родити се значи напустити мајчину утробу; умрети значи вратити се у земљу. Мајка је симбол несвесног, леве стране и ноћи (Chevalier – Gheerbrant 2018: 1693; Cirlot 2018: 565–566). Упркос таквој симболици, према резултатима истраживања семантичког поља лексеме *мајка* у језичкој слици света младих у Србији, типична мајка је брижна, нежна, пожртвована, пажљива, осећајна и добра, воли своју децу и често занемарује себе (Требјешанин 2018: 154, 159). Имајући ово у виду,

разумљиво је зашто се у српском језику доброта концептуализује помоћу мајке, родитеља који нам је подарио живот и с којим постоји специфична веза преко чина рађања.

2.2.1.3. Великим бројем фразеологизама у овом концептуалном пољу указује се на непожељне карактерне особине људи. Пакост, злоба и опакоост изражавају се фразеолошким конструкцијама: *бити злог (зла) срца* и *имати зло срце*. Концептуални механизми који су описани код фразеологизама који садрже соматску лексему *срце* и антонимну придевску компоненту *добар* примењиви су и на ову групу фразеологизама. Као значењски синоними датих фразеологизама користе се: *по злу чувен (познат), зле ћуди, на зло брз (Јеремија је јогунаст, властољубив, грабљив, и на зло брз), нога му нози добра не мисли, око му оку добра не мисли, зло се од њега одбија* и компаративним фразеологизмом: *зао као враг*. Ђаво или враг, супротно анђелима, у наивној слици света повезује се са негативним представама и концептуализује се као оличење натприродне негативне силе. Сматра се симболом ружноће будући да се у овом случају повезују телесна и духовна ружноћа (Мршевић-Радовић 2008: 194, 204), па је слика у позадини фразеологизма потпуно транспарентна, што није редак случај код поредбених фразеологизама.

Придев *зао* обавезна је компонента фразеологизма *човек зле крви*, којим се описује неморалан човек, спреман за свако зло и неспособан да осети емпатију. Крв универзално симболизује све вредности кохерентне ватри, топлоти и животу, и асоцира на све што је лепо, племенито, великодушно и узвишено. Крв се сматра животном силом и телесним принципом (Chevalier – Gheerbrant 2018: 909–919). Иако стари народи нису имали знања из медицине којима данас располажемо, били су свесни фундаменталног значаја ове течности, јер када у човеку престане да тече крв, он престаје да живи. Стога је крв симбол живота и представља саму личност (Рарп 2010, наведено код Мандић – Ђурић 2016: 19), а будући да има везе и са сродством, израз би могао да указује на то да је лош карактер наследан, па је и у овом случају мотивација фразеологизма прозирна.

За описивање изузетно лоше особе, олоша, користи се фразеологизам (*бити, потицати*) *од зла оца и од горе мајке*. И наведени фразеологизам алудира на порекло, на чињеницу да су рђаве особине наследне, тј. да их добијамо од својих предака. Интересантно је присуство градиције у фразеологизму, према коме је мајка представљена као гора од оца. Истраживања у психологији показују да деца и адолесценти процењују однос са мајком као квалитетнији од оног који имају с оцем. Емотивна размена везана је преваходно за улогу мајке која континуирано задовољава унутрашње емоционалне потребе детета, док отац задржава положај особе задужене за спољну и друштвену сигурност и материјално обезбеђивање породице, која доприноси несметаном реализовању ексклузивне улоге мајке као примарног старатеља

(Михић – Петровић 2009, 377–378). Дакле, ако је мајка важнији родитељ, а квалификована је као гора од оца, јасно је какве је особине могла пренети на потомке. Ипак, не треба заборавити ни васпитну улогу родитеља, посебно мајке, која такође може утицати на развој карактерних особина детета.

За појединца који се прави да је добар, а то заправо није, употребљава се фразеологизам: *на речима бити добар*, где придев чини само факултативну компоненту.

Склоност ка оговарању, клеветању и сплеткарењу изражена је у фразеологизмима изграђеним по истом моделу у којем је један од структурних елемената соматизам праћен детерминатором: *зао језик, зли језици (Зли језици веле да она у Паризу шета од једног љубавника до другог, тако вртоглавом брзином да ником не допушта да јој нешто приговори или да се осети повлашћеним), бити зла језика, имати зао језик, имати зла уста*. У датим фразеологизмима присутно је садејство метонимије и синегдохе, при чему је синегдоха видљива у трансформацији ДЕО ТЕЛА (уста, језик) ЗА ОСОБУ, а метонимијски механизам се види „у избору назива за одговарајући део тела у описивању одговарајућих црта личности које су у непосредној вези с говорном активношћу” (Штрбац 2018: 152). С друге стране, причљивост или брбљивост као циљни домени изражавају се фразеологизмом: *имати добар језик (Која би могла имати бољи језик за проводационицу од госпође Татијане?)*. У свим наведеним случајевима фразеологизми развијају значење по метонимијском обрасцу: говорни орган с одређеном особином → одређена особина говорника (Штрбац – Штасни 2017: 109).

Фразеологизам *добро јутро, чаришијо на обе (све четири) стране* описује појединца који се бескрупулозно прилагођава приликама и који зарад личне користи иде линијом мањег отпора. Слична врста безобзирности испољава се у фразеологизму *имати добре лактове*, којим се именује особа која се, како би остварила свој циљ, пробија кроз живот не бирајући средства, као гурајући лактовима све препреке на које наиђе⁴. Фразеологизам *имати добар желудац (стомак)* описује особу која је у стању да отрпи сваку непријатност. У овом случају, апстрактне категорије, тј. моралне особине попут безобзирности или неосетљивости концептуализују се преко физиолошког процеса варења. Варење, у овом случају у фигуративном смислу, односи се на уношење у организам, жвакање и гутање онога што сматрамо неприхватљивим: увреде, подсмех или непријатности. РСАНУ као једно од секундарних значења придева *добар*, када стоји уз именице које означавају органе, наводи ‘који повољно служи, способан’. И у овом случају придевска компонента је испустива, јер постоји фразеологизам *имати желудац* (за нешто). У примерима *имати добре лактове* или *имати добар желудац (стомак)* датим придевом

⁴ Отуда и секундарно значење глагола *лактати се*.

обележавају се непожељне људске особине. Фразеологизам *имати добре живце (нерве)*, формиран преко модела узрок особине темперамента → особина темперамента (Штрбац 2018: 194–195), описује појединца кога карактерише јака самоконтрола, који је сталожен и смирен. Полисемични фразеологизам *имати добра леђа (плећа)* (в. 2.3.1. и 2.4.2.), именује јаку и издржљиву особу која је у стању да поднесе велики терет. Леђа и кичма представљају основ јер носе читаво тело, па симболизују издржљивост и способности појединца да се избори за себе (Kamings 2004: 284). У семантичком транспоновању од конкретног ка апстрактном, преко физичке јачине дела тела који може да поднесе највећу оптерећеност концептуализује се карактерна чврстина (Штрбац 2018: 184). Као и код осталих фразеологизама код којих придев стоји уз соматски конституент, и у овом случају придев мотивише фразеолошко значење јер да га нема, изрази би изгубили идиоматичност, будући да сви људи имају срце, језик, уста, главу и лактове као део тела.

2.2.1.4. У ову групу сврстали смо и примере фразеологизама којима се описују вештине, тј. урођене способности појединца: *имати добро грло* ('имати гласовне квалитете, дар за певање'), *имати добар густ* ('имати укуса') и *имати добро уво* ('имати добар слух/бити музикалан'), који је, уколико фразеологизам означава добру способност перцепције звучних информација, настао на моделу: слушни орган с одређеном особином → одређена особина перципијента (Штрбац 2017: 99). У сваком случају, ово је пример метонимијског транспоновања: ОРГАН ЗА ФУНКЦИЈУ, где ОРГАН метонимијски стоји за ЧУЛО СЛУХА/ВОКАЛНЕ СПОСОБНОСТИ.

2.2.1. Интелигенција

2.2.1.1. У овом пољу представљени су фразеологизми који се односе на интелектуалне особине појединца, али и они изрази који описују интелектуалне процесе.

2.2.1.2. У првом пољу окупљено је нешто мање од 3,8% фразеологизама из корпуса. Разматрана фразеолошка грађа садржи само један пример фразеологизма чији је циљни домен интелигенција: *имати добру главу*, којом се квалификује веома паметна особа (*Ако дете ништа не зна и ако је рђаво, криви се учитељ, а ако је добро, или ако напредује, одмах: „има дете добру главу“*). У овом случају придевска компонента *добар* у вези је са значењем датим под тачком 7а. у РСАНУ, а којим се придеву *добар* приписује семантика 'који повољно служи, способан', које добија када стоји уз соматске лексеме. У глави се налази мозак који регулише све виталне функције неопходне за преживљавање. Мозак, с једне стране контролише емоције, али с друге управља интелектуалним функцијама човека, па се сматра седиштем интелекта, мисли и разума. Будући да је мозак као унутрашњи орган невидљив

и стога мање познат човеку⁵, лексема *глава* користи се као његов синоним. Тачније, реч је о појмовној метонимији заснованој на обрасцу који подразумева употребу НАЗИВА ОДГОВАРАЈУЋЕГ ДЕЛА ТЕЛА ЗА ФУНКЦИЈУ КОЈУ ТАЈ ДЕО ТЕЛА ОБАВЉА. Другим речима, уколико је део тела који је задужен за интелектуалне активности квалитетан, сам носилац испољаваће висок степен развијености особина које припадају интелектуалном домену. На описаном метонимијском моделу почива метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ (интелектуалних особина).

Недостатак интелигенције и ментална ограниченост илустроване су фразеологизмом *точкови у глави не раде (не функционишу) му добро*. Дати фразеологизам приказује метафониимију, удружено деловање два концептуална механизма: онтолошке метафоре МОЗАК ЈЕ МАШИНА (Lakoff – Johnson 1980: 27) и метонимије ГЛАВА ЗА ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ, тј. део тела за особину која зависи од органа смештеног у датом делу тела. Мозак је концептуализован као машина, механизам који не ради исправно уколико не функционишу добро његови делови. У случају датог фразеологизма, прилог представља испуштиву компоненту, зато што је семантика имплицирана садржајем глагола који је у одричном облику.

2.2.2.3. У ово поље сврстали смо и фразеологизме који се односе на менталне или когнитивне процесе човека као што су ‘опажање’, ‘увиђање/расуђивање’, ‘пажња’ и ‘промишљање’. Добра способност уочавања и процењивања околности, интуиција, јака моћ запажања и проницљивост лексикализују се идиоматичним фразеологизмима који у свом лексичком саставу имају соматске компоненте: *имати добро око (Јербо он има добро око, за те ствари)* и *имати добар нос (њух)* (за нешто) (*Нема такве, сине мој, нема. Стар сам већ и имам добар нос! Мирис честитих жена, жена на своме месту, трезвених жена ја овде не осећам!*; *Радознала сам и мислим да имам добар њух*). У оба случаја семантика фразеологизма заснива се на појмовној метонимији СРЕДСТВО ОПАЖАЊА ЗА ОПАЖАЊЕ.

Очи су човекова директна веза са околним светом, преко њих се одвија рецепција спољашњих утисака, па су као такве, главни извор информација који утиче на човекову когницију и омогућава му да стекне сазнања. Стога се, даљим проширивањем значења, око концептуализује као основни човеков инструмент за разумевање света (Vuјović 2022: 48).

Премда преко очију до мозга долази око 90% информација из околине, когнитивни процеси могу се одвијати у преко другог органа – носа, који у

⁵ Соматизми у саставу фразеологизма могу упућивати на унутрашње делове тела (соматска компонента именује невидљиве човекове органе, који нису чулно доступни) и спољашње делове тела (соматска компонента именује видљиве човекове органе, који су чулно доступни). Будући да о унутрашњим органима и њиховим функцијама човек није имао довољно знања, ни јасну слику, именице које означавају унутрашње делове тела мање су фреквентне у грађењу фразеологизама.

наведеном фразеологизму метонимијски стоји за чуло мириса, па *имати добар нос* (за нешто) значи ‘намирисати’, наслутити околности. Нос је средство путем кога се примају спољашњи стимулуси и што је његова функција успешнија, то су менталне способности боље (Штрбац – Штасни 2017 : 115). Мотивациона основа датог фразеологизма говори о поседовању средства којим се остварује опажање, односно посредни је образац којим се исказује узрочно-последична релација: ПОСЕДОВАЊЕ (ДОБРОГ) СРЕДСТВА ОПАЖАЊА → СПОСОБНОСТ (ДОБРОГ) ОПАЖАЊА (Штрбац 2018: 215). Наиме, нос постаје инструмент спознаје мисаоних процеса.

Пажња, која може подразумевати и опрез, исказује се соматским фразеологизмима *добро отворити очи* (*Добро отворите очи! Муштерије у мраку имају дуге прсте!*) и *добро отворити уши* (*Добро отвори очи и уши. Ослушни комешање и светлуцање града, прозора и осветљених излога, и трубе и звоњаву звонаца, и људе беле и жуте и црне и црвене, обучене у зелено и плаво и наранџасто и шафранско жуто*). У основи првог фразеологизма препознаје се појмовна метафора ОКО ЈЕ ПРОЗОР. Око се поима као нека врста прозора, отвора који омогућава (када је отворен) и онемогућава проток информација (када је затворен). Будући да се чулом вида перципира највећа количина стимулуса које добијамо из окружења, очи је потребно отворити добро како би се избегле непредвиђене и непријатне ситуације. Дакле, што је прозор већи и отворенији, то је проток информација бољи. Прилог *добро* у наведеном примеру има једно од секундарних значења које наводи РСАНУ, а то је ‘прилежно, са свом пажњом, ништа не занемарујући; подробно, сасвим, темељно; потпуно’. Приликом формирања идиоматског значења фразеологизма дошло је до семантичке транспозиције базне синтагме која упућује на мимику лица засновану на метафори БУДНОСТ, ОПРЕЗ ЗНАЧИ ИМАТИ ОТВОРЕНЕ ОЧИ. Човек може да контролише затварање и отварање очију уколико има здраве, функционалне очи. Ови физички и физиолошки аспекти метонимијски мотивишу поменути фразеологизам (Милановић 2014: 387). Дате метафоре укрштају се с метонимијом јер опрез подразумева ангажованост чула вида, а обазривост има своју телесну манифестацију (широм отворене очи). Посреди је и метонимија ОРГАН ЗА ФУНКЦИЈУ, тј. ОКО ЗА ВИД.

У семантичкој позадини фразеологизма *добро отворити уши* активира на је концептуална метафора УВО СУ ВРАТА/ПРОЗОР, коју открива колокацијски потенцијал глагола *отворити*. Лексеме *врата* и *прозор* представљају колокате који су према учесталости најближи датом глаголу (Sarić 2022: 134).

Најзад, промишљање, пажљиво размишљање поима се фразеологизмима *узети се добро на ум* и *узети (се) добро у памет*. Приметно је присуство метонимије где СПОСОБНОСТ (мишљења) стоји за (когнитивну) АКТИВНОСТ. С концептуалног аспекта, уочава се и оријентациона метафора НАПОЉЕ-

УНУТРА, будући да се ум и памет схватају као локализатори или садрживачи на које се или унутар којих се смештају ентитети (Штрбац 2018: 94).

У случају фразеологизама *добро отворити очи* и *добро отворити уши* прилог утиче не толико на њихово само значење колико на експресивност израза. На пример, према РСАНУ *добро отворити очи* изражава позив да се будно пази и обрати посебна пажња, и стога се разликује од варијанте *отворити очи*, која према једној од својих семантичких реализација, према истом речнику, гласи ‘пазити, водити рачуна’.

2.2.2. Физички изглед

У лексичком саставу фразеологизама којима се описује физички изглед човека (мање од 1,5%) фигурирају искључиво придев *добар*, односно прилог *добро*. Фразеологизам *бити у доброј форми* описује особу која добро изгледа (*Старац је седео на пластичној столици. Био је у прилично доброј форми за своје године, али му је вид начисто попустио откада су му оперисали лево око*), док преостала два фразеологизма *добро носити (своје) године* и глаголско-прилошка конструкција *држати се (још) добро* указују на крепку и виталну особу која одолева старости и налази се у бољем физичком и здравственом стању него што је уобичајено за особу у зрелим годинама. Код овог фразеологизма значење прилога *добро* у складу је са значењем које наводи РСАНУ где се дати прилог користи као одредба физичког или здравственог стања субјекта.

У случају прве фразеолошке јединице придев представља испустив елемент, који се ипак подразумева.

2.3. Фразеологизми који се односе на човека у интеракцији с другим људима

Већи број фразеологизама (21,5%) односи се на човекове друштвене и међуљудске односе, као резултат сопственог или туђег деловања. Дата подгрупа обухвата изразе којима се исказују ‘позитиван утицај или наношење штете другој особи’, ‘(не)пријатељство’ и ‘оданост’. У ову групу уврстили смо и фразеологизме којима се упућује на начин вршења радње, а који чине нешто мање од 4% корпуса.

2.3.1. Позитиван утицај/Наношење штете

Ова група садржи скоро 15% фразеологизама из корпуса. Фразеологизмима који у свом саставу имају конституент *добар/зао* или *добро/зло* изражавају се различите друштвене релације. Позитиван однос према некоме

може се исказати на следеће начине: уколико јамчимо за неку особу, употребићемо фразеологизам *стајати (бити) добар* за некога, а када некога бодримо или желимо да га одобровољимо, користимо фразеологизам *давати добру вољу* некоме. Фразеологизам *рећи (казати) (коју) добру реч* о некоме значи 'препоручити или похвалити некога' (*Сећали су се шта је недавно Милош починио с другим својим противницима, те се свако бојао да рекне добру реч за Карађорђа*), док *приказивати (показивати, показати)* некога у *добру (добром) светлу* и *приказати (описати, представити)* некога у *доброј боји* има значење 'приказивати на леп, улепшан начин некога'. У свим наведеним случајевима придевски конституент представља обавезан елемент који у потпуности мотивише фразеолошко значење, будући да је његова семантика, како наводи РСАНУ 'којим се нешто позитивно оцењује, повољан, похвалан'.

Реч *боја* балкански је турцизам, а њена етимологија везује се за турску реч *боуа* са значењем које је потекло од 'укинути', 'красити' (Gluhak 1993: 139), па би мотивацију фразеологизма можда требало посматрати кроз семантику компоненте *боја*⁶.

Уколико некога усмеравамо у позитивном правцу и наводимо да живи поштеније, употребићемо фразеологизме: *скренути некога са лошег на добар пут, одвратити од зла пута* (*Ја сам била старија; на мени је било да будем хладнија и да те одвратим од зла пута*), а фразеологизам *послати (слати, упутити, упућивати)* некога *на добру адресу*, када некога упућујемо на право место, код праве особе. У српском језику постоји колокација *животни пут*. Пут се може схватити и као путовање. У концептуалној анализи фразеологизама често се говори о метафори људски живот је путовање (Lakoff 1986: 219), где ентитети из изворног домена кореспондирају с ентитетима из циљног домена, па се путници доживљавају као особе које живе живот, кретања по путу као животни токови, одредиште путовања као сврха живота, препреке на путу као потешкоће у животу, различити путеви до одредишта као различита средства за постизање сврхе, пређени пут као напредак у животу, станице на путу као фазе у животу, а водичи на путу као помагачи или саветници у животу (Kövecses 2005: 123).

Посебну подгрупу чине фразеологизми којима се поима подршка или заштита, обично утицајних и моћних људи: *имати добро залеђе, имати добру залеђину*, као и вишезначни фразеологизам *имати добра леђа* (в. 2.2.1.3. и 2.4.2.). Упркос лексичкој дивергенцији дати фразеологизми у својој

⁶ Занимљиво је да у романским језицима реч *боја* (ит. *colore*, шп. *color*, фр. *couleur*) директно потиче од латинске речи *color –ōris*, која се везује за латински глагол *celare* 'крити' (Zingarelli 2004). Слично је и у другим језицима у које је реч ушла позајмљивњем (нпр. ен. *color*, пољ. *kolor*, хол. *kleur*).

мотивационој бази имају сличну слику која је мотивисала настанак јединице, тј. упућују на позадину, леђа. Леђа се налазе супротно од очију, којима се прима највећи број информација из окружења. Очима је могуће спазити опасност и благовремено реаговати како би се она избегла. Оно што се дешава иза леђа може представљати опасност или претњу из позадине. Дакле, уколико желимо да заштитимо некога, треба да му чувамо леђа. Отуда и фразеологизми: *стајати* некоме *иза леђа* и *ититити* некоме *леђа* (оба у значењу 'бити нечија заштита'). С друге стране, како је већ речено, леђа (кичма) представљају темељ јер носе цело тело, стога су симбол издржљивости и способности појединца да се избори за себе (Kamings 2004: 284).

Фразеологизми *чинити добро* (некоме) и *добро доћи* (некоме) деле истоветну семантику: 'бити од користи' (*Да, можда би ми један сат спавања добро дошао*). Позитиван утицај се изражава и конструкцијама с поименичним придевом зло: *стати злу на пут*, са значењем 'спречити, онемогућити нечије рђаве поступке' (*Ако се овоме злу на пут не стане ја вам велим, добра бити неће*) и *доскочити злу*, који значи 'отклонити или спречити неки озбиљан проблем' где посматрана компонента има значење које наводи РСАНУ: 'несрећа'. Конструкција *добри дух из боце* описује особу која другој помаже и испуњава жеље.

Супротно томе, доношење штете другој особи може подразумевати освету: *вратити (враћати) зло злим (зло за зло)*. Израз исте формалне структуре *вратити (враћати) зло за добро*, с друге стране денотира незахвалност. Фразеологизмом *видети своје добро јутро*, најчешће употребљеним у футуру, изражава се претња и упозорење да ће неко доживети непријатност као последицу сопствених поступака (*Видим ја моје добро јутро — рече Јела жалосно и климну главом, пуна очајања, па пошто је мало поћутала, она додаде: — Најпосле, нек буде што буде!*). Ово је редак случај да се придевом *добар* концептуализује супротно значење од оног које примарно има, а може се довести у везу с једанаестим значењем придева *добар* које наводи РСАНУ и које је оквалификовано као еуфемизам. Такође је могуће да је израз заснован на иронији.

Припрема нечије пропасти исказује се фразеологизмом *о злу радити* (некоме). На некога можемо вршити лош, негативан утицај (*бити нечији зао дух*) (*Рудолф Хес, Хитлеров зао дух!*) или га можемо преварити дајући му лош савет (*упутити некога на лош пут*). У свим наведеним случајевима употреба поимениченог прилога/придева је обавезна. Етимологија српске речи *дух* везује се за прасловенску реч *дихъ*, која је у различитим језицима дала различита значења: *душа, дах, ваздух, дувати, дисати, топлина, мирис(ати)* (Gluhak 1993: 211). Дух се обично замишља као натприродни, нефизички ентитет. Веза коју има са именицом *ваздух* је логична јер су и један и други невидљиви и свуда присутни. Ова идеја могла је мотивисати настанак фра-

зема, па *бити* нечији *зао дух* значи бити стално у нечијем присуству и наносити му штету.

Зло се може нанети и уроком. Од древних времена и у скоро свим културама појединим деловима тела приписивале су се натприродне моћи, али нема сумње да је око један од органа за које се везује највећи број веровања и сујеверја који изазивају страх, а у њиховој позадини најчешће је завист (Domínguez Pena 2007: 47). Урокљиво око подразумева моћ особе да погледом нашкоди другима, што се исказује фразеологизмима: *имати зло око (зле очи)* и *гледати злим оком*. У наведеним случајевима неопходна је употреба придева, којим је и мотивисана негативна конотација фразеологизма. Соматска лексема квалификована је придевом којим се означава карактерна особина, у складу са значењем које овом придеву приписује РСАНУ: ‘који жели и наноси непријатност, бол, штету другима’.

Како се повољне околности не би урекле, да се не поквари постојеће добро стање, користи се узречица: *да не чује зло*. Посреди је персонификација путем које се зло концептуализује као живо биће, као и у примеру који следи. Узречица *злу не требало* користи се у значењу ‘може затребати, може добро доћи у случају невоље, несреће’ (*Па ипак, злу не требало, допусти да ти човек, који је по полицијским канцеларијама стекао прва стварна животна искуства, пружи неколико корисних савета*).

У ово групу могли би се сврстати и фразеологизми којима се лексикализују батине, напад или опасност (*делити добре батине, неће од неког добро запамтити, није добро заједно с ким трешиње јести (зобати)*). Код фразеологизма *делити добре батине* придевска компонента остварује значење које РСАНУ наводи ‘велики по маси, количини; обилно’. Свађа и раздор вербализују се фразеологизмом *стварати (изазивати, уносити, сејати) злу крв* између некога. Синтагма *зла крв* остварује значење: ‘раздор, неслога, мржња’. Наведени фразеологизми настали су семантичком транспозицијом базне синтагме и мотивисани су семантичком доминантом *крв*, што значи да су настали мотивацијом симбола (Ristić 2013:120). Ајдачић (2016: 50) наводи и фразеологизме: *подгревати злу крв, потпирити злу крв, оживети злу крв*, који се употребљавају у ситуацијама када неко покушава да поново активира раније постојеће сукобе. Уколико некога желимо да прикажемо на негативан начин, с ружне стране, користимо фразеологизам *приказати (показати, представити)* некога у *лошем светлу*, тј. *приказивати (представити)* у *рђавој боји*.

2.3.2. Пријатељство/Непријатељство

Концепт пријатељства исказује се следећим изразима (нешто више од 4%): *стајати добро с неким (Но пекар помисли, ако је Стратимировић рац-*

ки митрополит, није полицајкомесар, па док са овим добро стоји, немогаше му нико ништа), бити добар с неким, бити добар некоме, бити (живети) у добру с неким и бити (стајати, живети) на доброј ноzi с неким (С новом кухарицом, коју смо пре два дана добили, стојим на доброј ноzi), који остварују исту семантички вредност: ‘бити с неким у блиским, пријатељским односима’, док *стати на добру ногу* с неким значи: ‘створити добре, пријатељске односе с неким’, где глагол уноси компоненту иницијалности, тј. почетак остваривања неке релације. Нога, као орган хода, симбол је друштвене повезаности (уп. *живети на доброј ноzi* у 2.4.2.). Она има друштвено значење јер елиминише удаљеност, омогућава везе и подупире контакте (Chevalier – Gheerbrant 2018: 2098–2099), што објашњава мотивацију два последње наведена фразеологизма.

Фразеологизмима исте формалне структуре као горенаведени, с антонимном придевском компонентом, илуструје се супротни концепт непријатељства: *стајати лоше (рђаво)* с неким и *бити (стајати, живети, остати)* с неким *на злој (рђавој) ноzi*. Исти концепт изражава и фразеологизам *имати злу вољу* на некога (*Ја им испричах како је газдарица казала да неће никог више од сутра овде да види и како нарочито има злу вољу на Панту*).

2.3.3. Верност/Оданост

Око 2,3% фразеологизама из корпуса припада овој групи. Оданост неком вербализује се глаголском синтагмом у којој је садржана напоредна конструкција: *делити с неким (и) добро и зло*, која описује ситуацију у којој особе заједнички све подносе (*Тражио сам тебе и твоју дружину. Рад сам с вама делити добро и зло, ако ме примите*). Значење поименичених придева у фразеологизму у складу је с оним које наводи РСАНУ: ‘добре стране живота’, односно ‘рђаве стране живота’.

Уживање нечијег поверења исказује се фразеологизмом: *добро стајати* код (у) некога и *бити добро записан* код (у) некога. Поверавање неког или нечег поузданој особи вербализовано је изразом *положити* нешто у *добре руке*. Фразеологизам учестале употребе у говорној пракси, који ипак није потврђен у консултованим речницима јесте: *бити у добрим рукама* (*Кад је оздравила, девојчица је пожелела да остане с њом. Знао сам да је остављам у добрим рукама и зато сам јој удовољио*), којим се изражава поверење у особу од које зависмо или од које очекујемо помоћ. У случају два последње наведена фразеологизма активирају се метонимијски механизам ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. РУКА ЗА ЧОВЕКА, који је умрежен с концептуалном метафором РУКА ЈЕ САДРЖАТЕЉ. И у овом случају придев мотивише фразеолошко значење, имајући у виду семантику придева коју наводи РСАНУ: ‘близак, пријатељски’.

Избор соматизма није случајан. Рука симболизује активну силу, прелазак са теорије на праксу. У египатским хијероглифима означава рад, контролу или заштиту. Многорукост божанстава у хиндуистичкој и будистичкој традицији симболизује саосећајну помоћ, док у хришћанству, у Светом тројству, рука симболизује Оца (Kamings 2004: 295–296).

2.3.4. Начин вршења радње

Ову групу фразеологизама (нешто мање од 3,8%) чине они којима се описује начин вршења радње, али и циљ односно сврха предузимања активности. Поредбени фразеологизам *као глумоме добро јутро* значи ‘узалуд’, док *радити* (нешто) у *доброј вери* носи семантику ‘радити нешто добронамерно’. Сви остали фразеологизми *с добра*, *с добра срца*, *(с) добре воље*, *из добра*, *на добре*, *с добра* и *с лепа* деле исту семантичку вредност: ‘радо, добровољно, без принуде, лепим начином’.

2.4. Фразеологизми који се односе на материјално стање, социјални статус и понашање човека

У ову скупину фразеологизама (нешто преко 20%) груписали смо оне којима се изражавају ‘углед’, ‘материјално стање’, ‘знање’ и ‘стил живота’. Неки фразеологизми који припадају овој групи илустровани су примерима.

2.4.1. Углед

Знатан број фразеологизама из корпуса (око 7%) односи се на углед или репутацију, а у највећем броју случајева у свом лексичком саставу имају именичку компоненту *глас*. Именица *глас* је вишезначна, и у једној од својих семантичких реализација означава мишљење, став, уверење и сл. (РСЈ 2007: 198), дакле оцену и вредносни суд, што објашњава њену честу употребу у фразеологизмима којима се поима углед. Појединац може да буде цењен и да ужива углед, што је денотирано фразеологизмима: *бити на добром гласу (добру гласу)* (*Код стража аустријских, при уласку у престоницу, те године, славонски официри, из Хунгарије, нису били на добром гласу*), *имати добар глас* и *уживати добар глас* (*Пореза је одмерена сувише ниско, јер је познато да иста фирма ужива добар глас и да њен годишњи промет, на према томе и њена зарада, далеко премашују суме од којих је пошао порески одбор у својој процени*). Исти концепт изражава и фразеологизам *бити добро записан*, који значи ‘уживати добро мишљење других о себи’ (*Да сам позната, узела би’ си за задатак код њега добро записана бити*).

Супротно томе, појединац може важити за неморалну и покварену особу, без икаквог угледа: *бити на злом (злу, рђаву, лошу, лошем) гласу* (...једину

страст која му је остала од толиких скупих и лудих страсти, због којих је некад био на злу гласу код старешина, а необично омиљен код другова, код жена и код зеленаша), уживати зао (лош, рђав) глас и бити рђаво записан. Такву особу бије лош (рђав) глас или га знају као злу пару (*Ђерка ме познаје ко злу пару. Што ми сасвим одговара, јер не морам ништа да јој објашњавам*). Придевска компонента представља обавезан елемент израза, а њена замена утиче на стварање антонимских фразеологизама.

У случају фразеологизма *знати као злу пару*, придев и именица заједно мотивишу фразеолошко значење. Наиме, придевским конституентом исказује се објективно доминантно својство, док лексема *пара* има два аспекта: чисто метафоричку и симболичку функцију. Први аспект налазимо у разним хришћанским текстовима, нпр. код Светог Климента Александријског, у смислу разликовања правог и лажног новца у циљу разликовања доброг од лошег у складу са духовним вредностима и критеријумом истине. Ангелус Силесиус користи у неколико наврата симбол новчића као слике душе пошто душа носи жиг Бога, као што новчић носи знак владара (Chevalier – Gheerbrant 2018: 1803).

Углед се може стећи: *изаћи (изићи, излазити, избити, испанути, доћи, долазити) на добар глас*, али се претходно стечен углед може и изгубити: *изаћи (изићи, излазити, избити, испанути, доћи, долазити) на зао (лош, рђав) глас* и *изгубити добар глас*. Код последње наведеног фразеологизма придев посебно мотивише фразеолошко значење, јер да га нема израз би значео: ‘не моћи говорити’. До губитка угледа може доћи када појединац жели уништити нечију репутацију, обрука, осрамоти другу особу, на шта указују следећи примери: *укаљати (нечији) добар глас, окрњити (нечији) добар глас, натрунити (нечији) добар глас, изнети (некога) на зао (лош, рђав) глас* и *турнути у зла уста*.

У примерима *бити на добром/лошем (рђаву) гласу, изнети (некога) на зао (лош, рђав) глас* или *изаћи (избити, испанути, доћи) на добар/зао (лош, рђав) глас*, лексема *глас* доживљава се као простор и спаја се са предлозима, у акузативним или локативним конструкцијама. У последњем примеру, В. Јовановић објашњава да, имајући у виду да глагол *изаћи* значи ‘крећући се стићи на неко издвојено и уздигнуто место, попети се, појавити се, избити’, а да се именица *глас* у овом изразу перципира као простор уздигнут у односу на неки други простор, фразеолошко значење „остварује се метафоризацијом слике коју бисмо могли уопштити као сцену на којој је особа којој се суди на основу поступака, добрих или лоших особина и сл. ”, при чему излазак на тај простор „није директно условљен вољом онога који је објекат оцене” (Јовановић 2007: 37, 39). И у овим случајевима улога придевске компоненте је важна јер њена замена утиче на стварање антонимских израза.

2.4.2. Материјално стање

Дату подгрупу чини око 6,5% фразеологизама корпуса. Богатство се у српском језику квалификује следећим фразеологизмима с компонентом *добар*: *добро стајати* (*Ти и тако врло добро стојиш, а адвокатска пракса донеће ти осим тога лепу сумицу*), *бити добро стојећи*, *иде му добро* и *бити добро ватиран*. У последњем примеру прилог остварује значење наведено у РСАНУ: ‘обилно, богато; у пуној мери, у високом степену, веома; у великој мери, количини, доста, преко мере, много’, па на фразеолошку семантику утиче као интензификатор. Осим тога, у употреби је и полисемичан фразеологизам *имати добра леђа* (в. 2.2.1.3. и 2.3.1.). Леђа симболизују моћ, снагу реализације (Chevalier – Gheerbrant 2018: 1191), што објашњава фразеолошку семантику.

Идеју благостања, раскоши и изобиља, расипничког живота дочарава и високо идиоматичан фразеологизам *живети на доброј* (*великој, високој*) *нози*. Дати фразеологизам француског је порекла, а у српски је пренесен највероватније преко немачког језика. У Француској је током XV века постојао устаљен обичај да се обућом исказује друштвени статус. У то време биле су популарне *à la polonaise*, ципеле с дугим и савијеним врхом чија је дужина варијала зависно од сталешке припадности: обичан свет носио је пола стопе, богати једну, а крупни феудалци две стопе. Друго тумачење етимологије фразеологизма даје француски фразеолог Клод Динетон, који јединицу *vivre sur le grand pied* (‘живети на великој ноzi’) повезује с некадашњим значењем речи *pied* (‘стопа’), која се користила као стара мера за дужину (Шипка 2008: 25). Без обзира на порекло фразеологизма, у његовој основи препознајемо оријентациону концептуалну метафору ВИСОК СТАТУС ЈЕ ГОРЕ, која је под-метафора уопштеније метафоре ВИШЕ ЈЕ ГОРЕ (Lakoff – Johnson 1980: 23). У овим метафорама количина се концептуализује у терминима вертикалности, тј. квантитет се разуме помоћу вертикалне димензије (нпр. *Цене расту*; *Број објављених књига сваке године расте*). Оваква метафоричка пројекција је природна, јер је метафора утемељена у телесном искуству, а ВИШЕ и ГОРЕ су у нашем искуству повезани на такав начин да стварају физичку основу за разумевање апстрактног, па знамо да, ако долијемо течност у посуду, ниво расте, ако додамо више предмета на гомилу, ниво се повећава (Johnson 1987: XV). Дакле, ниво земље или друга хоризонталана површина чине „природну референтну раван за вертикалну димензију као свеприсутну одредницу концептуализовања изгледа и распореда ентитета у простору” (Rasulić 2004: 26).

У ову групу може се сврстати и фразеологизам *добра партија* (*прилика*), којом се именује богат и пожељан партнер за удају или женидбу (*Њен је младозења врло добра партија и човек леп за око*).

Супротан концепт – ‘сиромаштво’, изражава се устаљеним спојевима *лоше стајати* и *немати ништа до добра имена*, док се фразеологизам *пасти* (*спасти*, *стати*, *доћи*) *на зле гране* користи да се опише особа која је осиромашила или изгубила виши положај. Фразеологизам *пасти на зле гране* варијантни је облик јединице *пасти на ниске гране*. Имајући наведено у виду, лакше је објаснити фразеолошку мотивацију, односно позадинску слику датих јединица. Сам глагол *пасти* имплицира и морално спуштање, унижавање. С друге стране, *ниска грана* се замишља у односу на *високу*, која носи етичку ознаку узвишености, јер је темељ моралног обележја гране њена висина, висока позиција у склопу дрвета као метафоре човека. Истовремено, грана носи и негативну конотацију, кад се поима као препрека или мана у виду нискости као ограничености (Димитријевић 2015: 421). Постулирана оријентациона метафора стога би гласила: ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ. Поред ‘сиромаштва’ поменутих фразеологизмима вербализује се и морална пропаст или спуштање на хијерархијски нижи положај у друштву, па у њиховој основи препознајемо сликовну шему вертикалности, по којој је повољан друштвени положај горе, а неповољан друштвени положај доле (Rasulić 2004: 242). Богатство је често последица успеха који се описује следећим изразима: *иде му добро* (*Човек кад се млад ожени увек је боље — јер вата дан за крај — па му све иде добро*), *добро проћи* (*Чула сам да је био у борбама и да је добро прошао*) и *обавити* (*учинити*) *добар посао*. Неуспех се изражава фразеологизмима: *иде му лоше* и *зло* (*лоше*) *проћи* (*Али вам кажем, да сте љуто забраздили, и да ћете зло проћи, ако на том путу останете*), који се не односе нужно на материјални положај, него на позитиван или негативан исход одређене ситуације, догађаја и сл., што може повољно односно неповољно утицати на актере.

2.4.3. Знање

Ова подгрупа окупља нешто мање од 3,8% од укупног броја анализираних фразеологизама. Марљиво, приљезно учење изражено је фразеологизмом *огрејати* (*загрејати*) *добро столицу* (*Ви још мислите, треба сести и добро загрејати столицу, па је петица ту; учинити све што се од човека тражи, па је успех сигуран*). Упркос томе што је реч о идиоматичној конструкцији, слика у мотивационој бази фразеологизма је логична, односно између полазне, нефразеолошке и фразеолошке структуре постоји метонимијска веза: постизање резултата захтева доста сати учења, тј. седења на столицу над књигом. Столица ће се загрејати после вишечасовног седења особе на њој. У датом случају, употреба прилога није неопходна, већ факултативна, његово изостављање ни на који начин не би променило семантику фразеологизма, а прилог овде има интензификациону функцију.

Образовање које појединац има, добра предспрема или солидно знање поимају се фразеологизмима: *имати добар основ* и *имати добар темељ (добре темеље)*. Уколико се има добра основа, она се може надограђивати и може се постати врстан, одличан познавалац нечега, што обележавају изрази: *бити добро поткован* (у нечему) (*Тај је добро поткован у теологији, чувај га се*) и *бити добро печен* (у нечему). Појединац који добро обавља свој посао описује се фразеологизмом: *испећи добро (свој) занат*, употребљеним најчешће у перфекту. Српски фразеолошки фонд нуди два фразеологизма који, упркос томе што у свом лексемском саставу имају именицу *школа*, која директно упућује на образовање, ипак као циљни домен имају искуство: *добра школа*, у значењу ‘позитивно животно искуство’ и *пролазити (проћи) добру школу*, који носи значење ‘стећи искуство’. Дакле, животно искуство се поима као школа, образовање. У свим примерима прилог функционише као интензификатор. Томе у прилог иде и изрека: *Човек се учи док је жив*, која се не односи само на стицање класичног знања кроз образовни систем, него првенствено на стицање знања кроз различите животне ситуације.

2.4.4. Стил живота

Фразеологизми којима се концептуализује ‘морал/неморал’ (2,8%) у свом лексемском саставу садрже компоненту *пут*. Да се опише особа која живи часно и поштено, употребљавају се фразеологизми: *бити на добром путу*⁷ (*Уложио је године труда у то и све је указивало да је на добром путу*) и *стајати на добром путу*. Њихови фразеолошки антоними: *бити на злом (лошем, рђавом) путу* (*Ја знам да су наше намере биле часне, али која вајда! Наш пут није био прав ... ми смо били на рђавом путу*) и *стајати на рђавом путу* квалификују живот појединца као порочан и неморалан. Скретање странпутицом и почетак одавања пороцима описује се фразеологизмима: *ићи (поћи) по злу путу* и *ићи (поћи) злим (лошим, рђавим) путем* (*Да сам барем ја имала коју годину више ... и тада бих ја Бубу на то упозорила ... била бих му објаснила да је пошао лошим путем*). У свим разматраним случајевима употреба придевске компоненте је неопходна и она у потпуности мотивише семантику фразеологизма. Уколико би се придев изоставио, наведени спојеви изгубили би фразеолошки статус. Придев *добар* у датим случајевима остварује семантику ‘исправан’ у моралном смислу, будући да частан и поштен живот значи држати се правог, исправног пута, и обрнуто.

Са становишта концептуалне анализе на делу је појмовна метафора живот је путовање (Lakoff 1986: 219). Током свог живота (путовања) човек

⁷ Израз *бити на добром путу* може значити и облик понашања, делања и сл. који води ка решењу неког проблема.

наилази на бројне препреке и изазове који га могу скренути с правог пута и натерати да живи нечасно, или супротно, којима се може одупрети и живети морално.

2.5. Фразеологизми који се односе на емоционална стања човека

Када је реч о концептуализацији емоција, А. Вјежбицка верује да се најрелевантнија интерпретација емоционалног искуства добија кроз универзалне семантичке примитиве који су карактеристични за све језике, тј. кроз прототипичне сценарије, а да су управо прототипични придеви *добар* и *лош* једни од најважнијих параметара у концептуализацији и класификацији емоција у различитим језицима и културама (Wierzbicka 1992, наведено код Штрбац 2018: 104–105). Ова подгрупа садржи око 5,6% фразеологизама из корпуса и то оних којима се концептуализују: ‘љубав/мржња’, ‘љутња’, ‘добро/лоше расположење’ и ‘завист’.

2.5.1. Љубав/Мржња

Концепт љубави вероватно је емоционални концепт који је највише „метафоризован” (Kövecses 2004: 27). Упркос томе, број фразеологизама с компонентом *добар/зао* или *добро/зло* којима је циљни домен љубав није велик (око 2,3%). Корпус српског језика бележи следеће примере: *гледати* (некога, нешто) *добрим оком (очима)* (*Колико моје карте кажу, господине попе, ви не гледате добрим оком своју жену*) и *гледати добро* (некога, нешто), оба у значењу ‘волети некога, нешто, бити некоме наклоњен’. Фразеологизми изражавају позитиван став перципијента према посматраном објекту и деле исту метафору: ЉУБАВ ЈЕ НАЧИН ГЛЕДАЊА. Присутна је и метонимија: ТЕЛЕСНА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ ЗА ЕМОЦИЈУ. Д. Мршевић-Радовић (1987: 54–55) сматра да је фразеологизам *гледати добрим оком (очима)* таутолошка конструкција настала експанзијом глагола помоћу именице, уз обавезно присуство атрибута *добар*, који мотивише значење фразеологизма у примарној фразеологизацији. Другим речима, позитиван семантички садржај мотивисан је придевском компонентом као обавезним детерминатором соматизма (Штрбац – Штасни 2017: 105). Одричан облик датог фразеологизма изражава супротну емоцију – мржњу (нетрпељивост), која се илуструје и следећим фразеологизмима: *гледати* (некога) *зло*, *бити зле крви* (према некоме) и конструкцијом с повратним глаголом *гледати се зло*.

2.5.2. Љутња

Љутња је можда и највише проучаван емоционални концепт из угла когнитивне семантике, а истраживачи су пронашли бројне метафоричке изворне домене који карактеришу ову емоцију (Kövecses 2004: 21). Анализирани корпус нуди свега неколико фразеологизама (мање од 1,5%) који се могу сврстати у ову подгрупу: *имати зло срце* на некога ('бити киван, љут на кога') (*Која ми корист да га суд затвори, па да опет има зло срце на ме и на сина ми*) и *узети* (*узимати, примити*) (некоме нешто) *за зло* (*Нећу вам узети за зло ово подсмевање*), тј. *уписати у зло*, често коришћен и у одричном облику као позив саговорнику да се не наљути, не замери због сопствене лоше процене говорника. У првом случају, изражава се усмереност љутње на мету љутње на коју се указује обавезном употребом рекцијске допуне, а љутња се доводи у везу са соматским конституентом *срце*. Оваква концептуализација јавља се услед двоструке семантичке реализације соматизма, тј. срце се поима као витални орган људског тела, али и као орган у који су смештене човекове емоције. Поред тога, у метафоричким моделима често се користи назив органа или дела тела који има симболичку вредност (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 209; Штрбац 2018: 111, 115–116, 227).

2.5.3. Позитивно/Негативно расположење

Дата подгрупа није бројна (мање од 1,5% фразеологизама). Добро расположење исказује се фразеологизмом *бити добре воље* (*До Владике није се могло доћи, једнако су га окружавале најлепше даме и молиле да им прича о Црној Гори, о четама, о ратовању Црногораца. Владика је био добре воље; говорио је непрестано*) и полисемичним фразеологизмом *бити у доброј форми* (в. 2.2.3.). Супротно томе, фразеологизам *бити зле воље* денотира нерасположење (*Нека ти је за душу теби и свим твојим рођацима! – викну старац који је сигурно био зле воље*).

2.5.4. Завист

У консултованим речницима забележен је само један фразеологизам (мање од 0,5%) којим се изражава завист: *узети зло на око*, у значењу 'постати завидан, почети завидети неком'. Са становишта етимологије очигледна је веза између ока (вида) и зависти, завидети (Gluhak 1993: 693). Наиме, глагол *завидети* настао је од префикса *за-* и глагола *видети*, који је у основи именице *вид*. У датом случају, негативан фразеолошки садржај условљен је компонентом *зло* (Штрбац – Штасни 2017: 105).

2.6. Фразеологизми који се односе на физичка и физиолошка стања човека

Мањи број фразеологизама с компонентом *добар/зао* и *добро/зло* (нешто више од 4%) описују човекова физичка и физиолошка стања, конкретно болест, пијанство и плач. Упркос малом броју примера реч је о илустративним јединицама чије тумачење захтева познавање концептуалних механизма и лингвокултурологије.

2.6.1. Болест

У овој групи нема превише примера (око 2,3%). Лоше здравствено стање исказује се фразеологизмима: *не бити у доброј кожи* и *бити (налазити се, остати) у злој кожи*, где је употреба придевске компоненте обавезна. Кожа је омотач читавог људског тела и чини нешто мање од 20% његове укупне масе. Њена основна улога је заштитна јер брани организам од спољашњих фактора. Стога је у основи фразеологизма метонимијски образац ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. КОЖА ЗА ЦЕО ОРГАНИЗАМ. Истовремено, лексема *кожа* поима се као САДРЖАТЕЉ. Фразеологизам се темељи на просторним релацијама, где је спацијалност заснована на употреби предлошко-падежних конструкција. Одређена стања се поимају као простор унутар којег се реализује локализованост. Другим речима, у датом фразеологизму здравствено стање организма концептуализује се као боравак у унутрашњости (Штрбац 2018: 64). Реч је о онтолошкој метафори која постулира да је свако биће садржатељ и да је одвојено од остатка света површином своје коже, па остатак света концептуализује као нешто изван себе (Lakoff – Johnson 1980: 30). Најчешће је омеђени простор (садржатељ) људско тело, а материја или флуид су ентитети у садржатељима. Придевом *зао*, као и одричним обликом глагола у примеру са придевом *добар*, указује се на неповољно здравствено стање појединца. У наведеним примерима исказује се узрочно-последична веза: ако кожа човека није добра, он се у њој мора осећати лоше.

Фразеологизам *држати се добро* остварује супротну семантичку вредност од претходног и значи ‘осећати се добро’, док фразеологизам *зло је* (некоме) описује да неко осећа мучнину⁸ (*Мислио сам и мислио, кад ми једнога дана дође дечко и позове ме да одмах одем до госпоице Маре, зло јој је*).

У концептуалном пољу ‘болест’ појављује се и фразеологизам *дати се* (*узети се, окренути се*) на зло, који илуструје ситуацију у којој се рана или болест погоршавају добијајући све теже компликације.

⁸ Упоредити с трећим значењем прилога *зло* које наводи РСАНУ.

2.6.2. Пијанство

Опијеност алкохолом изражава се следећим фразеологизмима из корпуса (мање од 1,5%): *добро цимнути* и *бити добре воље*, који је полисемичан (в. 2.5.3.) и који у једној од својих семантичких реализација значи ‘весело, раздраган’, расположење које се везује за пијанство. Претрага корпуса и мрежних извора доводи до фразеологизма *добро потегнути* (*Ферхад једнако понуђива Харалампију, а овај добро потеже, и постаје све искренији*), који је синоним фразеологизму *добро цимнути*. Семантика прилога у складу је са значењем које наводи РСАНУ: ‘у великој мери, количини, доста; преко мере, много’.

2.6.3. Плач

У фразеолошком фонду српског језика забележен је само један пример (мање од 0,5 %) у коме се кроз употребу придева *зао* денотира (горак) плач: *плакати (заплакати, јецати) као зла година*. Дати поредбени фразеологизам у свом саставу садржи синтагму *зла година*, за коју речници ФРСЈ, ФРХСЈ и РСАНУ наводе значење ‘неродна година’. Будући да денотира глад, сиромаштво и неповољне околности, може се довести у везу с тугом и плачем. Иста синтагма појављује се и у фразеологизму *отегнути се као зла година* (в. 2.1.3.). Ипак, у поменутом изразу лексема *година* заправо носи значење *киша*, које је према РСАНУ маркирано као покрајинско⁹.

Киша је атмосферска падавина с којом се плакање асоцијативно повезује због конвенционалног знања које човек има о изгледу суза, које и по изгледу и по саставу подсећају на капи кише, а које асоцирају на кишу уколико се појављују у већој количини (Штрбац 2018: 127). Дати фразеологизам у позадинској слици има метонимију плакање за тугу, тј. СУЗЕ ЗА ТУГУ (Ковачевић – Ramadanović 2016: 514). Поред тога, имајући у виду да је киша атмосферских падавина која се манифестује у виду капљица воде које падају из облака (горе) на земљу (доле), постулирана појмовна метафора гласи ТУГА ЈЕ ДОЛЕ.

⁹ Могуш (Moguš 1978/1979: 90–91) објашњава откуд то да *година* значи *киша*. Најстарији израз за *кишу* у нашем језику био је именица *дажд* (*дажј*, *даж*, *дежд*), према којој је изведен глагол *даждјети* (*даждити*, *дажјити*, *дежцити*). У старим текстовима, и код именице и код глагола налазимо метафоричка значења која су повезана с речју *суза*. Даље, други стари израз за *кишу* био је *година*, изведеница настала од основе *год-* и суфикса *-ина*. Морфем *год-* првобитно је значио */добро/време/*. Касније су Словени покушали да време прецизније одреде, приписујући именици *година* следеће садржаје: ‘*раздобље од дванаест месеци*’, ‘*сат*’, или ‘*тренутак*’. Будући да је време не само астрономски већ и атмосферски појам, изведеница *година* преузела је и садржај атмосферскога времена.

3. Закључак

Рад се бавио анализом фразеологизама с компонентом *добар/зао*, тј. *добро/зло* у српском језику како би се показала улога датих речи у процесу семантичке фразеологизације. У том циљу, из општих и фразеолошких једнојезичних речника прикупљена је грађа од преко 200 фразеологизама. У корпус су уврштени примери који имају статус фразеологизма у најужем смислу, као и они спојеви који су изразито слабе идиоматичности те стога семантички прозирни, али који се уклапају у описане обрасце концептуализације. На основу денотативне компоненте фразеолошког значења односно сегмента стварности који се квалификује, примери су класификовани у уже или шире скупине како би се испитала врста односа између изворног и циљног домена и показала улога компоненте *добар/зао*, тј. *добро/зло* у мотивацији фразеолошког значења.

Из анализе се може извести неколико закључака. Прво, класификацијом ексцерпираних и анализираних грађе закључује се да се највећи број фразеологизама који у свом саставу имају лексему *добар/зао* или *добро/зло* налази у концептуалном пољу 1) 'срећа/несрећа' (20%) и 2) 'карактер' (готово 17%), а следи 3) 'позитиван утицај/ наносење штете' (нешто испод 16%). Висок проценат у првом и трећем случају може се објаснити чињеницом да су сама поља широка и обухватају различите феномене. У случају друге групе, разлог за висок проценат фразеологизама треба тражити у значењима посматраних лексема које у својим примарним реализацијама упућују на особине људског карактера. Остале семантичке групе појављују се у мањем обиму, док неке садрже само појединачне примере (нпр. 'завист' и 'плач'). Друго, у свим случајевима придев *добар* доприноси формирању фразеолошког значења које припада пољу позитивног (пожељне људске особине, пожељне животне околности итд.), с изузетком фразеологизма: *видети своје добро јутро*, док се придевима *зао/лош/рђав* постиже значење из поља непожељних особина, ситуација, околности итд. Треће, у највећем броју случајева придевски конституент својом семантиком мотивише развој фразеолошког значења (*бити на добром/лошем путу...*). Семантика фразеологизама, дакле, у највећем броју случајева мотивисана је било примарним, било неким од секундарних значења разматраних придева/прилога.

Даље, придев *добар* често стоји уз соматске лексеме и тада семантика самог придева мотивише фразеолошко значење (*имати добре лактове, гледати добрим очима...*). Изузетак је нпр. лексема *нос*, када је употреба придевске компоненте имплицирана. Надаље, упркос транспарентности фразеологизама и релативно јасној фразеолошкој мотивацији, са становишта концептуалне анализе, и превасходно код фразеологизма са соматским конституентом, идентификоване су појмовне метафоре где је, готово увек, сим-

болика соматске лексеме, заједно са придевском компонентом, утицала на стварање фразеолошког значења. Уочено је такође да су ексцерпирани фразеологизми ретко мотивисани метафором као појединачним појмовним механизмом, а чешће удруженим деловањем метафоре са другим когнитивним механизмима: метонимијом или синегдохом. И најзад, у изузетно великом броју случајева постоје антонимни фразеологизми исте формалне структуре (*бити добра/зла срца, имати добро/зло срце, имати добар/зao језик, бити добре/зле воље, стајати добро/лоше с неким, бити на доброј/злој нози с неким, приказивати некога у добром/лошем светлу, добро/лоше стајати, бити на добром/злом гласу, уживати добар/зao глас, изаћи на добар/зao глас, бити на добром/злом путу, човек добре/зле руке, добри/зли гениј, окренути на добро/зло, узети добар/лош правац, поћи добрим/лошим правцем, у добар/зao час,..*).

ИЗВОРИ

- Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј. (ФРСЈ) РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (друго фототипско издање). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ : *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Матешић, Јосип (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga. (FRHSJ)

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Дејан (2016). Фразеологизми са компонентом ‘крв’ у српском језику и књижевним делима. У: *Крв, књижевност, култура* (ур. М. Детелић и Л. Делић). Београд: Балканолошки институт САНУ. 43 – 55.
- Вуловић, Наташа (2015). *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Димитријевић, Иван (2015). *Вербализација концепта части и поштења у српском језику*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић, Владан (2007). О неким изразима са лексемом *глас* у српском језику. *Наш језик*. XXXVIII/1– 4, 35–42.
- Мандић, Марија и Љиљана Ђурић (2016). „Крвави” изрази и псовке у савременом српском језику. У: *Крв, књижевност, култура* (ур. М. Детелић и Л. Делић). Београд: Балканолошки институт САНУ. 17–42.
- Милановић, Светлана (2014). Фразеологизми с компонентом око: универзално и специфично. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 43/1, 385–393.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српско-хрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.

- Мршевић-Радовић, Драгана (1995). Језички/културни симболи и српска фразеологија (мирише као душа). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 23/2, 339–345.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1989). Од Кулина бана и добријех дана. У: *Осамсто година повеље босанског бана Кулина 1189-1989* (ур. А. Пецо). Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. 123-135.
- Мршевић-Радовић, Драгана (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Папић, Славко (2014). Актуелност проблема зла, Августиново рјешење проблема и „наговор на теологију”. У: *Pravoslávie a súčasnosť (Zborník príspevkov zo VI. Vedeckej konferencie študentov, absolventov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou, 8. April 2014)* (ур. М. Humenský). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 65–75.
- Петровић, Ружица (2011). Онтологија добра и зла. *Узданица*. VIII/1, 123–134.
- Ристић Стана и Милана Радић-Дугоњић (1999). *Реч смисао сазнање (студија из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет.
- Требјешанин, Жарко (2018). Стереотип мајке у српском језику. *Етноантрополошки проблеми*. 13/1, 155–167.
- Шипка, Милан (2008). *Зашто се каже?*. Нови Сад: Прометеј.
- Штрбац, Гордана (2017). Фразеолошки потенцијал соматске лексике у српском језику (на примеру соматизама *језик, ухо/уво, мозак и образ*). *Јужнословенски филолог*, LXXIII/1–2, 83–113.
- Штрбац Гордана и Гордана Штасни (2017). *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику (глава и њени делови)*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Штрбац, Гордана (2018). *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.

*

- Alberti, Arnaldo (2004). *Avesta*. Torino: UTET.
- Chevalier Jean i Alain Gheerbrant (2018). *Diccionario de los símbolos*. Barcelona: Titivillus.
- Cirlot, Juan Eduardo (2018). *Diccionario de símbolos*. Madrid: Ediciones Siruela.
- Danon, Cadik (1996). *Zbirka pojmova iz judaizma*. Београд: Izdanje Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije.
- Domínguez Pena, Manuela Susana (2007). Realidad y leyenda del Mal de Ojo. *Garozza: revista de la Sociedad Española de Estudios Literarios de Cultura Popular*. 7, 47–61.
- Gluhak, Alemko (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Herman Duvel, Maja i Anto Gavrić (2021). Toma Akvinski o odnosu dobra i zla u stvorenome svijetu. *Filozofska istraživanja*. 162/2, 415–431.
- Johnson, Mark (1987). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Kamings, Endru (2004). *Sve o simbolima*. Београд: Narodna knjiga Alfa.
- Klikovac, Duška (2000). *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*. Београд: Филолошки факултет.
- Kovačević, Barbara i Ermina Ramadanović (2016). Primarne emocije u hrvatskoj frazeologiji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 42, 505–527.

- Kövecses, Zoltán (2004). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George i Mark Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1986). A figure of thought. *Metaphor & Symbolic Activity*. 1/3, 215–225.
- Mihić, Ivana i Jelica Petrović (2009). Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodice - iskustvo adolescenata iz Srbije. *Primenjena Psihologija*. 2(4), 369–384.
- Milan, Michele (2020). *Il bene e il male oggi. Ecologia dell'azione*. Venezia: Università Ca' Foscari.
- Moguš, Milan (1978/1979). Plakati kao (ljuta) godina. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. 26/3, 90–91.
- Pešić, Aleksandar (2020). *Lepo i dobro u Platonovoj filozofiji*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Plećaš, Tamara (2021). Spinoza i stoici: moralno dobro i „život u saglasnosti sa prirodom”. *THEORIA* 2. 64, 39–48.
- Rasulić, Katarina (2004). *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Ristić, Gordana (2013). *Somatizmi u nemačkoj i srpskoj frazeologiji (kontrastivna istraživanja)*. Doktorski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Sarić, Ana (2022). *Somatski frazemi u hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku*. Doktorska disertacija. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Senković, Željko (2007). Aristotelova *εὐδαιμονία*. *Filozofska istraživanja*. 108/4, 809–821.
- Tadić, Ivo (2004). Augustinovo poimanje zla. *Filozofska istraživanja*. 24/1, 271–287.
- Vujović, Marija (2017). Osnovni principi Kantove etike dužnosti. *MATICA*. 71, 389–426.
- Vujović, Marija (2022). Prisustvo frazema sa komponentom „oko” u prevodu Biblije na italijanski, španski i srpski jezik. *Živi jezici: časopis za strane jezike i književnosti*. 42/1, 43–71.
- Zingarelli, Nicola (2004). *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Živanović, Igor (2011). Platon, Makijaveli i makijavelizam. *Filozofija i društvo*. 3, 45–67.

Marija N. Vujović

SERBIAN PHRASEOLOGISMS WITH COMPONENTS *DOBAR/ZA O* AND *DOBRO/ZLO*

Summary

The paper deals with the analysis of Serbian phraseologisms with components *dobar/zao* or *dobro/zlo* in their lexical composition. The primary aim of this research is to reveal the meaning connection between the components *dobar/zao* or *dobro/zlo* and the phraseologisms that contain them by using the method of lexical-semantic analysis, to determine which concepts are lexicalized through the analyzed phraseologisms and to identify which are the most numerous semantic groups into which they can be classified. In addition, our aim is also to postulate the conceptual mechanisms underlying the phraseologisms and discover how the components *dobar/zao* and *dobro/zlo* motivate the phraseological meaning. The corpus contains over 200 phraseologisms and is excerpted from general and phraseological dictionaries of the Serbian language.

The results of analysis show that the highest number of phraseologisms with components *dobar/zao* or *dobro/zlo* belong to the semantic fields of *happiness/unhappiness* and *character*, that in almost all cases the adjective *dobar* expresses something positive, while the examples with the adjective *zao* are negatively colored, that in most cases (especially with a somatic component) the adjective motivates the phraseological meaning with its semantics, as well as that the image in the phraseological background is mostly transparent. Nevertheless, despite the transparency of phraseologisms, some conceptual metaphors were identified, primarily in the case of phraseologisms with a somatic component; here, almost always, the symbolism of the somatic lexeme influenced the creation of phraseological meaning. It is also determined that excerpted phraseologisms are rarely motivated by isolated metaphors, more often they are motivated by the combined action of metaphor with other cognitive mechanisms. Finally, in an extremely large number of cases, it was noticed the existence of antonymous phraseologisms of the same formal structure.

KEYWORDS: phraseologisms, *dobar/zao* and *dobro/zlo*, conceptual metaphors and metonymies, Serbian language.

Др Марија Вујовић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
prof.ditalianol2@gmail.com

ФРАЗЕОЛОШКЕ МОДИФИКАЦИЈЕ У КОЛУМНАМА СВETИСЛАВА БАСАРЕ¹

У раду је представљена анализа фразеолошких модификација у колумнама Светислава Басаре, која открива ауторов јединствен приступ фразеолошком фонду српског језика и упућује на ауторов специфичан однос према језику и језичкој слици света, те тако представља један од могућих приступа проучавању његове језичке личности. Будући да су ранија истраживања показала да теорија језичке личности може бити примењена у проучавању књижевних текстова, један од циљева овог истраживања јесте да потврди могућност њене примене у новинарском курсу, са полазном претпоставком да ће на фреквентност и врсту модификација, осим индивидуалних особина језичке личности аутора, утицати и карактеристике новинског жанра, а може се очекивати да ће се у тексту манифестовати и особине језичке личности аутора карактеристичне за његово књижевно стваралаштво. Анализа и класификација грађе извршене су на основу типова трансформација фразеолошке структуре на лексичком, граматичком и семантичком плану фразеолошких израза, а примењен је и прагматички приступ, којим се указује на циљеве уношења модификација у одабрани фразеолошки израз и тиме осветљава мотивациони ниво језичке личности аутора. Корпус на коме је истраживање спроведено чине одабрани примери фразеолошких модификација из Басариних колумни које су најпре излазиле у листу *Данас*, а затим у листу *Курир*, те је један од задатака истраживања био да утврди да ли је промена окружења колумне условљена променом идеолошког усмерења, те да ли је дошло до промене на мотивационом нивоу језичке личности аутора. Добијени резултати могу бити значајни за даља лингвокултуролошка и фразеолошка истраживања, али се могу применити и у даљим књижевним проучавањима Басариног дела.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фразеолошке модификације, новинарски дискурс, језичка личност, језичка слика света, Светислав Басара

¹ Рад је настао под менторством проф. др Гордане Штрбац, којој се овом приликом захваљујем на свим сугестијама. Полазиште у истраживању био је део мастер рада који је одбрањен под менторством проф. др Владиславе Ружић, којој се овом приликом такође захваљујем.

1. Уводна разматрања и теоријски оквир истраживања

1.1. Предмет, корпус и циљеви истраживања

Предмет истраживања у овом раду јесте употреба модификованих фразеолошких израза у колумнама Светислава Басаре. Корпус на коме је истраживање спроведено представља избор фразеолошке грађе из колумне *Фамозно*, која је излазила свакодневно у дневном листу *Данас* до 2020. године, а затим, под истим називом, у листу *Курир* од почетка 2021. године. Анализом је обухваћено 30 примера,² 15 из листа *Данас* и 15 из листа *Курир*, из укупно 20 колумни, 13 објављених у листу *Данас* у периоду од 18.11.2014. до 28.12.2014. и 7 објављених осам година касније у листу *Курир*, од 23.11.2022. до 12.12.2022. године, како би се, поређењем ова два временски удаљена корпуса, из два листа са различитом уредничком политиком, утврдило да ли у њима постоји разлика у мотивацији и употреби фразеолошких модификација. Садржина колумни у оба листа тиче се анализе актуелних догађаја и критике друштвене стварности, при чему је критика колумнисте посебно усмерена на новинаре и политичаре, али су критиком обухваћене и друге јавне личности из различитих сфера друштвеног живота и њихови поступци значајни за читалачку публику у датом тренутку, о којима аутор износи своје мишљење и ставове. Да би се утврдило да ли је дошло до промене у идеолошком усмерењу и да ли је промена окружења колумне имала политичку позадину, у истраживању је примењена теорије језичке личности, чије методе треба да покажу на који начин се кроз поступак модификовања фразеолошких израза манифестује језичка личност аутора у новинском тексту и да ли је дошло до промене пре свега на мотивационом нивоу језичке личности аутора. Стога је један од циљева истраживања био показати на који начин се теорија језичке личности може применити у новинарском дискурсу.

Анализа модификованих фразеологизама извршена је на основу типова трансформација и на основу прагматичких циљева извршених модификација, а одабрани су они примери у којима је приметна интервенција аутора на плану структуре или значења фразеолошких израза и чији су основни облици потврђени у неком од фразеолошких речника. У ту сврху коришћени су речници српског језика, како посебни, фразеолошки: *Фразеолошки речник српског језика* Ђ. Оташевића (ФРС) и *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика* Ј. Матешаћа (ФРХС), тако и општи, дескриптивни: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ), *Речник српскохр-*

² Овај број односи се пре свега на број анализираних примера, али је у многима од њих модификовањем обухваћено више фразеолошких јединица. Разлика у броју колумни из којих је ексцерпирана грађа може се објаснити тиме да се у колумнама не јавља увек исти број фразеолошких модификација.

ватског књижевног језика (РМС) и Речник српског језика (РСЈ). Анализом нису обухваћене све фразеолошке модификације из наведених колумни, већ само репрезентативни примери који илуструју поступке модификовања.

Класификација модификованих фразеологизама представљена је према моделу датом у раду *Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина* (Петровић 1982: 103–111), на основу ког се могу издвојити различите трансформације стандардне фразеолошке структуре које се одвијају на лексичком или граматичком плану фразеолошких израза.

Промене фразеологизама на лексичком нивоу су најочљивије и најчешће, и могу се остварити као:

- 1) контаминација – комбиновање лексичких јединица из два фразеологизма;
- 2) супституција – замена једне лексеме или више лексичких компонента једног израза лексемама ван њега;
- 3) интерполирање – формално проширивање фразеолошке структуре новим, најчешће придевским и прилошким компонентама и
- 4) редукција лексичког састава.

Промене на нивоу граматичке структуре фразеологизма су ређе, и могу довести до нарушавања семантичког јединства фразеологизма (Петровић 1982: 111).

У раду су описани различити начини модификовања фразеолошких израза како на лексичком тако и на граматичком нивоу фразеолошке структуре, као и промене које се услед ових модификација јављају на семантичком плану фразеологизма. Прагматичко-циљни приступ у анализи показује са којим циљевима аутор уноси модификације у устаљене фразеолошке изразе, и на који начин се кроз ове модификације у тексту манифестују особине језичке личности аутора.

1.2. Теорија језичке личности и језичка слика света

Теоријски оквир истраживања чини теорија језичке личности, која има упориште у когнитивној лингвистици и лингвокултурологији, а чију је најпотпунију формулацију дао Ј. Караулов (2010).³ Према овом аутору, језик се не може упознати сам по себи без укључивања корисника и његових историјсколингвистичких, социolingвистичких, етнолингвистичких и психolingвистичких особености, те се увођењем појма језичке личности у лингвистичка разматрања интегришу различити аспекти језика који су до

³ Студија Ј. Караулова објављена је први пут 1987. године, а за потребе овог истраживања коришћено је тумачење њеног седмог издања из 2010. године дато у: Штрбац – Штасни (2022).

тада били непомирљиви. Језичка личност, према Караулову, јесте човек који овладава способношћу стварања и разумевања текстова, који се разликују по степену структурно-језичке сложености, дубини и прецизности одражавања стварности и одређеној циљној усмерености. У моделу језичке личности издвајају се три нивоа: вербално-семантички, који одражава степен овладавања обичним, свакодневним језиком, чије су јединице речи које ступају у одређене граматичке и асоцијативне везе, и стереотипно се повезују у уобичајене синтагме, формулаичне изразе и фразе; лингвокогнитивни (тезаурусни), који чине појмови, односно идеје и концепти, који успостављају хијерархијско-координативне односе одражавајући слику света, чије су стереотипне везе дефиниције, афоризми, пословице, изреке; трећи је мотивациони ниво који укључује испољавање мотива и циљева, попут оних који управљају стварањем текстова и који одређују хијерархију значења и вредности у језичком моделу света; јединице овог нивоа су комуникативно-делатносне потребе личности, као што су потреба за изношењем мишљења и тежња ка деловању на реципијента, а њихови односи задати су карактеристикама комуникативне ситуације и комуникативним улогама учесника, а садржај стереотипа на овом нивоу уочљив је у сликама и симболима прецедентних текстова (Штрбац – Штасни 2022: 11–12).⁴

У структури језичке личности могуће је, при томе, издвојити инваријантни, непроменљиви и променљиви део слике света. Инваријантни део структуре језичке личности формиран је под утицајем националнокултурне традиције и заједнички је свим члановима колектива, због чега се може говорити о одређеним националним језичким личностима (Штрбац – Штасни 2022: 11–15). Језичка личност аутора реализује се на свим нивоима и као конкретна језичка личност која испољава индивидуалне особине, али и као део колектива коме припада, односно као национална језичка личност српског језика.

Језичка личност се сматра централним појмом у лингвокултуролошким истраживањима јер се међусобно деловање језика и културе најбоље одражава у језику (Штрбац – Штасни 2022: 14). Теорија језичке личности може се тако применити и у перцепцији савремених текстова, што је на примеру књижевноуметничког дела показала С. Ристић проучавајући говор јунака у драми *Косанчићев венац* Слободана Селенића (Ристић 1997). Њена запажања тичу се пре свега препознавања начина реализације општег језичког типа српског језика кроз говор јунака драме, као и уочавања улоге појединца у

⁴ Под појмом прецедентних текстова Караулов подразумева опште познате текстове из народног и индивидуалног стваралаштва одређене језичке заједнице, које појединац као језичка личност употребљава у виду стереотипа и образаца показујући познавање духовне културе којој припада, и која се чува у језику (Ристић 1997: 75).

стварању колективног мишљења и инваријантних вредности језика. Ликови у драми преко свог говора испољавају и своју језичку личност са свим специфичностима социјума из ког потичу, али се у њиховом говору одражавају и инваријантне структурно-семантичке карактеристике српског језика које чине општи језички тип (Исто: 77). Језичка личност и општи језички тип српског језика препознају се, при томе, на свим језичким нивоима: на вербално-семантичком као способност перцепције структурно-граматичких модела, али и одступања и грешака, а на лингвокогнитивном и мотивационо-циљном нивоу језичка личност српског језика реализује се у препознавању појава као што су: начин усвајања и употребе стереотипа, употреба прецедентних текстова, откривање говорних стратегија и функционалностилских елемената говора (Исто: 86). Појава варирања језичких јединица објашњава се, при томе, не само као нормалан начин постојања језика већ и начин на који се реализује улога појединца у развоју језика, због чега је и важно откривати „оне индивидуалне реализације језика и оне његове варијанте које ће репрезентовати опште језичке појаве његовог матерњег језика”, а да би се у томе успело мора се осим матерњег језика познавати и национална култура, историја и традиција (Исто). Ово истраживање показује да се теорија језичке личности може применити и у новинарском дискурсу, где се може говорити о начину испољавања језичке личности аутора у тексту, управо кроз индивидуалне реализације и специфична варирања језичких јединица, као што су фразеолошки изрази.

Модификације фразеолошких израза могу се посматрати и као поступак којим аутор настоји да утиче на језичку слику света. У литератури се сликом света обично назива уређени скуп знања о стварности који се формира у колективној свести, док би језичку слику света чиниле представе и знања једне заједнице о стварности фиксиране у језичким јединицама (Штрбац – Штасни 2022: 28–29). У етнолингвистичким и лингвокултуролошким истраживањима фразеологија се сматра једним од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света, будући да се у фразеологији налазе културне информације које су наталожене и сачуване у колективном памћењу (Мршевић-Радовић 2008).

„Захваљујући својој релативно стабилној структури и значењу, фразеолошке јединице ће се као вишелексемни спојеви, целовитог значења и релативно устаљеног лексичког састава, као експресивне јединице које се репродукују у језику, понашати, слично пословицама и изрекама, као повољна ‘спремништа’ за најразличитије културне садржаје” (Мршевић-Радовић 2008: V).

Управо ће чињеница да „фразеолошки фонд једног језика представља вредносни извор знања, података о култури и менталитету народа” (Вуловић 2015: 230) послужити аутору да модификовањем фразеолошких израза утиче

на рецепијенте, деловањем на њихове представе и вредносне ставове. Начин на који аутор приступа фразеолошком фонду и уноси модификације у устаљене фразеолошке изразе указује на однос аутора према језичкој слици света, утичући нарочито на њен експресивно-сликовити и емотивно-вредносни садржај, јер је, према речима Н. Алефиренка,⁵ логичко-предметни садржај језичке слике света у саодносy са појмовима и вербализован је терминима и лексиком примарне номинације, док је експресивно-сликовити и емотивно-вредносни садржај језичке слике света повезан са представама и вербализован знацима секундарне номинације, као што су метафоре и фразеологизми (Штрбац – Штасни 2022: 29).

Осим опште језичке слике света може се, дакле, говорити и о ауторској слици света, која на различите начине од ње одступа. Потребу њиховог поређења истиче Ајдачић (2016: 395–408) сматрајући да се на овај начин може утврдити удео појединца у изградњи општих представа. Према њему, ауторска слика света део је опште слике света, али садржи и елементе индивидуалне слике света, као и особине текста односно дискурса или жанра.

„Својства ауторске слике света представљају подтип субјективне (индивидуалне) слике света, коју одређују идентитети субјекта, комуникативна ситуација и типови дискурса, односно особености ауторског текста” (Ајдачић 2016: 398).

Као тешкоће у одређивању ауторске слике света могу се јавити: неодређеност, позиционирање ауторског гласа, вишегласје ликова, вишегласје текстова (Ајдачић 2016: 395). Различити типови „очуђавања” у тексту, као што су потчињавање текста одређеном типу мишљења и употреба смеховних стратегија, на различите начине отежавају утврђивање ауторске слике света и удаљавају је од опште језичке слике (Ајдачић 2016: 402). Промена значења речи и израза такође је начин на који аутор остварује своју намеру „да преобрази слику света у свом књижевном делу” и остварује се као: а) ауторско ширење устаљеног значења речи, б) ауторско сужавање устаљених значења, в) обесмишљавање значења и оспоравање значења речи (Ајдачић 2016: 405).

2. Језичка личност аутора у новинарском дискурсу

Да би се осветлили начини испољавања језичке личности аутора у новинарском дискурсу, мора се најпре поћи од тога да аутор колумне припада националној личности српског језика, чиме се одређује и припадност

⁵ У раду се користи тумачење студије Н. Алефиренка из 2014. дато у: Штрбац – Штасни (2022: 29).

заједничкој националној култури и традицији и постојање заједничке језичке слике света. Национална језичка личност српског језика остварује се, при томе, на свим нивоима језичке личности аутора (на вербално-семантичком, лингвокогнитивном и мотивационом нивоу) као њен инваријантни део, који „носи националнокултурни колорит” (Штрбац – Штасни 2022: 18). Осим што ће језичка личност аутора бити појединачно, конкретно остварење српске језичке личности, она са друге стране одражава „индивидуалан начин осмишљавања света и карактеристичних појединачних стратегија употребе речи” (Ристић 1997: 77). Начин на који се у тексту манифестују индивидуалне особине језичке личности аутора огледа се у карактеристичном избору језичких средстава, у употреби различитих језичких и дискурских стратегија, као и у различитим поступцима ауторског обликовања језичке слике света, што се може посматрати на лингвокогнитивном и мотивационом нивоу језичке личности. Проучавањем фразеолошких модификација и прагматичких циљева њихове употребе осветљава се пре свега мотивациони ниво језичке личности аутора.

Особине исказа и текстова зависе од околности у којима се одвија комуникација, начина и циља исказивања, при чему постоје и особене одлике језика одређене дискурсом или жанром (Ајдачић 2016: 398), те ће особине језичке личности аутора које се у тексту реализују бити условљене и комуникативном ситуацијом и дискурсом, односно жанровским карактеристикама текста. Мотивација аутора ће стога у неким примерима бити одређена особинама новинарског дискурса, што препознајемо кроз новинарске стратегије и поступке попут привлачења пажње, исказивања става и деловања на реципијента. Са друге стране, за боље разумевање језичке личности аутора мора се имати у виду и његово књижевноуметничко стваралаштво, те ће се у неким примерима препознати поступци које аутор из свог књижевног стваралаштва преноси у новински текст. Да је језичка личност аутора колумне неодвојива од језичке личности аутора књижевних текстова види се већ из самог наслова колумне *Фамозно*, који упућује на ауторов чувени роман *Фама о бициклистима*. Осим тога, *фама* је термин у новинарству који има значење ‘гласина, непроверена вест, трач садржај оговарања’, који, када устала са ширу јавност, може да постане полазиште за новинарско истраживање истине, или утврђивање и деманти лажи (Ђурић 2003: 448), па се може претпоставити да аутор оваквим избором наслова одређује припадност текста новинарском дискурсу, али и да, истовремено, одржава везу са својим књижевноуметничким стваралаштвом.

Лексички слој колумне има елементе свакодневног говора, односно разговорног стила, будући да аутор у великој мери користи жаргонизме, колоквијализме, али и вулгаризме, што може да указује на фамилијаризацију и примитивизацију као нове језичке стратегије у језику јавне комуникације,

о којима говори М. Јоцић (2000: 289–294). Присутан је и велики број англицизама, често и у изворном облику, што се може посматрати као део општег процеса англикализације, као још једне новине у језику медија (Исто: 293). Приметан је, међутим, и велики број другачије маркиране лексике, па су поред англицизама, присутни и турцизми, русизми, црквенословенизми, архаизми, тако да с једне стране постоји актуелност и иновирање с циљем прилагођавања читаочевим интересовањима и савременом начину живота, док са друге стране овакав избор лексичких средстава може да указује на одлике књижевноуметничког стила.

Будући да је колумна текст писан у првом лицу с нескривеном иронијом и сатиричним карактеристикама (Ђурић 2003: 183), увек присутна иронија, као једно од препознатљивих обележја Басариних колумни, може се посматрати као жанровски условљена карактеристика. Иронија је, такође, и једна од смеховних стратегија којом аутор, уносећи двосмисленост у свој исказ и поколебавајући оцену о реченом, може да утиче на језичку слику света (Ајдачић 2016: 403). Аутор употребљава и друге смеховне стратегије као што су исмевање, подруживање, сатира и пародија, које се могу објаснити као поступци очућавања у тексту. Очућавање, као појам из теорије књижевности, односи се на „поступке писаца који одступају од уобичајеног начина исказивања како би читалац са додатном пажњом, коју изазива управо то одступање од свакодневног говора, пратио текст и уживао у естетској природи таквог поступка” (Исто: 402). Стога се и модификовање фразеологизама може посматрати као поступак очућавања којим се изазива додатна пажња читалаца.

Резервисана само за најистакнутије ауторе, сталне или гостујуће колумнисте (Ђурић 2003: 183), колумна подразумева да аутор ужива поверење уредништва и публике да на брз и занимљив начин да свој коментар на актуелна дешавања, те према својој садржини припада новинском коментару, жанру „изражавања мишљења, ставова, оцена, гледишта о догађајима, појавама, друштвеном понашању”, као „брзо реаговање на неки догађај, појаву, промену ситуације и односа, зналачко осветљавање нових чињеница и откривање нове повезаности” (Исто: 183–185). Управо због тога што у њој треба знатно сажетије представити предмет, више критички приступити некој појави и сугестивно извести закључну оцену, колумна односно коментар је таква врста новинског жанра у којој се запажа доминанта превага фразеологије (Петровић 1989: 95). То показује и богата фразеолошка грађа ексцерпирана из Басариних колумни, у којој модификовани фразеологизми, као језичке јединице са наглашеном експресивношћу, заузимају врло истакнуто место.

Иако је устаљена структура једна од главних карактеристика фразеологизама, наредни примери показује да „фразеологизми нису потпуно стабилне лексичко-граматичке структуре” (Петровић 1982: 110). Модификовани

фразеологизми нарочито се често могу наћи у новинарском стилу јер је он „од свих функционалних стилова најотворенији за различите иновације и језичне игре” (Paizoska 2007: 173). При томе ће модификовање фразеолошких структура, које се може посматрати као део општег процеса иновирања у новинарском стилу, имати другачије особине у колумни у односу на друге новинске жанрове.⁶ Велики број примера модификованих фразеологизама из Басариних колумни потврђује све тезе о отворености овог функционалног стила за разне врсте иновирања, па се може претпоставити и да аутор прибегава овим поступцима како би пародирао новинарски манир писања.

3. Фразеолошке модификације у листу *Данас*

Фразеолошка грађа из листа *Данас* на којој је спроведено истраживање потврдила је да се на лексичком нивоу фразеологизама јављају контаминација, супституција и интерполирање, при чему је у многим фразеолошким изразима модификација извршена на више начина. За разлику од лексичког састава, граматичка структура фразеологизама је мање подложна трансформацијама (Петровић 1982: 111), што потврђује и мањи број забележених примера.

3.1. Контаминација

У наредним примерима може се видети на који начин се, и са којим ефектима, могу комбиновати компоненте из различитих фразеологизама.

3.1.1. У новој фразеолошкој структури могу се препознати основни фразеологизми са истим или сличним значењем, што показује следећи пример.

Европа не увалује дубаре, тамо се све ради *отворене душе и чистог срца* (Д, 2. 12. 2014).

Фразеолошки израз *отворене душе и чистог срца* настао је комбиновањем два семантички сродна фразеологизма *отвореног срца* ‘искрено’ (ФРС) и *из све душе* ‘потпуно, сасвим, у великој мери; од срца, искрено’ (ФРС), чиме се интензификује њихово основно значење, међутим, како је ауторов став у супротности са овим значењем, може се закључити да је модификација извршена како би се нагласила иронија и исказао критички однос према Европи.

⁶ У различитим новинским жанровима неки видови модификовања ће бити заступљенији у односу на друге, а различит је и степен мотивисаности појединих модификација. О мотивисаности фразеолошких модификација више у Петровић (1989).

3.1.2. У наредном примеру контаминација је такође извршена према сличности, односно комбинују се компоненте из сродних фразеологизама, чиме се интензификује њихово основно значење.

Осим тога – ствар која је војводи промакла – тренутно важећи устав није на брзину смандрљан и октроисан уз помоћ референдумског лоповлука да *би се бактао са трицама и кучинама*, фалш дипломама и канцеларијама, него да би Косово на папиру остало у Србији и у уставотворачким срцима (Д, 5. 12. 2014).

Израз *бактати се са трицама и кучинама* настао је од фразеологизама *трице и кучине* ‘безвредне, безначајне ствари, ситнице, сваштарије’ (ФРХС) и *бавити се трицама* ‘бавити се безвредним стварима, тричаријама’ (ФРХС). Контаминација је у овом случају омогућена постојањем истих компонената на лексичком и семантичком плану оба основна фразеологизма, и извршена је са циљем да се нагласи колико је предмет којим се неко бави безвредан и безначајан. Сугестивност и експресивност овог израза додатно су појачане и супституцијом компоненте *бавити се* глаголом *бактати се* ‘радити с тешкоћом, петљати се’ (РСАНУ), који је семантички још ближи основном значењу ових фразеологизама, а који је попримио и жаргонски карактер, те се и у *Речнику жаргона* јавља са значењем ‘непотребно се трудити’ (Андрић 2005).

3.1.3. Осим што се фразеологизми могу комбиновати по сличности, наредни пример показује да у процесу контаминације могу учествовати и компоненте фразеологизама који су супротни по значењу.

Након што сам одгледао ‘Ил Диво’ на души ми је истовремено било и лакше и теже (Д, 15. 12. 2014).

У основи израза *бити (истовремено) коме и лакше и теже на души* налазе се фразеологизми: *лако је* (некоме) *при души* ‘бити добре воље, весело, расположен’ (ФРС) и *тешко је* коме *при души* ‘бити нерасположен, притиснут тешким мислима’ (ФРХС). Комбиновање оваквих, по основном значењу антонимних, фразеолошких израза у овом тексту има функцију да укаже на контрадикторна осећања која су се код аутора колумне јавила при гледању одређеног филма, а њиховом употребом у тексту постиже се ефекат парадокса, што је, према Дамјанову, једно од препознатљивих обележја ауторске слике света у Басариној прози:

„Парадоксни дискурс у Басариној прози доприноси формирању особене иронијско-пародијске визуре, која је несумњиво постала већ препознатљив знак његових књижевних радова (...) а такође и врло израженог – али не пренаглашеног – хуморног тона” (Дамјанов 1990: 73).

Како показују примери, контаминација има највише последица на семантичком плану и условљена је потребом за наглашавањем става аутора и исказивањем ироније. Контаминација може да се оствари као комбиновање семантички сродних компонената, када настаје ново фразеолошко значење које у себи садржи семантичке компоненте основних фразеологизама, или као комбиновање компонената које су супротне по значењу, чиме се добија контрадикторно, односно парадоксално значење.

3.2. Супституција

Супституцијом лексичких компонената у оквиру једног фразеологизма лексичким компонентама ван њега основно значење фразеологизма се може конкретизовати, проширити на нове ситуације и прилагодити контексту. Нова компонента углавном је семантички сродна компоненти из основног фразеологизма, те се на овај начин може створити пар фразеолошких синонима. Примери показују да ће нове компоненте углавном бити на неки начин маркиране, као турцизми, колоквијализми, германизми, жаргонизми, или вулгаризми, који углавном представљају синониме лексема које замењују. Овај поступак најчешће је мотивисан потребом за применом смешовних стратегија као што су исмевање, иронија и пародирање, као и потребом да се нагласи сугестивност и експресивност израза.

3.2.1. Супституција је у следећем примеру извршена како би се сликовито дочарао однос Европске уније према Србији.

...али је ЕУ ипак – поучена лошим искуством са Бугарском и Румунијом – *држи на подугачком сицимку*, па кад се, рецимо, Србијица нешто ускуробецца, ЕУ јој по хитном поступку врати Шешелја, тек да је подсети шта је била и шта опет може бити (Д, 18. 12. 2014).

У основном облику фразеологизма *држати* (некога, нешто) *на узди* 'имати власт, контролу над неким, нечим, господарити, чврсто владати' (ФРС) немаркирана лексема *узде* замењује се маркираном *сицим(ак)* која има блиско значење, али је у питању турцизам, *сицим* (тур.) 'узица, коноп, уже' (Škaljić 1965), што аутор свакако има у виду када говори о томе „шта је Србијица била и шта може бити”. На овај начин се, уз појачану сугестивност и експресивност израза, исказује ауторов критички став према Европској унији. Овај фразеологизам модификован је и интерполирањем, односно додавањем нове компоненте *подугачком*, која има улогу квалификатора и која упућује на удаљеност Србије у односу на Европску унију.

3.2.2. Наредни примери показују да супституцијом могу бити обухваћене све компоненте у основном фразеологизму, као и да се исти модификовани фразеологизам може јавити у колумнама у више варијанти.

Политикина национално одговорна истраживачка новинцика приметила да је на београдским улицама све више бездетних тридесетогодишњих дама (...) па *зашиљила плајваз* и написала срцепарателни текст о претећој пошасту беле куге (Д, 23.12.2014). Очигледно уцвељена негативним реакцијама на наталитетнохушкачки текст Политикине новинцике, Љиља ти Смајловићка села, *зашиљила плајваз* и написала уводник насловљен крајње оригинално: „Много се извињавамо” (Д, 25.12.2014). Није то промакло недреманом српском Аргусу, Вучели, глоудуру Мухура, „листа слободне Србије”, који је моментално пао у амок, *зашиљио оловку* и написао каустичан уводник у коме је Љушича назвао - другосрбијанцем (Д, 28.12.2014).

У основном фразеологизму *оштрити перо* ‘спремати се за писмену критику, полемику’ (ФРХС) супституисане су обе компоненте, при чему се друга компонента јавља у две варијанте, као *плајваз* и као *оловка*, док се глаголска компонента *оштрити* доследно замењује компонентом *зашиљити*, која у овом контексту има и ироничан призвук. Употреба глагола *шиљити* (*зашиљити*) ‘правити оштар врх на чему, заоштравати, оштрити’ (РМС) доприноси сугестивности и сликовитости израза, будући да шиљатост подразумева изузетну заоштреност, што указује и на изузетну мотивисаност поменутих аутора да нешто напишу, те се на овај начин, имајући у виду и донекле колоквијални карактер овог глагола, исказује подругљив став према том поступку. Исто се постиже и употребом германизма *плајваз*. Нова глаголска компонента уноси и промену на семантичком плану: док основни фразеологизам подразумева процес припреме за писање критике, Басарин модификовани фразеологизам карактерише одређена сукцесивност – Смајловићка је најпре *села*, па *зашиљила плајваз*, и онда *написала* уводник, те се и глагол *написати* јавља као стално окружење новог фразеологизма. Основни циљ ове модификације јесте исмевање, подругивање и исказивање ироније.

3.3. Интерполирање

Компоненте којима се у процесу интерполирања модификује основна фразеолошка структура најчешће су придевског или прилошког типа, тако да имају функцију квалификатора или интензификатора основног фразеолошког значења и углавном су ситуационо условљене. Њиховим увођењем појачава се експресивност и сликовитост израза, конкретизује се значење и додатно наглашава став аутора. Интерполирање је један од најчешћих поступака модификовања лексичког састава фразеологизама у новинским текстовима, при чему „додавање придонеси већој информативној вриједности текста” (Parizoska 2007:175).

3.3.1. У следећем примеру проширене су две компоненте из основног облика фразеологизма, чиме се постиже појачана сликовитост и сугестивност израза и повећава информативност.

Оно, факат, *поприлично уља на овде увек тињајућу ватру долила је* неодмерена изјава тренера турског тима који је – додуше пре него што је сазнао за убиство – српске навијаче назвао терористима (Д, 24. 11. 2014).

Фразеологизам *долити уље на ватру* ‘распирити (распиривати) сукоб, непријатељство, свађу, погоршати (погоршавати) већ лошу ситуацију, подбости (подбадати) кога’ (ФРС) модификован је на следећи начин: саставница *уље* проширена је увођењем прилошког квантификатора *поприлично*, док се уз компоненту *ватра* уводи придевска синтагма квалификативног типа са прилошким елементима спацијалне и темпоралне семантике *овде увек тињајућу*. Новим компонентама се жели описати и убедљиво пренети осећај напетости између две спортски и политички супротстављене стране, тако што квантификативна компонента указује на висок степен погоршања ситуације (*додати поприлично уља*), док квалификативна (*увек тињајућу*) указује на трајност овог сукоба. На тај начин аутор наглашава свој критички став према неодмереном поступку тренера, који је допринео погоршању ситуације и стања сталног, увек тињајућег, сукоба.

3.3.2. Циљ проширивања основне фразеолошке структуре у наредном примеру јесте интензификација основног фразеолошког значења односно, како се може видети из ширег контекста, наглашавање великог утицаја који Шешељ има на ширу јавност.

Само што је изашао из мардеља, а већ је успео – и то без неког нарочитог напора – да *подигне повелики облак прашине*, не само у Србији него (много више) у Хрватској, а богме и у Европи (Д, 28. 11. 2014).

Израз *подићи повелики облак прашине* настао је тако што је експресивност основног фразеологизма *дићи (подићи, узвитлати и сл.) прашину* ‘изазвати велики немир, интерес у публици за кога (за шта), узбудити јавност’ (ФРХС) појачана двома новим компонентама које имају функцију интензификатора, тако што је квантификативна семантика именице *облак* додатно наглашена увођењем придева *повелики*: *подићи прашину* → *подићи облак прашине* → *подићи повелики облак прашине*. Тиме су сликовито дочаране велике размере немира насталог не само у српској и хрватској, већ и у европској јавности након Шешељевог изласка из затвора.

3.3.3. Једна од бројних фразеолошких модификација којима се наглашава критика усмерена на новинаре забележена је у следећем примеру, где се у

компоненти којом је проширена основна фразеолошка структура препознаје назив листа *Блиц*.

Ту се Вулин показао лукавијим од президентијалних синова који су *легли на Блицову руду*, иако им *ништа није стајало на путу* да куће поклоне Институту за мајку и дете, па да наставе да се, као деца и синови своје мајке, породично окупљају на хладовитој обали Саве (Д, 3. 12. 2014).

Основни облик израза *лећи на Блицову руду* гласи *лећи на руду* ‘покорити се, помирити се с нечим неизбежним (ма колико било неугодно) попустити’ (ФРХС). Његово значење конкретизовано је новом компонентом *Блицову*, чиме се жели нагласити ко је узрочник неизбежне ситуације са којом се *президентијални синови* морају помирити. Експресивност израза додатно је наглашена и тиме што се у непосредном окружењу овог фразеолошког израза налази фразеологизам *стајати (стати) коме на пут* ‘спречити, зауставити кога, противити (успротивити) се коме’ (ФРХС).

3.3.4. Проширивањем основне фразеолошке структуре у наредном примеру повећава се сликовитост и наглашава ироничан тон израза.

Тако је пре неки дан ничим изазван узбунио ионако слуђену српску јавност алармантном изјавом да Немачка – поново инсистирајући на признању Косова – *патура клипове у точкове наше европске револуције* (Д, 10. 12. 2014).

У фразеологизму *патурати клипове у точкове наше европске револуције* може се препознати основни фразеолошки израз *бацати (подметати, турати) коме клипове под ноге (под точкове)* ‘подмукло кога спречавати у раду, настојању, правити коме сметње и неприлике’ (ФРХС). Нова компонента *наше европске револуције* ситуационо је условљена и представља допуну компоненте *точкови* из основног фразеологизма као квалификатор основног значења. Осим што се оваквом модификацијом конкретизује основно значење фразеологизма, нова компонента омогућује аутору да кроз овај израз искаже иронију, при чему се метафором *точкови европске револуције* постиже и сликовитост израза сугеришући начин на који се дешавају промене које треба да приближе друштво циљу приступања Европској унији.

3.3.5. Основна фразеолошка структура у наредном примеру биће проширена на два начина, различитим компонентама којима се интензификује значење и остварује градација између ових израза.

Каже, рецимо, Љушић – а ја се слажем са њим – да је куцнуо час да се замислимо над питањем зашто се многа српска јунаштва *понајвише обију о главу* управо Србима. Као што су им се *почела крваво обијати* непун сат после сарајевске пуцњаве (Д, 28. 12. 2014).

Фразеолошки израз *оби(ја)ти се о главу* (некоме) ‘запасти у невоље, неприлике обично услед сопствене или нечије грешке, несмотрених, лоших поступака, неповољних догађања и сл.’ (РСАНУ) први пут је измењен додавањем компоненте *понајвише*, која има улогу квантификатора, а у другом случају додавањем компоненте *крраво*, којом се додатно наглашава сликовитост израза. Фразеолошко значење западања у невоље услед сопствених грешака, које се у овом контексту односи на Србе, најпре се, дакле, интензификује лексемом *понајвише*, а затим, још експресивније, лексемом *крраво*, чиме се дочаравају последице њихових лоших поступака.

3.4. Фразеологизми са измењеном граматичком структуром

Осим лексичког нивоа, трансформације могу обухватити и граматичку структуру фразеологизама. Промена граматичке структуре може да се оствари као промена граматичких односа, граматичких својстава самих компонента, али и као разлагање фразеолошке структуре на компоненте које затим подлежу другим типовима модификовања, што значи да се граматичке промене остварују на синтаксичком и морфолошком плану. Оваквим поступцима постиже се, пре свега, онеобичавање израза, при чему не долази увек до структурно-семантичке разградње фразеолошког јединства, најчешће јер се веза са семантиком основног фразеологизма чува његовом употребом у непосредном окружењу.

3.4.1. У наредном примеру се модификација на плану граматичке структуре фразеологизма огледа у промени граматичких својстава једне од компонента.

Тврд вам стојим – а нека ме демантује ко хоће – да су сви наши народи и народности у Југославији *били независнији и својији на своме* него што су то у новонасталим националним државицама... (Д, 30. 11. 2014)

У изразу *бити својији на своме* чија стандардна форма гласи: *бити свој на своме* ‘бити независан у одлучивању, бити самосталан, слободан’ (ФРС) заменица *свој* јавља се у компаративу, чиме се постиже онеобичавање израза, не само због разлике у односу на основни облик фразеологизма, већ пре свега због тога што *свој* као врста речи нема могућност компарације. У овом примеру, међутим, компонента *свој* промениће своја лексичка и граматичка својства прилагођавајући се новом, фразеолошком значењу. Увид у контекст осветљава овај пример из још једног угла; у тексту је, непосредно пре наведеног примера, употребљен исти фразеологизам у неизмењеном облику: „Па добро, нека је и тако – гарантовано ће заграјати новонастале државице – али бар смо стекле независност, *своје смо на своме*, па нека нам је како нам је...” (Д, 30.11.2014). Употребом модификованог облика аутор, дакле, настоји да

избегне понављање, али и да интензификује значење, односно да постигне градирање и скалирање у семантици исказа, што је управо и разлог за употребу компаратива.

3.4.2. У наредном примеру граматичка модификација фразеологизма огледа се у употреби деминутива једне од основних компонената.

Оверлордов имењак беше наумио (и науm замало спровео у дело) да нека два милиона евра подели пајташима и сличномишљеницима, али му истраживачки новинари Блица *стали на репић...* (Данас, 3. 12. 2014).

Компонента *rep* у фразеологизму *стати коме на rep* ‘доскочити коме, спречити кога у чему; ухватити, шчепати кога’ (ФРХС) употребљена је у облику деминутива, али се деминутивно значење у овом случају не комбинује са хипокористичним да би се исказао позитиван однос према нечему, већ се овде њиме постиже иронија у исказу и истиче негативан став према лицу о коме се говори. Осим тога, критика је и у овом примеру усмерена на новинаре *Блица*, које аутор иронично назива истраживачким.

3.4.3. Модификација фразеологизма у наредном примеру тиче се измене граматичког броја основног израза.

Али има становитих разлика између Срба и Грка, мада из реченог не треба извући закључак да су Сократови потомци неки наочити миротворци и *мачији кашљеви* (Д, 10. 12. 2014).

Основно фразеолошко значење израза *мачји (кокошји) кашаљ* ‘ситница, маленкост, трица, тричарије, нешто незнатно, безначајно’ (ФРХС) користи се када се за одређену ситуацију наглашава да је безначајна, па се стога овај израз употребљава у облику сингулара. У Басарином примеру, међутим, значење фразеологизма са ситуације се помера на квалификовање лица, *Сократових потомака*, па је промена значења условила и промену на плану граматичке структуре, како би се остварила конгруенција између субјекта и именског дела предиката, при чему се свакако постиже и онеобичавање израза и појачана експресивност.

3.5. Неки примери сложенијих трансформација

У многим претходно наведеним примерима фразеологизми се модификују применом више различитих поступака, нпр. супституцијом и интерполирањем, али постоје случајеви где су трансформације знатно сложеније, па им ваља посветити посебну пажњу.

3.5.1. Занимљива је у том смислу колумна са насловом *Вулинова кумова слама* (Д, 18.11.2014). Додавање придева *Вулинова* на израз *кумова слама* ‘(фиг.) мноштво далеких звезда наше галаксије које се виде као светли појас на

ноћном небу, Млечни пут’ (РСЈ) делује необично, чак неосновано. Стога се при тумачењу овог израза мора узети у обзир садржај целе колумне, нарочито следећа реченица:

Знамо да су такозвана спиновања најобичније *млаћење празне сламе и бацање прашине у очи сиротиње раје*, али *Вулинова слама је* – чак и за овдашње критеријуме – *безочно празна* (Д, 18. 11. 2014).

Овде су употребљена два фразеологизма чији су основни облици: *млатити празну сламу* ‘бесциљно распредати једно те исто, беспотребно блебетати; брбљати којешта’ (ФРС) и *бацити (бацати) (сипати, сасути) песак (прашину)* (некоме) *у очи* ‘обманути (обмањивати) некога, преварити (варати) некога, довести (доводити) некога у заблуду’ (ФРС). Прва промена тиче се употребе девербативних именица уместо глагола у оба фразеологизма, како би се остварила конгруенција са субјекатским изразом. У другом делу реченице најпре се редукује глаголска компонента *млатити* из израза *млатити празну сламу* односно екстрахује се именичка саставница која преузима значење ‘празна, беспотребна прича’, а којој се затим приписује додатна квалификација *безочно празна*. Будући да прилог *безочно* остварује значење ‘дрско, безобразно, бестидно’ (РМС) које се обично употребљава уз изразе са значењем ‘лагати, обмањивати’, његовом употребом се, заправо, на семантичком плану успоставља веза са изразом *бацање прашине у очи*. Структурно преобликован израз *слама је празна* омогућио је да обе компоненте добију проширење, те тако настају изрази *Вулинова слама* и *безочно празна*, као резултат сложених процеса трансформације који осветљавају семантички план наслова колумне (*Вулинова кумова слама*).⁷ У њима долази до разлагања фразеолошке структуре, али је употребом истог израза у непосредном окружењу очувана слика у мотивационој бази, те семантичко јединство израза остаје одржано.

3.5.2. Значајан пример сложених процеса трансформације фразеологизма налазимо и у следећој реченици:

Знамо, честнејши публикуме, да *свака држећи-баба снови оно што јој мило бива*, па, ко велим, није згорег да се подсетимо *шта су бабе сивале давне 1969* (Д, 16.12.2014).

⁷ На основу текста колумне се не може са сигурношћу тврдити која је улога термина *кумов* у наслову колумне. Будући да се текст односи на Шешељев долазак из Хага, односно на Вулинова тумачења разлога Шешељевог ослобађања, могло би се претпоставити да се тим термином упућује на Шешељева кумства са Вучићем и Николићем, који су у међувремену напустили Шешељеву странку и дошли на власт.

Основни фразеологизам *што је баби мило, то јој се и снило* 'говорити да се догодило оно што би говорник желео да се догоди, а не што се стварно збило, спомињати оно што би говорник веома желео да се догоди' (ФРС), овде је структурно преобликован, а поред тога, компонента *баба* проширена је новим компонентама *свака* и *држећи-*, и те промене извршене су тако да основни, пословични карактер значења овог фразеологизма остане сачуван. У другом делу реченице јавља се исти фразеологизам, али редуковане су компоненте *оно што јој мило бива*, док је глаголска компонента фразеологизма проширена и конкретизирана, те тако настаје израз: *шта су бабе снивале давне 1969*, где се, да би се израз прилагодио садржини која се преноси, овог пута губи пословични карактер првобитног фразеологизма. Тиме се постиже пре свега његово онеобичавање и већа експресивност, док је веза са основним фразеологизмом сачувана његовом употребом у непосредном окружењу, те се тиме, очувањем слике у мотивационој бази, чува и семантичко јединство фразеологизма.

4. Фразеолошке модификације у листу *Курир*

У наредном делу истраживања проучава се употреба фразеолошких модификација у листу *Курир* и испитује да ли је прелазак колумне *Фамозно* из листа *Данас* у лист *Курир* био условљен политичким разлозима, те да ли ће се ова промена одразити на садржај и идеолошко усмерење Басарине колумне. Будући да модификовани фразеолошки изрази представљају најекспресивнији део текста, којим се јасно износи став и вредносни суд аутора према предмету критике у колумни, њиховом анализом се, уз познавање контекста у коме су употребљени, може лако одредити и политичко и идеолошко усмерење колумне у новом окружењу.

С аспекта теорије језичке личности, показало се да код аутора постоји непромењена мотивација и манир писања, односно да аутор текстове креира са истим циљевима и стратегијама, користећи иста језичка средства и једнаке начине њиховог модификовања. На основу садржаја колумни и предмета критике у њима може се закључити да су и његови ставови остали непромењени.⁸ То указује на чињеницу да аутор колумне ипак може имати одређену врсту независности у односу на главни тон уредничке политике у листу, и поред тога што „новине, часописи и магацини имају одређено идео-

⁸ Аутор у својим колумнама критикује како представнике власти тако и представнике опозиције, и друге јавне личности из политике, спорта, уметности, новинарства и других области. Садржина колумни у новом окружењу не показује да је у том смислу дошло до промене става, али предмет интересовања колумнисте свакако може бити донекле другачији услед новонасталих друштвено-политичких околности.

лошко, политичко и светоназорно усмерење, које се лако контролише и одржава” док су „уметничка дела у поређењу са периодичним издањима у великим тиражима много слободнија од стереотипа, будући да нису потчињена наруџбини уредника и власника” (Ајдачић 2016: 401–402). Због тога се оваква врста слободе у изражавању ставова, уз присуство других књижевноуметничких поступака, може посматрати као још једна особина која повезује колумну са књижевноуметничким жанром, и која нам указује на то да језичку личност аутора колумне не можемо посматрати одвојено од њене реализације у књижевним текстовима.

У анализи модификованих фразеолошких израза у листу *Курир* пронађени су примери за све претходно описане врсте трансформација на лексичком и граматичком плану фразеолошке структуре.

4.1. Контаминација

4.1.1. У наредном примеру дошло је до комбиновања компонената из различитих фразеологизама, при чему настаје нови фразеолошки израз, који ће затим још једном бити модификован поступком интерполирања.

Који то, питам ја вас, слободни и независни медиј неће испратити сваки перформанс Симе Спасића, *кога би прекрио црни медијски мрак* ако трипут заредом не би био припуштен у телевизор (К, 12.12.2022).

Контаминацијом фразеологизама *покрила кога (црна) земља* ‘бити мртав, умрети’ (ФРХС) и *прогутао га је мрак* ‘убијен је тајно, нестао је’ (РСАНУ) настао је нови фразеолошки израз који, иако сродан, семантички није еквивалентан ниједном од фразеологизама који се налазе у његовој основи, већ се добија ново фразеолошко значење које се може сматрати њиховом комбинацијом, а за чије је разумевање кључна нова компонента *медијски*. Проширивањем фразеолошке структуре компонентом *медијски* добија се термин из новинарства *медијски мрак*, који такође означава да је нешто непознато, али због постајања медијских неслобода и прикривања информација. Овде је основна намера аутора да изнесе критику према претераном појављивању С. Спасића у медијима, за кога заправо каже да би умро кад се не би појавио на телевизији, па се кроз преувеличавање и пренаглашавање постиже комични ефекат и исказује иронија.

4.1.2. Следећи пример показује на који начин поступак контаминације може довести до промене на семантичком плану фразеолошких израза.

Ђинђић је потценио Старокоштуницу, *па је остао без главе*, а Србија *и без главе и без репа* (К, 12.12.2022).

Фразеологизам *остати без главе и без репа* настао је контаминацијом фразеологизама *изгубити (губити) главу* ‘изгубити (губити) присебност, збунити се (збуњивати се); погинути (гинути)’ (ФРС) и *бити без главе и без репа* ‘немати никаква реда, немају ни завршетка ни почетка, бити нејасан, нелогичан, збркан’ (ФРХС) на следећи начин: најпре је фразеологизам *изгубити (губити) главу* употребљен са супституисаном компонентом *остати* уместо *изгубити*, што је омогућило да се и фразеологизам који следи употреби са овом компонентом, те се преко заједничке лексичке саставнице *глава* овај фразеологизам повезује са претходним, а чињеница да је Ђинђић остао без главе, погинуо, постала је узрок тога да је Србија остала и без главе и без репа, тј. нашла се у стању општег метежа и хаоса. Два фразеологизма са заједничком лексичком и значењском компонентом свакако имају улогу интензификације, као и убедљивог дочаравања ауторовог става кроз додатно наглашавање сликовитости израза, док се њиховом контаминацијом на семантичком плану вешто остварује узрочно-последична веза између ове две ситуације.

4.2. Супституција

4.2.1. Поступак замене лексичких компонената забележен је у следећем примеру, где је супституција извршена како би се значење фразеологизма конкретизовало и прилагодило контексту.

Ево зашто: зато што Украјинци одлучно *не желе да им шубаре кроји Кремљ* (К, 5.12.2022).

У овом примеру је у основном фразеологизму *кројити коме капу* ‘одлучивати о коме против његове воље, присилити кога да прими, да прихвати оно што му није по вољи, средити кога’ (ФРХС) извршена супституција компоненте *капа* компонентом *шубара*. Ова замена ситуационо је условљена контекстом о сукобу Русије и Украјине, како би се сликовито представило наглашавање руског присилног утицаја који Украјина жели да избегне, а будући да шубара припада руском културном простору, тиме се наглашава и симболичност употребљеног израза.

4.2.2. Наредни пример показује да се у оквиру једне реченице може употребити више модификованих фразеолошких израза насталих супституцијом, чиме се постиже висока експресивност исказа и истиче оштра критика медија.

Многе мрачне ствари, људи и појаве се нису распојасали захваљујући Удби - *на чију грбачу се товари све и свашта* (...) него су у јавност припуштени преко медија *брзих на зло, хитрих на грбеж*, вечно гладних сензација (К, 12.12.2022).

У изразима *брзих на зло* и *хитрих на грабеж* користи се фразеолошки потенцијал конструкције *бити брз на нешто* који налазимо у примерима фразеологизама *бити брз на батине* ‘радо, без много премишљања тући, ударати’ (ФРС) или *бити брз на језику* ‘бити брзоплет, непромишљен у говору, рећи, одговорити без размишљања’ (ФРС), а која се овде допуњава новим компонентама *зло* и *грабеж*, при чему је у другом примеру и компонента *брз* супституисана синонимом *хитар*.

4.2.3. У истој реченици налазимо пример још једног фразеологизма са извршеном супституцијом: *свалити* (некоме нешто) *на грбачу* ‘пребацити на некога терет и напоре, оптеретити некога нечим’ (ФРС), где је глаголска компонента *свалити* супституисана глаголом *товарити*, који је семантички још ближи значењу основног фразеологизма, те се на овај начин постиже интензификација значења.

4.2.4. Модификација фразеолошког израза у следећем примеру настала је супституцијом једне од основних компонената новом лексичком јединицом која се може означити као вулгаризам и као таква доприноси појачаној експресивности израза.

На које – одбијајући да забрани РТ – *рачуна* и *Београд*, *иако без крчмара*. *Иако се небројено пута зајебао у рачуну* (К, 23.11.2022).

У основном фразеологизму *преварити се у рачуну* ‘не промислити добро о чему, преварити се у плановима, намерама’ (ФРХС) уместо немаркиране лексеме *преварити се* јавља се вулгаризам из разговорног језика *зајевати се*, што се може посматрати и као стратегија примитивизације у језику јавне комуникације. На појачану експресивност утиче и то што се овај фразеолошки израз надовезује на претходно употребљени фразеологизам *рачун без крчмара* ‘план, програм начињен без онога од кога (или од чега) то зависи’ (РСАНУ), са којим има заједничку компоненту и који се такође јавља са до-некле измењеном граматичком структуром, будући да је уместо именице *рачун* употребљен глагол *рачунати*.

4.3. Интерполирање

4.3.1. Највећи број фразеолошких модификација у листу *Курир* чине примери у којима је извршен поступак интерполирања. У следећем примеру се додавањем нових компонената на основну фразеолошку структуру конкретизује значење фразеологизма и непосредно повезује са одређеним контекстом.

Као што и *врапци*, који се често зацењују од смеха у колумнином *off-у*, одлично знају, моја незнатност не мари много за спорт, поготово за фудбал (К, 26.11.2022).

Основни фразеологизам *то већ и врапци на крову (под стрехом) знају (цвркућу, причају)* ‘свима је већ познато, то није никаква тајна’ (ФРС) проширен је придевском и прилошком компонентом тако што је глаголска компонента допуњена прилогом *одлично*, док је компонента *врапци* проширена релативном клаузом *који се често зацењују од смеха у колумнином off-у*, чиме се значење фразеологизма своди на конкретну ситуацију и њене учеснике, читаоце колумне.

4.3.2. У наредном примеру извршено је проширивање фразеолошке структуре како би се остварио антониман однос према изразу употребљеном у истој реченици.

Да би све текло по губитничком протоколу, у *победоносну медијску патку* поверовали су и играчи репрезентације и (нешто мање) селектор Пикси (К, 26.11.2022).

Основни фразеолошки израз *новинска (новинарска) патка* ‘измишљена, неистинита вест (обично објављена у новинама)’ (ФРХС) проширен је новом придевском компонентом *победоносна*, што је условљено контекстом, те се употребом проширеног фразеологизма постиже квалификација и конкретизација значења: открива се, заправо, природа неистините вести која потиче из медија и у коју су и сами учесници поверовали, а која се у овом случају односи на спортску победу. Нова компонента *победоносна* у супротном је односу према изразу *губитнички протокол* који се налази у непосредном окружењу овог фразеологизма, те се овим контрастом наглашава иронија и постиже парадокс целог исказа. Модификација овог израза огледа се и у супституцији компоненте *новинска* компонентом *медијска*, која углавном има синонимно, али и донекле шире значење. У основи израза *тећи по губитничком протоколу* могао би се препознати још један фразеологизам *тећи (ићи) својим уобичајеним (обичним) редом* ‘ићи као увек, ићи глатко, без компликација’, или њему близак *ићи (тећи) као по лоју* ‘ићи глатко, без потешкоћа’, чије су компоненте *уобичајеним редом* односно *по лоју* супституисане компонентама супротног значења *по губитничком протоколу*.

4.3.3. Наредна фразеолошка модификација представља један од примера исказивања критике упућене политичарима односно, у овом случају, посланицима.

... замолила посланичке колеге које седе у (*магарећим*) *посланичким клупама* да дигну глас (крв ти јебем) и изборе се за закон којим би се казнио

свако ко остави лош коментар према - јебем ти језик - председнику државе (К, 25.11.2022).

У овом примеру може се препознати фразеологизам *магарећа клупа* 'издвојена клупа у учионици у којој су за казну стављани лоши или немирни ђаци' (РСАНУ)⁹ који је проширен компонентом *посланичке*. Посланици би, дакле, били ти лоши ученици који, уместо у магарећим, седе у посланичким клупама. Формално посматрајући фразеолошку структуру поступак је интерполирање тј. додавање нове компоненте, мада би се овај поступак овде могао посматрати и у другом смеру, односно израз *посланичке клупе* проширен је компонентом *магареће* како би се добио фразеолошки израз. Мотивација употребе овог израза, осим исказивања критичког става, тиче се и употребе смеховних стратегија као што су исмевање и подругивање.

4.3.4. У наредном примеру фразеолошка модификација извршена је у наслову колумне, те ће у њему моћи да се препознају стратегије карактеристичне за писање наслова у новинарском дискурсу.

Гуске у магли рата – наслов (К, 24.11.2022).

Основни фразеологизам *ићи као гуска (гуске) у магли (у маглу)* 'без плана, без циља, насумице, насрећу; упуштати се у послове, односе, пројекте непромишљено, неприпремљено, без ваљаних информација, ићи на несигурно и неодређено' (ФРС) проширен је компонентом *рат* која има улогу квалификатора, и којом се конкретизује фразеолошко значење тако што се непромишљено и насумично понашање везује за актуелни ратни сукоб Русије и Украјине. Истовремено је извршена и редукција глаголске компоненте *ићи*, што се може сматрати уобичајеним поступком у насловима новинских текстова. Стога се и за модификацију овог израза може рећи да представља новинарску стратегију којом се постиже привлачење пажње читалаца, о чему је писала и В. Ружић која примећује појачану тенденцију новинара да нарочито у новинским насловима модификују фразеолошке и друге устаљене изразе (Ружић 2012: 191–201).

4.3.5. Основни фразеолошки израз у следећем примеру проширен је двема новим компонентама које указују на разноврсност тема за расправу, чиме се постиже подругивање и исмевање учесника описане ситуације.

⁹ Иако би се за овај израз могло рећи да има више термиолошко значење, он је, осим у *Речнику САНУ*, потврђен као фразеологизам и у *Фразеолошком речнику хрватскога или српскога језика*. Будући да у Басариним колумнама модификацијама не подлежу само фразеологизми, већ и друге врсте устаљених израза (што може бити предмет посебног истраживања), поступак модификовања који је на овом примеру потврђен биће једнако значајан за ово истраживање као и примери других фразеолошких модификација.

Какво Косово, какве светиње, срце Србије су задружне, сеоске и периферијске продавнице, тј. клупе (алтернатива: празне гајбице) на којима сложна браћа цевче млако пиво (хладно дође исто што и промаја) и *бистре домаћу и међународну политику* (К, 8.12.2022).

Фразеолошки израз *бистрити домаћу и међународну политику* настао је додавањем компонената *домаћу и међународну* у основни облик фразеологизма *бистрити политику* ‘ирон. расправљати о политици; оцењивати, пратити друштвена збивања’ (ФРХС) који, како је и у речнику наведено, већ садржи иронијску компоненту у значењу, те се модификовањем овог фразеолошког израза његово основно иронично значење додатно наглашава.

4.3.6. Фразеолошки израз у следећем примеру проширен је новом компонентом, којом се конкретизује фразеолошко значење и везује за ситуацију која се употребом овог израза сликовито представља.

Јести се, наравно, мора, квалитет хране није небитан, али ако вођен категоричким императивом гузице *идеш од политичког казана до казана*, казани се због навале један по један испразне и на крају мораш да једеш говна (К, 8.12.2022).

Компонента *политички* додаје се на основни фразеологизам *ићи на казан*, који, као и фразеологизам *хранити се на казану*, значи ‘хранити се заједнички’ односно ‘средствима заједнице’ (ФРХС), чиме се наглашава да неко користи припадност одређеној политичкој партији због личне користи, што је и у тексту објашњено на следећи начин:

„У Србији се политичка опредељења – као и припадност паравојним формацијама – не темеље на чврстини уверења или бар на афекту, него на квалитету хране коју ово или оно политичко уверење (или паравојна формација) нуди на менију.” (К, 8.12.2022)

Ићи од казана до казана добија значење ићи од једне до друге не само политичке партије већ и паравојне формације, а цела слика означена основним фразеологизмом се у наставку текста додатно проширује тиме што се говори о томе које су последице испражњених казана.

4.4. Фразеологизми са измењеном граматичком структуром

4.4.1. Да је промена граматичке структуре мање подложна модификацијама, показали су и примери из листа *Курир*, где ће овај вид модификовања такође бити најмање заступљен. Граматичком модификацијом у наредном примеру постиже се онеобичавање израза и наглашава ауторов став према листу *Политика*, који је био предмет критике и у ранијим колумнама.

Садржај је крунски доказ о непотребности РТ Балкан, јер се најновији феуд династије Милинчић мирне душе – и са много више разлога – може звати РТ Политика, као што се Политика *још мирније душе* може звати Комсомолскаја правда на српском (К, 23.11.2022).

Фразеологизам *мирне душе* ‘спокојно, без бриге, без гриже савести, без устезања, слободно; лако’ (РСАНУ) употребљен је у једној реченици два пута, најпре у основном, а затим у граматички измењеном облику, са придевском компонентом у облику компаратива *још мирније душе*. На тај начин се постиже градирање основног фразеолошког значења, са циљем да се нагласи ироничан став аутора. Аутор поручује да нам руска телевизија није потребна јер већ имамо *Политику*, па би се и руска телевизија код нас слободно могла звати *Политика*, али и да ће још више разлога бити да *Политика* понесе назив руских новина.

4.5. Сложеније трансформације фразеологизма

4.5.1. У сложенији облик трансформације фразеолошке структуре спада следећи пример, у чијој основи препознајемо више фразеолошких израза, који подлежу различитим начинима модификовања.

Српска „мала лађа” је још давних дана титанијумским ланцима привезана за велики руски брод и вазда ко запета пушка чека да потоне са њим (К, 23.11.2022).

Чак три фразеологизма употребљена су у овом примеру, од чега два у модификованом облику, чиме се постиже веома висока експресивност читавог израза. У основи читаве слике налази се фразеологизам *као да су* (некоме) *све лађе потонуле* ‘као да је све пропало, изгубљено, потиштен је, тужан, очајан, депримиран’ (ФРС), али у овом примеру долази до потпуне разградње и структуре фразеологизма и слике која се налази у његовој основи, те се добија нова слика која се заснива на супротности између *мале лађе* и *великог брода*: најпре је структура овог фразеологизма промењена тако да уместо поредбене конструкције *као да су све лађе потонуле* добијамо реченицу *лађа чека да потоне*, а уместо облика множине и компоненте *све* употребљен је облик једнине конкретизован компонентама *српска* и *мала*, да би затим овај израз био проширен још једним фразеологизмом, који се такође налази у измењеном облику; *лађа* је још давних дана *титанијумским ланцима привезана за велики руски брод*, иза чега стоји основни фразеологизам *везати се смртним чвором* ‘заувек, до смрти бити везан за кога (за шта)’ (ФРХС), што упућује на постојање давно успостављене јаке повезаности између *српске мале лађе* и *руског великог брода*. Компоненте *чека да потоне* конкретизова-

не су употребом још једног фразеолошког израза *бити као запета* (*напета, набита*) *пушка* ‘бити спреман на нешто одмах, у сваком тренутку’ (ФРС). Поручује се да је Србија заувек и безнадежно везана за Русију, спремна да у сваком часу потоне, односно пропадне, заједно са њом. Употребом великог броја фразеолошких израза и различитих модификација (контаминација, супституција, интерполирање и измена граматичке структуре) изузетно се појачава експресивност и симболичност целог израза, и сликовито и упечатљиво дочарава ауторов став.

Будући да у овом примеру долази до потпуне структурно-семантичке разградње фразеолошког израза који се налази у његовој основи, овај поступак можемо посматрати као пример ауторског удаљавања од опште језичке слике света. За разлику од овог примера, промена граматичке структуре не доводи увек до структурно-семантичке разградње, јер слика (представа) која се налази у основним фразеолошким изразима негде може да остане сачувана, међутим, у тим примерима ће такође доћи до промене на семантичком плану, у смислу ширења основног значења фразеологизма на друге, неочекиване ситуације, чиме се такође постиже онеобичавање односно очућавање израза.

Може се закључити на основу анализе фразеолошких модификација да је аутор колумне и у новом окружењу наставио да користи исте поступке, што указује на његов јединствен и непромењен однос како према језику тако и према друштвеној стварности. Да би се добио јаснији увид у природу ових поступака која упућује на карактеристике његове језичке личности и ауторске слике света, истраживање даље треба проширити и на књижевноуметнички дискурс.

5. Завршна разматрања о резултатима истраживања

Резултати истраживања показали су да се проучавањем фразеолошког слоја и анализом модификованих фразеолошких израза може приступити и проучавању језичке личности аутора.

Анализа фразеолошких модификација у колумнама Светислава Басаре показала је да је трансформацијом фразеолошке структуре обухваћен најпре лексички ниво, али да се промене могу јавити и на нивоу граматичке структуре фразеологизма. Трансформација може бити остварена као контаминација, супституција, интерполирање и редукција. Промена граматичке структуре често бива праћена променом лексичког састава, па се неретко јавља комбиновање различитих врста трансформација у једном примеру. Променом је често обухваћен и семантички слој фразеолошких израза, што се може посматрати као посебан поступак којим аутор настоји да утиче на језичку

слику света читалаца. Анализирани примери потврдили су да се исти типови трансформација јављају у оба корпуса, што значи да аутор користи иста језичка средства и једнаке поступке њиховог модификовања, а прагматичка анализа показала је и да иза њихове употребе у тексту стоји углавном непромењена мотивација. Контаминацијом, као поступком комбиновања компонената из различитих фразеологизама, интензификује се значење уколико су основни фразеологизми сродни по фразеолошком значењу, и појачава сугестивност и експресивност израза, али је могућа и контаминација компонената које су супротне по значењу и које се необичним повезивањем доводе у контрадикторан однос. Супституција је поступак којим се могу створити парови фразеолошких синонима и обогатити фразеолошки фонд, међутим, супституција често може бити ситуационо условљена и уско везана за контекст у коме је настала. Нове компоненте обично су на неки начин маркиране, те се њиховом употребом појачава експресивност, а овим модификацијама се такође може нагласити и сугестивност или постићи неки комичан ефекат. Ситуационо је такође условљена и модификација интерполирањем, где се, додавањем квалификатора и интензификатора значења, модификован фразеологизам прилагођава контексту, доприносећи информативности израза. Процес редукције лексичког састава јавља се у забележеним примерима у комбинацији са другим типовима трансформација фразеолошке структуре, а циљ употребе овог поступка углавном се тиче новинарских стратегија привлачења пажње, нарочито у новинским насловима. Промене на нивоу граматичке структуре највише удаљавају модификован фразеологизам од његовог основног облика, чиме се може угрозити структурно и семантичко јединство фразеологизма, међутим, веза са основним значењем често бива сачувана употребом основног фразеологизма у непосредном окружењу. Необичним конструкцијама које су на овај начин настале постиже се очућавање, као ауторско удаљавање од опште језичке слике света. Као жанровски условљене јављају се новинарске стратегије као што су: привлачење пажње, исказивање става, деловање на реципијента, исказивање ироније, али се присуство језичких стратегија које представљају иновације у језику новинарства, као што су англикализација, примитивизација и фамилијаризација, може објаснити и као пародирање новинарског стила, односно као присуство иронијско-пародијске визуре, која се, као једна од карактеристика ауторске језичке слике света, преноси из његове прозе. Проучавање фразеолошких модификација у књижевноуметничком дискурсу омогућило би да се оствари увид у различите начине реализовања особина језичке личности аутора у различитој врсти текстова, али и да се утврди значај њиховог прожимања и преношења из једног дискурса у други.

ИЗБОРИ

- Basara, S. (18.11.2014). Vulinova kumova slama. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/vulinova-kumova-slama/>>
- Basara, S. (24.11.2014). Projekcija. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/projekcija/>>
- Basara, S. (28.11.2014). Prašina u regionu. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/prasina-u-regionu/>>
- Basara, S. (30.11.2014). Noć republike. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/noc-republike/>>
- Basara, S. (2.12.2014). Teorija zaverice. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/teorija-zaverice/>>
- Basara, S. (3.12.2014). Blickrig. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/blickrig/>>
- Basara, S. (5.12.2014). Protivustavnosti. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/protivustavnosti/>>
- Basara, S. (10.12.2014). A-mok. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/a-mok/>>
- Basara, S. (15.12.2014). Filmske novosti. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/filmske-novosti/>>
- Basara, S. (16.12.2014). Zamke futurologije. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/zamke-futurologije/>>
- Basara, S. (18.12.2014). Uz veliki post. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/uz-veliki-post/>>
- Basara, S. (23.12.2014). Afera natalitet. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/afera-natalitet/>>
- Basara, S. (28.12.2014). Sukob na desnici. *Danas*, <<https://www.danas.rs/kolumna/svetislav-basara/sukob-na-desnici/>>
- Basara, S. (23.11.2022). Russia yesterday. *Kurir*, <<https://www.kurir.rs/licni-stav/4056534/famozno-svetislav-basara-russia-yesterday/>>
- Basara, S. (24.11.2022). Guske u magli rata. *Kurir*, <<https://www.kurir.rs/licni-stav/4057166/famozno-svetislav-basara-guske-u-magli-rata/>>
- Basara, S. (25.11.2022). Guzicokratija. *Kurir*, <<https://www.kurir.rs/licni-stav/4057832/famozno-svetislav-basara-guzicokratija/>>
- Basara, S. (26.11.2022). Odricanje od Piksijevog identiteta. *Kurir*, <<https://www.kurir.rs/licni-stav/4058520/famozno-svetislav-basara-odricanje-od-piksijevog-identiteta/>>
- Basara, S. (5.12.2022). Narodni uzdisaj. *Kurir*, <<https://www.kurir.rs/licni-stav/4063942/famozno-svetislav-basara-narodni-uzdisaj/>>
- Basara, S. (8.12.2022). Zadržni meni. *Kurir*, <<https://www.kurir.rs/licni-stav/4065978/famozno-svetislav-basara-zadrzni-meni/>>
- Basara, S. (12.12.2022). Narodni uzdisaj. *Kurir*, <<https://www.kurir.rs/licni-stav/4068430/famozno-svetislav-basara-posto-sele/>>

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Дејан (2016). Ауторски текстови и реконструкција језичке слике света. У: *Лексикологија и лексикографија у светлу савремених приступа. Зборник радова* (ур. Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик, Ненад Ивановић). Београд: Институт за српски језик САНУ. 395–408.
- Андрић, Драгослав (2005). *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Ваљево: Топаловић.
- Вуловић, Наташа (2015). *Српска фразеологија и религија: лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Дамјанов, Сава (1990). *Шта то беше „млада српска проза“?: записи о „младој српској прози“ осамдесетих*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Ђурић, Душан (2003). *Новинарски лексикон*. Београд: Вечерње новости.
- Јоцић, Мирјана (2000). О новинама у језику јавне комуникације. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. XLIII: 289–294.
- Мршевић-Радовић, Драгана (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Петровић, Владислава (1982). Неки типови трансформација фразеолошких израза у језику новина. *Зборник за филологију и лингвистику*. XXV/2: 103–111.
- Петровић, Владислава (1989). *Новинска фразеологија*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика* (ред. и ур. Мирослав Николић). Матица српска: Нови Сад, 2007.
- Ристић, Стана (1997). Примена теорије језичке личности. *Наш језик* XXXII/1–2. Београд: Институт за српски језик САНУ. 73–87.
- Ружић, Владислава (2012). Фразеолошки модели у новинским насловима. У: *Српски језик, књижевност, уметност. Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу* (ур. М. Ковачевић). 191–201.
- ФРС: Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
- ФРХС: Матешић, Јосип (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Штрбац, Гордана и Гордана Штасни (2022). *Слика природе у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- *
- Parizoska, Jelena (2007). Pragmatički aspekti modifikacija frazema u novinskim naslovima. У: Fink-Arsovski Ž, Hrnjak A. (ured.) *Slavenska frazeologija i pragmatika*. Zagreb: KNJIGRA: 173–177.
- Škaljić, Abdulah. (1965). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Ivana Petrović

PHRASEOLOGICAL MODIFICATIONS IN SVETISLAV BASARA'S COLUMNS

Summary

The use of phraseology by the Serbian writer and columnist Svetislav Basara is presented in this paper through analysis of examples of phraseological modifications in Basara's columns from two different sources, from the newspaper *Danas* and the newspaper *Kurir*. The analysis of phraseological modifications reveals the author's specific approach to language and the linguistic picture of the world and therefore can be used as one of the possible approaches to studying his linguistic personality. The goal of the research was to prove that the analysis of phraseological modifications can be one of the approaches in the study of the author's linguistic personality and to show that the theory of linguistic personality can be applied not only in the study of literary texts but also in journalistic discourse. Phraseological modifications were analyzed using a lexical-semantic and pragmatic approach, and classified based on the type of transformation of phraseological expressions. The analysis of modified phraseologisms extracted from Basara's columns showed that the lexical plan of phraseologism is the most susceptible to changes, and is realized as contamination, substitution, interpolation and reduction. Although less often, changes may also involve the plan of grammatical structure. The semantic level of the phraseology is also subject to changes, mainly as an intensification or concretization of the basic meaning of the phraseologism. The pragmatic approach of the analysis reveals the motivational level of the linguistic personality of the author and the pragmatic goals of using phraseological modifications in the columns. The research results showed that the author uses the same types of phraseological modifications with the same pragmatic goals in the columns from both sources, which leads to the conclusion that there were no changes at the motivational level of his linguistic personality.

KEYWORDS: phraseological modifications, journalistic discourse, linguistic personality, linguistic picture of the world, Svetislav Basara

Мср Ивана Петровић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
evepet.i@gmail.com

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМА *ЦВЕТ И ЦВАТ*¹

Предмет истраживања јесу лексема *цвет* и *цват*, као и њихов међусобни однос, како онај који се тиче семантичко-деривационих веза, тако и онај за чије је расветљавање најподеснији етимолошки приступ. Примарни циљ истраживања, отуд, јесте израда семантичко-деривационог гнезда датих лексема (на корпусу шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика*). Истраживање је показало да би се овом проблему, заправо, могло двојачко приступити. Наиме, етимолошким приступом обе лексема могле би се посматрати као немотивисане речи које би образовале засебна гнезда у чијем центру би се нашле лексема *цвет* (93 деривата), односно *цват* (31 дериват). Ипак, определили смо се за синтетички приступ као подеснији, условљен пре свега синхронијом. На тај начин се најбоље описује однос међу датим лексемама, као и њихов деривациони потенцијал. Гнездо садржи 124 лексема. Истраживање је показало да је међу забележеним дериватима највише суфиксалних (62, тј. 50%).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: дериватологија, семантичко-деривационо гнездо, *цвет*, *цват*, афиксална деривација, семантичка деривација.

1. Увод

1.1. Предмет и циљ истраживања

Предмет истраживања у овом раду јесу лексема *цвет* и *цват*, које имају заједничку етимологију, будући да потичу од исте основе, као и све оне лексема које се могу довести у несумњиву творбену и семантичку везу са њима посматрано са синхронијског аспекта.

Циљ рада јесте израда семантичко-деривационог гнезда лексема *цвет* и *цват* као и сагледавање семантичко-деривационог потенцијала ових лексема на основу структуре и обима СДГ.

¹ Овај рад представља скраћену и прилагођену верзију мастерског рада одбрањеног на Филозофском факултету у Новом Саду. Проф. др Милану Ајдановићу захваљујем на саветима и сугестијама.

1.2. Гнездо као део посебног типа речника

Основна јединица семантичко-деривационог речника јесте гнездо. Б. Ђорић у својој монографији *Творба именица у српском језику*, говорећи о дериватолошком појмовно-терминолошком апарату, дотиче се и појма *творбеног гнезда*, описујући га као „занимљиву шему међусобних веза и односа” (Ђорић 2008).

Корисник семантичко-деривационог речника податак о значењу лексеме може добити из дефиниције, али и из података о њеном деривационом статусу. Под деривационим статусом лексеме подразумева се однос неке лексеме према другим лексемама у датом гнезду, односно са другим лексемама истог деривационог типа.

Како наводи Ђорић (2008: 35), у славистици се овакав речник прво појавио у Совјетском Савезу, тј. Русији (1985. и 2002), а потом и у Бугарској (1999).

Најрепрезентативнији, први, а уједно и једини речник овог типа код нас представљају две свеске *Семантичко-деривационог речника српског језика*² (Гортан-Премк, Васић, Недељков 2003; Гортан-Премк, Васић, Драгићевић 2006). Прва свеска базирана је на гнездима чији центри денотирају човека или представљају соматизме, док се друга свеска састоји од гнезда која се односе на човекове унутрашње органе и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине и сродство.

1.3. Специфичности и особине творбеног гнезда

Досадашња истраживања упућују на то да потенцијал семантичког варирања и деривационог развијања носе просте, основне лексеме у својим номиналним реализацијама. Те лексеме припадају уском делу нашег општег лексичког фонда (Гортан-Премк – Васић – Недељков 2003: 8).

Творбено гнездо у себи обједињује критеријуме тематске повезаности, семантичке и дериватолошке. Испитивања везана за последњу потврђују претпоставку о зависности између броја и типа деривата у једноме гнезду и семантичког потенцијала основне лексеме. Доказано је да бројност и структура деривационог гнезда једне лексеме зависе, с једне стране, од њеног семског састава у основној реализацији и, с друге стране, од улоге коју за човека има појам именован датом лексемом.

² У даљем тексту СДР 1 и СДР 2.

2. Анализа и резултати анализе

2.1. Методологија рада

Грађа за семантичко-деривационо гнездо лексема *цвет* и *цват* ексцерпирана је из шестотомног *Речника српскохрватскога књижевног језика* (РМС). Трагајући за разрешењима извесних, не тако малих, недоумица, наилазили смо на још неке творенице које се несумњиво могу довести у везу са лексемама *цвет* и *цват*, али за које нисмо пронашли потврду у РМС те смо их, у складу с праксом присутном у *Семантичко-деривационом речнику*, забележили у фусноти.³

У основи гнезда налазе се две равноправне основе *цвет* и *цват*, чије нам је раздвајање и проузроковало највећу од свих недоумица, коју смо, надамо се, успешно решили ослањајући се на етимологију.⁴

³ У питању је 25 деривата које налазимо код П. Скока (Skok 1971–1974), од којих је највећи број антропонима (*Цвџислав*, *Цвџислава*, *Цв(у)џета*, *Цв(ј)џетана*, *Цв(ј)џетанка*, *Цв(ј)џеташин*, *Цв(у)џетин*, *Цв(ј)џетко*, *Цв(ј)џетан*, *Цвџитимир*, *Ћетко*, *Ћетковић*, *Цв(у)џетић*, *Цвџић*, *Цветковић*). Скок наводи да је то пре последица чињенице да су у питању преведенице романских облика *Florus*, *Flora*, *Florianus*, а не последица саме деривације. Затим налазимо два деминутива (*цв(ј)џетац*, *цвџећуце*), два зоонима (*цв(ј)џетања*, *цв(ј)џетоша*), један дериват с квалификатором заст. (*процванути*), четири означена као покр. (*проццветети*, *проццвџити*, *проццптети*, *расцџџести се*) и један назив месеца (*цвџтањ*). Наведени деривати неће бити предмет даље анализе у раду.

⁴ Наиме, оно што се појавило као прва и основна недоумица јесу две основе (*цвет* и *цваст*), при чему не знамо којој да дамо хијерархијску предност. Када имамо недоумицу овакве врсте, посежемо, наравно, за етимологијом. Тада се, међутим, појављује и трећа основа, *цват*, од које П. Скок изводи глагол *цвастити*. Дакле, подаци до којих смо долазили ређали су се управо овим редоследом, што је водило даљим недоумицама уместо жељеном и очекиваном разрешењу проблема. Првобитно смо пошли од лексеме *цвет* као центра, а дошли до тога да је она у етимолошком речнику тесно повезана са глаголом *цвастити*, који је настао од поствербала *цват*. Објашњење овако сложеног односа јесте следеће: и глагол, и именица могу се свести на некадашњи корен **kvoit-* : **kveit-*. Након монофтонгизације дифтонга, *oi* је дало *jat*, а *eu* је дало *u*, а то *jat* или *u* је изазивало другу палатализацију, тј. прелаз групе **kv* у **cv* (та замена је карактеристика јужно и источнословенских језика). Када се у прасловенском на корен *t* додавао наставак за инфинитив *-ti*, долазило је до специфичне гласовне промене, разједначавања групе *-tti* у *-sti* (исту промену имамо и у глаголима прве врсте *јџести*, *плџести*, *бџести*). Исти корен је могао да гради различите инфинитиве, што је било територијално условљено. Тако је од корена *цват-* могло настати и *cvat-ě-ti* > *cvatjēti* и *cvat-ti* > *cvasti*. Скок *цвастити* изводи од *цват-* (дакле, са вокализацијом полугласника у *a*), што је заправо корен који смо навели на почетку излагања, само у неком другом, редукованом ступњу. Сваки корен имао је своју првобитну семантику. Онај са *o*, на пример, имао је резултативно значење (оно што је процветало > *цвет*). *Цвет* је такође добијено од *цват* превојем унутаркоренске морфеме. Дакле, прво је настао глагол па тек онда именице. Међутим, ми данас *цветати* дефинишемо преко именице и зато ће нам лексема *цвет* бити у центру гнезда. Поред ње, у центру гнезда наћи ће се и лексема *цват* јер је од тог корена настало и *цвастити* и *цватети*. С обзиром на овако комплексну ситуацију, у раду би се могле представити две реализације семантичко-

Сегментација лексема на творбену основу и творбени формант дата је из синхроне перспективе. Означавање смо у потпуности преузели из СДР 1 и 2: испред сваке одреднице стоји индекс којим се означава семантичка и деривациона позиција дате лексеме у гнезду. Основне лексеме, носиоци деривационог гнезда, индексирани су нулом. Првостепени деривати индексирани су са 1, другостепени са 2, трећестепени са 3, четвртостепени са 4, што је највиши степен који имамо у нашем гнезду. Редни број деривата одређеног степена означен је бројем у индексу који означава који је дериват по азбучном реду у питању. Тако, на пример, имамо $1_6 < 0$ цвет-ар = првостепени дериват, шести по азбучном реду. Префиксални деривати имају ознаку ПР, префиксално-суфиксални ознаку ПРС и сложенице имају ознаку С.

Показатељи граматичке категорије речи преузети су из РМС.

2.2. Семантичко-деривационо гнездо лексема *цвет* и *цват*

СДГ: **цвет**

ТО₁: *цвет*-;

ТО₂: *цват*-;

ТО₃: *цавт*-;

ТО₄: *цвас*⁵-

0 **цвет** ијек. цвијет (лок. цвету, мн. цветови, суплетивна мн. цвеће) м 1. бот. орган расплођавања у биљака који се често одликује живим бојама и пријатним мирисом, 2. време цветања (Хоће л' она о цвијету доћи?), фиг. пун, снажан развитак, процваст; 3. оно што је налик на цвет а) шара, украс; б) бела пега, белега на челу неких животиња; в) покр. кружић косе заковрчене на темену; г) пламен (свеће); д) гранати облик железне рудаче; 4. фиг. мразне шаре на стаклу; 5. фиг. оно што се истиче својим квалитетима, оно што је најлепше, најбоље; а) драга, мила, веома лепа особа; б) најбољи, најбиранији људи; 6. фиг. руменило на лицу (као знак стидљивости); 7. врста друштвене игре; 8. као саставни део назива многих биљака;

деривационог гнезда лексема *цвет* и *цват*- аналитичка, у којој бисмо приказали два засебна гнезда у чијим центрима би се нашла лексема *цвет*, односно *цват* и синтетичка - где бисмо као две равноправне основе узели лексеме *цвет* и *цват*, а глаголе *цв(ј)етати* и *цват(ј)ети* приказати као њихове првостепене деривате, што је са синхронијског аспекта исправно, иако нам етимологија показује друкчије стање.

⁵ Међу творбеним основама могла би се наћи и *ћет*-, настала као резултат јекавског јотовања, али два примера у којима је она потврђена у РМС нису део корпуса због тога што су у питању антропоними.

- 0 **цват** м (лок. цвату; мн. цватови) 1. в. цвет; 2. в. цваст.
- 2₁<1₃ **цавт-ети**⁶, -тим ијек. цавтјети несврш. цвасти, цветати
- 3₁<2₁ **цавџе-ње** гл. им. од цавтети
- 2₂<1₁ **цва-нути**, цванем сврш. песн. процвасти, процветати
- 2₃<1₁ **цваст-ѿ**⁷ ж (лок. цвасти) 1. бот. скуп цветова у облику грозда, метлице и сл. 2. цветање
- 1₁<0 **цвас-ти**⁸, цватем (р. придев цвао, цвала, цвало) несврш. цветати
- 1₂<0 **цват-ан**, -тна, -тно песн. који је у цвату, цветан
- 2₄<1₁ **цват-ење** гл. им. од цвасти
- 1₃<0 **цват-ети**⁹, -тим ијек. цватјети (р. придев цватео, цватела, -ло) несврш. в. цветати
- 2₅<1₃ **цват-нути**, -нем сврш. песн. процвасти, процветати
- 2₆<1₁ **цват-ња** ж цветање, доба цвата
- 2₇<1₃ **цвату-ћи**¹⁰, -а, -е који цвета, цветан
- 2₈<1₃ **цваћ-ење** гл. им. од цватети
- 2₁<1₁₁ **цвет-авати**, цветавам ијек. цвјетавати несврш. в. цветати
- 1₄<0 **цвет-ак**¹¹, -тка ијек. цвијетак м (мн. цвечи, ген. цветака) деминутив и хипокористик од цвет
- 1₅<0 **цвет-ан**, -тна, -тно ијек. цвјетан 1. а) који је у цвету, цвату, пун цвећа, расцветан б) који припада цвету, који се односи на цвет, који потиче од цвећа в) који је начињен од цвећа г) који је намењен цвећу 2. фиг. а) пун сликовитих израза, богат алегоријама, кићен, китњаст б) који је пун среће, успеха, напретка, леп, диван
- 2₂<1₁₁ **цвета-ње** ијек. цвјетање гл. им. од цветати
- 1₆<0 **цвет-ар**, -ара ијек. цвјетар м 1. цвећар 2. зоол. врста инсекта кукца који живи на цвећу или се храни цветним соком

⁶ У овом деривату дошло је до метатезе: *цва-* је прешло у *цав-*.

⁷ Овде се нулти суфикс не додаје на глаголску основу него на крњи инфинитив.

⁸ Када се у прасловенском на корен *t* додавао наставак за инфинитив *-ti*, долазило је до специфичне гласовне промене, разједначавања групе *-tti* у *-sti* (исту промену имамо и у глаголима прве врсте *јести*, *плести*, *бостити*). Исти корен је могао да гради различите инфинитиве, што је било територијално условљено. Тако је од корена *цват-* могло настати и *cvat-ě-ti* > *cvatјeti* и *cvat-ti* > *cvasti*.

⁹ О овом глаголу било је речи раније у раду, те се нећемо њиме поново бавити, само бисмо додали оно што налазимо код Клајна (2003: 337), а то је да је суфикс који препознајемо у овом глаголу (*-ети/-јети*) једини који у себи садржи рефлекс јата. Овај суфикс, ако се изузму глаголи *цват(ј)ети* и *дажд(ј)ети* (иначе данас веома ретки), додаје се само на придевске основе (*луд(ј)ети*, *глув(ј)ети*, *гладнети*).

¹⁰ Овај пример могао би се тумачити и као резултат конверзије глаголског прилога садашњег у придев.

¹¹ Са именичким основама *-(а)к* има вредност деминутивног суфикса, као у *анђелак*, *ђаволак*, *листак*, *цв(ј)етак*, *часак*. Будући да данас овај суфикс више није продуктиван као деминутивни суфикс, многи од ових облика постоје још само као поетизми или архаизми.

- 2₃<1₆ **цветар-ница** ијек. цвјетарица ж цвећарица
- 2₄<1₆ **цветар-нице** ијек. цвјетарице ж мн. зоол. врста муха које обилазе и попрашују цветове разног биља
- 2₅<1₆ **цветар-ка** ијек. цвјетарка ж цвећарка
- 1₇<0 **цвет-арна** ијек. цвјетарна ж цвећарница
- 1₈<0 **цвет-арница** ијек. цвјетарница ж цвећарница
- 2₆<1₆ **цветар-ски**, -а, -о ијек. цвјетарски који се односи на цветаре, цвећарски
- 1₉<0 **цвет-арство** ијек. цвјетарство с цвећарство
- 1₁₀<0 **цвет-аст**, -а, -о ијек. цвјетаст а) који је налик на цвет, има облик цвета б) пун цвећа, цветни в) који има пегу на челу као цвет
- 1₁₁<0 **цвет-ати**¹², -ам ијек. цвјетати несврш. 1. развијати, пуштати, тера-ти цветове (о биљци) 2. фиг. а) бити у бујном снажном развоју, напредовати б) имати што у изобиљу, обилovati (чиме) в) горети, пламтети 3. бити у стању распадања
- 1₁₂<0 **цвет-ача** ијек. цвјетача ж бот. карфиол
- 1₁₃<0 **цвет-аче** ијек. цвјетаче ж мн. бот. в. цветњаче
- 1₁₄<0 **Цвети** ијек. Цвијети ж мн. недеља уочи Ускрса, православни црквени празник
- 1₁₅<0 **цвет-ина** ијек. цвјетина ж аугм. од цвет
- 1₁₆<0 **цвет-ић** ијек. цвјетић м дем. од цвет
- 1₁₇<0 **цвет-ичар** ијек. цвјетичар м зоол. врста инсекта, кукаца који живи на цвећу
- 1₁₈<0 **цвет-иште** ијек. цвјетиште с бот. врх цветне петелјке на којој стоји цвет
- 1₁₉<0 **цвет-нав**, -а, -о цвјетнав в. цветан
- 1₂₀<0 **цвет-нат**, -а, -о ијек. цвјетнат в. цветан
- 1₂₁<0 **цвет-ник** ијек. цвјетник м в. цветњак
- 2₇<1₅ **Цветн-ица** ијек. цвјетница ж а) недеља уочи Ускрса, католички црквени празник б) в. Цвети
- 2₈<1₅ **цветн-ице**¹³ ијек. цвјетнице ж мн. бот. цветњаче
- 2₉<1₅ **цветн-ост**, -ости ијек. цвјетност ж особина онога што је цветно; фиг. кићеност

¹² Овај суфикс најчешће долази на именичке основе. Нема великог броја глагола у којима именица означава саму радњу, нпр. *в(ј)ежбати*, *рачунати*, *ужинати* итд. Више је фактитивних, где именица означава резултат радње, као у *комадати*, *парчати*, *коврцати*, *гомилати*, а међу њима су и понеки непрелазни као *цв(ј)етати*, *листати* и повратни *гранати се*, *рачвати се* (Клајн 2003: 327).

¹³ Називи ботаничких категорија граде се женским суфиксима, према именици *биљка*: *цв(ј)етнице*, *махунарке*, *голос(ј)емењаче* и сл. (Клајн 2003: 46). Објашњење овакве сегментације дато је касније у раду, у оквиру поглавља *Мотивација и мотивациони смерови*.

- 1₂₂<0 **цвет-њак** ијек. цвјетњак и цвијетњак м врт, башта са цвећем
 1₂₃<0 **цветн-јаче**¹⁴ ијек. цвјетњаче ж мн. бот. биљке са цветом
 1₂₄<0 **цвет-овит**, -а, -о ијек. цвјетовит ков. који је пун цвећа
 1₂₅<0 **цвет-оња** ијек. цвјетоња и цвијетоња м во са белом пегом на челу
 1₂₆<0 **цвет-уља**¹⁵ ијек. цвјетуља ж цветаста крава
 2₁₀<1₂₇ **цвећ-ар**, -ара ијек. цвјећар који гаји цвеће (обично за продају);
 љубитељ цвећа
 2₁₁<1₂₇ **цвећ-ара**¹⁶ ијек. цвјећара ж в. цвећарница
 3₁<2₁₀ **цвећар-ев**, -а, -о ијек. цвјећарев који припада цвећару
 3₂<2₁₀ **цвећар-ица** ијек. цвјећарица ж цвећарка
 4₁<3₂ **цвећарич-ин**, -а, -о ијек. цвјећаричин који припада цвећарици
 3₃<2₁₀ **цвећар-ка** (дат.-ки) ијек. цвјећарка ж жена цвећар
 2₁₂<1₂₇ **цвећ-арник**¹⁷ ијек. цвјећарник м в. цветњак
 2₁₃<1₂₇ **цвећ-арница**¹⁸ ијек. цвјећарница ж продавница цвећа
 3₄<2₁₀ **цвећар-ов**, -а, -о ијек. цвјећаров који припада цвећару в. цвећарев
 3₅<2₁₀ **цвећар-ски**, -а, -о ијек. цвјећарски који се односи на цвећаре
 2₁₄<1₂₇ **цвећ-арство** ијек. цвјећарство грана пољопривреде која се бави
 гајењем цвећа, цветарство

¹⁴ Долази до јотовања на творбеном шаву – *цветњаче*.

¹⁵ Суфикс *-уља* разноликог је значења и додаје се на именичке, придевске и глаголске основе. Изведенице од придева готово увек значе жива бића. Честе су као називи крава по телесним особинама, нпр. *сивуља*, *мркуља*. Од редуковане придевске основе (пре него од именице) свакако потичу и *шаруља*, *рогуља*, *златуља*, *цв(ј)етуља* ('цветаста крава, тј. са шаром у облику цвета на челу') (Клајн 2003: 195). Међутим, ми бисмо ипак лексеми *цвет* дали предност као мотиватору именице *цвет-уља* јер у једном од значења лексеме *цвет* ми налазимо значење 'оно што је налик на цвет а) шара, украс б) бела пег, белега на челу неких животиња'. Поткрепљено наведеним, сматрамо да је наше решење прихватљиво.

¹⁶ Како Клајн наводи (2003: 48), далеко највећи број изведеница на *-ара* има значење места или просторије. Такође, наводи и то да М. Киршова такве речи дели по значењу на пет група, али су неке од њих заступљене само у ретким и застарелим изразима. Као приказ данашњег стања чини нам се прикладна њена пета група „разни привредни објекти” (2003: 212), коју накнадно дели на три подгрупе. Прву чине „продавнице, занатске и услужне радње” нпр. *књижара*, *цв(ј)ећара*, *млекара*. Данас постоји општа тенденција по којој облици на *-ара*, као краћи, добијају предност у односу на облике на *-арница*, као *књижарница*, *цв(ј)ећарница*, *гвожђарница*. Другу групу чине радионице или како их Киршова назива „мануфактуре и индустријске јединице старије, класичне локалне индустрије” (*црепара*, *кожара*), док трећу групу чине „фабрике или производне јединице у оквиру фабрике” (*азотара*, *железара*).

¹⁷ Суфикс *-арник* гради с именичком основном нека имена просторија, попут *голубарник*, *кокошарник*, *цв(ј)ећарник* и сл.

¹⁸ Већ смо рекли да су уместо лексема попут *књижарница*, *цв(ј)ећарница*, *млекарница* данас обичније, барем у српском језику, њихови творбено-лексички синоними са суфиксом *-ара*. Оно што бисмо да додамо тиче се сегментације речи. Аналогија са *цвећ-ара*, чини логичнијом интерпретацију *цвећ-арница*, како се могу интерпретирати и остали, горе наведени глаголи (Клајн 2003: 165).

- 1₂₇<0 **цвећ-е**¹⁹ ијек. цвијеће зб. им. од цвет
 2₁₅<1₂₇ **цвећ-ице** ијек. цвијећице дем. од цвеће
 2₁₆< 1₂₇ **цвећ-ка** ж ир. особа која се не одликује позитивним квалитетима
 2₁₇<1₂₇ **цвећ-њак**²⁰ ијек. цвјећњак и цвијећњак м цветњак
 1₂₈<0 **цвјет-ац** (ијек.) дем. од цвет
 1₂₉<0 **цвјет-ни** (одређени облик придева) в. цветан
 1₃₀<0 **цвјет-њи** в. цветан

- ПР 1₁<1₁ **до-цвасти**, -атем сврш. од довршити цветање
 ПР 1₂<1₁₁ **до-цветати**, -ам ијек. доцвјетати сврш. од доцвасти
 ПР 1₃<1₁ **за-цвасти**, -атем сврш. од почети цвасти
 ПР 1₄<1₁₁ **за-цветати**, -ам ијек. зацвјетати почети цветати
 ПР 1₅< 1₁ **иза-цвасти**, -атем сврш. развити цветове
 ПР 1₆<1₁ **ис-цвасти**, исцватем сврш. посве, сасвим процвасти, исцветати
 ПР 1₇<1₁₁ **ис-цветати**, -ам ијек. исцвјетати сврш. свршити цветање; из-бити, развити се (о цвету), процветати
 ПР 1₈<1₁₁ **о-цветати**, -ам ијек. оцвјетати сврш. 1. покрити се цветом, пустити цветове, процветати 2. престати цветати, оцвасти
 ПР 1₉<1₁₁ **от-цветати**, -ам ијек. отцвјетати сврш. проћи доба цветања, прецветати
 ПР 1₁₀<1₂₇ **о-цвеће**²¹ ијек. оцвијеће бот. листићи који одоздо обухватају цвет, круница и чашица цвета
 ПР 1₁₁<1₁ **о-цвасти**, -атем (р. придев оцвао, -ла, -ло) сврш. 1. оцветати, постати цветан 2. престати цвасти, завршити цветање, прецветати
 ПР 1₁₂<1₁ **пре-цвасти**, -атем сврш. прецветати 1. превише оцвасти 2. фиг. изгубити свежину, младост, увенути
 ПР 1₁₃<1₁₁ **пре-цветати**, -ам ијек. прецвјетати сврш. прецвасти
 ПР 1₁₄<1₁ **про-цвасти**, -цватем сврш. процветати
 ПР 1₁₅<1₃ **про-цватети**, -тим ијек. процватјети сврш. процвасти
 ПР 1₁₆<1₃ **про-цватити**, -им сврш. в. процветати
 ПР 1₁₇<1₁₁ **про-цветати**, -ам ијек. процвјетати сврш. 1. пустити цветове, доћи у стање цветања 2. фиг. а) добити цватући изглед, пролепшати

¹⁹ Уз именичке основе *-је* најчешће има збирно значење, како је случај и овде.

²⁰ Изведенице од именичких основа са суфиксом *-њак* често значе засад биљке означене мотивном именицом, као у *копривњак*, *јагодњак*, *ружичњак*, *цв(и)јећњак*, *воћњак* итд. Могу значити и станишта појединих животиња, као у *рибњак*, *кртичњак* и друго (Клајн 2003: 35). Пример који смо ми забележили припада, наравно, првој групи лексема.

²¹ Овај префиксирани дериват, представник помало неуобичајеног творбеног модела, привукао је и пажњу И. Клајна: иако му је формант префикс домаћег порекла додат на домаћу именичку основу, у питању је стручни термин који се може тумачити као преведеница гречизма 'листићи који обухватају цвет, *perianthium*' (Клајн 2003: 208).

- се, постати радостан и весело б) доћи у стање успона и полета, постићи висок степен развоја, развити се
- ПР $1_{18} < 2_1$ **рас-цавити се**, расцавитим сврш. расцветати се
- ПР $1_{19} < 1_1$ **рас-цвасти се**, -атем сврш. расцветати се
- ПР $1_{20} < 1_3$ **рас-цватети се**, -тим се ијек. расцватјети се сврш. расцветати се
- ПР $1_{21} < 1_3$ **рас-цватити се**, -им се сврш. расцветати се
- ПР $1_{22} < 1_{11}$ **рас-цветати се**²², -ам се ијек. расцвјетати се сврш. 1. богато, бујно развити цветове, прекрити се цветовима (о биљци) 2. фиг. бујно се развити 3. фиг. а) развити се, проширити се као цвет б) поцепати се, распасти се
- ПР $1_{23} < 1_1$ **у-цвасти**, -атем ијек. уцватјети сврш. в. уцветати
- ПР $1_{24} < 1_{11}$ **у-цветати**, -ам ијек. уцвјетати сврш. пустити цвет, процветати; покрити се цвећем
- ПРс $1_1 < 0$ **бес-цвет-ан**, -тна, -тно ијек. бесцвјетан а) који је без цвета б) фиг. који је без радости
- ПРс $2_1 < ПРс 1_1$ **бес-цвети-ице**, ијек. бесцвјетнице ж мн. биљке које немају цвета
- ПРс $3_1 < ПРс 2_2$ **доцвџетава-ње**, ијек. доцвџетавање гл. им. од доцвџетавати
- ПРс $2_2 < ПР 1_2$ **доцвет-авати**, -етавам ијек. доцвџетавати несврш. и уч. према доцвџетати
- ПРс $3_2 < ПРс 2_3$ **исцвџетава-ње**, ијек. исцвџетавање гл. им. од исцвџетавати
- ПРс $2_3 < ПР 1_7$ **исцвет-авати**, -етавам ијек. исцвџетавати несврш. и уч. према исцвџетати
- ПРс $1_2 < 0$ **нат-цвет-ни**, -а, -о ијек. натцвјетни који стоји над цветом
- ПРс $3_3 < ПРс 2_4$ **оцвџетава-ње** ијек. оцвџетавање гл. им. од оцвџетавати
- ПРс $2_4 < ПР 1_9$ **оцвет-авати**, -етавам ијек. оцвџетавати несврш. уч. према оцвџетати
- ПРс $2_5 < ПР 1_9$ **оцвџ-авати**, -џавам ијек. оцвџџавати несврш. необ. украшавати цвећем
- ПРс $1_3 < 0$ **пот-цвет-ни**, -а, -о ијек. потцвјетни који се налази испод цвета
- ПРс $2_6 < ПР 1_{12}$ **прецвал-ост**, -ости ж особина онога што је прецвало, прецветалост
- ПРс $3_4 < ПРс 2_7$ **прецвџетава-ње** ијек. прецвџетавање гл. им. од прецвџетавати

²² Глаголи са префиксом *раз-* често не исказују само почетак новог стања него и „залажење у стање означено основним глаголом”, како то објашњава Стевановић (1964: 465). Такви су посебно повратни глаголи као *разгор(ј)ети се, разбуктати се, размахати се, расцв(ј)етати се* (Клајн 2003: 279).

- ПРс2₇< ПР 1₁₃ **прецвет-авати**, -етавам ијек. прецвјетавати несврш. и уч. према прецветати
- ПРс2₈< ПР 1₁₃ **прецветал-ост**, -ости ијек. прецвјеталост ж особина онога што је прецветало, прецвалост
- ПРс2₉< ПР 1₁₃ **пре-цвијет-ѿ** м (ијек.) мед. климактериј, менопауза
- ПРс1₄< 0 **при-цвет-ан**, -тна, -тно ијек. прицвјетан који је при цвету, близу цвета
- ПРс2₁₀< ПР 1₁₅ **процват-ѿ** м 1. избијање, појављивање цветова у биљке 2. фиг. виши ступањ развитка чега, развој, полет
- ПРс2₁₁< ПР 1₁₇ **процвет-авати**, -етавам ијек. процвјетавати несврш. и уч. према процветати
- ПРс2₁₂< ПР 1₁₉ **расцвал-ост**, -ости ж особина онога што је расцвало, фиг. бујност, богатство
- ПРс2₁₃< ПР 1₂₀ **расцват-ѿ** м 1. стање биљке кад потпуно развије цветове, кад се прекрије цветовима, бујно цветање; цвеће 2. фиг. пун развој, процват
- ПРс2₁₄< ПР 1₁₉ **расцваћ-ивати се**, -аћујем се несврш. и уч. према расцвасти се
- ПРс2₁₅< ПР 1₂₂ **расцвет-ѿ** ијек. расцвјет м расцват
- ПРс3₅< ПРс2₁₆ **расцветава-ње** ијек. расцвјетавање гл. им. од расцветавати се
- ПРс2₁₆< ПР 1₂₂ **расцвет-авати се**, -етавам се ијек. расцвјетавање несврш. и уч. према расцветати се
-
- С 1₁<0 **воден-цвет**²³, ијек. воденцвијет зоол. једнодневна лептирица
- С 1₂<0 **гор-о-цвет**²⁴, ијек. гороцвијет м бот. врста биљке из породице жабљака
- С 2₁< С 1₂ **гороцвећ-е**, ијек. гороцвијеће зб. им. гороцвет
- С 1₃<0 **јавн-о-цвет-ке**, ијек. јавноцвјетке ж мн. бот. биљке цветњаче
- С 1₄<0 **сред-о-цвет-ни**, -а, -о ијек. средоцвјетни бот. који се налази у средини цвета
- С 1₅<0 **цвет-о-ждер-ѿ** ијек. цвјетождер м зоол. врста инсекта кукца
- С 1₆<0 **цвет-о-кит-ан**, -тна, -тно ијек. цвјетокитан песн. који је окићен китама цвећа
- С 1₇<0 **цвет-о-лик-ѿ**²⁵, -а, -о ијек. цвјетолик који је налик на цвет
- С 1₈<0 **цвет-о-љуб-ѿ** ијек. цвјетољуб м зоол. врста инсекта, кукца

²³ Сложеница са придевом у првом делу без спојног вокала (Клајн 2003: 66).

²⁴ Сложеница са именицом у првом делу и спојним вокалом *о* (Клајн 2003: 23, 42).

²⁵ Двоименичке сложенице у придевској функцији нису нарочито бројне. Само је један тип изразито продуктиван, а то је онај који у свом другом делу има *-лик*, са значењем 'по изгледу сличан' (ономе што значи први део). РМС бележи *чов(ј)еколик*, *боголик*, *жаболик*,

- С₁₉<0 **цвет-о-нос-ан**, -сна, -сно ијек. цвјетоносан који има на себи цвећа, који обилује цвећем
- С₁₀<0 **Цвет-о-носи-је** ијек. Цвјетоносије цсл. в. Цвети
- С₁₁<0 **цвет-о-нос-је** ијек. цвјетоносје песн. обиље цвећа, расцветалост
- С₁₂<0 **цвет-о-нош-а**²⁶ ијек. цвјетоноша м 1. онај који носи цвеће у некој поворци 2. бот. мн. в. цветњаче

Табела 1: Подаци из семантичко-деривационог гнезда лексема *цвет* и *цват*

	именице	придеви	прилози	глаголи	укупно
1-степени	19	8	–	3	30
2-степени	19	2	–	4	25
3-степени	3	3	–	–	6
4-степени	–	1	–	–	1
ПР1	1	–	–	23	24
ПРс1	–	4	–	–	4
ПРс2	8	–	–	8	16
ПРПРс3	5	–	–	–	5
С1	8	4	–	–	12
С2	1	–	–	–	1
укупно	64	22	–	38	124

Подробнији увид у податке изнете у табели показује следеће статистичке податке, мање-више очекиване када је у питању морфолошка припадност деривата и композита: 51,61% корпуса чине именице, 17,73% придеви, док преосталих 30,64% отпада на глаголе. У корпусу не налазимо ниједну потврду за друге врсте речи.

2.3. Деривациони статус лексема мотивисаних творбеним основама *цвет* и *цват*

2.3.1. Суфиксални деривати

Као што је и очекивано, у грађи налазимо највише првостепених (30) и другостепених (25) деривата. Осим тога, имамо 6 примера трећестепених деривата и један дериват четвртог степена, што такође одговара ранијим

гlistолик, змијолик, змајолик, козолик, пsetолик, риболик, мајмунолик, затим цв(ј)етолик, листолик, зв(ј)ездолик, јајолик, срцолик итд.

²⁶ С алтернацијом на творбеном шаву, *с* испред *ј* прешло је у *ш*.

истраживањима, која су показала да су деривати четвртог степена изузетно ретки.

2.3.2. Префиксални деривати

У СДГ налазимо укупно 24 префиксалне творенице међу којима је 23 глагола и једна именица термилошког значења. Сви деривати су првог степена, с тим што ће неки од ових глагола послужити касније као основа за грађење суфиксалних деривата.

2.3.3. Деривати префиксално-суфиксалних твореница

Наш корпус бележи укупно 25 префиксално-суфиксалних твореница, од којих су 4 првог степена, 16 другог степена и 5 трећег степена. Префиксално-суфиксална твореница у функцији је творбене основе првостепеним дериватима.

Дериват првог степена настао префиксално-суфиксалном творбом директно од мотивне речи *цвет* (ПРс₁<0) јесте *бес-цвет-ан*. Квалификативни придев *бесцветан*, *-тна*, *-тно* (а. који је без цвета б. фиг. који је без радости) има свој другостепени дериват *бес-цветн-ице* (ПРс 2₁<ПРс₁), који означава биљке које немају цвета и има термилошко значење. Дакле, имамо именицу добијену од придева.

Издвојићемо још један пример, глагол *доцвет-авати*, *-етавам* несврш. и уч. према *доцветати*. Овај глагол настао је, дакле, имперфективизацијом префиксираног глагола *доцветати* (ПРс₂<ПР 1₂). Он даље твори глаголску именицу *доцветава-ње*, која је дериват трећег степена префиксално-суфиксалне творбе, прва по азбучном реду.

2.3.4. Сложенички деривати

И сложенице углавном имају своје првостепене и другостепене деривате. Творбена основа код првостепених сложеничких деривата постаје сама сложеница, што се, такође, одражава на статус деривата и на творбену анализу (Штасни 2010: 389).

У корпусу је забележено 12 првостепених сложеница и једна сложеница другог степена. Сложеница другог степена више је резултат граматичке деривације јер је у питању збирна именица *гороцвећ-е*.

У грађи налазимо један пример слагања без спојног вокала (придев + именица) – *воденцвет*, док су остале сложенице настале сложено-суфиксалном творбом. Као спојни вокал у свим примерима јавља се *-о-*.

Код четири композите комбинује се лексема *цвет* и глагол *носити*: *цвет-о-нос-ан* (именица + *о* + глагол + *-ан* → придев), *Цвет-о-носи-је* (именица + *о* + глагол + *-је* → именица), *цвет-о-нос-је* (именица + *о* + глагол + *-је* → именица) и *цвет-о-нош-а* (именица + *о* + глагол + *-ја* → именица).

2.4. Мотивација и мотивациони смерови

Правилно разумевање мотивације и мотивационог смера у деривационим процесима представља основу за семантичко-деривациона тумачења свих елемената у структури деривата, као и за утврђивање места одређене творенице у семантичко-деривационом систему (Штасни 2010: 89).

Међутим, неретко је веза између мотивне и мотивисане речи непрозирна и нејасна. Да би се сагледала нејасна семантичко-деривациона релација, неопходно је у анализу укључити и значење, и форму. Такође, потребно је укључити и етимологију, у свим случајевима где је постанак речи са синхронијског аспекта непрозиран, иако знамо да се творба речи посматра са синхронијског становишта (Исто: 89).

Мотивација је, дакле, процес у којем се успоставља однос између речи која покреће и речи која настаје у деривацији. Стога разликујемо мотивну и мотивисану реч. Мотивисана реч остаје у обличкој и значењској вези са мотивном речју.

Међутим, управо идентификација мотивне, односно мотивисане речи може представљати проблем. У многим случајевима јасан је мотивациони смер: *кућа* → *кућица*, док у неким, због различитих фактора, није. Та идентификација је неопходна јер је значење које је засновано на преношењу појмовне вредности мотивне лексеме садржано у коренској морфеми. А формант који употребљавамо саопштава информацију о формално-морфолошкој и семантичкој специфичности деривата.

Утицај значења деривата на творбени смер изузетно је важан. Различита ширина или опсег значења јединица у лексичком пару који посматрамо могу да нам помогну у одређивању деривационог смера. Стога смо и ми у нашем гнезду поставили лексеме *цвет* и *цват* у центар гнезда, а не њихове глаголе, како би то етимолошки исправније било, јер је значење ових лексема далеко шире од значења њихових глаголских деривата.

Приликом утврђивања мотивационог односа двају лексема нужно је утврдити трансформациони образац (опис значења, преоблику) мотивне лексеме. Бабић (Babić 1986: 17) констатује да „s obzirom na sematičku razinu može se reći da veza između osnovne reči i tvorenice postoji sve dotle dok se značenje tvorenice može tako opisati dase u njegovu opisu dobija osnovna riječ ili njen leksički morfem”. Начелно гледано, једна изведеница може имати (и најчешће има) само једну мотивну реч, па је смер мотивације јасан и иде од

мотивне речи до мотивисане. Међутим, нису ретки ни случајеви када две или чак више лексема претендују на место мотиватора. Наиме, понекад се једна иста твореница може трансформисати на више начина и да је при томе у њеном опису садржана основна реч или лексичка морфема. Из овог разлога је нужно осим творбеног значења, узети у обзир и лексичко. Лексичко значење је садржано у речничким дефиницијама и оно је обично шире.

У таквим случајевима, када је тешко прецизно утврдити мотивацију деривата, важно је имати на уму лексичко значење речи. Овај проблем Г. Штасни (2010: 91) илуструје управо на примеру лексеме *цветнице*, која се налази и у нашем семантичко-деривационом гнезду. Феномен који ауторка илуструје овим примером назива се вишеструка мотивација и означава појаву да један дериват може стајати у творбено-семантичкој релацији према више мотивних речи.

На примеру лексеме *цветнице* видећемо могућност троструке мотивације:

1. мотивисаност именицом → биљка која има пуно *цветова* /*цвет-ница*/
2. мотивисаност придевом → *цветна* биљка /*цветн-ица*/
3. мотивисаност глаголом → биљка која *цвета* /*цвет-ница*/

У РМС код одреднице *цветнице* упућује се на *цветњаче*: ‘биљке са цветом (*Anthopyta*)’, а у Јоцић – Васић (1988) то су ‘биљке које имају цветове’. На основу наведених лексичких значења можемо закључити да је дериват *цветнице* мотивисан именицом *цвет*.

Према Клајну (2002: 69), суфикс *-ица* долази углавном у речима везаним за природу и биљни свет, као у ботаничком термину *скривеносеменице* с глаголским придевом у првом делу.

Бабић (Бабић 1986) сматра да се за многе изведенице са завршетком *-ница* не може с потпуном сигурношћу одредити јесу ли изведене суфиксом *-ица* од придевске основе на *-н-* или суфиксом *-ница* од које друге основе. Та недовољна одређеност произилази из тога што се често исто значење може различито описати, што је био случај и у нашем примеру *цветнице* (Штасни 2010: 91).

Правилно утврђен мотивациони смер доприноси, с једне стране, прецизној идентификацији творбене основе и творбених јединица (*цветн-ица*); а с друге стране, прецизном утврђивању творбеног модела (именичка основа + суфикс /*цвет-ница*/ или придевска основа + суфикс /*цветн-ице*/).

Правилно утврђен мотивациони смер доприноси и прецизнијем утврђивању деривационог статуса одређене лексеме, односно њеног деривационог степена у деривационом гнезду (на пример, уколико је лексема *цветнице* мотивисана именицом, онда је дериват првог степена, а уколико је мотивисана придевом онда је другостепени дериват од првостепеног *цвет-ан*).

2.5. Механизми полисемије у СДГ лексема *цвет* и *цват*

Полисемија или вишезначност је способност лексеме да се реализује у више значења (Гортан-Премк 1997: 38).

Полисемија је неизоставно у фокусу пажње јер она директно утиче на деривацију. Полисемичност је последица богатства основног семантичког садржаја. Семантички садржај се дефинише као појмовна интерпретација референта (под референтом се подразумева денотат и сигнификат²⁷ узети заједно).

Семантичке компоненте каквог семантичког садржаја утврђују се посебним семантичким процедурама које се састоје из анализе свих семантичких реализација лексеме која је у питању, као и из анализе свих лексема које улазе у исти деривациони систем (Исто: 46).

Рајна Драгићевић (2007: 147) издваја три типа или нивоа метафоре, односно метонимије и синегодохе. Наиме, ова ауторка разликује појмовну (механизам мишљења), лексичку (језички механизми) и поетску (стилска фигура) метафору, при чему лексичка поизилази из појмовне метафоре, а поетска пак из лексичке метафоре, односно метонимије и синегодохе. За наше истраживање свакако су најбитнији језички механизми полисемије, пошто је једна од компонената укључених у полисемију, лексичко значење.

Свака од семантичких компонената неке лексеме може бити мотивациона база за асоцијативно повезивање двају семантичких садржаја, односно може бити фокус за развитак новог значења, нове семантичке реализације (са семасиолошког становишта). То су семе које се односе на облик, боју, какво друго својство, на место које појам заузима, на намену, функцију, на вредносну оцену, на трансформацију конкретно→апстрактно итд. (Гортан-Премк 1997: 89).

Након што смо сагледали процесе семантичких варирања унутар деривације, осврнућемо се, онолико колико нам то грађа дозвољава, и на механизме полисемије.

Почећемо од метафоре. Под метафором подразумевамо пренос имена с једног појма на други по основу неке сличности, која је заснована на некој компоненти као што је нпр. функција, боја, положај, порекло итд. На основу тога, као што смо раније у овом поглављу навели, имамо следеће типове метафоричких асоцијација: метафоричке асоцијације по облику, по боји, према месту и положају, метафоричке асоцијације засноване на трансформацијама конкретно-апстрактно и обрнуто, метафоричке асоцијације

²⁷ Денотат је појам на који се односи номинација одређене лексеме уопште, а сигнификат би био колективно схватање денотата. Референт је појам реализован у говорном акту.

засноване на семама колективне експресије, те асоцијативне типа простор–време.

Када говоримо о метафори, мислимо заправо на секундарна значења и секундарну номинацију. Да би нека лексема могла реализовати секундарну номинацију, требало би да задовољава следеће услове: да припада уском делу лексичког фонда познатом већем делу говорника, мора бити проста, неизведена или дериват који у свом семантичком садржају има цео или скоро цео семантички садржај речи која му је у творбеној основи, и, коначно, семантичка реализација семема те лексеме мора бити садржај или њене основне семантичке реализације, или приближне њој (Исто: 88).

Навешћемо неколико примера из СДГ *цвет* и *цват*. То су пре свега они примери у којима се јасно у речничкој одредници очитује секундарно значење, а самим тим и секундарна номинација. Пример из наше грађе јесте префиксално-суфиксална изведеница *процват*. У свом секундарном значењу она означава *виши ступањ развика чега, развој, полет* и овај пример бисмо сврстали у метафоричке асоцијације засноване на трансформацијама типа конкретно→апстрактно. Овај дериват изведен је од глагола *процветати*. Такође, дериват *расцват* у секундарном значењу *пун развој, процват*, настао је истом метафоричком асоцијацијом као и претходни пример. У гнезду бележимо и пример *прецвијет* у значењу *климактериј, менопауза*, деривиран од лексеме *прецветати*, која има семантичке компоненте *изгубити свежину, младост, увенути*. У овом случају такође препознајемо метафоричку асоцијацију као и у претходна два примера.

Пример метонимије из нашег корпуса јесте лексема *цветичар*, која означава врсту инсекта који живи на цвећу. Овде, јасно је, имамо трансформацију *простор* → *организам који живи на/у том простору*. Лексема *цветар*, која означава истог инсекта као у објашњеном примеру, може се трансформисати на исти начин.

3. Закључак

Предмет истраживања у раду јесу лексеме *цвет* и *цват*, њихов међусобни однос, као и семантичко-деривационе везе деривата унутар гнезда.

Већ на самом почетку истраживања увидели смо да ће израда семантичко-деривационог гнезда лексема *цвет* и *цват* бити својеврстан изазов. Истраживање је показало да би се овом феномену могло двојако приступити. Етимолошким приступом обе лексеме могле би се посматрати као немотивисане речи које би образовале засебна гнезда у чијем центру би се нашле лексеме *цвет* (93 деривата), односно *цват* (31 дериват), док би се са синхронизајског аспекта, за који смо се определили, у центру гнезда нашле две

засебне лексеме, облички и значењски у нераскидивој вези, сматрајући да се оваквим, синтетичким приступом најбоље описује однос међу датим лексемама, као и њихов деривациони потенцијал.

Корпус садржи 124 деривата који су у семантичко-деривационој вези са немотивисаним речима *цвет* и *цват*. Суфиксацијом су настала 62 деривата, префиксацијом 24 деривата, префиксално-суфиксалном творбом 25 деривата и слагањем 13 деривата. Суфиксација се показала као најпродуктивнији начин творбе у овом гнезду, што је сасвим очекивано јер је то случај и у осталим истраживањима ове врсте.

Бројност деривата садржаних у СДГ лексема *цвет* и *цват* говори у прилог томе да обе имају богат семски садржај у основној реализацији, као и да имају важну улогу за човека. Овакви резултати нису изненађујући будући да су у човековом вредносном свету *цвет* и *цват*, као весници будућег богатог плода, од изузетног значаја.

На основу морфолошке анализе деривата можемо закључити да половињу чине именице, трећину глаголи, петину придеви, док за друге врсте речи не налазимо потврду у корпусу.

Настојали смо да објаснимо најважније дериватолошке појмове и проблеме, а разумењем и бројност семантичко-деривационог гнезда лексема *цвет* и *цват* омогућиле су нам да то учинимо на конкретним примерима.

Један од тих проблема јесте вишеструка мотивација, коју Г. Штасни (2010: 91) приказује управо на примеру лексеме *цветнице*, која се налази у нашем семантичко-деривационом гнезду. Вишеструка мотивација означава појаву да један дериват може стајати у творбено-семантичкој релацији према више мотивних речи. На примеру лексеме *цветнице* видели смо могућност чак троструке мотивације за чије расветљавање се неизоставно мора укључити лексичко значење.

Важност правилног одређивања мотивационог смера такође се очитује у грађи, почевши од лексема које су у центру гнезда. Утицај значења деривата на творбени смер изузетно је важан, па тако различита ширина или опсег значења јединица у лексичком пару који посматрамо могу да нам помогну у одређивању деривационог смера. Имајући ово у виду, ми у нашем гнезду поставили смо лексеме *цвет* и *цват* у центар гнезда, а не њихове глаголе, како би то етимолошки исправније било, јер је значење ових лексема са синхронијског аспекта далеко шире од значења њихових глаголских деривата.

У грађи налазимо и примере који осликавају механизме полисемије. Највише је примера лексичке метафоре засноване на трансформацијама типа конкретно → апстрактно: *процват*, *расцват*, *прецвијет*.

Верујемо да ће овај рад, који представља својеврстан наставак истраживања посвећених изради семантичко-деривационих гнезда, бити од

користи у неким будућим истраживањима ове врсте. Такође, он пружа могућност поређења са другим резултатима из области дериватологије.

ИЗВОРИ

РМС (1967–1976): *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдановић, Милан (2008). *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа*. Филозофски факултет, Нови Сад.
- Ајдановић, Милан (2016). Семантичка деривација фитонима и зоонима у Ћопићевим делима. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. Нови Сад. LXIV/3, 763–772.
- Гортан-Премк, Даринка (2002). Семантичко-деривациони речник српскога језика. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Нови Сад – Београд: САНУ – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 103–110.
- Гортан-Премк, Даринка, Вера Васић, Љиљана Недељков (2003). *Семантичко-деривациони речни, Свеска 1: Човек – делови тела*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Гортан-Премк, Даринка (2004). *Полисемија и организација лексичког система у српско-ме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гортан-Премк, Даринка, Вера Васић, Рајна Драгићевић (2006). *Семантичко-деривациони речни, Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Ђорић, Божо (2008). *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Штасни, Гордана (2010). Деривациони статус мотивисаних лексема. *Годишњак Филозофског факултета*, Нови Сад, XXXV/2, 381–391.
- Штасни, Гордана (2010). Мотивациони смерови у деривационим процесима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад. LIII/2, 89–97.

*

- Babić, Stjepan (1986). *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku: nacrt za gramatiku*. Djela JAZU 63. Zagreb: JAZU–GLOBUS, 13, 17.
- Skok, Petar (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Jugoslovenska akademija nauka i umjetnosti, Zagreb.

Snežana Hasanagić Đorđin

DERIVATIONAL NEST OF THE WORDS *CVET* [FLOWER] AND *CVAT* [BLOOM]

S u m m a r y

The subject of the research are words *cvet* (flower) and *cvat* (bloom) as well as their mutual relations, both those that regard semantics and derivation and those that can be explained mostly by etymology. The primary goal of the research, therefore, was the creation of the derivational nests of the words in question (by using six-volume dictionary *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika* as a text corpus). The research has shown that, in fact, this problem can be approached in two ways. Namely, with the etymological approach, both lexemes could be considered as unmotivated words which would create separate nests with lexemes *cvet* (93 derivatives) and *cvat* (31 derivatives) in their centers respectively. However, we have chosen the synthetic approach as more appropriate which is conditioned by synchrony. In that way, the relationship between the given lexemes can be described best, and their derivational potential, as well. The nest contains 124 lexemes. The research has shown that the highest number of the derivatives belongs to the suffix derivation (62, i.e. 50%).

Keywords: derivatology, derivational nest, *cvet* (flower), *cvat* (bloom), affixal derivation, semantic derivation.

докторанд Снежана Хасанагић Ђорђин
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Република Србија
snezana.hasanagicdjordjin@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЖЕНЕ У ДОМЕНУ ДРУШТВЕНОГ СТАТУСА У СРПСКИМ НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА

У раду се анализира концептуализација жене у *Српским народним пословицама* и другим различним као оним у обичај узетим ријечима, а на основу домена концептуализације као што су домен удаје, домен поштења и домен моћи или утицаја. Ове домене заједно уоквирује домен друштвеног статуса, који се поставља њима као надређен. На основу поменутих домена гради се дио концепта ЖЕНА који је постојао у премодерном српском језику и српској култури, а који као такав може послужити за праћење развоја тог концепта до модерног доба. До концептуализације се долази лингвокултуролошким приступом, комбинацијом аксиолошке и концептуалне анализе. Резултат аксиолошке анализе јесу *аксиологеме*, док се концептуалном методом успостављају концептуалне метафоре и метонимије, а које су примарни механизми мишљења путем којих се открива перспектива опажања ванјезичких датости. Резултати показују стереотипну представу жене која одговара патријархалном систему у коме је анализирана грађа настајала. Жена се посматра као несамостално биће, махом инфериорно у односу на мушки род, биће дефинисано у односу на мушкарца, али и ужу и ширу породицу. Оно што жени омогућава да се издигне изнад негативне представе јесте поштење, које се прије свега везује за сексуалну невиност и за мушко-женске односе. Осим поштења, пожељне карактеристике јесу богатство и младост. Значај овог истраживања, између осталог, лежи у томе што његови резултати омогућају компаративно-контрастивну анализу са савременијом сликом жене. Тиме би се установило како и колико се вриједности, вјеровања и стереотипи мијењају кроз вријеме, односно који фактори утичу на концептуализацију појмова, у овом случају – жене, као и то како се концептуални и језички аспект саодnose.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: лингвокултурологија, концептуализација, аксиологеме, жена, друштвени статус, Српске народне пословице

1. Увод

1.1. Предмет и циљеви рада

Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи богатством и типом садржаја пружају могућност анализе из различитих научних перспектива, а једна од њих свакако је и лингвокултуролошка. Један од главних задатака лингвокултурологије јесте да открије језичку слику свијета. Према Ј. Бартмињском (2011: 39), језичка слика свијета настаје на

основу вриједности које прихватају носиоци и корисници језика. Дакле, да би се дошло до језичке слике свијета, потребно је истраживати вриједности на којима почива једна лингвокултуролошка заједница.

Посебна врста језичког, али и духовног и менталног израза који почива на вриједностима, и то оним исказаним најчешће у форми суда, јесу пословице, те управо оне чине корпус у истраживању. Пословице које је сакупио и објелоданио Вук Стефановић Караџић односе се у великој мјери на мушкарце и жене, тачније на српску жену и српског мушкарца. То показује и Савковићево истраживање у којем је подијелио пословице по темама, односно хијерархијском принципу, и установио да је на првом мјесту Бог, а „После бога човек је најсавршеније биће на пространом шару земаљскоме. (...) После човека је жена најважнији члан породице” (Савковић 1893: 11, 20). Циљ рада примарно јесте открити како се концептуализује жена у *Српским народним пословицама* и то у домену друштвеног статуса, у оквиру кога можемо издвојити поддомене удаје, поштења, те моћи/утицаја. Концептуалном и аксиолошком анализом паремиолошке грађе долази се до концептуалних метафора и метонимија, те вриједносних судова путем којих се открива перспектива поимања важног елемената вањезичке стварности какав је појам *жена*. Потребно је нагласити да је у раду ријеч о жени виђеној из перспективе Вукових савременика, али и њихових предака¹ с обзиром на то да су пословице дуговјечне и преносе се с генерације на генерацију, потенцијално модификујући форму и садржај посредством промјена које вријеме са собом носи (од социокултуролошких до оних технолошке природе), те да не заборавимо и спацијални фактор. Значај паремија је, између осталог, у томе што нам „језгровито и сликовито... преносе слике и дешавања из прошлости, на којима је заснована наша садашњост, а на којој, опет, почива и наша будућност, па на њој и будућност нових генерација” (Пејовић 2014: 201).

Вук Караџић је пословице „схватао као најсуштаственији израз народног духа [...]” (Пантић 1965: 573), те је сматрао да „оне показују и народни разум и карактер, а многе ударају и у народне обичаје” (Исто: 355). Оно што Вук назива народним разумом и карактером блиско је ономе што се у когнитивистици назива *ментална слика свијета*. С обзиром на то, испоставља се да Вука на својеврстан начин можемо посматрати и као непрокламованог когнитивисту и лингвокултуролога, што читамо и из следећег: „...увид у вредносне судове изнете у пословицама као сажетим исказима на основу искуства народа омогућује постепено разоткривање менталне и језичке слике света, тј. вредности на којима почива читава једна култура, чега је В. Караџић био свестан од самих почетака свога рада” (Дражић 2022: 183). Из наведеног још једном можемо потврдити и везу између вриједности и језичке слике свијета.

¹ Дакле, у раду се настоји доћи до концепта жене у премодерном језику и култури.

О самој вези когнитивистике, лингвокултурологије, али и о појмовима као што је *концепт*, *концептуализација* и другим релевантним појмовима за ово истраживање биће више ријечи у наредном поглављу.

1.2. Теоријско-методолошки оквир рада

Лингвокултурологија се развија из когнитивне лингвистике у посљедњој деценији 20. вијека пребацујући фокус истраживања са универзалног на специфично (Dragičević 2015: 196). Полазно гледиште јесте да је когнитивна база човјечанства универзална, али да је склона одређеним модификацијама под утицајем културе и разних друштвених фактора (Isto: 196). Заправо, лингвокултурологија је „изникла из споја лингвистике и културологије на основу идеје о нераскидивој вези између језика и културе: језик је саставни део културе који се наслеђује, у исто време он је и њено основно средство, помоћу којег се култура усваја; језик изражава специфичне црте националне културе и менталитета” (Маслова 2007: 62 према Штрбац 2018: 30).

У когнитивној лингвистици значење се изједначава са концептуализацијом, која према Лејкофу представља разумијевање феномена на основу људског физичког, емотивног, перцептивног искуства. Основна јединица како когнитивне лингвистике, тако и лингвокултурологије јесте управо *концепт*. Постоје различите дефиниције концепта, као и њему различити приступи, али за ову прилику издвојићемо сљедеће:

„...концепт се посматра као вишеслојна јединица која је организована по принципу поља. У његову структуру улази макрокомпонента која се своди на слику или представу, формирану као резултат човекових опажајних способности, затим енциклопедијско поље, у чијем су саставу информације које носиоци језика добијају током животног искуства, у процесу учења, у непосредном контакту с концептуализованим предметом или појавом, те интерпретационо поље, којим је обухваћена компонента оцене, као и друге компоненте које одражавају човеково тумачење садржаја концепта” (Стернин 2008: 8–20 према Штрбац 2018: 21).

Драгићевић наводи да је културолошки концепт заправо когнитивни концепт остварен у одређеној култури, а разлику између ова два концепта чини језгро – у центру когнитивног концепта је прототип, а у центру културолошког концепта је стереотип. Термине прототип и стереотип објашњава и разлучује на сљедећи начин:

„Прототип је вредносно неутрална, апстрактна структура, заснована на способности сажимања конкретних појава и апстраховања оног што им је заједничко и уопштено. Ако је центар концепта, тј. прототип вреднос-

но обојен за представнике одређене културе, он постаје стереотип” (Dragičević 2015: 198).

Пословицама се, као што се да закључити на основу до сада наведеног, приступа као индикаторима стереотипног мишљења. Стереотипи се у зависности од типа истраживања, односно науке која се бави стереотипима, различито и дефинишу. Наведено Ж. Требјешанин је резимирао на следећи начин:

„Социолози, антрополози и социјални психолози стереотипе схватају преваходно као укалупљена и претежно погрешна мишљења о људима и појавама, чија је улога да учврсте постојеће круте ставове, по цену фалсификовања стварности. Лингвисти, међутим, стереотипе схватају пре само као упрошћене, језиком сугерисане, друштвено утврђене, типичне (не нужно и погрешне) колективне представе о различитим сегментима стварности. Лингвисти и когнитивни психолози сматрају да нам стереотипне представе, оваплоћене у језику, омогућавају да имамо једноставну и конзистентну слику света и да се у свету лакше сналазимо. Стереотипи су фрагменти субјективне језичке слике света, тесно повезани с називом који се односи на објект стереотипа” (Trebešanin 2018: 158).

Стереотипи о жени нису ријетка тема, али полазећи од грађе из 19. вијека (или и старије) и поредећи је са оном из савременијег доба, може да се прати развој тог стереотипа и на тај начин да се допринесе изради потпуне и јасне представе жене у очима њених најближих саговорника, представника њене говорне заједнице, што је дугорочни циљ овога рада.

У истраживању се путем аксиолоше и концептуалне анализе долази до вриједносних судова који откривају стереотипну слику жене у српском језику и култури. Поменути вриједности се у лингвокултурологији називају још и *аксиологеме*. Бајрамова даје дефиницију овог појма означавајући га као „карактеристику изабрану из парадигматске серије, коју узимамо у својству оцене, остварену у великом броју пословица” (Дражић 2022: 174). Резултат аксиолошке анализе у истраживању биће представљен управо у форми аксиологема док ће концептуална анализа подразумевати успостављање основних механизма мишљења, а то су концептуална метафора и метонимија. Концептуална метафора подразумијева разумијевање једног појмовног домена преко другог (нпр. разумијевање различитих емоција преко појмова као што су пут, ватра и слично)², а концептуална метонимија представља довођење у везу два појма унутар истог појмовног домена на основу неке

² Сматрамо да није потребно наводити примјере будући да се обично понављају у оваквим и сличним истраживањима, а и у самој анализи ће бити наведени примјери за оба механизма, а самим тим ће и дефиниције бити појашњене.

блискости. Драгићевић истиче да најбоље примјере за појмовну метонимију представљају фразеологизми у којима се цијела слика тумачи као знак за разумијевање неке појаве којој је изворна слика саставни дио (*засукати руке* – отпочињати посао), као и то да је и лексичка метонимија заснована на појмовној, те даље наводи: „Појмовна метонимија је механизам мишљења, има понекад и језичке манифестације, али она пре свега служи као средство помоћу којег организујемо схватања о уређености света око нас и знатно олакшавамо свакодневни живот” (Dragićević 2010: 163).

Према Тејлору (в. Dragićević 2010), значење неке језичке форме разумијева се у контексту других когнитивних структура, такозваних *домена*, нпр. понедјељак разумијевамо унутар семантичког домена седмица, седмицу унутар циклуса дан-ноћ, док се понедјељак, седмица, дан и ноћ разумијевају унутар концепта вријеме. Ексерпирана грађа показује да се жена у Вуковим пословицама сагледава у различитим доменима као што су: друштвени односи, статус, породичне улоге, брак, изглед итд. Поједини домени испостављају се као доминантнији у концептуализацији жене као нпр. домен брака односно удаје, домен моћи/утицаја, домен зла и сл. У раду се фокусирамо на прва два поменута домена, као и на домен поштења. Одабир није насумичан, него се испоставља да сва три домена можемо заједно сагледати и разумијевати у оквиру домена друштвеног статуса, који функционише као својеврстан надређени домен осталима, што ће најбоље показати сама анализа грађе. Резултати истраживања даље ће се користити у сврху изградње свеобухватног концепта ЖЕНА, како у премодерном тако и модерном српском језику и култури, чиме се открива сегмент слике свијета уопште.

2. Аксиолошка и концептуална анализа пословица са лексемом *жена* у домену друштвеног статуса

2.1. Домен удаје

Аксиологема: Женско је створено због удаје; удаја је сврха, нада и циљ жене.³

Ако си се ти шале женио, ја сам се (од) збиље удавала.

Боље је да питају: чија је ово невјеста, него: чија је ово ђевојка.

Да се није мама уздала, не би се ни удала. Или:

Да се нијесам уздала, не бих се ни удала.

³ У раду се држимо следећег принципа у редоследу навођења елемената анализе: 1. аксиологема, 2. пословице на основу којих се аксиологема формира, 3. појашњење аксиологеме путем коментара и концептуалне анализе.

Ђевојачког села нигђе нема. Свакој ће вријеме доћи да се уда. ⁴

Ђевојка мала или велика, једнако јој се хоће сватова.

Ђевојка се сватовима нада, // Удовица нада и не нада, // Стара баба заиста не нада.

Жену и издерану капу лако је стећи.

Житни купац и ђевојачки отац не могу срећни бити. Ђевојачки отац зна се зашто...

Или мала или велика (била) невјеста, хоће се сватови и трошак.

Која се не нада она се и не уда.

Кад је зима, свуђ је зима. Овако је одговорила ђевојка кад су је страшили зимом да се не удаје.

Кажу, маро, откуда ће сватови доћи. Говоре ђевојке бубици мари метнувши је на прст, па на коју страну полети, од онуда кажу да ће им доћи просци и сватови, тј. на ону страну да ће се удати. Овђе се може споменути и оно што ђевојке кашто начине на земљи од кучина као коло и усред њега посаде вавољак од кучина – као малу лутку –, потом коло у једанпут запале у четири стране, па с које се стране запали лутка, с оне стране кажу да ће доћи суђени просци.

Метнути ђевојци грану на пут. Смести је чим да се не може удати.

Погледа као сека сватове.

У ђевојке играју, // У ђетића не знају. Или: *У ђевојке коло игра, у ђетића ни у ум није.* Ђевојка се зацијело нада да ће се удати; а онај за кога мисли поћи, и не мисли о том. Ово се говори и у другим оваким догађајима.

У ђевојке свилу куповати.

Ко прије ђевојци онога је ђевојка.

Ласно је ћерки с мајком прећу сновати.

Све ми се то врти по глави као прираслој ђевојци удаја. Мјесто по глави говори се и по памети и по мозгу.

Колико је дјевојци битна удаја свједочи свака од ових пословица, које, као што се види, нису малобројне. Дјевојци удаја није шала: она се *од збиље* удаје, она се томе *нада*, у то се *узда*, удаја јој се *по глави врти*, кроз обредну игру покушава да сазна *о ткуда ће сватови доћи*, она их *погледа*, и не само то него ће се удати за првог који наиђе и планираће удају прије него што има основа за такво нешто (*У ђевојке играју, // У ђетића не знају* и сл.). Жеља за удајом је толика да побјеђује сваки страх (*Кад је зима, свуђ је зима*). Због свега наведеног, логично је и вјеровање да је *жену лако стећи*. У вези са тим, не може се избјећи утисак да се довођењем жене у везу са издераном капом

⁴ У *Српским народним пословицама* Вук је објашњења давао у мањем фонту. У раду задржавамо тај принцип да би било јасно гдје се завршава пословица, а гдје почиње Вуков коментар. Коментари су нам значајни јер из њих често сазнајемо значење саме пословице.

њено биће опредмећује (дакле, ту налазимо метафору ДЈЕВОЈКА ЈЕ ПРЕДМЕТ) и обезврјеђује. С когнитивистичког становишта посебно је занимљива пословица *Метнути ђевојци грану на пут*. Слика постављања гране на пут метафорична је слика за спрјечавање дјевојке да се уда. Из те слике пак читамо и вјеровање да је удаја женин прави пут, једини циљ и да је она у безизлазном положају ако није удата, ако остане дјевојка. Дакле, овдје налазимо метафоре УДАЈА ЈЕ ПУТ/ИЗЛАЗ, али и ДЈЕВОЈАШТВО ЈЕ ПРЕПРЕКА. Слично је и са констатацијом: *Боље је да питају: чија је ово невјеста, него: чија је ово ђевојка*. Ту се дјевојаштво концептуализује још негативније него у претходној пословици.

Аксиологема: Женском дјетету није мјесто у родитељској кући (јер је оно штета/терет/брига).

Вуц се, зло, из куће! Кад се што врача, н.п. ђевојци да би се удала.

Говори, за попом говорила! Рече се ђевојци, и мисли се да би за попом говорила на вјенчању.

Дјевојка је одир кући (тј. све однесе, поотима од куће).

Ђевојке су ископ али част кући. Јер кућу затиру својом удајом, али се с њима опет стеку пријатељи, којима се чоек дичи.

Жени сина кад хоћеш, а кћер удаји кад можеш. Ја мислим да ова пословица није стара, и да је остала у Аустријским државама, јер је у Србији и данас још лакше кћер удати него сина оженити.

Жени сина отклен знаш, а удај шћер куд можеш.

Једна (кћи) као ниједна, двије ка' и једна, а три мисли ти. Једну је ласно удати, а и двије којекако, али кад су три онда је невоља.

Ками мајци! Као клетва – ...

Ко жени, једно весеље (има); ко удава, два. Једно што му се кћи или сестра удаје, а друго што му се брига скида с врата.

Нема горега заклада у кућу од ђевојке.

Удала се мома да је није дома.

Удајом се рјешавала ситуација „привремених чланова породице”, каквим су се сматрала женска дјеца (Стефановић 2012: 59–60 према Ристић 2020: 309). Дјевојка у кући је *зло, одир, ископ, заклада, брига*⁵, а ако их је више онда је права *невоља*, што говори да све ове пословице почивају на метафори ДЈЕВОЈКА ЈЕ ТЕРЕТ/ШТЕТА и управо зато је треба удати првом приликом (*кад и куд можеш*). Чак и у ситуацијама које немају никакве везе са удајом, постоји потреба да се дјевојци помене удаја те је тако настало и *Говори, за попом*

⁵ „Најфреквентније лексеми у пословицама пут су ка разоткривању њиховог смисла јер: „До одговора на питање шта је у центру интересовања народних твораца српских народних пословица може се доћи комбиновањем две методе: анализом тематске структуре пословица и утврђивањем најфреквентнијих лексема у њима” (Драгићевић 2013: 82 према Дражић 2022: 174–175).

говорила! Да дјевојци заиста није мјесто у родитељској кући најбоље осликава чињеница да се на повратак мајци, тј. мајчиној кући, гледа као на клетву (в. *Ками мајци!*), а испоставља се да је тога свјесна и сама дјевојка (*Удала се мома да је није дома*). Ипак, она не чини штету само боравком/останком у кући, него и својим одласком из ње (*Ђевојке су ископ али част кући*).

Аксиологема: Дјевојка/жена показује прави карактер тек кад се уда.

Док ђевојка, дур ђевојка; // Кад невјеста, баи ни с мјеста. Гледај: Девом вила, а невом гњила.

Девом вила, а невом гњила.

Свака је добра девом, но да је видимо невом. Гледај: Девом вила а невом гњила.

Стидан као млада невјеста.

Стиди се (или стидљив) као млада невјеста.

У прве три пословице јасно се истиче супротност између дјевојке и уда-те жене; док је прва *вила*, друга је *гњила*. У посљедње двије пак високи степен стидљивости показује се поређењем са младом невјестом. Аксиолошки суд на основу њих заснован је на чињеници да се управо младост користи као особина повезана са стидљивошћу, што алудира на то да временом те стидљивости нестaje, као што алудира и чињеница да и сама *невјеста*⁶ стоји као симбол и граница те стидљивости. Ополитна овим пословицама јесте: *Што дика навикла то невјеста не одвече*.⁷ Ипак, судећи по томе да је више оних пословица у којима жена показује прави карактер након удаје, испоставља се да се жена концептуализује као лукаво, превртљиво биће.

Аксиологема: Пожељно је да невјеста буде богата.

Кад се ђевојка проси, торба се не носи. Торба се код простог народа носи, али се овђе мисли да у њу јела не треба спремати надајући се да ће ђевојачки отац или род просце лијепо дочекати и почастити.

Мираз ђевојку удаје.

Не удаје се ниједна ђевојка без прђије, нити иједан поп иде без књиге у цркву.

Сиротињској ђевојци сиротни и дарови.

⁶ „Појам „младе/невесте“ подразумева најпре девојку, невесту на дан свога венчања; *недавно удату жену, али и девојку којом се неко мисли оженити; будућу жену, супругу* (РМС, т. 1. и т. 2.). РСАНУ „допуњује“ дефиницију појма младе, па се невестом сматра и жена у првој години брака; уопште млађа удата жена (РСАНУ, т. 1.а. и т. 1.б.). Разлог за овакво објашњење појма, посебно када је у питању одредница „млађа“, треба тражити у народној традицији, јер се у животу српског народа ступање у брак женске особе обављало у одређеним годинама, то јест чим девојка (према мишљењу родитеља и средине) достигне зрелост” (Стојиљковић 2017: 428).

⁷ Објашњење: *Што чоек у младости научи оно једнако чини.* Декла у Крањском језику значи *слушкиња, а деклић ђевојка.*

Пртишите на буњишите, а несрећа у кућу. Кад ко у женидби гледа на оно што ће му жена донијети. Гледај: Узех врага поред блага итд.

Језички материјал упућује на то да дјевојка (односно њена породица) треба спремити добре дарове за удају, али и да укаже част младожењиној породици тиме што ће их угостити добром храном и пићем. Наведено говори о богатству као пожељној особини дјевојке за удају. Овакав аксиолошки суд води ка концептуалној метафори ДЈЕВОЈКА/ЖЕНА ЈЕ КАПИТАЛ.

Аксиологема: Дјевојачка вриједност је онаква каквом је учини њена породица и родбина.

Гледај коњу каква ли је врата, // А ђевојци каква јој је мајка.

Гледај мајку, а узми шћерцу. По мајци ћеш познати каква је ћерка.

Гледај матер, па ходи по ћер.

Бачва бачву продаје, а сестра сестру удаје.

Какви сватови такова и ђевојка.

Тешко брату без брата, а ђевоји без свата.

Тешко земљи куда војска прође, // И ђевојци која сама дође! // Прво јој је јутро прекорено: // Да си добра, не би дошла сама.

Удесној ђевојци хром сватови.

Ушима, а не очима, ваља се женити. Ваља слушати шта људи мисле и говоре о ђевојци и о њезину роду.

Нити је она вила, нити ће за вилу поћи. Говори се за ђевојку коју други хвале.

Ако су сестра или мајка примјерног понашања, дјевојка ће се лакше удати. Ипак, не посматрају се само чланови уже породице, него и шире (*Какви сватови такова и ђевојка*; подвучено од стране аутора рада). Битно је какву репутацију имају они који су у тијесној вези са дјевојком (они се и гледају и слушају) јер се њена вриједност цијени према томе.

Аксиологема: Пожељно је да невјеста буде млада.

За невољу бабу воде // Кад ђевојке не находе.

За невољу и бабу воде.

Боља је каква гођ бабетина, него празна биљетина.

Кад ђевојке нема, добра је и баба. Гледај: За невољу бабе воде.

Прераслој ђевојци помрли сватови. Рече се за ђевојку за коју ко говори да је још млада за удају, и значи да не би побјегла кад би је сватови повели.

Ако невјеста није млада, онда је *невоља*, али с друге стране и баба је у том случају *добра*. Да су заиста постојале године које се сматрају адекватним за удају, односно оне које су се сматрале као неподобне, говори пословица у којој се сликом мртвих сватова хиперболише дјевојачка старост. Ипак, из пословице *Не би с кола скочила* јасно је да дјевојка не треба да буде ни превише млада.

Аксиологема: Удовица је жена која жељно ишчекује замјену за преминулог брачног партнера.

Ако були Турчин нестане, други јој настане (јер се може одмах удати макар који пут било, или макар била пуштеница).

Ако Турчин погине, були други не гине.

Удале би се и кћерца и мајка, но нема су чим, а нема за ким.

Удовица Бога моли: //Еда његођ да зазвони, // Еда коме жена умре, // Еда мене младу узме.

Удовица се и на кола (или на коња) пење, а све вели: нећу (удати се).

Боље је с мужем од гумна до гумна него (самој) од сина до сина. Боље се удовици удати, макар с мужем просила, него да је синови хране..

Бунар вода свака гроничава, // Удовица свака самовољна.

Удовица се поима као удавача, жена која свој положај може и настоји побољшати новим браком, те као безосјећајна јер сасвим лако мијења старог за новог мужа (...були други не гине). Овдје се као мотив поред финансијске стабилности (која се помиње у појашњењу пословице *Боље је с мужем од гумна до гумна него (самој) од сина до сина*) имплицира и оно еротско у жени које јој новодобијена слобода пружа (*Удовица свака самовољна*). Жеља за новом удајом нарочито је интензивирана кроз молитву за смрт друге жене (... *Еда коме жена умре, // Еда мене младу узме*). На тај начин жена се представља и као себична и сурова.

Колико је домен удаје богат, разуђен и заиста битан у концептуализацији жене, доказује бројност пословица у оквиру овог домена. У збирци налазимо још пословица које нису обрађене претходно у овом поглављу у домену удаје/ брака, зато што неке од њих говоре о обичајима, а остале немају сродне пословице на основу којих би се могли успоставити аксиолошки судови.

2.2. Домен поштења

Аксиологема: Поштење дјевојку позиционира високо, а непоштење јој даје ниску цијену.

Адамско кољено. Каже се за поштену жену.

Лијена али слијена. Кад је жена или њевојка лијена, али непоштена.

Мирише као душа њевојачка.

Чекај, њевојко, времена, не изгуби имена!

Мекообразној њевојци трбух до зуба.

Најгора жена ваља педесет гроша, а добра се никаквим аспрама платити не може.

Ова аксиологема произилази из неколико занимљивих пословица. Прва наведена пословица дата је у синтагматској форми *адамско кољено* и много је информативнија него што се на први мах чини. Лексема *кољено*

метонимијски стоји за лексему *род*. Испоставља се да се поштење посматра као особина која има *мушко поријекло* те да је жена коју одликује поштење у директној спрези са оним што се квалификује као *мушко*.⁸ У пословици *Лијена али слијена* поштење се супротставља љепоти, што видимо из Вуковог објашњења пословице, али и не само то, оно је ниподаштава, умањује њену вриједност. Такво вредновање интензификује се управо концептуалном метафором НЕПОШТЕЊЕ ЈЕ СЉЕПИЛО, а која се базира на метафори ПОШТЕЊЕ ЈЕ ВИД. Вид је једно од елементарних људских чула и сам човјек је визуелно биће те се особа која је слијепа посматра као хендикепирана, одакле произилази да је непоштење за жену велики хендикеп када је у питању њен статус у друштву, или бар онај међу мушком популацијом, и то нарочито ако је жена млада, што показује и пословица *Чекај, ђевојко, времена, не изгуби имена!* Дата пословица сугерише да дјевојка гради свој статус у младости односно да га непоштењем губи, а што, с друге стране, имплицира да се дјевојачко поштење примарно везује за невиност, што налазимо и у пословици *Мирише као душа ђевојачка*. Метафора коју у њој налазимо јесте ДЈЕВОЈАЧКА ДУША/ДЈЕВОЈАШТВО ЈЕ ЦВИЈЕТ. Разлог зашто мирише баш дјевојачка, а не женска душа јесте тај што се дјевојаштво везује за невиност, а невиност за поштење. Дјевојачка душа је, дакле, поштена, а поштење се као вриједност повезује са лијепим мирисом, који се најчешће повезује са цвијетом, што спада у стереотипно вјеровање: „На пример, стереотипним веровањем сматрамо и то да цвеће лепо мирише (не мирише све цвеће, али неке врсте цвећа јако миришу – генерализација и аналогија; „цвеће лепо мирише“ – аксиолошка скала), или да се током лета под одмором у Србији подразумева одлазак на море” (Пауновић Родић 2019: 45). Као и у претходним пословицама, и у овој се налази висока позиционираност поштене дјевојке довођењем у везу са позитивним чулним својствима, што потврђује дату аксиологему.

У прве четири пословице налазимо, дакле, да поштење изузетно високо позиционира дјевојку, а у последње двије пословице експлицитно је да се непоштење позиционира изузетно негативно, али управо то говори о поштењу као вриједности која је високо на скали вредновања. У претпоследњој пословици занимљив је придјев *мекообразна*. Образ се увијек доводио у метафорску везу са поштењем, чашћу (то видимо нпр. у изразима *црн образ*, *бити без образа*). Ако је образ мек, онда је и част мека, односно није довољно јака, чврста, а из остатка контекста јасно је да то има негативну конотацију. Када

⁸ На основу Вуковог објашњења видимо да се синтагма односи примарно на женски пол. Међутим, треба напоменути да је ова синтагма вишезначна и да се може односити на људе уопште, означавајући срећну, добру, племениту особу (Кулишић 1970: 9), те да има и друга значења попут сљедећих: *осмо дијете по рођењу; осмо дијете исте мајке, које је по народном веровању, по свему изузетно, али без среће у животу; породицу, породичну лозу, род и генеалошко потомство...* (в. Стакић 2021).

је ријеч о поменутом контексту односно дијелу пословице који долази након израза *мекообразна дјевојка*, вриједи нагласити да је *трбух до зуба* слика којом разумијевамо трудноћу, али и цијели један сценарио који обухвата процес доспијевања дјевојке у гравидно стање. Ово потврђује горепоменуто тврдњу да се дјевојаштво везује за невиност. Уколико укаља част, изгуби поштење, она је на ниској цијени јер то одступа од увјерења односно концептуалне метафоре ПОШТЕЊЕ ЈЕ ЧВРСТ МАТЕРИЈАЛ/ЧАСТ ЈЕ ЧВРСТА МАТЕРИЈА. Будући да непоштење оставља и физички траг (*трбух до зуба*), испоставља се да се поштење концептуализује као печат, а дјевојачко тијело као површина у коју се печат може утискивати.

2.3. Домен моћи, утицаја

Аксиологема: Муж (и уопште мушкарац) има апсолутно право и моћ над (слабом) женом.

Ако жену тучеш, своју срећу тучеш.

Ако ми не метеш куће, мекше ми је спавати, ако ми не переш судова, гушића ми чорба. Казао некакав свекар снаси, и значи: не можеш ми напрукостити ничим.

Бој се најприје Бога на мужа. Свијет ђевојци кад се удаје.

На нејачицу свак насрће.

На псето замахни, а ђевојку удри. Ваља да се мисли да је ваља држати под заптом. Гледај: Удри ђевојци мјесто ђе сједи.

Нијесам ја твоја жена. Кад ко хоће над оним над ким нема право, да покаже своју власт и старјешинство, н.п. кад га удари, или опсује итд.

Зар сам ја твоја жена? Гледај: Нијесам ја твоја жена.

Удри зло да је горе. Ко је од себе рђав, н.п. жена или дијете, не можеш га бојем доћерати да буде бољи.

На пса замани, девојку удри.

Није се удала већ се заробила (каже се за дјевојку која се у зло уда).

Људи кад буче, жене нек муче.

Жену, пушку и коња може чоек показати, али у наруч не давати.

Пушку, жену и коња може чоек показати, али у наруч не давати.

Свака жена на свог мужа налик. Какав је муж онака је и жена.

Нема женства без чоества. Тешко жени без чоeka.

Коме туђе жене попију памет – тешко својој.

Туђа жена, а своја сјекира (на је ласно тући).

О моћи мушкараца над женом најбоље говори изрека *Бој се најприје Бога на мужа*. Она треба да живи у страху пред мужем јер је испред њега само Бог. Жена је та на коју се насрће, која бива тучена, ударана, која треба да ћути

(мучи) пред мушкарцем и која је рангирана ниже од псета. Овакве пословице формирају се око концептуализације настале механизмом метафоре ЖЕНА ЈЕ ЖИВОТИЊА. Жена је толико немоћна да мушкарцу ничим не може напрукосити, чак ни свекру: *Ако ми не метеш куће, мекше ми је спавати, ако ми не переш судова, гушћа ми чорба*. На метафори ЖЕНА ЈЕ СВОЈИНА/ВЛАСНИШТВО/ИМАЊЕ настале су пословице типа *Жену, пушку и коња може чоек показати, али у наруч не давати* и *Нијесам ја твоја жена* (о чијем значењу сазнајемо из Вуковог појашњења). Оваква употреба лексеме *жена* алудира да је по својој суштини, својој природи, жена несамостално биће, зависно од мушкарца, потчињено њему. О нераскидивој повезаности са мушким родом и потчињености њему свједоче и пословице које говоре о томе да је жена онаква какав јој је муж, дакле жена личност се посматра кроз призму његове личности, а не самостално, као и о томе да је жена у тешком положају без човјека, а на основу многих претходних, видимо да јој свакако ни са њим није лако. У вези са тим свакако треба поменути пословицу *Није се удала већ се заробила*, гдје налазимо метафоре: ЖЕНА ЈЕ РОБ, МУШКАРАЦ ЈЕ РОБОВЛАСНИК И БРАК ЈЕ РОПСТВО. Занимљиве су претпоследња и последња пословица, које говоре о туђим женама, гдје су у првој извор опасности по супругу, а у другој су оне саме у опасности од стране мушкараца.

3. Закључак

Путем концептуалне и аксиолошке анализе пословица долази се до концептуалних метафора, метонимија и вриједносних судова путем којих се открива перспектива поимања важних елемената ванјезичке стварности, а такав појам је свакако и *жена*. Као један од базичних појмова у менталном и лексичком лексикону, жена се провлачи и кроз *Српске народне пословице* као један од најбитнијих појмова.

Концептуална анализа донијела је много занимљивих концептуалних метафора путем којих се жена концептуализује у домену друштвеног статуса, а на основу њему подређених домена удаје, поштења и моћи/утицаја. Неке од успостављених метафора су: ДЈЕВОЈАШТВО ЈЕ ЦВИЈЕТ, ДЈЕВОЈАШТВО ЈЕ ПРЕПРЕКА, ДЈЕВОЈКА ЈЕ КАПИТАЛ, ДЈЕВОЈКА ЈЕ ПРЕДМЕТ, ДЈЕВОЈКА ЈЕ ТЕРЕТ/ШТЕТА, ЖЕНА ЈЕ ЖИВОТИЊА, ЖЕНА ЈЕ СВОЈИНА/ВЛАСНИШТВО/РОБ ИТД. Чак и само овако послагане, без детаљније анализе, ове метафоре намећу закључак да се у пословицама друштвени статус жене односно њено постојање опредмећује и обезвређује од стране друштва док она не постане жена у пуном смислу те ријечи (наравно, у контексту пословица), тј. док се не уда. Аксиолошка и концептуална анализа се надопуњују те је аксиолошком анализом јасно потврђено да је жена у друштву (чак и у властитој породици) великим дијелом

дефинисана према односу са мушкарцем и према мушкарцу, да се посматра као несамостално и непотпуно биће (њу не дефинишу само удаја и мушко-женски односи него и ужа и шира породица), махом инфериорно у односу на мушки род. Жена се у неколико пословица концептуализује као зла, лукава, сурова. Оно што жени омогућава да се издигне изнад негативне представе јесте поштење, које се прије свега везује за сексуалну невиност и поново за мушко-женске односе (што најбоље показују пословице о удовици). Осим поштења, пожељне карактеристике јесу богатство и младост.

Пажљиво посматрајући, видимо да се слика жена у *Српским народним пословицама*, конструисана према доминантнијим доменима концептуализације, поклапа са представом жене у једном типичном патријархалном систему какав је био заступљен и у српском друштву у моменту када је Вук прикупио те пословице. Као и сваки систем, и тај је имао и предности и мане. Рекли бисмо да је највећа предност таквог друштва жеља за одржањем моралног принципа, а највећа мана претјерана строгост према свему што од тог принципа одступа. Са тим аршинима поклапа се и негативна слика жене, с једне стране, и изразито високо позиционирање, с друге стране, оне жене која је оличење моралног принципа у *Српским народним пословицама*, што се још јасније види из свеобухватне анализе концепта жене (дакле, према свим уоченим доменима концептуализације), али о томе више другом приликом. Остаје компаративно-контрастивна анализа са савременијом сликом жене како бисмо дошли до података о томе како се и колико се вриједности, вјеровања и стереотипи мијењају кроз вријеме, односно који фактори утичу на концептуализацију појмова, прије свега жене и мушкарца, као и то како се концептуални и језички аспект саоднесе.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић, Рајна (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дражић, Јасмина (2022). *Приступи проучавању значења речи*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Кулишић, Шпиро, Петровић, Петар и Пантелић, Никола (1970). *Српски митолошки речник*. Београд: Нолит.
- Пауновић Родић, Стефана (2019). *Стереотип жене у језичкој слици света Словака и Срба*. (Необјављена докторска дисертација). Филолошки факултет, Универзитет у Београду, Београд. <https://nardus.mfn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/12313/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y> 19.06.2024.
- Пејовић, Анђелка (2014). Паремije као део етнолингвистичког наслеђа. *Гласник Етнографског института САНУ* LXII/2, 201–213.
- Ристић, Стана и Ивана Лазич Коњик (2020). *Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Савковић, Светозар (1893). *Српске народне пословице*, св. 1. Нови Сад: Матица српска.
- Стакић, Мирјана (2021), Значење синтагме адамско колено: дар или казна. *Црквене студије* 18, 445–462.
- Стефановић Караџић, Вук [1849] (1965) [фот. изд.]. Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи, У: *Сабрана дела Вука Караџића* (ур. М. Пантић, књ. IX. Београд: Просвета.
- Стојиљковић, Милица (2017). Концепт свадбе у српском језику (на материјалу речничке и паремиолошке грађе). *Philologia mediana* 9, 425–444.
- Штрбац, Гордана (2018). *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Филозофски факултет.

*

- Bartminjski, Ježi (2011). *Jezik – Slika – Svet*. Beograd: Slovo Slavia.
- Dragičević, Rajna (2015). Ukrštanja kognitivne lingvistike i lingvokulturologije. U: *Speech and Languages* (ur. M. Sovilj, M. Subotić). Beograd: Life Activities Advancement Center, The Institute for Experimental Phonetics and Speech Pathology, 195–200.
- Trebješanin, Žarko (2018). Stereotip majke u srpskom jeziku. *Etnoantopološki problemi*, n.s. god. 13, sv. 1, 155–167.

Dragana Ristić

CONCEPTUALIZATION OF WOMEN IN THE DOMAIN OF SOCIAL STATUS IN *SERBIAN FOLK PROVERBS*

Summary

The paper analyzes the conceptualization of women in *Serbian folk proverbs and other words that are different from those used in custom*, based on the domain of conceptualization such as the domain of marriage, the domain of honesty, and the domain of power or influence. Together, these domains are framed by the domain of social status, which is placed above them. On the basis of the mentioned domains, part of the concept of WOMEN, which existed in the pre-modern Serbian language and Serbian culture, is being built, and which as such can be used to trace the development of that concept until modern times. Conceptualization is achieved through a linguistic and cultural approach, a combination of axiological and conceptual analysis. The result of axiological analysis is axiologemes, while the conceptual method establishes conceptual metaphors and metonymies, which are the primary mechanisms of thinking through which the perspective of perceiving non-linguistic data is revealed. The results show a stereotypical image of a woman that corresponds to the patriarchal system in which the analyzed material was created. A woman is seen as a non-independent being, generally inferior in relation to the male gender, she will be defined in relation to a man, but also the immediate and extended family. What enables a woman to rise above the negative image is honesty, which is first of all linked to sexual innocence and to male-female relations. Besides honesty, desirable characteristics are wealth and youth. The importance of this research, among other things, lies in the fact that its results enable a comparative-contrastive analysis with the more modern image of women. This would establish how and to what extent values, beliefs and stereotypes change over time, that is, which factors influence the conceptualization of concepts, in this case women, as well as how the conceptual and linguistic aspects are related.

KEYWORDS: linguistic and cultural studies, conceptualization, axiologemes, woman, social status, *Serbian folk proverbs*

Драгана Ристић
Истраживач сарадник
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
draganavojislaristic@gmail.com

ПЕРИФРАСТИЧНИ ИЗРАЗИ СА ГЛАГОЛИМА *ДАТИ/ДОБИТИ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ¹

У овом раду пажња се посвећује једном мањем сегменту перифрастичних израза са глаголима *дати/ад* и *добити/кар*, функционално употребљеним. Циљ је да се утврде инвентар и особености номиналног дела с којим се удружују у српском и мађарском језику. Почетна хипотеза јесте да постоје одређена формална и семантичка подударња у конституисању посматраних структура, али и одступања. Истражују се семантичке везе међу елементима два језика, као и сличности, односно разлике у формалној манифестацији. Грађу за истраживање чине примери забележени у литератури и речницима српског језика. Утврђује се да ли су наведене језичке појаве више изражене у једном језику или су подједнако експлицитне, и колико се начин њиховог изражавања подудара. Будући да до сада овакво истраживање није спроведено контрастивно у посматраним језицима, очекује се да може дати допринос преводачкој и наставној пракси.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: контрастивна анализа, перифрастични изрази, српски језик, мађарски језик

1. Увод

Ширење аналитичких структура у многим модерним европским језицима сматра се универзалним феноменом. Као што је последњих година актуелна њихова унутарјезичка анализа, посебан изазов представља и њихово контрастивно истраживање.

Српски и мађарски језик су и структурно и генеалогски сасвим различити језици. Разлике се манифестују на свим језичким нивоима. Ипак, њихов миленијумски суживот на просторима Панонске низије доводи и до одређених сличности које се преко културних, историјских и социјалних веза манифестују и у оба језика.

¹ Овај рад представља један део мастерског рада одбрањеног на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду 2024. године под менторством проф. др Душанке Звекић-Душановић.

1.1. Циљ истраживања

Циљ овог истраживања јесте утврђивање сличности и разлика између српског и мађарског језика на примерима перифрастичних израза са глаголима *дати/ад* и *добити/кар*. Полазни језик у истраживању је српски језик. Испитивањем овог малог сегмента глаголских перифраза идентификоваће се подударности и разлике између ових чврстих спојева на формалном и семантичком нивоу.

1.2. Методологија истраживања

Након приказа дефинисања појма перифрастичних конструкција понуђених у србистичкој и хунгаролошкој литератури (2), а у функцији идентификације декомпонованих структура као универзалног језичког феномена (као и односа према овим структурама), следи приказ перифрастичних конструкција са глаголима *дати/ад* и *добити/кар* у српском и мађарском језику, као и њихова класификација (Ивановић 2017). У одељку (3) представљен је кључни део рада – ексцерпиран и класификован корпус се компаративно-контрастивно анализира, описују се формалне и значењске карактеристике номиналног и вербалног дела и уочавају се сличности и разлике уз сагледавање њиховог понашања на семантичком плану. Све перифразе и устаљене спојеве из корпуса превео је аутор помоћу речника (Burzan, Kacziba 2016), упоредио са перифразама из електронске базе података мађарских глагола с допунама *Mazsola – a magyar igei bővítmenyszerkezet vizsgálata*, а затим проверили и кориговали информатори (изворни говорници, професори мађарског језика, који су билингвални). Овоме следе закључци (4) који могу представљати смернице за даља истраживања глаголских перифраза - сагледавање ових спојева у различитим језицима да би се дефинисале опште законитости њиховог структурирања и функционисања, али и њихова адекватна лексикографска обрада и проналажење ваљаног начина за учење (усвајање) чврстих спојева у страном/нематерњем језику.

1.3. Корпус

Корпус за анализу ексцерпиран је првенствено из литературе. Полазну грађу чине примери наведени у *Граматници српског језика за странце* (Mrazović 2009). Корпус је проширен примерима из литературе и речника (РМС 2011, Ивановић 2017 и Тодоровић 2022).² У грађу су ушли сви облици перифрастичних конструкција са глаголима *дати* и *добити* – како облици декомпонованог предиката који се могу изразити једнолексемским

² У корпус су ушли сви примери које је аутор пронашао у овим изворима.

глаголом (*дати савет* = саветовати), тако и перифрастични изрази који немају свој једнолексемски облик или се са њим семантички не подударају (*дати ноту*; *дати ослонац*), као и облици са рефлексивном формом глагола *дати* (*дати се у мисли*). У самој анализи рашчлањују се два термина: под појмом *перифрастични глаголи*³ сматраће се конструкције које имају свој синонимни/комутабилни једнолексемски глагол, док се за конструкције које немају и једнолексемски облик, као и конструкције са рефлексивном формом глагола користи термин перифразе. Прикупљање грађе за ову анализу свакако је показало да су, како Тополињска наводи, спојеви функционалних глагола са номинализованим изразима непредвидљиви феномен и спадају у идиосинкратичне особине језика (Тополињска 1982:36). Сакупљену грађу чини укупно 128 перифрастичних конструкција са глаголом *дати* и 68 са глаголом *добити*.

2. Преглед литературе

Србистичка литература веома је богата радовима који се тичу перифрастичних конструкција и сагледава феномен двочланих структура из многих углова.

2.1. Перифрастични изрази у српском језику

Ширење аналитичких структура у многим модерним европским језицима сматра се универзалним феноменом. Изучава се у појединачним језицима, али све више и контрастивно. У србистичкој литератури поред термина *перифрастични изрази* (назив који стоји и у наслову овог рада) срећу се и термини *декомпоновани предикат* (Радовановић 1977), *перифрастични предикатски изрази* (Тополињска 1982), *декомпоновани глагол* (Танасић 1995), *глаголска перифраза* (Мразовић 2009).

У српском језику Радовановић (1977) први је приступио сагледавању и дефинисању ове појаве коју је именовао као *декомпоновани предикат* описавши и утврдивши неке његове специфичности. Према његовом мишљењу декомпоновани предикат представља посебну врсту двочлане реченичне јединице састављене од вербалне и номиналне компоненте, а синонимне, па и узајамно заменљиве са семантички еквивалентним једночланим предикатом.

³ *Перифрастични* (не *перифрастички*) зато што подразумева описни, а не граматикализовани облик; *глагол* (не *предикат*) зато што се односи на сваки глагол (не само онај у функцији предиката). *Перифрастични глагол* је само део/подскуп *перифразе*.

Према Тополињској (1982: 36) „перифрастични предикатски израз је вербална формализација предиката чије је право језгро смештено у одговарајућој именици”. Она наводи да именица носи тежину предикације, а глагол исказује граматичке категоријалне информације (време, начин, вид идр.) и уноси разноврсне модификације у предикатско-аргументску структуру. Иако је карактер модификација углавном исти у свим језицима, сматра да је инвентар синсемантичких глагола и глагола и номинализованих израза непредвидив феномен.

Према Милки Ивић (1988) околности које погодују предикатској декомпозицији, како у нашем, тако и у многим другим језицима, свакако треба тражити у општим номинализационим процесима у језицима, без обзира на меру њихових структуралних или генетичких разлика или сличности. Својом аналитичком реализацијом, тј. разлагањем на два конституента, овакве синтаксичке конструкције посебно погодују одређеним функционалним стиловима језичког стандарда (правног, научног, административног, публицистичког, политичког и сл.) и добијају институционализован карактер (док људи у свакодневном животу *закључују, предлажу, друштвена тела подносе предлог, доносе закључак*). Закључује да декомпоновани предикат није ни боље ни горе граматичко решење од недекомпонованог, већ средство које употребљено на примерен начин служи задовољавању људске потребе за разноликом презентацијом предикатске садржине.

Павица Мразовић (Mrazović 2009) наводи више функција које глаголске перифразе могу да остваре у комуникацији. Сматра да су веома погодно решење код избегавања понављања истог глагола, као и код попуњавања лексичких празнина у глаголском систему језика када не постоји одговарајући глагол за изражавање одређених садржаја (*показивати интенцију, вршити трансакцију*). Важније од ових су могућности изражавања начина вршења радње, пре свега каузативности, која се одговарајућим перфективним или имперфективним глаголом не може увек изразити (*доћи до изражаја, извршити избор, ставити у покрет, подвргнути анализи, узети у обзир...*). Глаголске перифразе имају карактер модела према којем се у језику могу градити увек нови спојеви.

Савремена србистичка лингвистика вешто усмерава анализу и употребу перифрастичних израза као колокација у настави српског као страног језика (Дражић – Ајдановић 2019), српског језика као нематерњег (Zvekić-Dušanović 2023), као и контрастивних анализа са другим језицима (Тополињска 1982; Ајдановић – Квока 2021).

2.2. Перифрастичне конструкције у мађарском језику (A funkcióigés szerkezetek)

Хунгаролошка литература не обилује толико радовима из ове области као што је то случај у србистичкој литератури. Разлог томе свакако лежи у односу према аналитичким структурама којима се мађарски језик, који тежи синтетизму, дуго опирао. Перифрастичне конструкције дуго су носиле негативну конотацију (Dobos 2007). Савремени лингвисти (Lanstyák 2020) заузимају мекши став према перифрастичним конструкцијама. Сагледавањем ових структура из другог угла полако отварају могућности за анализу ових конструкција, чија употреба постаје неопходна.

Слично као и у српском језику, перифрастични изрази у мађарском језику представљају двочлану зависну конструкцију у којој су синтаксичке и семантичке улоге подељене, односно функције су поларизоване: док је морфо-синтаксички носилац перифрастичног израза вербални део, семантичку улогу носи њена номинална компонента (нпр. *segítségét nyújt/nyújtani помоћ, döntést hoz/донети одлуку, választ ad/dam одговор* итд.). Термин *funkcióige* прва је формулисала Борбала Кеслер (Keszler 1992: 131–134, према Dobos 2007: 25), а писани извори наводе употребу ових конструкција још од XVII века.

Чила Добош помиње да су се у стручној литератури још у XIX веку перифрастични изрази појавили као проблем, и термин који је тада био у употреби *terpeszkedő kifejezések* (проширени изрази) и данас је актуелан (Dobos 2007). Перифрастичне конструкције дуго су носиле негативну конотацију; сматрало се да непотребним описивањем и ублажавањем вербалног дела говор и писање постају шаблонски. Према њеним речима, у лингвистичкој литератури XX века (*A Magyar Nyelvőr*, Parlagi 1907: 314–316; Simonyi 1915: 437, према Dobos 2007: 25) сматрано је да перифрастичне конструкције често доводе до погрешног разумевања исказа, двосмислене су и збуњују, а изнад свега нису у духу мађарског језика, чији стил квари.

Савремени лингвисти који се баве перифрастичним конструкцијама, попут Иштвана Ланшћака [Lanstyák István], нису толико оштри према перифрастичним конструкцијама. Добош (Dobos 2007) сматра да је главни разлог мекшег става њихова перцепција из другог угла која подразумева повезивање и груписање одређених речи које представљају граматичку специфичност у једну нову структуру, као и употребу тих структура у одређеним језичким стиловима (најчешће правном).

Такође, утврђено је да се често перифрастични изрази и њихови синонимни глаголи семантички не подударају, тако да се њихова употреба показала не само правилном већ и нужном (Dobos 2007: 26–27).

Два члана у перифрастичним изразима понашају се као регенси рекција (Dobos 2007: 27). Рекције су допуне које у правом смислу допуњују значење основног члана који се зове регенс. Рекција врши синтаксичку и семантичку функцију коју му одређује регенс.⁴ Свако повезивање лексема ствара одређену семантичку јединицу. Може се уочити и одређени однос између процеса десемантизације глагола и његовог семантичког утицаја на допуне – што је глагол ближи потпуној десемантизацији, то је лексичко-семантичка скала допуна шира.

Добош, позивајући се на Андраша Комлошија (Komlosy 1992 prema DObos 2007: 32), закључује да се перифрастични предикати у мађарском језику понашају као комплексни регенси (*komplex régens*), односно регенси који се састоје од више компонената отварајући место за нове рекције, нпр. најчешће у форми придева: *vallomás – hamis vallomás – hamis vallomást tesz* (исказ/лажни исказ/дати лажни исказ).

Док се у неким примерима одређене глаголске лексеме семантички подударају са одговарајућим перифрастичним изразом (*A bíróság gondos vizsgálat alapján hoz döntést arról, hogy... A bíróság gondos vizsgálat alapján dönt arról, hogy.../Суд на основу темељне истраге доноси одлуку о томе да.../Суд на основу темељне истраге одлучује о томе да...),* чешћи је случај да се перифрастични предикат и синонимна глаголска лексема семантички у потпуности не подударају и тада се рекција употребљава у различитим падежним облицима (*bejelentést tesza bűncselekményről/bejelentí a bűncselekményt/nod-neti/подносити пријаву за кривично дело/пријавити кривично дело*).⁵

Добош констатује да ни језички, ни логички аспекти не подржавају став да се уместо краћих, синтетичких облика употребљавају дужи, аналитички; ипак, разлике у перифрастичном изразу и рекцији његовог синонимичног глагола у многим случајевима чине оправданим употребу перифрастичних конструкција.

Иштван Ланшћак перифрастичне изразе и њихове еквивалентне глаголе сврстава у неколико група (Lanstyák 2020: 80). У прву групу спадају перифрастични изрази и њихови синонимни глаголи чије је денотативно значење скоро идентично и који су настали из потребе да се осим свакодневне монотоне језичке форме употребљавају и стилски формалнији синоними (*kritikával illet: kritizál, damu критику: критиковати*). У другу групу сврстава оне перифрастичне изразе који експлицирају значење тог израза, које би исказано обичним глаголом било тек имплицитно присутно, односно, чија би пуна

⁴ Е. Андрић разликује обавезну и факултативну рекцију; у случају перифрастичних израза рекција свакако мора да буде обавезна, што значи да не може да изостане јер би се нарушила структура рекције (Andrić 2008:24).

⁵ Рекција у мађарском језику употребљена је у делативу са наставком *-ról*, док одговарајући пример у српском језику има рекцију у акузативу са предлогом *за*.

семантика захтевала другачији контекст (нпр. *halál beáll: meghal, наступна смрт: умрети*).

Трећа и четврта група садрже изразе који исказују вредносну конотацију, тј. повезују се са именицама које имају позитивно или негативно значење (*védelmet/bizalmat/előnyt élvez, büntetést/eltiltást/kizárást/pusztulást von maga után; ужива заштиту/поверење/предност, повлачи за собом казну/забрану/искључење/постои*), односно изразе чији се синтетични глагол и аналитички перифрастични израз скоро или у потпуности подударају (*növekedést ér el.növekszik +teljesítmény +már említettpozitív megítélés/доцтући пораст: рачти + постигнуће + већ поменути позитиван суд*).

У петој групи су изрази који имају метафоричко, пренесено значење (*pillantást vet/бацити поглед, tyúkszemére lép/стати на жуљ*).

2.3. Сумирање литературе о перифрастичним изразима у српском и мађарском језику

Повлачећи паралелу између положаја перифрастичних израза у српској и мађарској лингвистици, можемо уочити одређене разлике. Како наводи Јелена Ајдановић (2021) у србистичкој литератури ова категорија помно је обрађена како са синхронијско-дијахронијског, тако и из теоријско-прагматичког аспекта. У радовима су нуђена одређења овог феномена, описивана природа њихових конститутивних елемената, уочавани разлози за њихову употребу (Радовановић 1977; Ивић 1988; Керкез 1997; Керкез 1998; Пипер 1999; Лазић-Коњик 2006; Штрбац 2010, према Ајдановић 2021: 186; Алановић 2013 и други); описиван и поређен је инвентар модела перифрастичних структура из ранијих фаза развоја српског језика са ситуацијом у савременом српском језику (Ивић 1987; Петровић 1988; Бјелаковић 2007; Војновић 2007, према Ајдановић 2021: 186).

У мађарској лингвистици перифрастичне конструкције су често и дуго биле мета критике општег лингвистичког мњења. Добош (Dobos 2007) наводи да је у XX веку на страницама лингвистичког часописа *Magyar Nyelvőr* критика била немилосрдна подстичући ‘хајку за истребљење’ и тражећи уклањање перифрастичних израза из језичке употребе (Parlagi 1907: 314–316; Simonyi 1915: 437; Prohászka 1956: 192–193, према Dobos 2007: 25). Тек савремена лингвистика посвећује пажњу овим конструкцијама и даје могућност избора између перифрастичних израза и синонимних глагола у датој ситуацији по језичком осећају говорника (Dobos 2007; Lanstyák 2019; Lanstyák 2020).

2.4. Перифрастични изрази са глаголима *дати/добити* у српском језику па Глаголи *дати* и *добити* спадају у групу функционалних глагола. Павица Мразовић уочава три основна морфо-синтаксичка модела:

1. Функционални глагол + именица у акузативу (*дати/добити благослов, одговор, отказ...*)
2. Функционални глагол + именица у акузативу/локативу са предлогом *на* (*дати/добити на чување, обраду; дати на знање, добити на значају*)
3. Функционални глагол + именица у акузативу са предлогом *у* (*дати/добити у обраду, задатак, закуп, посед*).

Док глаголи *дати/добити* са предлозима *у/на* имају мањи, ограничени спектар спојева, перифразе са именицом у номиналном делу (без предлога) су многобројне. Глагол *дати* има функцију да значи активан каузативни процес, односно, њиме се истиче проузроковање неке радње, за разлику од глагола *добити*, који изражава пасивни процес.

Према Алановићу (2011: 44), семантика глаголских перифраза са глаголом давања у најширем смислу огледа се у функцији каузативног оператора, при чему се начелно могу разликовати два типа конструкција – трансформативне и манипулативне. Каузативно-манипулативни глаголи могу се изразити и глаголским перифразама с глаголима *дати* и одговарајућом именицом. Семантички садржај глагола омогућавања може се исказати перифразом типа *дати могућност*, а глагола асистенције *дати допринос/помоћ/подришку*. Значење ‘пренети информацију’ може бити и сам циљ каузације, што је типично за глаголе обавештавања: *дати информацију/исказ/одговор*. Глагол *дати* може се појавити и у перифразама које се сврставају у каузативне конструкције трансформативног типа (Исто: 46), када ефекат каузације није покретање на деловање, већ интервенција у физичкој сфери објекта каузације, при чему овај функционални глагол допуњују резултативне именице типа *пољубац, ударац, чврга, шамар* и сл.

Иако се неки глаголи и одговарајуће перифразе појављују базично у комуникативном значењу, основни циљ каузације не мора бити само преношење информације, већ стварање услова за деловање објекта каузације, што је типично за директивне глаголе и одговарајуће перифразе типа *дати благослов/дозволу/наредбу/пуномоћ* (Алановић 2013: 205). Читав низ глаголских перифраза са глаголима *дати* може се сврстати у стимулативне конструкције: *дати гаранцију/глас/обећање/савети* сл., чији циљ каузације није пренос информације, већ је то само средство за подстицање лица као објекта каузације на деловање (Исто).

У зависности од лексичко-семантичких обележја именица с којима се глагол *дати* повезује, као и од начина на који ови спојеви означавају глагол-

ску радњу, може се уочити неколико типова перифраза са наведеним глаголима (Ивановић 2017: 128).

Према Ивановићу прву групу чине аналитичке конструкције, односно глаголско-именичке синтагме у којима је заступљено тзв. декомпоновање, тј. разлагање једне глаголске лексеме на глагол непотпуне семантике и именицу која је у непосредној творбеној и семантичкој вези с лексемом која се разлаже. Овом поступку веома су подложни глаголи чија семантика упућује на ситуацију у којој постоји извесна релација међу учесницима, односно примери из групе комуникативних глагола (*да(ва)ти* + *благослов, дозволу, изјаву, коментар, обавештење, одговор, савет*), као и глаголи са иницијативном или каузативном компонентом свом семантичком садржају, па тако настају перифразе: *дати* + *подстицај, могућност, помоћ, име, амнестију* = *подстаћи, омогућити, помоћи, именовати, амнестирати*.

Други тип перифраза, према Ивановићу, представљају спојеви с рефлексивном формом датог глагола и предлошким агузативом, настали као резултат декомпоновања одговарајуће лексеме с циљем да се истакне интензитет глаголске радње: *дати се* + *у мисли, у бригу, у маштање, у разговор, у бекство, на посао, на науке, на политику*. Ове јединице углавном немају једнолексемске еквиваленте јер обележавају специфичан семантички садржај са доминантном семом која упућује на почетак глаголске радње с појачавањем њеног интензитета, чему посебно доприноси рефлексивна форма глагола (Ивановић 2017: 130).

У трећи тип сврстава перифрастичне конструкције којима се именују радње за чије именовање не постоји одговарајућа једнолексемска јединица (многе од њих ступају у конверзни однос с перифразама које конституише глагол *добити*: *дати отказ – добити отказ, дати прилику – добити прилику* (Ивановић 2017: 131).

У четврту групу Ивановић издваја перифразе у најужем смислу, односно конструкције у којима ниједан од чланова не упућује непосредно на лексичко значење које преноси, већ то чини описно (*дати реч* = обећати, заклети се).⁶

Ивановић закључује да употреба перифрастичног предиката са глаголима *дати* може допринети већој информативности и перцепцији поруке која се њиме преноси. Непостојање одговарајуће диференцијалне семе која би значење обележила у погледу начина на који се радња давања остварује указује на неспецификованост семантичког садржаја ових глагола. Управо то обезбеђује широк колокациони опсег и истовремено постепено изблеђивање

⁶ Примери који припадају четвртој групи перифраза, према Ивановићу, нису обрађени у овом раду и биће предмет одвојене анализе.

лексичке семантике, чиме постаје само ознака за категорију релације, усмерености и управљености (Ивановић 2017: 135).

2.5. Перифрастични изрази са глаголима *ad/kap* у мађарском језику

У перифрастичним изразима у мађарском језику ствара се изузетно тесна веза између глагола и именске речи са којом се формира перифраза. Због тога је важно узети у обзир са којим елементима се могу комбиновати анализирани глаголи.

У мађарској лингвистичкој литератури анализу са глаголом *дати* радила је Ева Хренек (Hrenek 2017) и на основу ексцерпираног корпуса издвојила 39 номиналних елемената које се комбинују са глаголом *дати* и чине перифразе.

Семантичком анализом утврђено је да се највећи број номиналних елемената односи на одређену врсту вербалне експресије, односно преношења информација (попут глагола обавештавања у српском језику): *magyarázatot ad = дати објашњење*, *tanácsot ad = дати савет*, *választ ad = дати одговор*, *információt ad = дати информацију*. У овим примерима коришћење глагола *дати* семантички је мотивисано чињеницом да агенс поседује информацију или садржај, који жели да подели са другима.

Слично перифразама у српском језику којима се исказује деловање објекта каузације уз коришћење директивних глагола, и у мађарском језику постоји група израза којима се исказује хијерархијски однос међу агенсима, где се испољава супериорнији однос оног учесника који *даје наредбу, дозволу, допринос*, нпр. *engedélyt ad = дати дозволу*, *parancsot ad = дати наредбу*, *hozzájárulást ad = дати допринос*. Попут стимулативних конструкција у српском језику, перифрастични изрази који исказују позитивну намеру (нпр. помоћ, подршку) такође се наглашавају глаголом *ad*: *segítségét ad = дати помоћ*, *támogatást ad = дати подршку*, *enyhítést ad = дати олакшање*, *megnyugvást ad = дати мир, спокој*.

Перифрастични изрази са датим глаголима у мађарском језику су пре свега занимљиви из аспекта поређења синтетичких и аналитичких форми исказа, а уочено је да се у одређеним ситуацијама перифраза чешће употребљава у односу на синонимни глагол.

3. Анализа грађе

Перифразе са глаголом *дати* (*давати*) /*ad* и *добити* (*добивати*) /*kap*⁷ представљају обиман корпус у оба језика. У зависности од лексичко-семантичких обележја именица с којима се дати глаголи повезују, од начина на који ови спојеви означавају одређену глаголску радњу, формирају граматичке еквиваленте, односно семантичке везе међу елементима два језика, као и сличности, тј. разлике на формалном нивоу, а у циљу конкретније, садржајније и свеобухватније компаративно-контрастивне анализе, сврстаћемо их у неколико типова.

На основу приказане литературе у контрастивној анализи перифраза са глаголима дати/добити у српском и мађарском језику користићемо наведени модел класификације који је формулисао Ивановић (2017) у свом раду.

3.1. Перифрастични изрази са глаголима *дати* у српском и *ad* у мађарском језику

3.1.1. Први тип перифрастичних изрази са глаголом дати

У први тип перифраза убрајају се аналитичке конструкције – глаголско-именичке синтагме у којима је заступљено тзв. декомпоновање, односно разлагање једне глаголске лексеме на глагол непотпуне семантике и именицу која је у непосредној творбеној и семантичкој вези с лексемом која се разлаже.

3.1.1.1. Перифрастични изразиса глаголом *дати* и њихови формално и семантички подударни еквиваленти у мађарском језику

Поступку декомпоновања веома су подложни глаголи чија семантика упућује на ситуацију у којој постоји извесна релација међу учесницима, а она се своди на усмереност глаголске радње од једног учесника ка другом. Еквиваленти у мађарском језику су именице у акузативу са падежним наставком *-t* и глагол *ad*.

⁷ У раду се користи како перфективан глагол *дати* који захтева именицу у сингулару (*Он ми је дао знак руком*), тако и имперфективни глагол *давати*, који захтева глагол у плуралу (*Он још даје знаке живота*). (Mrazović 2009: 218). Иако се мађарски и српски језик умногоме разликују када је у питању исказивање глаголског вида/аспекта (Звекић-Душановић 2021: 169), у овом раду неће бити анализирана аспекатска својства перифрастичних изрази.

Табела 1: Перифрастични изрази са глаголом *дати* и њихови формално и семантички подударни еквиваленти у мађарском језику

српски језик	мађарски еквивалент
<i>дати дозволу (дозволити)</i>	<i>engedélyt ad (enged/megenged)</i>
<i>дати пристанак (пристати)</i>	<i>beleegyezést ad (beleegyez)</i>
<i>дати наредбу/заповест</i> (<i>наредити, заповедати</i>)	<i>parancsot ad (parancsol)</i>
<i>дати одговор (одговорити)</i>	<i>választ ad (válaszol)</i>
<i>дати изјашњење (изјаснити се)</i>	<i>nyilatkozatot ad (nyilatkozik)</i>
<i>дати благослов (благословити)</i>	<i>áldást ad, áldását adja rá (megáld)</i>
<i>дати налог (наложити)</i>	<i>megbízást/parancsot ad (megbíz)</i>
<i>дати обавештење (обавестити)</i>	<i>értésítést ad (értesít)</i>
<i>дати објашњење (објаснити)</i>	<i>magyarázatot ad (elmagyaráz)</i>
<i>дати одобрење (одобрити)</i>	<i>jóváhagyást ad (jóváhagy)</i>
<i>дати оцену (оценити)</i>	<i>osztályozatot ad (osztályoz, leosztályoz)</i>
<i>дати предлог (предложити)</i>	<i>javaslatot ad (javasol)</i>
<i>дати савет (саветовати)</i>	<i>tanácsot ad (tanácsol)</i>
<i>дати сагласност (сагласити се)</i>	<i>beleegyezést ad (beleegyez)</i>
<i>дати саопштење (саопштити)</i>	<i>közleményt ad ki (közöl)</i>
<i>дати глас (гласати)</i>	<i>szavazatot ad (szavaz)</i>
<i>дати подстицај (подстаћи)</i>	<i>ösztönzést ad (ösztönöz)</i>
<i>дати љубав (љубити, волети)</i>	<i>szeretetet, szerelmet ad (szeret)</i>
<i>дати могућност (омогућити)</i>	<i>lehetőséget ad (lehetővé tesz)</i>
<i>дати помоћ (помоћи)</i>	<i>segítséget ad (segít)</i>
<i>дати име (именовати)</i>	<i>nevet ad (megnevez)</i>
<i>дати илустрацију (илустровати)</i>	<i>ábrát ad (ábrázol)</i>
<i>дати гаранцију (гарантовати)</i>	<i>garanciát ad (garantál)</i>
<i>дати информацију (информисати)</i>	<i>tájékoztatást ad (tájékoztat)</i>
<i>дати лиценцу (лиценцирати)</i>	<i>jogosultságot ad</i>
<i>дати облик (обликовати)</i>	<i>formát ad (formál)</i>
<i>дати образложење (образложити)</i>	<i>magyarázatot ad (magyaráz)</i>
<i>дати опомену (опоменути)</i>	<i>intőt/figyelmeztetést ad (int, figyelmeztet)</i>
<i>дати овлашћење (овластити)</i>	<i>felhatalmazást ad (felhatalmaz)</i>
<i>дати опис (описати)</i>	<i>leírást ad (leír)</i>
<i>дати оправдање (оправдати)</i>	<i>igazolást ad (igazol)</i>
<i>дати понуду (понудити)</i>	<i>ajánlatot ad (ajánl)</i>
<i>дати потврду (потврдити)</i>	<i>tanúsítást/bizonylatot ad (tanúsít, bizonyít)</i>
<i>дати похвалу (похвалити)</i>	<i>dicséretet ad (megdicsér)</i>
<i>дати пуномоћ (опуномоћити)</i>	<i>felhatalmazást ad (felhatalmaz)</i>
<i>дати снагу (оснажити)</i>	<i>erőt ad</i>
<i>дати задатак (задати)</i>	<i>feladatot ad (felad)</i>
<i>дати задужење (задужити)</i>	<i>kötelezettséget, köteleességet ad (kötelez)</i>
<i>дати зајам (позајмити)</i>	<i>kölcsönt ad (kölcsönöz)</i>

Перифраза *дати благослов* у мађарском језику исказује се обликом *áldást ad (megáld)* и углавном се односи на благослов који даје свештеник, док се благослов који нпр. родитељи дају деци или за почетак неког посла, исказује присвојним обликом *áldását adja rá (дати му/јој свој благослов)*. Превод перифразе *дати облик* је *formát ad*, међутим, у мађарском језику постоји и обрнута конструкција *adja a formáját*, што значи *бити у форми* (са значењем *бити у одређеној врсти расположења*).

Анализирајући табелу примећује се да две перифразе у мађарском језику немају адекватан једнолексемски еквивалент. То су *дати лиценцу* = *jogosultságot ad* и *дати снагу* = *erőt ad*. Ова чињеница је посебно интересантна управо због карактеристике мађарског језика да претежно тежи синтетичном, а не аналитичком изражавању.

Како у српском, тако и у мађарском језику у многим примерима перифрастични предикат је синониман (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом, односно побројане глаголске перифразе махом имају своје једнолексемске еквиваленте, који преносе исти концепт.

3.1.1.2. Перифрастични изразиса глаголом *дати* са једнолексемским глаголом у мађарским еквивалентима

Постоје перифразе које у мађарском језику предност дају једнолексемском глаголу; облик са номиналном и вербалном компонентом није у духу мађарског језика, који се дуго опирао формирању аналитичких конструкција:

Табела 2: Перифрастични изразиса глаголом *дати* са једнолексемским глаголом у мађарским еквивалентима

српски језик	мађарски еквивалент
<i>дати анализу (анализирати)</i>	<i>elemez</i>
<i>дати допринос (доприносити)</i>	<i>hozzájáru (hozzájárulását adja vmihez)</i>
<i>дати мотивацију (мотивисати)</i>	<i>motivál</i>
<i>дати подстрек/стимуланс</i> <i>(подстаћи/стимулисати)</i>	<i>ösztönöz (ösztönzést ad vminek)</i>
<i>дати прогнозу (прогноzirати)</i>	<i>előrejelez (előrejelzést ad)</i>
<i>дати процену (проценити)</i>	<i>felbecsül, felmér</i>
<i>дати сугестију (сугерисати)</i>	<i>sugall</i>

Као што можемо приметити у горенаведеним примерима, перифрастични израз мало шта мења у односу на синониман једнолексемски глагол, односно перифраза и одговарајући глагол имају исто или слично денотативно значење. Ипак, битно је њихово стилско и прагматичко разликовање. Услед истоветног денотативног значења, ствара се потреба да, поред свакодневних,

једноставних стилских форми, настану нове форме синонима које су прикладне за стилско уобличавање текста (Lanstyák 2019: 80).⁸

3.1.1.3. Перифрастични изрази са глаголом *дати* са различитим вербалним конституентом у мађарским еквивалентима

Уочава се да се перифразе у првој групи у највећој мери, како семантички, тако и формално, поклапају, односно да носе исто значење и преводе се истом лексиком. Међутим, извесне перифразе са глаголом *дати* на српском језику реализују се у мађарском језику другим глаголом (*részesít = доделити, tesz = ставити, стављати, állít fel = постављати, nyújt = пружати, von le = извлачити, изводити*):

Табела 3: Перифрастични изрази са глаголом *дати* са различитим вербалним конституентом у мађарским еквивалентима

српски језик	мађарски еквивалент
<i>дати амнестију (амнестирати)</i>	<i>kegyelemben részesít/megkegyelmez</i>
<i>дати завет (заветовати се)</i>	<i>fogadalmat tesz/megfogad</i>
<i>дати примедбу (опаску, напомену, коментар)</i>	<i>megjegyzést tesz/megjegyez</i>
<i>дати дијагнозу (дијагностикује)</i>	<i>diagnózist állít fel/diagnosztizál</i>
<i>дати надокнаду (надокнадити)</i>	<i>kártérítést nyújt/kártérít</i>
<i>дати обећање (обећати)</i>	<i>ígéretet tesz/igér</i>
<i>дати подрику (подржати)</i>	<i>támogatást nyújt/támogat</i>
<i>дати закључак (закључити)</i>	<i>következtetést von le/következtet</i>
<i>дати иницијативу (иницирати)</i>	<i>kezdeményezést terjeszt elő/ kezdeményez</i>

3.1.2. Други тип перифраза са глаголом *дати*

Други тип перифраза представљају спојени са рефлексивном формом глагола и предлошким акузативом, настали као резултат декомпоновања одговарајуће лексеме с циљем да се нагласи почетак глаголске радње с појачавањем њеног интензитета, чему посебно доприноси рефлексивна форма глагола. Многе од њих немају једнолексемске еквиваленте и у мањој мери су заступљене у публицистичком стилу:

⁸ Мађарски језик тежи вербизму, пуризму и синтетизму (Lanstyák 2019) те потреба за стварањем аналитичких структура није толико изражена.

Табела 4: Перифразе са глаголом *датиса* рефлексивном формом глагола и предлошким акузативом и мађарски еквиваленти

српски језик	мађарски еквивалент
<i>дати се у предсказивање</i>	<i>jóslásba bocsátkozik</i>
<i>дати се у бригу</i>	<i>gondba merül</i>
<i>дати се у маштање</i>	<i>ábrándozásba merül</i>
<i>дати се у разговор</i>	<i>beszélgetésbe kezd</i>
<i>дати се у бег/бекство</i>	<i>szökni kezd, szökésnek ered</i>
<i>дати се на посао</i>	<i>nekilát/hozzálát a munkához</i>
<i>дати се на науке</i>	<i>tudományba merül</i>
<i>дати се на политику</i>	<i>politikába kezd</i>
<i>дати се у трговину</i>	<i>belevág az üzletbe, üzletelni kezd</i>
<i>дати се на добро/зло</i>	<i>jóra/ rosszra fordul</i>
<i>дати се у потеру</i>	<i>hajszába kezd</i>
<i>дати се на пут</i>	<i>útra kel</i>
<i>дати се у мисли/на размишљање</i>	<i>gondolatokba merül</i>
<i>дати се у вику</i>	<i>kiabálni kezd</i>
<i>дати се у трку</i>	<i>futni kezd</i>
<i>дати се у трагање</i>	<i>nyomozásba fog</i>

У наведеним примерима уочљиво је да се ове перифразе у мађарском језику не користе са глаголом *ad*, већ се употребљавају глаголи који упућују на започињање или интензивирање радње (*indul* = кренути, *merül* = удубити се, *kezd* = почети, *hozzálát* = прихватити се, *nekilát* = започети, *bocsátkozik* = упуштати се, *fordul* = окренути се, *fog* = ухватити, држати, *kel* = кренути, *belevág* = започети).

3.1.3. Трећи тип перифраза са глаголом дати

Трећи тип перифраза с глаголом дати представљају конструкције којима се именују радње за које не постоји одговарајућа једнолексемска јединица. Многе од њих ступају у конверзиван однос с перифразама које конституише глагол *добити* (*дати отказ – добити отказ*, *дати прилику – добити прилику*).

Одређене перифразе из треће групе формално могу имати свој једнолексемски глагол, али са њим не ступају у синониман (комутабилан) однос, тј. значење перифразе и глагола се не подударе: док послодавац раднику може *дати отказ*, у позоришту могу *отказати* представу; наставник на тромесечју може *дати опомену* ученику, али га на часу може *опоменути* ако ремети наставу. Ова група перифраза формално има свој једнолексемски пар, али међу њима не постоји семантичко подударање: *дати опомену – опоменути*, *дати отказ – отказати*, *дати упутство – упутити*, *дати приредбу – приметити*, *дати помен – поменути*.

3.1.3.1. Перифразе са глаголом *дати* са подударним формалним и семантичким еквивалентом у мађарском језику

Уочава се различита манифестација ових перифраза у мађарском језику. Постоје конструкције које се у оба језика реализују идентично, како формално тако и семантички.

Табела 5: Перифразе са глаголом *дати* са подударним формалним и семантичким еквивалентом у мађарском језику

српски језик	мађарски еквивалент
<i>дати знак</i>	<i>jelt ad</i>
<i>дати знање</i>	<i>tudást ad</i>
<i>дати интервју</i>	<i>interjú ad vkinek</i>
<i>дати вредност</i>	<i>értéket ad vkinek, vminek</i>
<i>дати ноту</i>	<i>jegyzéket ad vkinek</i>
<i>дати печат</i>	<i>pecsétet ad, rányomja a pecsétet</i>
<i>дати попуст</i>	<i>kedvezményt ad</i>
<i>дати прилику/шансу</i>	<i>alkalmat/lehetőséget ad</i>
<i>дати повод</i>	<i>okot ad</i>
<i>дати право (некоме)</i>	<i>igazat ad vkinek</i>
<i>дати приредбу</i>	<i>előadást ad</i>
<i>дати прилог</i>	<i>hozzájárulását adja, adományoz</i>
<i>дати проценат</i>	<i>százalékot ad</i>
<i>дати разлога</i>	<i>kot ad</i>
<i>дати резултат</i>	<i>eredményt ad</i>
<i>дати решење</i>	<i>megoldást ad</i>
<i>дати уверење</i>	<i>meggyőződést ad⁹</i>
<i>дати упутство</i>	<i>utasítást ad</i>
<i>дати основ</i>	<i>alapot ad</i>

У српском, као и у мађарском језику, перифразе које припадају овој групи немају свој једнолексемски пар (или се семантички не подударају). Уочава се и различит распоред номиналног и вербалног дела: док се вербални део у српском језику налази на првом а номинални на другом месту, у мађарском језику је обрнуто па перифразе почињу номиналним, а завршавају се вербалним делом (*дати основ -alapot ad*).

⁹ Облик *meggyőződést ad* ређе се употребљава у контексту; чешћи облик је *biztosít/meggyőzvkít vmiről* (уверити некога).

3.1.3.2. Перифразе са глаголом *дати* са различитим вербалним конституентом у мађарском језику

И трећа група броји већи број перифраза које се реализују другим опционим глаголом уместо глагола *ад*.

Табела 6: Перифразе са глаголом *дати* са различитим вербалним конституентом у мађарском језику

српски језик	мађарски еквивалент
<i>дати доказ</i>	<i>bizonyítékot nyújt /bizonyít</i>
<i>дати предност</i>	<i>előnyben részesít</i>
<i>дати важност</i>	<i>fontosnak tart</i>
<i>дати исказ</i>	<i>nyilatkozatot tesz/nyilatkozik</i>
<i>дати замах</i>	<i>lendületbe hoz/lendít</i>
<i>дати првенство</i>	<i>elsőbbségben részesít</i>
<i>дати преглед</i>	<i>áttekintést nyújt</i>
<i>дати почаст</i>	<i>megadja a tiszteletet</i>
<i>да(ва)ти утисак</i>	<i>benyomást tesz, kelt</i>
<i>дати легитимитет</i>	<i>jogszerűnek talál/vél</i>
<i>дати мишљење</i>	<i>véleményt mond/véleményez</i>
<i>дати максимум</i>	<i>maximumot nyújt</i>
<i>дати одушка</i>	<i>megkönnyebbül</i>
<i>дати ослонац</i>	<i>támaszt nyújt</i>
<i>дати пример</i>	<i>példát mutat</i>
<i>дати светлост</i>	<i>fényt visz/hoz</i>
<i>дати суд</i>	<i>véleményt mond</i>
<i>дати увид</i>	<i>betekintést nyújt</i>
<i>дати укор</i>	<i>megrovásban részesít</i>
<i>дати став</i>	<i>álláspontot foglal</i>
<i>дати превагу</i>	<i>billen a mérleg nyelve/túlsúlyba jut vmivel szemben</i>

У датим примерима уочава се честа употреба глагола *nyújt* (пружати), а уместо глагола *ад* користе се још и *foglal* = садржати, заузимати, *mond* = рећи, *szerez* = стећи, набавити, *visz/hoz* = носити, *mutat* = показати, *részesít* = дати, делити, *tart* = држати, сматрати, *talál/vél* = налазити, сматрати, *tesz* = ставити, *kelt* = будити. Последњи пример у табели *datu prevaгу* реализује се или устаљеним спојем *billen a mérleg nyelve* (превагне тас ваге) или *túlsúlyba jut vmivel szemben* (однети превагу над чим).

3.1.3.3. Перифразе са глаголом *дати* са једнолексемским еквивалентом у мађарском језику

Док се у неким примерима мађарски и српски еквиваленти подударају у формалној структури или се глагол *дати* реализује другим могућностима, у одређеним примерима мађарски језик даје предност једнолексемском глаголу или је синтетични облик једино решење.

Табела 7: Перифразе са глаголом *дати* са једнолексемским еквивалентом у мађарском језику

српски језик	мађарски еквивалент
<i>дати отказ</i>	<i>felmond</i>
<i>дати израза</i>	<i>megnyilvánul</i>
<i>дати оставку</i>	<i>lemond</i>
<i>дати импулс</i>	<i>ösztönöz</i>
<i>дати отпор</i>	<i>ellenáll</i>
<i>дати сигнал</i>	<i>jelez</i>
<i>дати тумачење</i>	<i>tolmácsol</i>
<i>дати оглас</i>	<i>hirdet</i>

3.2. Перифрастични изрази са глаголом *добити* у српском и *kap* у мађарском језику

Према Тодоровићу, глагол *добити* изражава пасиван процес и упућује на субјекат који је семантички гледано пацијенс, тј. трпи радњу (Тодоровић 2022: 62).

Перифразе са глаголом *добити* најчешће се рашчлањују конструкцијом *бити + трпни глаголски придев*: *добити уверење/уверавање* (бити уверен);¹⁰ *добити позив* (бити позван); *добити подрику* (бити подржан); *добити отказ* (бити отпуштен); *добити помоћ* (бити помогнут); *добити повреду* (бити повређен); *добити ударац* (бити ударен); *добити опекотину* (бити опечен).

Постоје спојеве које не могу да се објасне конструкцијом *бити + трпни глаголски придев*, већ се исказују само наведеном перифразом: *добити пресуду* (*!*); *добити прилику* (*!*); *добити претњу* (*!*); *добити резултат* (*!*).

Неколико перифраза са глаголом *добити* објашњавају се активним глаголом. У *Речнику Матице српске* перифразе *добити премију*, *добити утакмицу* и *добити мегдан* дефинишу се на следећи начин: *добити премију* (доћи

¹⁰ Иако Тодоровић објашњава перифразу *добити уверење/уверавање* обликом *бити уверен*, значењски се пасивни облик не мора поклапати са овом перифрастичном конструкцијом.

у посед нечега надметањем); *добити утакмицу* (победити у спорту); *добити мегдан* (надјачати, савладати некога).

У овој анализи у прву групу су сврстане перифразе које се интерпретирају пасивном конструкцијом *бити+пасивни партицип*. Перифразе које се не могу интерпретирати само глаголом чине други тип перифраза, док се у трећој групи налазе перифразе објашњене активним глаголом.

1.1.1. Први тип перифраза са глаголом добити

Највећи број примера из ове групе налази свој еквивалент у мађарском језику са глаголом *kap*. Изузетак представљају перифразе *добити уверење*, који се преводи конструкцијом *meggyőződése, hogy.../meg van győződve, hogy...* (уверен је), *добити повреду*, који налази свој еквивалент у глаголу *szenved* (трпи), нпр. *sérülést szenved*, као и могућност да се конструкција *добити значај* реализује глаголом *válik* (постати), нпр. *fontossá válik*.

Табела 8: Перифразе са глаголом *добити* које се интерпретирају пасивном конструкцијом *бити + пасивни партицип* и еквиваленти у мађарском језику

српски језик	мађарски еквивалент
<i>добити уверење (бити уверен)</i>	<i>meggyőződése, hogy.../meg van győződve, hogy...</i>
<i>добити позив (бити позван)</i>	<i>meghívást kap</i>
<i>добити подршку (бити подржан)</i>	<i>támogatást kap</i>
<i>добити отказ (бити отпуштен)</i>	<i>felmondást kap</i>
<i>добити помоћ (бити помогнут)</i>	<i>segítséget kap</i>
<i>добити повреду (бити повређен)</i>	<i>sérülést szenved</i>
<i>добити подстицај (бити подстакнут)</i>	<i>serkentést/ösztönzést kap</i>
<i>добити признање (бити признат)</i>	<i>elismerést kap</i>
<i>добити ударац (бити ударен)</i>	<i>ütést kap</i>
<i>добити опекотину (бити опечен)</i>	<i>égési sebet kap</i>
<i>добити опомену (бити опоменут)</i>	<i>figyelmeztetést, intelmet, intőt kap</i>
<i>добити оцену (бити оцењен)</i>	<i>osztályzatot kap</i>
<i>добити пуномоћ/овлашћење (бити овлашћен)</i>	<i>felhatalmazást kap</i>
<i>добити савет (бити саветован)</i>	<i>tanácsot kap</i>
<i>добити укор (бити укорен)</i>	<i>megrovást, intőt, szemrehányást kap</i>
<i>добити унутство/а (бити упућен)</i>	<i>utasítást kap</i>
<i>добити задужење (бити задужен)</i>	<i>megbízatást, kötelezettséget kap</i>
<i>добити благослов (бити благословен)</i>	<i>áldást kap</i>
<i>добити љубав (бити вољен)</i>	<i>szeretetet/szerelmet kap</i>

<i>добити снагу (бити оснажен)</i>	<i>erőre kap</i> ¹¹
<i>добити значај (бити значајан)</i>	<i>jelentőséget kap/jelentőssé válik</i>
<i>добити у обраду (бити обрађен)</i>	<i>megművelésre/megmunkálásra kap</i>

1.1.2. Други тип перифраза са глаголом добити

У други тип перифраза са глаголом *добити* убројане су конструкције које немају своју једнолексемску варијанту, односно не могу да се реализују пасивном конструкцијом *бити* + *глаголски придев трпни*.

Табела 9: Перифразе са глаголом *добити* које немају пасивну конструкцију и еквиваленти у мађарском језику

српски језик	мађарски еквивалент
<i>добити пресуду</i>	<i>végzést kap</i>
<i>добити претњу</i>	<i>megfenyegetik, fenyegetést kap</i>
<i>добити могућност/шансу/прилику</i>	<i>lehetőséget kap</i>
<i>добити резултат</i>	<i>eredményt kap</i>
<i>добити дозволу</i>	<i>engedélyt kap</i>
<i>добити гаранцију</i>	<i>garanciát kap</i>
<i>добити изјаву</i>	<i>nyilatkozatot kap</i>
<i>добити место</i>	<i>helyet kap</i>
<i>добити могућност</i>	<i>lehetőséget kap</i>
<i>добити надокнаду</i>	<i>kártérítést kap</i>
<i>добити налог</i>	<i>parancsot kap</i>
<i>добити назив</i>	<i>nevet, elnevezést kap</i>
<i>добити обећање</i>	<i>igéretet kap</i>
<i>добити објашњење</i>	<i>magyarázatot kap</i>
<i>добити одговор</i>	<i>választ kap</i>
<i>добити одобрење</i>	<i>jóváhagyást kap</i>
<i>добити ослонац</i>	<i>támaszt kap</i>
<i>добити подстрек</i>	<i>ösztönzést kap</i>
<i>добити преглед</i>	<i>áttekintést kap</i>
<i>добити прилога</i>	<i>dományt kap</i>
<i>добити примедбу</i>	<i>megjegyzést kap</i>
<i>добити пристанак</i>	<i>beleegyezést kap</i>
<i>добити(непредвидиви) развој</i>	<i>(előre nem látható) fejlődésben lesz része/fejlődik</i>
<i>добити</i>	<i>pecsőt kap</i>
<i>добити сагласност</i>	<i>beleegyezést kap</i>
<i>добити саопштење</i>	<i>közleményt, értesítést kap</i>

¹¹ У овом примеру именица није употребљена у акузативу са наставком -t, већ у сублативу са наставком -ге.

добити знак	<i>jelt kap</i>
добитина чување	<i>őrzésre, vigyázásra kap vkit/vmit</i>
добити на обраду	<i>megművelésre, megmunkálásra kap vmit</i>
добити на употребу	<i>használatra, felhasználásra kap vmit</i>
добити на тежини	<i>gyarapodik a súlya</i>
добити на зајам	<i>kölcsön kap vmit</i>
добити на значају	<i>jelentőséget kap vmi</i>
добити у задатак	<i>feladatául kap vmit</i>
добити у закуп	<i>bérbe/haszonbérbe kap vmit</i>
добити епilog	<i>zárszót/befejezést kap</i>
добити интензитет	<i>erősséget/intenzitást kap</i>
добити минутажу	<i>adásidőt kap</i>
добити сигнал	<i>jelt, jelzést kap</i>
добити статус	<i> státust, jogállást kap</i>
добити у посед	<i>birtokba kap vmit</i>

Посматрајући табелу јасно је да се и у овој групи највећи број перифраза преводи глаголом *kap*. Синтетичност у изражавању уочава се код неких перифраза и у овој групи: *добити претњу/megfenyegetik* (претити некоме), *добити резултат/eredményt ér el* (постићи резултат), *добити развој/fejlődik* (развијати се), док се перифраза *добити на тежини* реализује конструкцијом *gyarapodik a súlya* (умножава се/богати се на тежини/повећава му се тежина).

3.2.3. Трећи тип перифраза са глаголом добити/kap

Свега три перифразе са глаголом *добити* ексцерпирани су из *Речника Матице српске* (РМС). Док се перифраза *добити премију* преводи формом *nyeremény benrészésül* (имати удела у добитку), перифразе *добити утакмицу* и *добити мегдан* налазе своје решење у облицима *megnyeri a meccset* (освојити утакмицу) и *legyőzia csatában/győz* (победити у бици).

3. Закључак

Циљ овог истраживања било је утврђивање сличности и разлика између српског и мађарског језика на примерима перифрастичних израза са глаголима *дати/ad* и *добити/kap*. Полазни језик у истраживању био је српски језик. Испитивањем овог малог сегмента глаголских перифраза, идентификоване су подударности и разлике између ових чврстих спојева на формалном и семантичком нивоу.

И формални, али и садржински аспект, показали су одређени степен подударња, како код конструкција са глаголом *дати/ad* тако и код спојева са глаголом *добити/kap*. Већина перифраза садржи конструкције које су у

потпуности, и формално и значењски, идентичне у оба језика (*дату обавештење* = *értesítést ad*; *дату првенство* = *elsőbbiséget ad*; *дату живот* = *életet ad*; *добути помоћ* = *segítséget kap*, *добути обећање* = *ígéretet kap*; *добути печ* = *szót kap*).

Ипак, није мали број ни оних перифраза у којима се уочава неподудараше на формалном нивоу. Неподудараша на формалном плану између перифраза у два анализирана језика огледају се у непоклапању вербалног конституента: у свим групама уочени су примери који решење за глаголе *дату-добути* испољавају другим могућностима: *tesz* (стављати), *tart* (држати), *nyújt* (пружати), *kelt* (побудити), *ér el* (постићи), *szenved* (трпети). Спојеве са рефлексивном формом глагола и предлошким акузативом у мађарском језику не користе се са глаголом *ad*, већ се реализују глаголима који упућују на започињање или интензивирање радње (*indul* = кренути, *merül* = удубити се, *kezd* = почети, *hózzálát* = прихватити се, *nekilát* = започети, *bocsátkozik* = упуштати се, *fordul* = окренути се, *fog* = ухватити, држати, *kel* = кренути, *belevág* = започети).

У многим примерима уочена је и карактеристика мађарског језика да се уместо аналитичких, користе синтетичке једнолексемске форме: *hozzájárul* (дати допринос), *öszönöz* (дати импулс), *elemez* (дати анализу), *ellenáll* (дати отпор), *megfenyegetik* (добити претњу). Ипак, два примера у мађарском језику и овде чине изузетак (*дату лиценцу* = *jogosultságot ad* и *дату снагу* = *erőt ad*). Док у српском језику ове перифразе можемо исказати једнолексемски (*лиценцирати*, *оснажити*), у мађарском језику то није изводљиво.

Истраживање спроведено у овом раду, осим приказаних резултата, даје смернице за даља истраживања овог језичког феномена и открива могућности за нове анализе. Уочене подударности у структурирању и функционисању перифраза упућују на то да је у питању универзални језички феномен. Забележене разлике, које нису минималне, потврђују да перифрастичне конструкције захтевају посебну пажњу када је у питању њихова обрада у настави српског као страног/нематерњег језика, односно када се ради о њиховој лексикографској обради, веома значајној за преводилачку праксу.

ИЗВОРИ

РМС: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, (2011). <https://archive.org/details/resnik-srpskoga-jezika-2011>.

*

Arcanum: A magyar nyelv értelmező szótára. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/>

Mazsola – a magyar igei bővítményszerkezet vizsgálata. corpus.nytud.hu/cgi-bin/mazsola/mazsola_hun.pl

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Ајџановић, Јелена и Томаш Квока (2021). Перифрастични изрази с глаголима кретања у српском и пољском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. LXIV бр.2: 185–201.
- Алановић, Миливој (2011). *Каузативност – манипулативност: од концепта ка форми*. Нови Сад: Филозофски факултет, Библиотека ТЕЗЕ Д.
- Алановић, Миливој (2013). Елементи структурне и семантичке организације глаголских перифраза. *Српски језик XVIII*: 193–212.
- Дражић, Јасмина и Јелена Ајџановић (2019). Усвајање перифрастичних конструкција у српском језику као страном. *Прилози проучавању језика* 50: 184–195.
- Звекић-Душановић, Душанка (2021). О неким аспекатским алтернацијама у српском и мађарском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 64: 169–184.
- Ивановић, Јанко (2017). Глаголска перифраза са функционалним глаголом дати. У: *Савремена проучавања језика и књижевности: Зборник радова са VIII научног скупа младих филолога Србије*. Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу. 125–136.
- Ивић, Милка (1988). Још о декомпоновању предиката. *Јужнословенски филолог* XLIV:1–5.
- Радовановић, Милорад (1977). Декомпоновање предиката. На примерима из српскохрватског језика. *Јужнословенски филолог* XIII: 53–80.
- Тодоровић, Стефан Д. (2022). *Перифрастички глаголи као иманентна особина специјалних стилова савременог српског језика (докторска дисертација)*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Тополињска, Зузана (1982). Перифрастични предикатски изрази на међусловенским релацијама. *Јужнословенски филолог* XXXVIII: 35–50.

*

- Andrić, Edita (2002). *Leksikologija i morfologija mađarskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet: Odsek za hungarologiju.
- Burzan, Mirjana i Kacziba Ágnes (2016). *Srpsko-mađarski rečnik/Szerb-magyar szótár*. Novi Sad: Izdavački zavod Forum.
- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2023). Glagolske perifraze u nastavi predmeta Srpski kao nematernji jezik. *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi* V: 295–306.
- Mrazović, Pavica i Zora Vukadinović (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Dobos, Csilla (2007). A funkcióigés szerkezetek mint komplex régensek. *Az Eszterházy Károly Főiskolatudományos közleményei* (Újsorozat 34. köt.).
- Hrenek, Éva (2017). A funkcióigei jelentés az ad igejelentés rendszerében. *Ösvények* 1. szám: 14–26.
- Janstyák, István (2019/4). A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről. *Somorja: Fórum Társadalomtudományi szemle*. XXI. évfolyam: 61–91.

Mirjana Ivanović

PERIPHRASTIC EXPRESSIONS WITH THE SERBIAN VERBS
DATI 'GIVE' AND *DOBITI* 'RECEIVE' AND THEIR HUNGARIAN
EQUIVALENTS

Summary

In this paper we focus on a smaller segment of the mentioned linguistic phenomenon - the functionally used verbs *dati* 'give' and *dobiti* 'receive' in Serbian and their translation equivalents in Hungarian. The goal is to determine the inventory and peculiarities of the nominal elements with which these verbs are associated in the two languages. The initial hypothesis is that while there are numerous formal and semantic matches in observed structures, differences also exist. The aim of research is to identify semantic connections between the elements of two languages, as well as similarities and differences in their formal manifestation. The material for the research consists of examples recorded in the literature and dictionaries of Serbian. The results of the analysis will establish whether periphrastic expressions with the verbs *dati/dobiti* are more common in one language, as well as how often their Hungarian equivalents are also periphrastic expressions. Since such a comparative study has not yet been conducted in the observed languages, it is expected that it can contribute to translation and teaching practice.

KEYWORDS: contrastive analysis, periphrastic expressions, Serbian, Hungarian.

Мср Мирјана Иванковић
ОШ „Кокаи Имре”
Темерин
Србија
mirjana.ivankovic@gmail.com

ЈЕЗИК КАО СРЕДСТВО КАРАКТЕРИЗАЦИЈЕ СИМЕОНА ХАЦИЈЕ ИЗ *ЗЛАТНОГ РУНА* БОРИСЛАВА ПЕКИЋА

У овом раду анализирали смо језик као средство карактеризације Симеона Хаџије, једног од ликова седмотомног романа *Златно руно* Борислава Пекића. Циљ истраживања био је одредити на који начин Пекић формира Хаџијин идиолект у односу на историјски развој српског језика и савремени српски језик, ради чега су формиран одговарајући задаци. С методолошке стране, коришћен је приступ који обједињује лексичку и књижевну анализу како би се остварила пуноћа увида у начин и смисао Пекићевих средстава приказивања идиолекта. Стилски обојене лексеме су издвојене и разврстане по одговарајућим категоријама, а потом су установљени језички модели којима се Пекић служио приликом архаизације језика. Посебан акценат ставили смо на улогу интерпретатора и фокус сцене.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Борислав Пекић, *Златно руно*, лингвостилистика, славеносрпски

1. Увод

Петар Пијановић (1991: 180) у својој монографији *Поетика романа Борислава Пекића* запажа како се седмотомно *Златно руно* може окарактерисати као *роман-библиотека*, при чему „таква тврдња подразумева да су у тој библиотеци похрањени посве различити рукописи”. Имамо ли у виду различита потенцијална значења речи *рукописи*, Пијановићеву тезу можемо протумачити на неколико начина: као усложњавање наративне структуре, у којој су присутни не само различити наратори већ и драмске форме; као полифоност реторичких и стилских поступака; или, још конкретније, као коришћење мноштва идиолеката: „Пекићева модерна бајка опредмеђује безброј језика и гласова, идеја и мишљења, црнотуморних опаски и трговачких шпекулација, мудрих изрека и фантазмагоричних успења” (Пијановић 1991: 95). У овом раду, пажњу ћемо посветити управо овом последњем значењу и покушаћемо да расветлимо на који начин Пекић гради идиолект једног од најособенијих ликова *Златног руна*, Симеона Хаџије, љутог противника Вукове реформе чији се погледи на језик супротстављају прагматичким становиштима остатка породице Његован. При томе, покушаћемо да освет-

лимо не само поступке обликовања Хаџијиног језика већ и шире тенденције Пекићеве карактеризације путем језика.

На самом почетку, морамо нагласити да, с обзиром на то да се радња романа дешава у великом временском распону и прати већину ликова од рођења до смрти, можемо очекивати да се идиолекти одређених ликова мењају кроз време. Због разлога о којима ће касније бити речи, код Хаџије је то још више истакнуто. Према нашим запажањима, може се говорити о четири донекле различите имплементације Хаџијиног идиолекта: 1) у писмима написаним током 1847. и 1848. године (четврти том *Златног руна*); 2) у сцени сравњивања рачуна с оцем Симеоном Лупусом након Светоандрејске скупштине 1859. године (други том *Златног руна*); 3) у белешкама („Примјечанија“) остављаним након што је престао да говори с породицом (пети том *Златног руна*); 4) у говору одржаном „небеској скитији“ на Цветни четвртак 1867. године, након предаје градова кнезу Михаилу (такође пети том). Наведени делови романа значајни су из два разлога. Први од њих јесте тај што представљају богату *грађу* за анализу Хаџијиног језика како у његовом говорном тако и у писаном виду, а други се огледа у Хаџијином самоизјашњавању о проблемима језика. То нас наводи на питања како се Хаџијин језик развијао кроз време, у чему леже разлике између његовог говорног и писаног вида, као и то да ли се Хаџијини искази о језику поклапају с његовом употребом језика.

Основне поставке овог истраживања јесу следеће: 1) књижевни језик који Хаџија користи у (хронолошки посматрано) ранијим деловима романа могао би се, у најширем могућем смислу, сматрати *славеносрпским*; 2) Хаџијин језички израз се мења у складу с адресатом; 3) Хаџијин језички израз се мења кроз време, приближавајући се народном језику који се налази у основици српског стандардног језика. На основу проучене грађе, одлучили смо да применимо два методолошка различита приступа. У првој целини, водећи се идејом Александра Младеновића (1989: 82) да „физиономију славеносрпског типа књижевног језика, нпр. у једном делу некога писца, одређује, наравно, степен присутности рускословенских и руских, с једне, и српских народних језичких црта, с друге стране“, анализираћемо једно од Хаџијиних писама, као и његове реплике у разговору са Симеоном Лупусом тако што ћемо издвојити доминантне рускословенске црте текста. При томе ће нагласак бити стављен на доминантна, системска обележја Хаџијиног језика. Скупови лексема које на фонетском, морфосинтаксичком и ортографском плану одступају од савременог српског језика даће нам слику начина на који Пекић архаизује Хаџијин језик. Поред тога, одређена пажња ће бити дата и лексемама које не припадају ниједном од скупова, али су из неког разлога занимљиве. У другој целини одабир лексема и њихово разврставање имаће много мањи значај, пре свега због релативно мањег обима грађе, који не дозвољава анализу оног обима који је то захтевао први део. Стога, приступ који ћемо користити биће

пре свега књижевна анализа, путем које ћемо покушати да мотивишемо Пекићев избор одређених стилских и лексичких средстава.

2. Хацијин језик као варијанта славеносрпског

2.1. Писма 1847–1949.

Са становишта историје језика, датирање писама на 1847. и 1848. годину важно је због тога што је у питању период везан за тзв. Вукову победу, односно, излазак превода *Новог завјета* на народни језик, чији је аутор Вук Стефановић Караџић, *Рата за српски језик и правопис* Ђуре Даничића, *Песама* Бранка Радичевића и *Горског вијенца* Петра Петровића Његоша. Симеон Хација и његов отац Симеон Лупус, два кореспондента, налазе се у културно значајно другачијим приликама. Док је Лупус изгнаник у Бечу, у којем Вук (у графици Симеона Хације „Вук Стефанович Караџић”) активно дела и добија присталице за своју ствар, дотле је Хација у Београду, у Кнежевини Србији, која је тај Вуков превод и забранила: „Понајпре је Правителство уместно забранило растурање у јулију изашавшег такозваног српског превода Светог евангелија, те тиме решително стало на пут простачењу, сиромашењу и унакажењу нашег убавог српског језика” (ЗР4: 122). Упркос свом снажном ставу према народном језику, Хација је „принужден њиме се служити, удовољавајући (...) жалбама [Симеона Лупуса, који тврди] да [не разуме] исторически српски” (ЗР4: 122).¹

У нашој анализи језика Хацијиног писма од „дне 2. септембрија 1847” (ЗР4: 122) издвојили смо речи чија је улога да стилски обоје Хацијин израз и затим их разврстали према следећим категоријама:

а) *Грађење глаголских именица*. Једна од дистинктивних особина Хацијиног идиолекта у *Златном руну*, и по броју примера и најзаступљенија,

¹ Ако развој Хацијиног идиолекта узмемо за својеврсну рекапитулацију дела историје српског књижевног језика, осврт на значај Вуковог превода Новог завјета у српској средини помоћи ће нам да боље разумемо због чега би се Пекић тако упорно позивао на њега. Александар Белић (1998) сматра да је превод „најречитија и најразностранија Вукова илустрација како треба писати књижевним језиком и како треба поступати када су књижевници вољни да се позабаве новим предметима културе” ([147]). Вук је током процеса превођења и каснијих ревизија превода био приморан да у свој однос према језику унесе одређену дозу флексибилности према славеносрпском наслеђу. Вођен идејом да је од порекла речи важнији њен спољашњи лик (Ивић 1991: 11), изградио је фонолошки и морфосинтаксички униформни језик, у коме речи из старог књижевног језика добијају нове облике у складу с онима који су били учестали у говору који је узео за основицу свог књижевног језика. Занимљиво је то како је овај превод „изазвао (...) невиђену хајку у нашој оновременој јавности” (Добрашиновић 1994: 65), што је, како и Пекић наводи, довело до забране превода у Кнежевини Србији.

јесте грађење глаголских именица од основе трпног глаголског придева додавањем -ије. Док је у српском језику дошло до јотовања, за рускословенске облике карактеристичан је изостанак јотовања и чување морфемске границе. Поред тога, у грађи се јављају и глаголске именице чија се творбена основа не завршава на -н.

- Глаголске именице на -ије: одобреније (121); предложенија (121); опораченије (122); упозореније (122), извиненије (122); провиденија (122); расмотреније (123); примјечанијима (123); изображеније (124); сочињенија (124); мненије (124); избавленије (125); заблуђенија (125); упечатљенијем (125); закљученија (125); знанија (125, 126); уменија (125); станије (126); незнанија (127); знаније (127); постојанија (128): склоненија (128); прикљученијима (129); поздравленијем (129).
- Глаголске именице на -ије чија се творбена основа не завршава на /н/: збитија (122, 123); препријатије (126).
- Суфикс -је (присутно јотовање): чувствовања (125); сочињавање (126)²; умствовање (126).

б) *Облици партиципа*. Љиљана Суботић (1984) истиче како су, „од три типа књижевног језика који су употребљавани у српској средини почетком 19. века: рускословенски, славеносрпски и народни језик – у прва два биле (...) присутне форме које су корелати партиципа у старословенском језику” ([5]). Партицип је граматичка категорија која се налази између глагола и придева: „са глаголима га спаја лексичко значење и основа, категорија времена – процесуално значење, са придевима – заједничка синтаксичка функција, конгруенција са именицом и флексија” ([5]). Старословенски језик познавао је пет партиципа (активни и пасивни партицип презента, активни и пасивни партицип претерита и партицип перфекта). У анализираној грађи забележене су следеће форме:

- Пасивни партицип презента: почитајими (121, 125); необходимо (127).
- Активни партицип презента: наступајушчем (121); страждушчи (121); могушчем (122); пресуждујушће (122); узвисујућег (125).
- Активни партицип претерита: случивша (121); изашавшег (122).

Треба указати на фонолошке разлике и неуједначеност грађења ових облика, тако да се истовремено јављају гласовне групе -шчи, -шћи и -ћи. Коришћење -шчи и -шћи, који су еквивалентни облици, упућује на одређену несистематичност у Пекићевој употреби стилема, а форма на -ћи на активирање хибрида.

² Ова два примера (чувствовање и сочињавање) представљају хибридне форме пошто су настале спојем руске основе и суфикса карактеристичног за српски народни језик.

в) *Грађење придева*. Симеон Хација често користи старе облике придева на -ески, којима у народном језику одговарају облици на -ски. Поред тога, придеви на -телни такође представљају одлику књишког регистра.

- Придеви на -ески: филозофическоме (122); исторически (122); историческом (124); человеческе (125); филозофических (125); економически (126).
- Придеви на -телни: предварителни (122); решително (122); обвезателно (121); внимателно (123); удоволворително (123); удивителних (123); дјејателан (125); предварително (127).

г) *Грађење компаратива*. Симеон Хација користи компаративе изграђене по књишком обрасцу, али и компаративе по обрасцу српског језика као што су: „најсуштаственије” (125).

- Стари компаратив: дражајши (121, 129); најискренејше (122).

д) *Коришћење историјског правописа*. Симеон Хација користи мешавину морфонолошког и историјског правописа. Употреба историјског правописа у његовом језику пре свега се огледа у изостајању бележења резултата једначења сугласника по звучности и упрошћавања сугласничких група. Поред тога, на неким местима се јављају и изражене фонолошке особине рускословенског језика: рефлекс полугласника задњег реда *ъ > о и рефлекс прасловенског гласа *d' > жд.

- Изостанак једначења сугласника по звучности и упрошћавања сугласничких група: нуждна (121), сладки (122), уместно (122), жалостна (122), радостну (123), редкости (123), устмени (124), надтицања (125), известних (125), вредностни (125), нуждно (126, 12), предпоставки (126), низске (126), дрзско (126), жалостно (126), безсрамна (129).
- *ъ > о: совјест (121), согрешенија (122), сочињенија (124), сојужена (124), совјетима (125), сочињавање (126)
- *група шч (уместо шт/ћ)*: наступајушчем (121); страждушчи (121); могушчем (122).
- *d' > жд: междутим (122, 126), принужден (122), междувремену (122), сугражданин (122), пресуждујушће (122), расуждујем (124).
- *ъl > ол: толмаче (123).

ђ) *Употреба сложеница*. Симеон Хација у свом језику користи изванредан број сложеница које представљају књишку категорију.

- Сложенице: многочислених (123); богумрских (125); богоугодност (125); човекопримереност (125); земљоделство (125); основоположеније (127); благостојанију (129); тјеложивања (129)³; рукотвораштва (129).

³ Због појаве јотовања у питању је хибридна форма.

е) *Употреба контактних синонима*. Као једно од главних обележја језика породице Његован, цинцарског порекла и прогичке политичке оријентације, јавља се употреба контактних синонима који се без изузетка дају као транскрипција грчке или цинцарске речи или фразе у италику, праћена српским преводом. У Хаџи Симеоновом писму јављају се примери контактних синонима које можемо разврстати на две категорије: оне који припадају уобичајеном симеоновом фонду израза и оне који су обележени религијском конотацијом.

- Симеоновски фонд: „*кердоскопиа* – шпекулација” (123); „*ктиноски*, *зверски*” (124); „*георјију* (...) земљоделство” (125); „*хиротехнију* (...) занатство” (125); „*емборион* (...) трговину” (125); „*Посо костизи* – шта кошта?” (128).
- Религијски фонд: „*филаргирије*, *среброљубља*” (124); „*идиафорије*, *равнодушности*” (124); „*епусиос артос*, *хлеб наш насушни*” (126).

ж) *Књишки лексички наноси*. Треба истаћи и употребу карактеристично славеносрпских речи, као што су: зело (121), паче (124), кромје (124, 126).

з) *Трговачки речник*. Као посебно лексичко обележје Хаџи Симеоновог идиолекта јавља се и типично његовански трговачки речник, који обилује речима из народних говора и позајмљеницама. Наводимо следеће примере: књиговодствену (121); билансу (121); квартал (121); шпекулације (121); реферату (121); рапорт (122); пијац (125); салда (125); муштеријама (126); банкрот (127); јефтиног (127); роба (127); транспорта (127); банкарским (127); берзанским (127); берзе (127); банке (127).

Основу језика писама Симеона Хаџије чини српски народни језик шумадијско-војвођанског дијалекта, уз мањи број језичких црта које би се могле окарактерисати као рускословенске, што нас наводи на то да га окарактеришемо неку врсту славеносрпског језика, или макар његове имитације. На први поглед, Хаџијин језик је заиста мешовит, па се славенизми јављају на свим нивоима језичке структуре, па чак и у фонетици и морфологији; међутим, ограничен број оваквих црта и систем српских народних морфолошких наставака приближава га ономе што Павле Ивић назива доситејевским типом језика, односно, народном језику допуњеном славенизмима у горњем лексичком слоју. И заиста, најдистинктивније црте Хаџијиног говора везују се управо за горњи лексички слој: погледамо ли глаголске именице грађене суфиксом -ије, видећемо да је у питању управо фонд апстрактних именица. С друге стране, на синтаксичком плану Хаџијин израз је изузетно модеран, пошто изостају све одлике барокизације реченице,⁴ што је без сумње моти-

⁴ Љиљана Суботић (2007) наводи да су у питању 1) финална позиција инфинитива и предиката; 2) опкорачење; 3) инверзиција, постпозиција атрибута; 4)

висано Пекићевом жељом да се читаоцу олакша разумевање текста. Стога можемо закључити како Пекић Хаџијин идиолект успешно приближава славеносрпском коришћењем неколико изразитих рускословенских црта, трудећи се да притом језичка подлога остане јасно разумљива. Ово понародњавање говора у тексту је мотивисано захтевом Хаџијиног оца Симеона Лупуса за разумљивијим изражавањем његовог сина. Међутим, као што ћемо показати, говорни језик Симеона Хаџије окарактерисан је на унеколико другачији начин.

2.2. Хаџијин говорни језик

У другом тому *Златног руна* анализираћемо сцену Хаџијиног подношења извештаја оцу, при чему желимо да истакнемо чињеницу да се овај разговор састоји од три лица: Симеона Лупуса, Симеона Хаџија и Симеона Газде, који служи као интерпретатор Хаџијиних изјава: „Дођидер, Симеоне, дете! Твој учевни господин отец неће да збори ни цинцарски, ни грчки, ни немачки. Само српски. (...) Али ја тај његов (...) црквеносрпски ич не амлаишем! Ко год да је китајски [кинески]!” (ЗР2: 175). Док се у писмима Хаџија трудио да што више понародни свој језик, овде он говори веома архаично, с бројним цртама рускословенског, што доводи до честих конструкција у којима за (често комичним) оригиналом следи превод на српски. Као последица тога јавља се већа сложеност Хаџијиног *говорног* изражавања у односу на писани, што морамо доживети као контраинтуитивно: и рускословенски и славеносрпски били су превасходно књижевни језици и као такви су се и користили. У Хаџијиним језику запажамо следеће фонетске и морфолошке особености:

а) *Рефлекси некадашњих полугласника*. Једна од дистинктивних особина западнојужнословенских језика (српског, хрватског, словеначког) јесте изједначавање некадашњих полугласника предњег и задњег реда у јединствени глас и доследно вокализовање новонасталог гласа у *a*. Доласком рускословенског језика, српском гласовном облику супротстављени су руски рефлекс полугласника *o* (<*ъ) и *e* (<*ь).

- *ъ/ь > *o/e*: *чесни* ([173]); *отец* ([173], 179, 180, 181, 206); *совјест* (180); *состојанију* (190); *чест* (205); *востановљенију* (206); *отечеству* (206); *отечественим* (207).

б) *Рефлекс некадашњег назала предњега реда*. Некадашњи назал предњег реда је у српском дао рефлекс *e* (<*є), а у руском и рускословенском ‘*a* (<є). У овом тексту уочава се један пример рускословенског рефлекса.

антепозиција генитива; 5) антепозиција прилошких и других одредби; 6) синтаксички паралелизам.

- *e̋ > ‘а: посвјатити (206).

в) *Примери са самогласничким р*. За српскословенски и српски језик карактеристично је вокално р примарног и секундарног порекла: „Док се српски и српскословенски језик одликовао присуством самогласничког р било примарног (нпр. трг, прст, одн. тръгъ, пръсть) било секундарног порекла (нпр. крв, крст, одн. кръвь, кръсть), дотле је рускословенски језик показивао одсуство овога гласа (нпр. торгъ, перстъ, кровъ, крестъ)” (Младеновић 1989: 36). У тексту налазимо следећу дистрибуцију вокалног р и руске групе ер (група ор, ре и ро нема):

- ер: наперво ([173]); благоусердвоао ([173]); сербског (180); совершенству (180); Сервији (206); совершено (207, 210).

Експанзивност групе ер у складу је са стањем у језику оног времена: „она се чешће употребљавала у одговарајућим речима ван рускословенског језика код Срба, у славеносрпским и српским народним текстовима” (Младеновић 1989: 37).

г) *Рефлекс прасловенских плозива*. За српски језик карактеристични су рефлекси прасловенских плозива ђ (<*d’) и ћ (<*t’), док рускословенски одликују рефлекси жд (<*d’) и шч (<*t’). У тексту се јавља велики број лексема с рускословенским рефлексима.

- жд: расуждујем (180); расужденију (180); граждана (182); нерасуждне (206).
- шч: вјешчему (180); немощчан (210).

д) *Грађење глаголских именица*

- Глаголске именице на -ије: поздравленије ([173]); мњеније ([173]); желанија (180); попеченије (180); благостаније (182); расужденију (180); правоченија (206); прикљученија (206); осниванија (207); размотренију (210).
- Глаголске именице на -ије чија се творбена основа не завршава на /н/: пришестије ([173]).
- Глаголске именице на -је (присутно јотовање): подстачињавања (182); штовањем (190).

ђ) *Партиципи*: одалечени (206).

е) *Грађење придева*. И у овом тексту се јавља грађење придева старим суфиксом -ески, иако, с обзиром на то да је у питању краћи текст, у знатно мањем обиму.

- Придеви на -ески: чловеческом (180).

ж) *Стари компаратив*. У тексту се доследно јављају стари облици компаратива.

- Компаратив: искрењејше ([173]); уважејшчи ([173]);⁵ гљубочашјим (190); печалејше (210).

Хацијин свесни одабир свог идиолекта може се видети у тренутку када долази до исклизнућа из уобичајеног говора: „откуд ја знам, човече? нисам финансијални попечитељ” (ЗР2: 181). Овај моменат упућује на то да је Хацијин говор избор.

3. Хација као „вуковац”

Сажимајући живот свог оца након смрти његове супруге, Симеон Газда његов садржај своди на: „*Нови завјет*’ Господа нашег Исуса Христа, у транслацији господина Вука Стефановича Караџића. Даноноћне перипатетичке медитације. Заветно ћутање, с којим су се обављале. Природа, у којој су се обављале. Повремена добротинства” (ЗР5: 205, курзив Б.П.). Из тог извештаја добијамо неколико значајних информација. Прва од њих јесте Хацијино коришћење Вуковог превода *Новог завјета*, што делује као чудан поступак за једног поштоваоца старог књижевног језика. Поред тога, нагловештен је феномен његовог „дефинитивног омутављења” (ЗР5: 197), који је довео до свођења комуникације са светом на размену цедуља (*примјечанија*). Садржај неколико таквих примјечанија налазимо у четвртом тому *Златног руна*. Сва сем једног припадају преписци оца и сина (ЗР4: 480-481) која се одиграва путем цитата из Вуковог превода *Новог завјета*. Језичке информације о овом периоду Хацијиног живота стога можемо добити само из примјечанија од петог јуна 1862, које гласи:

И сами Турци, *преднџевам*, увиђају страоту својега *нечеловеческог поступленија*, па зато из Тврђаве не избивају. Стид им преко бедема не да. А то *зело* указује да их још не смемо потпуним животињама сматрати. *Умујем* зато да је најпреча дужност *Отечествене* владе тешко душевно *станије* олакшати им *помирбеном* политиком и хришћанским прелажењем преко што је било, а награда ће, с Београдом, Смедеревом, Шапцем и Кладовом, сама по себи доћи. Не могу, и да хоће, Турци Србима Градове враћати... Само Бог то може учинити. Онај што им је те Градове за њихове велике грехе узео. Зато српске Градове од Бога, а не Турака, ваља измолити (ЗР4: 479, курзив М. М.).

Применимо ли на ово примјечаније критеријуме коришћене за анализу писама, приметимо како, поред систематског грађења глаголских именица суфиксом -ије и грађења придева суфиксом -ески, Хацијин језик има мало рускословенских црта, које су углавном у потпуности реализоване на језичком

⁵ У питању је хибридна форма у којој се уместо руског/рускословенског суфикса -ејши/-ајши јавља творбено неоправдано, али довољно „руско” -шчи.

плану. За неке од њих тешко је одредити да ли је у питању права рускословенска црта или Пекићев сковани архаизам. Иако је, наравно, у питању премали узорак за доношење дефинитивног закључка о Хаџијином језику око 1862. године, оно што можемо приметити јесте да општи тон и неке морфолошке особине наликују на лексику коришћену у Хаџијиним писмима, с оградом да Хаџијин језик делује у великој мери поједностављено, што би се дало објаснити већом формалности писма у односу на цедуље, генералним попуштањем Хаџијиног става према народном језику (за шта би знак био и коришћење Вуковог превода *Новог завјета*) или пак комбинацијом та два фактора.

Највећа сличност сцене Хаџијиног подношења извештаја оцу са сценом беседе „небеској скитији” лежи у постојању фигуре интерпретатора – у овом случају „Алиmpiја пл. Алиmpiјевића, из Карловаца Сремских”, који се представља као поета, беседник, философ и „прво јуридикчко перо Балкана” (ЗР5: 240). Међутим, док је у првој сцени Хаџијин идиолект, представљен као неразумљив, био извор комике, у другој Хаџија говори крајње разумљивим и једноставним језиком; Алиmpiје Алиmpiјевич је тај који се користи пародираним верзијом славеносрпског како би се улагивао Хаџији. Интерпретатор, међутим, уноси додатну забуну, пошто Хаџији намерно погрешно преводи изјаве локалних просјака дате на социолекту које Пекић назива „гегавачки, божјачки, шатровачки” (ЗР5: 240). Оштар контраст између изјава како су представљене Хаџији и њихових превода у коментарима сада више не производи комичну атмосферу, већ уноси дух трагике и гротеске. Коментаришући ту сцену у свом *Трагању за Златним руном*, Пекић даје коментар који нам може помоћи да расветлимо његову списатељску намеру: „Штета међутим што *Гаргантуу* нисам поново прочитао пре него што сам радио читаву ову сцену са убожницима и гуланферима, јер бих ту нашао сигурно доста шатровачког језика” (Пекић 2020: 221).

Позивањем на Раблеово дело Пекић истиче своје надахнуће језичком инвентивношћу Винаверовог превода, као и усмерење на негативну карневализацију. У оштром контрасту с тим налази се Хаџијин говор, који је представљен као једноставан, разумљив и искрен. За почетак треба указати на Хаџијино обраћање Алиmpiју Алиmpiјевичу. Наводимо неколико примера: 1) „Свакоји говор је божји (...) ако се њиме согрешеније не твори” (ЗР5: 240); 2) „Шта је, дакле, божји угодник рекао” (241); 3) „За болног и немошног старати, господине (...) велико је задужење Господа нашег. Особито важи ово за туђинца који овде никог свога нема. Јака сте срдца, господине, што вам само на част може служити” (245); 4) „У Књизи живота, међутим, претежније је срдце” (245); 5) „Видите, господине, да се грех не исплати” (245); 6) „Бог вас за ту хитњу благословио, господине” (251). Као што видимо, само речи *согрешеније*, *немошног* и *срдца/срдце* имају рускословенске особине. Поред

обраћања Алимпијевичу, пажњу треба посветити и Хацијиној беседи. Како табела испод показује, њен садржај чини цитирање или верна парафраза неколико значајних места из Лукиног и Матејевог Јеванђеља у преводу Вука Стефановића Караџића. Приметићемо како Хацијин језик не само да није архаичнији од Вуковог него је чак и једноставнији, поготово на плану глаголских облика.

Табела 1: Интертекстуалне везе са Вуковим преводом Новог завета

ХАЦИЈИНА РЕПЛИКА	КОРЕСПОНДИРАЈУЋИ ДЕО ВУКОВОГ ПРЕВОДА НОВОГ ЗАВЕТА
<p>„Здраво да сте, Живоначалници, угодници божји! Здраво, лепото царства небескога! Дечице невина Страшнога суда! Здраво који ћете се утешити, насити, земљу наследити и помиловани бити! Који ћете Господа нашег о десно Оцу видети!” (ЗР5: 238–239)</p>	<p>„Благо сиромашнима духом, јер је њихово царство небеско; Благо онима који плачу, јер ће се утјешити; Благо кроткима, јер ће наслиједити земљу; Благо гладнима и жеднима правде, јер ће се наситити; Благо милостивима, јер ће бити помиловани; Благо онима који су чистог срца, јер ће Бога видјети;. Благо онима који мир граде, јер ће се синови Божји назвати; Благо прогнанима правде ради, јер је њихово царство небеско” (Мт. 5, 3–10).</p>
<p>„Иштите и даће вам се! Тражите и наћи ћете! Куцајте и отвориће вам се!” (ЗР5: 239)</p>	<p>„Иштите, и даће вам се; тражите, и наћи ћете; куцајте, и отвориће вам се” (Мт. 7, 7).</p>
<p>„Зријем да се дивите што на ову гозбу нисам позвао највиђеније граждане земље Србије, него вас – граждане небеске. А ја вам велим да је речено: Кад обед дајеш, не зови пријатеља својих, ни браће своје, ни рођака својих, ни суседа богатих, који ти чест повратити могу, него гозбу кад чиниш, зови сиромаше, јер ти они ништа не могу вратити, па ће ти награда о васкрсењу мртвих бити дата” (ЗР5: 243)</p>	<p>„Кад дајеш објед или вечеру, не зови пријатеља својих, ни браће своје, ни рођака својих, ни суседа богатијих, да не би они тебе кад позвали и вратили ти; Него кад чиниш гозбу зови сиромаше, кљасте, хrome, слијепе; И благо ће ти бити што ти они не могу вратити; него ће ти се вратити о васкрсенију праведнијих” (Лк. 14, 12–14).</p>

<p>„Јер доћи ће дан (...) кад ће бити речено: о гладних и не дадoste ми да једем; о жеђних и не напојисте ме; гост бијах и не примисте ме; го бијах и не оденусте ме; болестан и у тамници бијах, не обиђoste ме! Идите од мене у огањ вечни!” (ЗР5: 244)</p>	<p>„Тада ће рећи и онима што му стоје с лијеве стране: Идите од мене проклети у огањ вјечни приправљен ђаволу и анђелима његовијем. Јер о гладних, и не дадoste ми да једем; о жеђних, и не напојисте ме; Гост бијах, и не примисте ме; го бијах, и не оденусте ме; болестан и у тамници бијах, и не обиђoste ме” (Мт. 25, 41–43).</p>
<p>„Јер и лисице (...) јаму имају, и птице небеске гнезда своја, само ви немате нигде главе своје заклонити. Уђите зато у дом мој, који је одселе и ваш!” (ЗР5: 254)</p>	<p>Рече њему Исус: Лисице имају јаме и птице небеске гнијезда; а син човјечиј нема гдје главе заклонити (Мт. 8, 20) „И рече му Исус: Лисице имају јаме и птице небеске гнијезда: а Син човјечиј нема гдје заклонити главе” (Лк. 9, 58).</p>

Питање које се поставља јесте следеће: Како је Хација, као познати противник Вукове реформе и поштовалац старог књижевног језика, пристао на то да се користи Вуковим преводом? У роману је то објашњено Хацијином хришћанском радикализацијом:

Негде на две године пре Предаје градова ишчезле су из Хацијиног живота и супруга Милица, однета епидемијом колере, и све књиге, осим Светог писма, одуване новим таласом строгости према себи. А кад је престао посећивати цркву и узимати учешће у церемонији сечења славског колача о Св. Архангелу Михајлу (...) свима је било јасно да су његова размишљања, о којима, међутим, нису издавана никаква Примјечанија, узела опасан ток (ЗР5: 199).

Из ваннаративне перспективе можемо понудити другачија објашњења. Прва идеја коју бисмо размотрили јесте то да је до заокрета дошло због тога што је Пекић морао Хацију приближити читаоцу како би успешније оцртао трагику његовог живота, што би било теже постићи комички интонираним идиолектом којим се Хација користио раније. Импликација те идеје јесте да се Пекићева употреба различитих идиолеката може сматрати функцијом двају различитих фактора: 1) изазивања ефекта одстрањења читаоца, често из разлога који су везани за комик или гротеску; 2) потребе за разумљивошћу говора одређеног лика, при чему се тај проблем понекад решава увођењем лика интерпретатора, а понекад поједностављивањем нечијег говора. Оно што се, с разлогом, никада не дешава, јесте судар два тешко разумљива идио-

лекта. Друга идеја, која не мора искључивати прву, јесте та да Хаџијин развојни пут у домену језика треба да одсликава дух времена и еволуцију језичког израза конзервативних интелектуалаца из Кнежевине Србије. Као очигледан противаргумент намеће се то што Симеон Лупус и Симеон Газда – Хаџијини отац и син – говоре свакодневним језиком београдске чаршије. Међутим, то не мора бити случај, пошто је јасно назначено како је Хаџија једини у породици који је школован, и, што је још важније, једини који се изјашњава као Србин. (Други чланови породице истичу своје цинцарско, грчко, односно *ромејско* порекло и одбијају српски идентитет).

4. Закључак

У овом раду анализирали смо развој језика Симеона Хаџије, једног од ликова из романа *Златно руно* Борислава Пекића. У раду смо користили два методолошка принципа, тако да смо у првом делу рада анализирали рускословенске језичке црте на примеру једног Хаџијиног писма, као и његових реплика током разговора с оцем, док смо у другом делу дали једно разматрање разлога због којих је могло доћи до Хаџијиног окретања вуковском језику. Две целине рада кореспондирају с двама периодима у Хаџијином животу: с оним до смрти супруге и повлачења из јавног живота, обележеним окренутошћу славеносрпском језику и традиционалним стубовима идентитета конзервативног интелектуалца деветнаестог века, као и с оним који је уследио након њега, обележеним радикалним хришћанством окренутим само Светом писму као извору истине и одбацавању ширег културног наслеђа православног хришћанства, укључујући и језик.

Језичком анализом Хаџијиног писма и говора у првом делу рада показали смо да Пекић приликом обликовања идиолекта свог лика претежно користи рускословенске фонетске и морфолошке црте, док синтакса остаје непромењена у односу на стандардни језик. Изненађујућа је већа сложеност Хаџијиног говорног у односу на писани језик, коју смо објаснили потребом за изазивањем комичног ефекта. У другом делу рада показали смо да је Хаџијин говор „небеској скитији” дословно преношење или парафраза неколико места у *Новом завету*, датих у Вуковом преводу, што смо и показали књижевном анализом. Да Хаџија не користи Вуков превод тек из прагматичних разлога, по-

казало се и преко текста једног од његових примјечанија, у коме су скоро у потпуности одсутне рускословенске црте. Ово смо објаснили како из књижевне тако и из ванкњижевне перспективе, понудивши објашњење да Пекић мења идиолект одређених ликова како би изазвао другачију реакцију читалаца; стога и преображај Хације из комичног у трагични лик повлачи са собом и промену у говорном изразу.

ИЗВОРИ

- Нови завјет Господа нашег Исуса Христа*, прев. Вук Стефановић Караџић. Доступно на: https://www.rastko.rs/bogoslovje/novi_zavjet/index_c.html [25. 4. 2024]
 ЗР2: Пекић, Б. (1978а). *Златно руно: фантазмагорија II*. Београд: Просвета.
 ЗР4: Пекић, Б. (1980). *Златно руно: фантазмагорија IV*. Београд: Просвета.
 ЗР5: Пекић, Б. (1981). *Златно руно: фантазмагорија V*. Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар (1998). *О великим ствараоцима: Вук Караџић, Ђура Даничић, Петар II Петровић Његош, Бранко Радичевић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Добрашиновић, Голуб (1994). Примјетве Никанора Грујића на Вуков превод Новог завјета. *Зборник историјских музеја Србије* 28: 63–82.
- Ивић, Павле (1991). Доситејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског. *Научни састанак слависта у Вукове дане 19/2*: 5–14.
- Младеновић, Александар (1989). *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада – Дечје новине.
- Пекић, Борислав (2020). *Трагање за Златним руном: коментари VI и VII књиге Златног руна*. Београд: Службени гласник.
- Пијановић, Петар (1990). *Поетика романа Борислава Пекића*. Београд: Просвета: Досије; Горњи Милановац: Дечје новине; Титоград : Октоих.
- Суботић, Љиљана (1984). *Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку*. Нови Сад: Филозофски факултет – Институт за јужнословенске језике.
- Суботић, Љиљана (2007). Барокна геометрија реченице доситејевског типа књижевног језика (Стеријин роман Дејан и Дамјанка). *Синтаксичка истраживања (дијахронично-синхрони план)*. *Лингвистичке свеске* 6: 240–252.

Miloš Mihailović

LANGUAGE AS A MEANS OF CHARACTERIZING: SIMEON
HADŽIJA FROM *GOLDEN FLEECE* BY BORISLAV PEKIĆ

Summary

In this paper, we analyze language as a means of characterizing Simeon Hadžija, one of the characters in the seven-volume novel *Golden Fleece* by Borislav Pečić. The goal of this research is to determine how Pečić constructed Hadžija's idiolect in relation to the historical development of the Serbian language and modern Serbian. To achieve this, corresponding tasks were formulated. Methodologically, we employ an approach that combines lexical and literary analysis to gain a comprehensive understanding of Pečić's methods in presenting idiolects. Stylistically colored lexemes were identified, categorized, and sorted into appropriate groups. Language patterns used by Pečić when archaizing the language were established. Special emphasis is placed on the role of the interpreter and the scene's focal point.

KEYWORDS: Borislav Pečić, *Golden Fleece*, Linguistic Stylistics, Slavonic-Serbian.

Мср Милош Михаиловић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
m.m.zeon@gmail.com

UČENJE I USVAJANJE KOLOKACIJA U JEZIKU NAUKE (IZ PERSPEKTIVE SRPSKOG JEZIKA KAO STRANOG)¹

Predmet ovog rada čine kolokacije u jeziku nauke i njihovo usvajanje kod osoba koje srpski jezik uče kao strani, a poseban akcenat stavljen je na nastavu srpskog jezika na univerzitetskom nivou i smerove koji obrazuju buduće filologe i prevodioce. Primarni cilj jeste unapređenje nastave srpskog jezika kao stranog u domenu kolokacija, što će se postići kroz predlog tekstova i zadataka, ali i proveru u praksi. Naime, nakon upoznavanja sa teorijskim okvirom i ranijim istraživanjima problema, predložiće se nekoliko odlomaka naučnih radova iz časopisa *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* (lingvistika) i *Tehnika* (tehničke nauke), kao i zadaci za sticanje i razvijanje kolokacijske kompetencije. Naredni deo rada čini analiza (pogrešnih) odgovora koje su dali studenti srpske filologije na Jagelonskom univerzitetu u Krakovu, što predstavlja osnovu za sagledavanje uzroka i smernice za otklanjanje teškoća.

KLJUČNE REČI: kolokacije, srpski jezik kao strani, učenje jezika, terminologija, naučni funkcionalni stil, lingvistika, tehničke nauke.

1. Uvod

Među ishodima koje *Zajednički evropski referentni okvir za žive jezike*² (2003) predviđa za učenje jezika na visokim nivoima vodeću poziciju zauzima sposobnost argumentacije, koja najviši stepen dostiže u akademskom izražavanju, tj. naučnom funkcionalnom stilu i jeziku struke i nauke. Svršeni studenti srpske filologije u inostranstvu kasnije često nastavljaju da se bave naukom i/ili rade kao prevodioci, pri čemu dolaze u kontakt sa tekstovima iz različitih naučnih oblasti. S druge strane, pedagoška praksa u ovom domenu ukazuje na poteškoće i u recepciji i u produkciji kada je u pitanju sintagmatska leksička spojivost. Osim toga, istraživanja su pokazala kako se u udžbenicima i priručnicima za učenje srpskog jezika kao stranog kolokacijama uglavnom ne pristupa detaljno i sistematično.³

¹ Ovo istraživanje sprovedeno je u okviru doktorske disertacije pod naslovom *Kolokacije u naučnom funkcionalnom stilu*, napisane pod mentorstvom prof. dr Jasmine Dražić i odbranjene na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu u januaru 2024. godine.

² U daljem tekstu: *ZEO*.

³ Više u: *Перишић 2020, Perišić 2021*.

Predmet ovog rada čine kolokacije u jeziku nauke i njihovo usvajanje kod osoba koje srpski jezik uče kao strani, sa posebnim fokusom na nastavu srpskog jezika na univerzitetskom nivou i smerovima koji obrazuju buduće filologe i prevodioce. Primarni cilj jeste unapređenje nastave srpskog jezika kao stranog u ovom domenu, što će se postići kroz predlog tekstova i zadataka, ali i proveru u praksi i analizu grešaka.

U uvodnom delu, nakon opisivanja predmeta i cilja rada, predstaviće se teorijski okvir problema – kolokacije, sinonimija i semantički analitizam kao značajne odlike kolokacija, a zatim i kolokacije u pedagoškoj praksi i jeziku nauke. Naredni deo čini predlog tekstova (odlomaka iz naučnih radova iz oblasti lingvistike i tehničkih nauka) i zadataka formiranih na osnovu kolokacija koje se u njima javljaju. Poslednji, ali nikako najmanje važan deo, predstavlja analiza odgovora koji su na spomenute zadatke dali studenti srpske filologije na Jagelonskom univerzitetu u Krakovu.

2. Teorijski okvir problema

2.1. Kolokacije – osnovne odlike, sinonimija u kolokacijama i semantički analitizam

Na samom početku, važno je objasniti šta je to kolokacija. Sumirajući stavove brojnih stručnjaka iz ove oblasti (Halliday et al. 1964: 33; Ridout – Waldo-Clarke 1970; Nejgebauer 1982: 341; Seaton 1982; Crystal 1985: 55; Cruse 1986: 40; Lewis 1997: 23; Nation 2001: 329–332; Seretan 2008; Silić – Pranjković 2008: 261; Miščin 2012; Дражић 2014: 73) u vezi sa određenjem ovih jezičkih jedinica i njihovim mestom u jezičkom sistemu, kolokacije bi se mogle opisati na sledeći način:

- u pitanju je vrsta sintagmatskog leksičkog spoja, između slobodnog spoja i idioma;
- sastoje se od dve ili (ređe) većeg broja autosemantičnih leksema, organizovanih prema morfosintaksičkim pravilima određenog jezika;
- to su spojevi reči koji se često pojavljuju zajedno;
- značenje konstituenata je prozirno, s tim što ponekad dolazi do slabljenja značenja jednog od njih ili semantičkih transformacija;
- poseduju veći ili manji stepen vezanosti, postojanosti i zamenljivosti, u zavisnosti od jezičkih, ali i vanjezičkih faktora;
- određeni spojevi, iako gramatički i logički mogući, nisu ustaljeni u jeziku i ne mogu se smatrati ispravnim kolokacijama (npr. *doći do zaključka* : **stići do zaključka*), što posebno otežava učenje neizvornim govornicima.

Najprihvaćenije polazište pri utvrđivanju hijerarhijskog odnosa među članovima kolokacije, sa kojim se slaže i T. Prčić (2008: 149–151), jeste da postoje *primarni kolokat* – nosilac kolokacijske veze, nadređeni član i *sekundarni kolokat* – onaj

drugi (ali ne uvek i jednoleksemski) konstituent koji ga determiniše. U zavisnosti od sopstvenog semantičkog potencijala, primarni kolokat može privući veći ili manji broj sekundarnih, što se naziva *kolokacionim opsegom*, a mogućnost ulančavanja leksema preko njihovih relevantnih semantičkih obeležja imenuje se kao *kolokabilnost*. U kontinuumu leksičkih spojeva, od onih čiji su konstituenti nezavisni pa sve do sadržinski i formalno nerazdvojivih, postoji skala kompaktnosti čiji je stepen uslovljen faktorima zamenljivosti, postojanosti i prozirnosti (Prčić 2008: 147). Na osnovu ovakve skale može se zaključiti da manja zamenljivost i veća postojanost za rezultat imaju veći stepen vezanosti među kolokatima. Kada je reč o kompaktnosti leksičkog spoja, u okviru ovog istraživanja u obzir će se uzeti termini koje je predložio T. Prčić (2008: 156), tj. podela na *otvorene, ograničene i vezane kolokacije*. Pod vezanim kolokacijama podrazumevaće se i spojevi bliski terminima, kao i sami višečlani termini, koji će biti imenovani kao *terminološke kolokacije*⁴ (npr. *silazni/uzlazni akcenat, ulazna veličina, izlazna promenljiva*).

Jedan od najvećih i istovremeno najčešćih problema povezanih sa usvajanjem kolokacija tokom učenja stranog jezika jeste sinonimija, odnosno upotreba neodgovarajućeg sinonima u kombinaciji sa datom rečju, te će joj u nastavku biti posvećeno više pažnje.

O sinonimiji se, prema rečima T. Prčića (2008: 124–128), može govoriti ukoliko postoji istovetnost smisla najmanje dve lekseme i one kroz svoje relevantne sememe dele sva ista centralna dijagnostička obeležja (DgO), čime se stvaraju uslovi za njihovu (bar delimičnu) međuzamenljivost u kontekstu. Ovakvo određenje zapravo odsljkava nepotpunu – *deskriptivnu sinonimiju*, koncentrisanu na istovetnost delimičnog značenja.⁵ Značajno je takođe Prčićevo zapažanje da pod uticajem jezičke ekonomije jedna od apsolutno sinonimnih leksema vremenom postaje standardna, dok se ostale potiskuju ili dobijaju novu nijansu u značenju (npr. kod engleskih parova: *broad, wide – širok; almost, nearly – skoro/gotovo*). Razlikovanje

⁴ Prema definiciji D. Bukovčan (2009: 165), terminološke kolokacije su leksikalizovane dvočlane strukture sa sadržajem specifičnim za određen domen koji se karakteriše konvencionalnošću i leksičkom validnošću. M. Turk (2000: 478) kao njihovu važnu karakteristiku ističe to da se odnose na jedan pojam i određuju ga u okviru datog predmetnog polja, tj. naučne oblasti, dok V. Cigan (2018) podvlači specifikovanu nominaciju u određenom domenu. Burger (2007: 102) dodaje kako se, sa semantičke tačke gledišta, distinktivne osobine terminoloških kolokacija mogu zapaziti u specifičnim semantičkim odnosima između primarnog i sekundarnog kolokata. Tačnije, dok primarni kolokat (termin), u principu, ima isto značenje kao i van kolokacije, sekundarni učestvuje sa jednom od svojih sema i ostvaruje semantičku ili pojmovnu vezu sa primarnim ili specifikuje njegovo značenje.

⁵ U semantičkoj teoriji postoje i uža određenja sinonimije: potpuna – lekseme imaju identično i deskriptivno i asocijativno značenje, apsolutna – jedino u slučaju kada lekseme imaju istu distribuciju i pri tome su potpuno sinonimne u svim značenjima i u svakom kontekstu. Ovakvi slučajevi se (eventualno) u korpusu za istraživanje koje je predmet ovog rada mogu javiti kod internacionalnih termina i domaćih ekvivalenata (npr. *prenos i transfer: metonimijski prenos, metonimijski transfèr*).

prema kolokaciji podrazumeva učestalo, a u nekim slučajevima i redovno, javljanje jedne lekseme u kombinaciji sa drugom unutar sintagme ili rečenice, pri čemu je test međuzamenljivosti ostvariv samo u teoriji, budući da mu je primena ograničena, tj. kolokaciono zaprečena (npr. *a pack of wolves – čopor vukova* ne može biti zamenjeno spojem *a swarm of wolves – roj vukova*). Iz navedenog se može zaključiti da su apsolutna i potpuna sinonimija jako retke pojave u prirodnim jezicima, pitanje je i da li uopšte postoje. S tim u vezi, brojni autori (Zgusta 1991; Ivir 1992/3; Pritchard 1998; Borić 2002) koji se bave odnosima među konstituentima kolokacije kao jedan od bitnih kriterijuma ističu kompaktnost i nemogućnost zamene jednog ili oba kolokata drugom leksemom sinonimnog značenja. Po mišljenju G. Blagus-Bartolec (2008: 18–23), stalnost pojavljivanja uslovljena je prvenstveno komunikacijskom navikom, a ne nemogućnošću zamene, tj. razlikom u značenju između jednog od kolokata i njegovog sinonima. Posebno je delikatno pitanje sinonimije u kolokacijama u kontekstu međujezičkih slaganja i neslaganja, što je najočiglednije u prevođenju i učenju stranog jezika, a samim tim izuzetno značajno za ovo istraživanje, budući da se kontekstualni sinonimi koji su karakteristični za srpski jezik neće u potpunosti realizovati u svakom jeziku, pa tako ni u poljskom – maternjem jeziku studenata koji su učestvovali u ispitivanju.

Sa prethodnim se slaže i Lj. Gotštajn (1986: 41–44), koja kolokaciju i sinonimiju vidi kao dve suprotstavljene, ali istovremeno međuzavisne sile u jeziku – sinonimija nastoji da se isti sadržaj izrazi na što više načina, kolokacija da takav proces u što većem stepenu ograniči, a koja će od ove dve sile u datom slučaju pobediti, nemoguće je sistemski predvideti.⁶ S obzirom na to da jezik nauke, koji je predmet i ovog istraživanja, teži jednoznačnosti i preciznosti, očekivano bi bilo da je sinonimija nepostojeća ili samo sporadična pojava. Međutim, sinonimija u kolokacijama nije retka čak ni u naučnim tekstovima, te tako Gotštajn kao glavne izvore sinonimije u kolokacijama engleskog stručnog jezika navodi: reči stranog porekla, metafore, postojanje prividnih kolokacija, sintaksičke preokrete i nijanse u značenju kolokata (Gotštajn 1986: 46–64).

Budući da se u naučnim tekstovima često susreću kolokacije koje su zapravo dekomponovani predikati, potrebno je objasniti i fenomen semantičkog analitizma. Dakle, u pitanju je dekompozicija odnosno razlaganje jezičkih jedinica, a najpoznatiji i najrasprostranjeniji njegov vid jeste dekomponovanje predikata. Milorad Radovanović (2004: 44) kao osnovne razloge za ovakve postupke navodi: nesinonimičnost (*činiti paradu : paradirati*), apstraktnost (*vršiti pritisak : pritiskati*),

⁶ Kako bi ilustrovala svoju tvrdnju, autorka navodi primer spoja *doći do zaključka* (engl. *to reach a conclusion*) i mogućih sinonima oba kolokata koje je posmatrala u rečniku. Tokom istraživanja zabeležila je čak 63 potencijalne kombinacije, od kojih je u čitavom korpusu registrovala samo pet kolokacija. Navedeni primer objašnjava, između ostalog, zašto sinonimija predstavlja jedan od najvećih problema prilikom usvajanja kolokacija iz perspektive J₂ – osobama koje uče jezik sve potencijalne kombinacije deluju moguće.

stilsku obeleženost (*vršiti juriše : jurišati*), institucionalizovanost (*držati govor : govoriti*), nepostojanje odgovarajućeg glagola (*imati intenciju : *intendirati*), nezavršenost iskaza kod tranzitivnih predikacija (*učiniti prekršaj : prekršiti*), otklanjanje dvovidnosti (*dati savet – davati savete : savetovati*), „slikovitost” (*baciti pogled : pogledati*), lakše uvođenje faze (*započeti – vršiti – nastaviti – završiti analizu : analizirati*), „pluralizaciju” predikacije (*donositi odluke, predloge : odlučivati, predlagati*), eufemizaciju (*izvršiti krađu : ukrasti*), semantičku „pasivizaciju” (*dati podršku, dobiti podršku : podržati, biti podržan*), semantičko razrađivanje (*dati – održati – pogaziti – poštovati – ne poštovati obećanje : obećati*). Kada je u pitanju dekomponovanje imenica, prideva i priloga, po mišljenju D. Klikovac (1998, 2008), reč je uglavnom o eksplicitnom kategorizovanju pojmova (npr. *sneg : snežne padavine, prek : preke naravi, loše : u lošem stanju*).

2.2. Kolokacije u pedagoškoj praksi i nastavnim materijalima

Interesovanje za kolokacije kod stručnjaka koji se bave primenjenom lingvistikom i kolokacijama u pedagoškoj praksi poraslo je krajem prošlog veka. Između ostalog, ispituju se principi usvajanja kolokacija prilikom učenja stranog jezika, a rezultati istraživanja u ovom domenu mogli bi se svesti na sledeće:

- sposobnost reprodukovanja čitavih leksičkih sklopova igra značajnu ulogu u učenju jezika, učenik pamti jezik u blokovima (Pawley – Syder 1983: 194; Lewis 1993, 2000; Burić – Lasić 2012: 235–236; Vassiljev et al. 2015: 299);
- kolokacijama treba pristupiti unutar strukturnih šablona (Aisenstadt 1979: 71);
- upotreba kolokacija odslikava neproizvoljnu prirodu i predvidivo oblikovanje leksikona (Vassiljev et al. 2015);
- poželjno je da lekseme i leksički spojevi budu uvedeni kao deo situacije, odnosno konteksta u kojem se i inače nalaze (Bergovec 2007: 58; Vassiljev et al. 2015);
- većina učenika nije u stanju da uspostavi odgovarajuće veze između oblika i značenja kolokacija u J_2^7 (Nation 2013);
- teškoće pri usvajanju kolokacija mogu nastati i usled manjka efikasnih nastavnih aktivnosti, zadataka i uputstava u zadacima (Toomer – Elgort 2019);
- kolokacijska kompetencija je ideal kojem treba težiti prilikom usvajanja leksičkog sistema stranog jezika (Borić 2004: 63–66; Burić – Lasić 2012);
- poznavanje kolokacija učeniku olakšava proces razmišljanja, memorisanja i iznošenja kompleksnih ideja (Vassiljev et al. 2015).

⁷ J_2 – strani, nematernji, drugi jezik.

2.3. Kolokacije u jeziku nauke i njihovo usvajanje

Početke istraživanja jezika nauke u kontekstu usvajanja stranog jezika nalazimo u studijama Sejdžera (Sager et al. 1980) i Svejlza (Swales 1981), pri čemu se fokus postavlja na jezik struke i naučni diskurs. Važno je takođe spomenuti činjenicu koju pojedini autori posebno naglašavaju, a to je da je ovakav jezik namenjen odraslima, obično na srednjem ili naprednom nivou znanja jezika, tj. osobama koje već imaju izgrađenu predstavu o osnovnim pojmovima jezičkog sistema, kao i jasno definisane potrebe (Našca-Tartière 2011: 95; Dražić 2008: 17).⁸ S tim u vezi, Douglas (Douglas 2000) smatra da različite specijalističke oblasti i njihove grane zahtevaju različite komunikativne funkcije, dok E. Miščin (2012) napominje kako dublje razlike otkriva upravo analiza kolokacijskih struktura. Kao važnu karakteristiku kolokacija u stručnom jeziku Lj. Bibović (1979) ističe još i njihovu stabilnost, koja se ispoljava na leksičkom, morfološkom i sintaksičkom nivou.

Kada je reč o nastavi jezika struke na univerzitetima, I. Jelovčić (2010: 53) zapazila je da su studenti svesni potrebe za jezikom struke jer se od početka studija s njim susreću, a posebno se naglašava važnost čitanja i razumevanja stručnih tekstova i usvajanje stručne terminologije. Imajući u vidu ovu činjenicu, kao i gotovo identične potrebe studenata srpske filologije na stranim univerzitetima (između ostalog, na Jagelonskom univerzitetu u Krakovu), javila se potreba za istraživanjem koje bi obuhvatilo odabir adekvatnih tekstova iz akademskog naučnog stila, a zatim i formiranje zadataka na osnovu kojih bi se proverila i ojačala kolokacijska kompetencija studenata.

3. Predlog tekstova i zadataka

3.1. Tekstovi

S obzirom na stil koji reprezentuju i sam tip tekstova, jasno je da su prikladniji za nastavu jezika na naprednim nivoima, gde je moguće koristiti autentične tekstove iz različitih funkcionalnih stilova. Pošto je dokazano da se kolokacije najbolje uče i pamte u kontekstu, u delu koji sledi predložiće se nekoliko fragmenata tekstova iz dve različite naučne oblasti – lingvistike i tehničkih nauka, a potom i zadaci konstruisani na osnovu njih. Odlomci su uzeti iz naučnih radova objavljenih u časopisima *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*⁹ (lingvistika) i *Tehnika*

⁸ Kako primećuje J. Dražić (2008: 17), takve potrebe najčešće su individualnog karaktera, ali mogu biti i profesionalno usmerene, pri čemu druge imaju za cilj razvijanje sposobnosti sporazumevanja u okviru određenih profesionalnih polja. Jezička obeležja različitih struka ne ogledaju se samo u leksici (terminologiji), već i u gramatičkim sredstvima kojima se iskazuju sadržaji te profesije.

⁹ U daljem tekstu: *ZMSFL*.

(tehnika i tehnologija). Birani su na taj način da sadrže i kolokacije karakteristične za jezik nauke nezavisno od discipline, ali i one specifične za datu oblast, tj. terminološke.¹⁰ Radi lakšeg praćenja, kolokacije bi trebalo da budu i grafički istaknute u tekstu – drugom bojom ili podebljano.

Tekst 1

U analizi tekstova istog žanra, i poreklom iz približno istog perioda, autorka se bavi oblicima predikata i distribucijom reči¹¹. Naš materijal („na različitim južnoslovenskim dijalektima”), kao i ruski, podvrgnuti su statističkoj analizi procentualnog učešća glagolskog predikata u ukupnom broju reči (što je tabelarno predstavljeno u tri kolone, uz ogradu da bi eventualne drugačije verzije tekstova mogle dati i drugačije brojčane vrednosti), a zatim se ukazuje na karakteristične rečenične obrasce u sva tri dokumenta. [...] Po pitanju teme distribucije i položaja enklitika, autorka prvo poredi savremeno stanje u ruskom s jedne, i južnoslovenskim jezicima s druge strane da bi se zatim usredsredila na situaciju u razmatrana tri teksta (*ZMSFL*, 61/1, str. 197).

Tekst 2

Otvara se pitanje o tome treba li jezik književnog dela tumačiti u okviru lingvističke ili literarne stilistike. Krajem dvadesetog veka ustanovljena je teorija integralne stilistike. Integralnu stilistiku čine: (1) lingvostilistika (koja ispituje stilematičnost, tj. načine strukturiranja stilema kao formalno i/ili semantički oneobičenih jezičkih jedinica); (2) literarna stilistika (koja ispituje stilogenost, tj. estetski efekat stilematičnih i nestilematičnih jedinica). Poglavlje posvećeno gramatičkim pitanjima otvaraju radovi koji se bave morfološkom, tvorbenom i morfosintaksičkom strukturom savremenog srpskog jezika. Na njih se nadovezuju istraživanja sintakse rečeničnih članova, sintakse složene rečenice i na kraju – međuodnosa složene rečenice i teksta. Sve analize sprovedene su: (1) primenom strukturnog i semantičkog kriterijuma, pri čemu je, zavisno od predmeta koji se ispituje, priključen i stilistički kriterijum; (2) na funkcionalnostilski raznovrsnom korpusu, u kome dominiraju književnoumetnički i publicistički funkcionalni stil (ovaj stil je najprogresivniji u savremenom jeziku) (*ZMSFL*, 61/1, str. 218–219).

Tekst 3

Na osnovu naponsko-deformacionih analiza koje su sprovedene u skladu sa metodologijom prikazanom u [2] definisani su različiti tipovi primarne podgrade. Prilikom naponsko-deformacionih analiza i odabira tipova podgrada vodilo se

¹⁰ Za potrebe zadatka (kao i čitavog istraživanja) ekscerpirane su samo one kolokacije čiji bar jedan kolokat pripada semantičkom polju kretanja i promene mesta u prostoru.

¹¹ Ispitivane kolokacije u tekstu su napisane spacionirano.

računa o karakteristikama stenske mase (sastav, ispucalost, stepen rasedanja i degradiranosti), inicijalnog naponskog stanja (visina nadsloja) i sl. (*Tehnika – Naše građevinarstvo* 73, 2019/3, str. 360).

Tekst 4

Dovodni tunel HE „Dabar” je dužine 12125.0 m, svetlog otvora 4.60 m, debljine sekundarne obloge od 30.0 cm, i u skladu sa Glavnim projektom predviđeno je da se radi primenom Nove austrijske tunelske metode. Tunel ima 4 napadna mesta: jedno se nalazi na ulazu u tunel gde će biti napravljena ulazna građevina, drugo se nalazi sa strane izlaza iz tunela kod lokacije budućeg vodostana a ostala dva napadna mesta se formiraju izgradnjom pristupnog tunela „Straževica” koji se sa dovodnim tunelom spaja na stacionaži 4+272.54 dovodnog tunela (*Tehnika – Naše građevinarstvo* 73, 2019/3, str. 360).

3.2. Zadaci

3.2.1. Prvi zadatak

Jedan od ciljeva jeste da se usvoje termini *kolokat* i *kolokacija*. Stoga, zadatak bi mogao da izgleda ovako:

Ponuđene termine upišite uz reč ili sintagmu koja im odgovara, a zatim pokušajte da ih definišete (šta znače termini primarni kolokat, sekundarni kolokat i kolokacija).

primarni kolokat, sekundarni kolokat, kolokacija

dovodni – _____

tunel – _____

dovodni tunel – _____

U idealnom slučaju, trebalo bi da studenti prepoznaju da je *dovodni tunel* kolokacija, *tunel* primarni, a *dovodni* sekundarni kolokat i na osnovu toga induktivno zaključuje šta je kolokiranje i u kakvoj se ulozi nalaze jedan i drugi kolokat.

3.2.2. Drugi zadatak

Dalje, važno je imati u vidu da konstituenti kolokacija unose svoje značenje u spoj koji kreiraju, ali često ne u potpunosti, te se uvek moraju posmatrati zajedno. Predlog zadatka povezanog sa tim bio bi sledeći:

a) Šta znače sledeće reči:

dovodni (dovoditi); pristupni (pristupati); ulazni (ulaziti);

analiza; građevina; distribucija; enklitika; pitanje; poglavlje; račun; reč; tunel; voditi; otvarati; sprovoditi

b) Objasnite značenja kolokacija:

voditi računa; distribucija reči; distribucija enklitika; dovodni tunel; otvarati pitanje; otvarati poglavlje; pristupni tunel; sprovođiti analizu; ulazna građevina

Od studenata se očekuje da objasne značenje pojedinačnih leksema, a zatim i kolokacija koje sadrže prethodno navedene lekseme. Idealno bi bilo ukoliko bi primetili razlike u značenju i nove nijanse značenja koje date lekseme unose u leksički spoj. Na primer, važno je uočiti da glagol *otvarati* nema potpuno isto značenje u spoju *otvarati vrata* (gde je reč o doslovnom, konkretnom značenju) i *otvarati pitanje/poglavlje* (preneseno značenje).

3.2.3. Treći zadatak

Bitno je kod polaznika kurseva izgraditi svest o manjoj ili većoj postojanosti kolokacijskih spojeva, tj. o (ne)mogućnosti zamene pojedinih konstituenata sinonimom. U vezi sa tim je sledeći zadatak:

Ukoliko smatrate da je moguće, zamenite podvučenu reč nekom drugom rečju, tako da se značenje kolokacije ne promeni.

- 1) *Autorka se bavi oblicima predikata i distribucijom reči.*
- 2) *Autorka se bavi oblicima predikata i distribucijom reči.*
- 3) *Otvora se pitanje o tome treba li jezik književnog dela tumačiti u okviru lingvističke ili literarne stilistike.*
- 4) *Otvora se pitanje o tome treba li jezik književnog dela tumačiti u okviru lingvističke ili literarne stilistike.*
- 5) *Sve analize su sprovedene primenom strukturnog i semantičkog kriterijuma.*
- 6) *Sve analize su sprovedene primenom strukturnog i semantičkog kriterijuma.*
- 7) *Vodilo se računa o karakteristikama stenske mase.*
- 8) *Vodilo se računa o karakteristikama stenske mase.*
- 9) *Dovodni tunel hidroelektrane „Dabar” je dužine 12 125 metara.*
- 10) *Dovodni tunel hidroelektrane „Dabar” je dužine 12 125 metara.*

Cilj ovakvog zadatka jeste da studenti shvate kako postoje različiti stepeni vezanosti kolokacija i da se u nekim slučajevima oba kolokata mogu menjati leksemama istog ili sličnog značenja (npr. *analiza – ispitivanje, istraživanje; sprovedene – izvršene, obavljene*), u drugim je moguće zameniti samo jedan (npr. *otvara se pitanje – pokreće se*), dok je kod pojedinih bilo kakva zamena nedopustiva (npr. kod *voditi računa* nije moguće izvršiti zamenu bez posledica po značenje ili narušavanje pravila stila kojem tekst pripada).

3.2.4. Četvrti zadatak

Naredni problem jeste eventualno postojanje jednoleksemskog ekvivalenta, te bi jedan od zadataka mogao biti i:

Da li je podvučene spojeve od dve ili više reči moguće zameniti samo jednom rečju, tako da se značenje rečenice ne promeni? Ukoliko jeste, napišite novu rečenicu.

1) Po pitanju distribucije enklitika, autorka prvo poredi savremeno stanje u ruskom jeziku.

2) Radovi koji se bave morfološkom, tvorbenom i morfosintaksičkom strukturom savremenog srpskog jezika otvaraju poglavlje posvećeno gramatičkim pitanjima.

3) Autorka je sprovela analizu primera uz primenu strukturnog i semantičkog kriterijuma.

4) Ostala dva napadna mesta se formiraju izgradnjom pristupnog tunela „Straževica”.

Trebalo bi uočiti kako se jedino kolokacija *sprovoditi analizu* može zameniti glagolom *analizirati*, iako i u ovom slučaju semantički sintetizam unosi određenu dozu nejasnoće – nije prozirno da li je reč o procesu koji traje ili je završen, dok se to upotrebom dekomponovanog predikata precizira (*sprovoditi* : *sprovести analizu*).

3.2.5. Peti zadatak

Još jedna pojedinost na koju je potrebno ukazati jeste razlikovanje terminoloških kolokacija (vezanih za određenu nauku) od onih uobičajenih za jezik nauke bez obzira na disciplinu. Kako bi se to razgraničilo, predlaže se sledeći zadatak:

a) Kojoj oblasti pripadaju navedeni delovi tekstova (tekst 1, 2, 3 i 4), lingvistici ili tehnici i tehnologiji?

b) Popunite tabelu:

voditi računa; distribucija reči; distribucija enklitika; dovodni tunel; otvarati pitanje; otvarati poglavlje; pristupni tunel; sprovoditi analizu; ulazna građevina

kolokacije koje se mogu javiti u obe navedene oblasti	kolokacije koje su specifične samo za jednu od njih (navesti koju)

Očekuje se da studenti prepoznaju kako se spojevi *voditi računa*, *otvarati pitanje*, *otvarati poglavlje* i *sprovoditi analizu* mogu naći u tekstovima iz obe navedene oblasti (reč je o univerzalnim, uobičajenim za naučni diskurs), dok se ostale vezuju samo za jednu od njih – *distribucija reči* i *distribucija enklitika* za lingvistiku, a *dovodni tunel*, *pristupni tunel* i *ulazna građevina* za tehniku i tehnologiju.

4. Praktična primena zadataka – rezultati studenata srpske filologije u Krakovu

Predloženi zadaci provereni su i u praksi. Tačnije, dati su studentima srpske filologije na Jagelonskom univerzitetu u Krakovu¹², s ciljem da se utvrdi poznavanje kolokacija kao posebne vrste leksike. Anketirani su studenti čiji bi nivo poznavanja srpskog jezika, prema planu i programu studija i njegovoj usklađenosti sa ZEO, trebalo da odgovara nivoima B2, C1 i C2. U nastavku će rezultati biti izloženi po zadacima i primerima – predstaviće se greške načinjene na svakom od nivoa i njihovi potencijalni uzroci, a pažnja će biti posvećena i (eventualnim) razlikama među nivoima.

4.1. Prvi zadatak

Studenti su pravili greške i u prvom i u drugom delu zadatka. Tako su se, umesto dopisivanja već ponuđenih termina *primarni kolokat*, *sekundarni kolokat* i *kolokacija*, u odgovorima pojavile definicije leksema *tunel* i *dovodni* i sintagme *dovodni tunel* (B2), pisanje dodatnog primera (C2) ili su pomešani primarni i sekundarni kolokat (C1). Prva dva slučaja ukazuju na to da studenti nisu shvatili šta treba da urade, a treći da je student znao šta se od njega očekuje, ali ne razume kategorije primarnog i sekundarnog.

Kada je u pitanju definisanje, javile su se definicije tipa: „ono što prvo padne na pamet” (B2); „reč koja prva pada na pamet” (primarni) (C2) ili je definicija izostala (C1, C2). U svim pogrešno formulisanim definicijama primetna je zamena pojmova *kolokacija* i *asocijacija*. I kod ovog i kod prethodnog segmenta greške su se javile na svim nivoima, tako da se ne mogu direktno povezati sa nivoom znanja jezika. Takođe, uzroci nedovoljne svesti o kolokacijama i njihovim osobinama ne mogu se pripisati isključivo srpskom jeziku jer ovakvi spojevi postoje (i imenuju se gotovo identično) i u njihovom maternjem i ostalim stranim jezicima koje uče.

4.2. Drugi zadatak

Nakon analize odgovora iz prvog dela zadatka, gde je trebalo objasniti značenje pojedinačnih leksema, primećeno je kako su svi studenti ispravno definisali pet leksema: *analiza*, *pitanje*, *reč*, *tunel* i *otvarati*. S druge strane, uočeni su sledeći pogrešni odgovori (posmatrano pojedinačno za svaku reč):

- *dovodni* – „nešto je sa nekim, nečim” (B2); „kada želiš da pokažeš da je nešto istina (interferencija sa poljskim, *dowód* – DOKAZ)” (B2); bez odgovora (C2);

¹² Hvala D. G., J. G., P. I., J. J., N. J., M. K., A. M., J. M., P. M. i A. P. koji su svojim odgovorima omogućili da se ovo istraživanje realizuje.

- *pristupni (pristupati)* – „nije teško” (B2); „nešto što lako možemo da dobijemo” (pomešano sa: *pristupačan*) (C2); bez odgovora (B2, C1);
- *ulazni (ulaziti)* – bez odgovora (C1);
- *građevina* – „stvaranje zgrade” (pomešano sa: *građenje*) (C2); „materijal za građenje / od kojeg se nešto gradi” (pomešano sa: *građa*) (C2);
- *distribucija* – „kada nešto je više i više” (verovatno zamenjeno sa: *dispersija* ili čak *frekvencija*) (B2);
- *enklitika* – bez odgovora (C1);
- *poglavlje* – bez odgovora (B2, nijedan odgovor u ovoj grupi);
- *račun* – „pismeno izražnje” (C2);
- *voditi* – bez odgovora (B2);
- *sprovoditi* – „kada neko u mislima želi da se nešto desi” (B2); bez odgovora (B2, C2).

Drugi deo zadatka, koji je sadržao zahtev da se objasne značenja kolokacija, očekivano, zadao je više teškoća i nema nijednog spoja za koji su svi studenti dali tačno objašnjenje. Pogrešni odgovori su sledeći:

- *voditi računa* – „kada neko te nervira i više ne možeš da ga slušaš” (B2); „brojati, analizirati” (C2);
- *distribucija reči* – „reči su popularnije ili se više njih zna ili koristi” (pomešano sa: *frekvencija*) (B2); bez odgovora (C1, C2);
- *distribucija enklitika* – „enklitike se češće koriste” (pomešano sa: *frekvencija*) (B2); bez odgovora (B2, C1, C2);
- *dovodni tunel* – „put kako nekome nešto dokazuješ” (interferencija sa poljskim: *dowód* – DOKAZ) (B2); bez odgovora (B2, C1, C2);
- *otvarati pitanje* – „stvarati pitanje” (C2);
- *otvarati poglavlje* – „otvoriti se na nova mišljenja i nove ideje” (B2); „otvarati knjigu na konkretnom mestu” (doslovno, konkretno shvaćeno značenje) (C2); bez odgovora (B2);
- *pristupni tunel* – „tunel u koji lako ulaziš” (pomešano sa: *pristupačan*) (B2); „način da nešto postane za čas dostupno” (pomešano sa: *pristupačan*) (C2); bez odgovora (B2, C1, C2);
- *sprovoditi analizu* – bez odgovora (C2);
- *ulazna građevina* – bez odgovora (B2, C2).

Najšira lepeza pogrešnih odgovora zabeležena je kod studenata na nivou B2. Tako je, na primer, *distribucija* pomešana sa *frekvencijom* ili *dispersijom*. Uzrok bi se mogao potražiti u činjenici da na drugoj godini studija još uvek nemaju dovoljno kontakta sa lingvističkom terminologijom i naučnim tekstovima uopšte. O tome svedoči i činjenica da je studentima na ovom nivou bilo nepoznato značenje reči *poglavlje*. Uočeni su problemi i sa razumevanjem značenja drugih pojedinačnih

leksema, te je to dovelo do problema sa shvatanjem značenja leksičkog spoja, a pretpostavka je da se uzrok nalazi u manjem obimu usvojenog vokabulara nego što je to slučaj sa studentima na nivoima C1 i C2. Spoljašnja jezička interverencija (srpski : maternji jezik) u ovom zadatku je uočena takođe samo na nivou B2. Problemi izazvani unutarjezičkom interferencijom javljaju se nezavisno od nivoa, a primer za to je spoj *pristupni tunel*, gde je leksema *pristupni* pomešana sa *pristupačan*, najverovatnije zbog sličnog glasovnog sklopa. Isti problem i uzrok primećuju se kod definisanja značenja pojedinačnih leksema gde su se javili problemi sa leksemom *građevina*, koja je pomešana sa *građa* i *građenje* (čak na nivou C2, ali je kasnije značenje leksičkog spoja dobro prepoznato).

4.3. Treći zadatak

U zadatku gde je bilo potrebno napisati da li se podvučeni kolokat može zameniti sinonimom bez posledica po značenje, za samo jedan primer su svi studenti dali tačan odgovor. U pitanju je kolokacija *voditi računa*, gde su ispravno приметили kako se glagol *voditi* ne može zameniti. Spisak grešaka, gledano po primerima, izgleda ovako:

- *DISTRIBUCIJOM reči – igrom* (pogrešna kombinacija, analogija već poznate kolokacije sa nepoznatom) (B2); *popularnošću* (B2); *frekvencijom* (zamena termina) (C1); *širenjem* (pogrešan sinonim) (C1); *navođenjem* (C2); *korišćenjem* (leksema iz razgovornog jezika) (C2); *iskorišćavanjem* (C2);
- *distribucijom REČI – vokabulara* (pogrešna upotreba sinonima) (C1); bez odgovora (B2, C1, C2)
- *OTVARA SE pitanje – postaje* (nije kolokacija) (B2); *stavlja se* (umesto: *postavlja*) (B2, C1, C2); *javlja se* (nije kolokacija) (C2); bez odgovora (C2);
- *otvara se PITANJE* – bez odgovora (B2, C1, C2);
- *ANALIZE su sprovedene – razmišljanja* (C2); bez odgovora (C2);
- *analize SU SPROVEDENE – povezane* (B2); bez odgovora (C2);
- *vodilo se RAČUNA – na temi* (C1); *razmišljanja* (C2); *pažnje* (pogrešan sinonim, *pažnja : briga*) (C2); bez odgovora (B2, C2);
- *DOVODNI tunel – povezujući* (pogrešna upotreba sinonima) (C1); *može se izbaciti* (C2);
- *dovodni TUNEL – građevina* (neadekvatna zamena hiperonimom) (C1); *hodnik* (pogrešan sinonim) (C1); *truba* (pogrešna analogija po obliku) (C2); *put* (neadekvatna zamena hiperonimom) (C2); *prolaz* (neadekvatna zamena hiperonimom) (C2).

Najviše problema, nezavisno od nivoa, studentima su zadali primeri sa terminološkim kolokacijama, tj. onim koje se zbog pripadanja posebnom sloju leksike ređe nalaze u udžbenicima i nastavnim materijalima, a isto tako i tekstovima

kojima su studenti izloženi na časovima ili van njih – u medijima, muzici, filmovima. Što se konkretnih uzroka tiče, česte su greške načinjene pogrešnom upotrebom sinonima tamo gde se uopšte ne može izvršiti zamena ili pak može, ali nekim drugim sinonimom (npr. *voditi brigu* : *voditi *pažnju*). Na paradigmatском planu primetne su još i pogrešne zamene hiperonimom (npr. *dovodni tunel* : *dovodna *građevina*, *dovodni *prolaz*). Kada je u pitanju sintagmatski nivo, iz pojedinih odgovora se može zaključiti kako studenti ne razlikuju kolokacije od slobodnih spojeva (npr. *otvara se pitanje* : *javlja se pitanje*). Uočena je i zamena registra – upotreba reči koje pripadaju opštem leksičkom fondu umesto terminološke leksike. Interesantan je i jedan pogrešan odgovor dat na nivou C2 – student je napisao kako se jedan član kolokacije (*dovodni* u spoju *dovodni tunel*) može izbaciti. Ovo svedoči o tome da nije do kraja razvijena svest o kolokaciji kao strukturi koja obavezno mora sadržati najmanje dva elementa. Osim toga, zapaža se i nedovoljna svest o postojanju terminoloških kolokacija, tj. onih kod kojih je jedan član termin iz neke oblasti. I ova greška je načinjena na nivou C2, tako što je kod spoja *dovodni tunel* navedeno da se *tunel* može zameniti hiperonimom *prolaz*.

4.4. Četvrti zadatak

Kod zadatka u kojem je trebalo zaključiti da li se neki spoj može zameniti jednoleksemskim ekvivalentom, 100% tačnih odgovora dato je samo za prvi primer – studenti su ispravno naveli da se kolokacija *distribucija enklitika* ne može svesti na jednu leksemu. Najveći procenat ispitanika je znao da ni sa kolokacijom *otvoriti poglavlje* u pogledu semantičkog sintetizma nije moguće ništa uraditi, a izuzetak predstavlja jedan odgovor na nivou B2: „mislim da možemo da promenimo, ali ne znam kako”. Takođe, za spoj *sprovoditi analizu* gotovo svi su prepoznali jednoleksemski ekvivalent *analizirati*, osim jedne osobe na nivou C2 koja nije dala odgovor. Najviše teškoća zadao je poslednji primer koji je sadržao spoj *pristupni tunel*, a kao pogrešni jednoleksemski ekvivalenti navođeni su: *put* (B2); *tunel* (C1); *konstrukcija* (C1). Greške se ni ovde ne mogu povezati sa nivoom na kojem se ispitanici nalaze jer ih je bilo na svim nivoima. Jedino što se u smislu razlika među grupama može primetiti jeste to da kod studenata na nivou C2 postoji najviši procenat svesti o tome da se spojevi koji pripadaju terminologiji neke nauke ne mogu menjati jednom leksemom. Razlog možda leži u tome što je ova grupa studenata bila izloženija stručnim tekstovima od svojih mlađih kolega – u drugom semestru na četvrtoj i tokom čitave pete godine studija imaju predmete posvećene prevodu naučnih i tehničkih tekstova, a i na lektorskim vežbama na nivou C2 više pažnje se poklanja terminologiji iz različitih oblasti.

4.5. Peti zadatak

Prvi deo ovog zadatka, tj. zahtev da se prepozna oblast kojoj tekst pripada, studentima nije predstavljao problem. Svi su ispravno приметили kako prva dva odlomka pripadaju oblasti lingvistike, a druga dva tehnici i tehnologiji.

Sa drugim delom zadatka poteškoće su imali samo studenti na nivou B2. Naime, kod kolokacija koje se mogu javiti u obe navedene oblasti jedna osoba je izostavila spoj *otvarati poglavlje*, a druga u ovoj koloni pogrešno navela *dovodni tunel*. U koloni gde je trebalo smestiti kolokacije koje su specifične samo za jednu od dve ponuđene oblasti kod lingvistike nije bilo grešaka, a kod tehnike je jedan ispitanik izostavio *dovodni tunel* i *pristupni tunel*.

5. Zaključak

Opšti je zaključak da kolokacijska kompetencija ne zavisi u velikoj meri od nivoa poznavanja jezika (pod uslovom, naravno, da se radi o nivoima od B2 pa nadalje), već se na svim nivoima javljaju greške izazvane: unutrašnjom i spoljašnjom jezičkom interferencijom, pogrešnom upotrebom sinonima, hiperonima ili hiponima, pogrešnim analogijama, nemogućnošću otkrivanja prenesenih značenja dobijenih u procesu metaforizacije ili nedovoljnim stepenom diferencijacije kolokacija u odnosu na slobodne spojeve. Stoga, kolokacijama bi trebalo posvetiti više pažnje i studentima ukazivati na potencijalne probleme na svim nivoima učenja, u skladu sa materijalom i temama koje se obrađuju.

Najveća razlika među nivoima uočava se kod terminološke leksike – razumevanja pojedinačnih leksema i terminoloških kolokacija, gde su bolje rezultate pokazali studenti na višim nivoima. Ovaj podatak potvrđuje opravdanost detaljnije obrade terminološke leksike tek na visokim nivoima – C1 i C2, dok su za nivoe do B2 prikladniji materijali na osnovu kojih se usvaja opšti jezik i kolokacije u okviru njega.

I Z V O R I

Tehnika (ur. Nenad Bojović) (2019). Godina LXXIV, broj 3. Beograd: Savez inženjera i tehničara Srbije. <<https://www.sits.org.rs/textview.php?file=743.html>>

*

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику (ур. Јасмина Грковић-Мејдор) (2018). Књига 61, свеска 1. Нови Сад: Матица српска. <http://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/ZMSFL_61_1.pdf>.

CITIRANA LITERATURA

- Aisenstadt, Ester (1979). Collocability restrictions in dictionaries. In: *Dictionaries and their users: Papers from the 1978 B.A.A.L. Seminar on Lexicography* (ed. R. R. K. Hartmann). Exeter: University of Exeter. 71–74.
- Bergovec, Marina (2007). Leksički pristup u nastavi stranih jezika s posebnim osvrtom na hrvatski. *Lahor*. 2/3: 53–66.
- Bibović, Ljiljana (1979). O stabilnosti kolokacija u jeziku naučne literature. *Suvremena lingvistika*. 15: 9–11.
- Blagus-Bartolec, Goranka (2008). Leksičke funkcije kao pokazatelji značenjskih odnosa u kolokacijskim svezama hrvatskoga jezika. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 34: 15–38.
- Borić, Neda (2002). Leksikografska prezentacija kolokacijskih sklopova. *Strani jezici*. 31: 55–63.
- Borić, Neda (2004). Kolokacije kao dio leksičkog pristupa u nastavi stranih jezika (s posebnim osvrtom na engleski jezik). U: *Suvremena kretanja u nastavi stranih jezika* (ur. D. Stolac, N. Ivanetić i B. Pritchard). Zagreb–Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 63–68.
- Bukovčan, Dragica (2009). Istovrijednost terminoloških kolokacija – komparativni pristup. U: *Jezična politika i jezična stvarnost* (ur. J. Granić). Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL. 164–173.
- Burger, Harald (2007). Semantic aspects of phrasemes. *Phraseologie. Phraseologie Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung. An International Handbook of Contemporary Research*. 90–110.
- Burić, Helena i Josip Lasić (2012). Kolokacije u nastavi inojezičnoga hrvatskog. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. 5: 233–249.
- Cigan, Vesna (2018). Terminological collocations and term variation in mechanical engineering discourse. *Fluminensia*. 30 (2): 91–120.
- Crystal, David (1985). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
- Cruse, David Alan (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Douglas, Dan (2000). *Assessing Languages for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dražić, Jasmina (2008). *Minimalne leksičke i gramatičke strukture u srpskom kao stranom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood., Angus McIntosh & Peter Strevens (1964). *The linguistic sciences and language teaching*. London: Longman.
- Ivir, Vladimir (1992/3). Kolokacije i leksičko značenje. *Filologija*. 20–21: 181–189.
- Jelovčić, Ines (2010). Strani jezik struke – analiza stavova studenata. *Metodika*. 20 (11/1): 44–55.
- Klikovac, Duška (2008). *Jezik i moć*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Lewis, Michael (1993). *The Lexical Approach*. London: Language Teaching Publications.
- Lewis, Michael (1997). *Implementing the Lexical Approach*. Hove: Language Teaching Publications.
- Lewis, Michael (2000). *Teaching Collocation. Further Developments in the Lexical Approach*. Hove, England: Language Teaching Publications.
- Miščin, Evelina (2012). *Glagolske kolokacije u engleskome jeziku medicinske struke*. Unpublished Doctoral Thesis. Osijek: University of Osijek.

- Naşca-Tartière, Dana Nora (2011). English for Specific Purposes: The Perpetuation of the Species. *Studii de ştiinţă şi cultură*. 7 (2): 95–102.
- Nation, Ian Stephen Paul (2013). *Learning vocabulary in another language* (2nd edn.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nejgebauer, Aleksandar (1982). Odlike kolokacija u engleskom jeziku. *Zbornik radova Instituta za strane jezike i književnosti*. Sveska 4: 339–347.
- Pawley, Andrew & Frances Hodgetts Syder (1983). Two puzzles for linguistic theory: Native-like selection and native-like fluency. In: *Language and communication* (eds. J.C. Richard & R.W. Schmidt). New York: Longman. 191–226.
- Perišić, Jelena (2021). Načini imenovanja i obrade kolokacija u priručnicima za srpski jezik kao strani. *Metodički vidici*. 12: 51–67.
- Prčić, Tvrtko (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Novi Sad: Zmaj.
- Pritchard, Boris (1998). O kolokacijskom potencijalu rječničkog korpusa. *Filologija*. 30–31: 285–304.
- Radovanović, Milorad (2004). Dekompozicija i univerbizacija, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. 47: 43–49.
- Ridout, Ronald & David Waldo Clarke (1970). *A reference book of English*. London: Macmillan.
- Sager, Juan Carlos, David Dungworth & Peter McDonald (1980). *English Special Languages: Principles and Practice in Science and Technology*. Wiesbaden: Oscar Nadstetter Verlag.
- Seaton, Brian (1982). *A handbook of English language teaching terms and practice*. London: The Macmillan Press Ltd.
- Seretan, Violeta (2008). *Collocation Extraction Based on Syntactic Parsing*. These. Universite de Geneve.
- Silić, Josip i Ivo Pranjko (2008). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Swales, John (1981). Definitions in Science and Law: A Case for Subject Specific ESP Materials. *Fachsprache*. 81 (3): 106–112.
- Toomer, Mark & Irina Elgort (2019). The development of implicit and explicit knowledge of collocations: A conceptual replication and extension of Sonbul and Schmitt (2013). *Language Learning*. 69 (2): 405–439. <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/lang.12335>>.
- Turk, Marija (2000). Višečlani izrazi s desemantiziranom sastavnicom kao nominacijske jedinice. U *Riječki filološki dani 3* (ur. D. Stolac). Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. 477–486.
- Vassiljev, Liina, Liljana Skopinskaja & Suliko Liiv (2015). The treatment of lexical collocations in EFL coursebooks in the Estonian secondary school context. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*. 11: 287–311.
- Zajednički evropski referentni okvir za žive jezike. [Učenje. Nastava. Ocjenjivanje.]* (2003). Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke.
- Zgusta, Ladislav (1991). *Priručnik leksikografije*. Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

*

- Дражић, Јасмина (2014). *Лексичке и граматичке колокације у српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Кликовац, Душка (1998). О јавном језику (експлицитна категоризација именичких појмова). *Језик данас*. 8: 17–21.
- Перишић, Јелена (2020). Колико Пољаци разумеју српске колокације? (Да

ли једном учеснику библиотеке из часа на час пада на мозак да лови и граби белешке?). У: *Српски као страни језик у теорији и пракси IV – тематски зборник радова* (ур. В. Крајишник). Београд: Филолошки факултет. 563–579.

Jelena Perišić

LEARNING AND ACQUIRING COLLOCATIONS IN THE LANGUAGE OF SCIENCE (FROM THE PERSPECTIVE OF SERBIAN AS A FOREIGN LANGUAGE)

Summary

The subject of this paper was collocations in the language of science and their acquisition by persons learning Serbian as a foreign language, with a particular focus on teaching the Serbian language at the university level and courses that educate future philologists and translators. The primary aim of the research was to improve the teaching of Serbian as a foreign language in the domain of collocations, which was attempted to be achieved by proposing texts and tasks but also by checking those tasks in practice. Firstly, we presented the theoretical framework of the problem and previous research in this domain. After that, we proposed several excerpts of scientific articles from the journals *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* (linguistics) and *Tehnika* (technical sciences) and also tasks for acquiring and developing collocational competence. The next part of the paper consisted of an analysis of (wrong) answers given by students of Serbian philology at the Jagiellonian University in Krakow, based on which we have concluded the causes of difficulties, representing a guideline for further work on improving teaching in this domain.

The results showed that collocational competence does not depend to a great extent on the level of knowledge of the language (provided that it is about levels from B2 onwards). Errors occur at all levels, caused by internal and external language interference, incorrect use of synonyms or hyperonyms/hyponyms, incorrect analogies, the inability to detect figurative meanings obtained in metaphorization, or an insufficient degree of differentiation of collocations concerning free compounds. The most significant difference between the levels was observed in the terminological units, i.e. understanding of individual lexemes and terminological collocations - better results were shown by students at higher levels. This data justifies the introduction of the terminological lexicon at high levels – C1 and C2, while materials for learning the general language and collocations within it are more suitable for levels up to B2.

KEY WORDS: collocations, Serbian as a foreign language, language learning, terminology, scientific functional style, linguistics, technical sciences.

Jelena Perišić
Katedra za srpsku filologiju
Institut za slovensku filologiju Filološki fakultet Jagelonskog univerziteta u
Krakovu
Poljska
jelena.perisic@uj.edu.pl

О ПРИДЕВСКОМ ВИДУ У ЛОЗНИЧКОМ ГОВОРУ

Предмет истраживања је дистрибуција придевског вида у говору Лознице. Упоредивањем интерговорничких варијација са стањем придевског вида забележеним у околним говорима и стандардном српском језику утврђују се тенденције у погледу видских дистинктивних обележја и могућих модела дистрибуције придевског вида у лозничком говору. Корпус сачињава транскрипт разговорâ с трима Лозничанкама различитих старосних група. Резултати анализе показали су да се на супрот околним руралним говорима разлика у наставцима између одређеног и неодређеног придевског вида чува само у номинативу једине мушког рода, док је видска дистинкција очувана на прозодијском плану – маркери вида јесу и акценат и поста акценатска дужина на наставку. Другим речима, настају хибридна образовања у деклинацији придева неодређеног вида – облик с наставком из заменичко-придевске промене, а прозодијским остварењем из именичке промене. Уз то, синтаксички дистрибуција зависи од хијерархијског статуса реченичног члана – у првостепеним реченичним члановима првенствено је комплементарна, док је у другостепеним реченичним члановима дистрибуција у начелу контрастна, те избор вида зависи како од семантичких чинилаца тако и од прагматичких. Кад је реч о међугенерациском варирању придевског вида, у складу с различитим унутарјезичким тенденцијама и ванјезичким чиниоцима приметно је да је у говору две старије информаторке дистрибуција придевског вида доследно комплементарна и контрастна, док се у говору најмлађе информаторке издвајају случајеви слободног варирања придева одређеног и неодређеног вида, чиме се уочава зачетак језичке промене у току.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: српски језик, шумадијско-војвођански дијалекат, херцеговачко-крајишки дијалекат, дијалектологија, градски говор, придевски вид, језичка промена, варијације.

1. Лознички говор као градски вернакулар

Лозница је градско насеље и седиште истоимене градске општине у западном делу Републике Србије. Према традиционалној подели српских дијалеката, Лозница се налази на прелазу двају новоштокавских дијалеката – шумадијско-војвођанског и херцеговачко-крајишког дијалекта (Ивић 2001: 90–91; 175–176), те се у говорима места и географских микрорегиона који економски гравитирају Лозници преплићу особине типичне за репрезентативне говоре датих дијалеката, али и издвајају изгласе карактеристичне

готово искључиво за северозападну Србију (Николић 1970 : 118–119). Будући да су економске миграције из села у градове присутне и у овом делу Подриња, у лозничком говору могу да се прате особине својствене различитим околним говорима, који тиме представљају дистинктивно дијалекатско залеђе града Лознице, као и да се уочи утицај стандардног српског језика на дати градски говор кроз школство и медије, којим се умањују и нивелишу језичке разлике између говора разних градова (Radovanović 2003: 179–181). Другим речима, у Лозници се употребљава модеран урбани идиом настао интерференцијом говорâ њене околине, као говорног супстрата, и стандардног језика, као говорног адстрата. Отуд у градским говорима попут лозничког варирају различита језичка средства, коегзистирајући или конфронтирајући у систему, те њихова употреба зависи од различитих социјалних параметара попут узраста, пола, степена образовања, радне средине, социјалног статуса и става говорника (Бошњакковић 2009: 53–57, 66–67).

С једне стране, одређене језичке особине које наспрам стандарднојезичке норме представљају дијалектизме или мање раширене дублете показују се стабилним у лозничком градском говору, а уочавају се и унутарјезичке развојне тенденције независне од утицаја престижног идиома. С друге стране, одређене наслеђене особине повлаче се у конкуренцији с језичким иновацијама насталим махом под утицајем језика образовања и медија, те се везују пре свега за говор старије генерације.

Тако је на основу најновијих истраживања прозодијског система лозничког говора (Веселиновић 2022а; 2022б) утврђено да је преношење акцената на проклитику у спојевима глагола с негацијом (*не може*) и изразима *са̄ мнџм* и *ӣ пџ* још увек доследно због подударања са савременим стањем у стандардном српском језику, док се независно од узраста информатора акценат никада не преноси с именице, придева, глагола и броја на везник. Међутим, као маркантна прозодијска особина лозничког вернакулара и доследна језичка црта истичу се прозодијски ликови *мџне̄*, *се̄бе̄*, *њџга̄*; *све̄га̄*; *да̄на̄с* (Веселиновић 2022б: 259). Уз то, у осталим спојевима речи с предлогом и у дистрибуцији постаценатских дужина, поред ванјезичких фактора попут узраста, степена образовања и радне средине, битни су и одређени лингвистички чиниоци који се могу пратити у конкретном говору. Преплетом фонетских развојних фактора и морфолошких аналогичности постаценатске дужине доследно се чувају у позицији иза краткоузлазног акцената у свим генерацијама говорника (*друг̄ар*, *им̄ам*; *унутра*, *им̄ се*), готово потпуно скраћују иза дугосилазног акцената или претходне дужине, док у позицијама иза дугоузлазног акцената и неузлазне краткоће дистрибуција дужина варира у зависности од датих унутарјезичких чинилаца. Помоћу међугенерациског варирања датих појава може се пратити језичка промена у току – преношење акцената на проклитику најмање је заступљено (Веселиновић 2022а: 110–111)

и индекс фреквенције поста акценатских дужина у свим варијабилним позицијама опада (Веселиновић 2022б: 267) у говору најмлађе генерације.

За разлику од морфолошких и фонолошких особина градских говора у Србији, синтаксичке особине спорије се мењају те је степен међугенерациског варирања између три узастопне генерације мањи (Рајић 2009: 42). То је условљено самом природом синтаксичких промена – оне се поступно мењају, пролазећи кроз различите фазе, и могу трајати вековима (Грковић-Мејдор 2007: 28–29). Тиме се на плану синтаксе и семантике глаголских облика (Веселиновић 2023) поређењем с описима околних руралних говора показало да су у лозничком вернакулару испољавају раширене језичке тенденције, које своје извориште имају у унутарјезичким развојним механизмима, какви су симетрија у систему, реченична хомоагентност и синтаксичко-семантичка контекстуализација глаголског облика, али које су убрзане утицајем говора престижних економско-културних центара Србије на лознички вернакулар кроз електронске говорне медије. Као што је и очекивано, језичке промене најзаступљеније су код најмлађе информаторке, али су поједине од њих знатно присутне и у идиолектима двеју старијих информаторки, из чега следи да неке иновације нису новијег датума, већ да је главнина варијација у данашњем лозничком вернакулару одавно присутна. Одређене морфосинтаксичке црте губе се у потпуности – имперфекат, наративни императив и глаголски прилог прошли, неке су пред губљењем попут аориста и глаголског прилога садашњег, док су присутне разне варијације између наслеђених дијалектизама и интердијалекатских језичких црта – презент и крњи перфекат наспрам сложеног перфекта у наративном дискурсу, потенцијал наспрам презента у намерној реченици, инфинитив наспрам конструкције *да*-презент у модалним, фазним, пасивним и имперсоналним структурама, као и у творби сложеног футура I.¹ Међутим, присутне су и језичке црте и промене својствене лозничком говору самом по себи – нпр. код све три информаторке наративни презент везује се за одређена синтаксичко-семантичка окружења, па се тако појављује уместо потенцијала за означавање неререференцијалних радњи у прошлости.

¹ Варијантна употреба инфинитива као допуне уз остале групе глагола регистрована је једино у идиолекту најстарије информаторке (Веселиновић 2023), што одражава пут језичке промене у току – инфинитив постаје маркер одређених структура (Грковић-Мејдор 2007: 29).

2. Предмет, циљ и методологија

2.1. Предмет и циљеви истраживања

Предмет овога рада представља дистрибуција придевског вида у говору Лознице. Упоредивањем интерговорничких варијација са стањем придевског вида забележеним у околним говорима и стандардном српском језику осветлиће се могуће тенденције у погледу видских дистинктивних обележја и модела дистрибуције придевског вида у лозничком говору. Другим речима, утврдиће се да ли је пре свега реч о видској дистинкцији очуваној на прозодијском плану, чија дистрибуција у зависности од синтаксичких, семантичких и прагматичких момената може бити било контрастна било комплементарна, или је реч о слободном варирању и језичкој промени у току. На основу различитих унутарјезичких и ванјезичких чинилаца претпоставља се да ће највећи број иновација бити забележен у говору најмлађе информаторке.

2.2. Корпус и информатори

Из корпуса који сачињава фонетски транскрипт разговорâ с трима Лозничанкама различитих генерација, које су истовремено и у сродству, ексцерпирани су примери у којима су забележене одговарајуће дијалекатске особине.² Припадници различитих узрасних група изабрани су за информаторе јер се проучавањем међугенерациског варирања употребе придевског вида може пратити језичка промена у току.³ Ознаке за информаторке поређане су од најмлађе ка најстаријој.⁴ Све су три информаторке по степену образовања једнаке – завршиле су средње стручне школе, а трећа информаторка поред тога поседује и диплому из дактилографије. Информаторке су истовремено учествовале у интервјуу и, иако нису одраније познавале испитивача, говориле су слободно, природно и неометано и, претпоставља се, без свесне на-

² Звучни запис разговора, у трајању од 95 минута, забележен је у Клушцима, лозничком приградском насељу, у јулу 2021. године. Транскрипт разговора сачињен је уз помоћ програма *VoiceWalker* и записан је у Ворду. За транскрипцију звучног записа употребљене су традиционалне графичке ознаке за обележавање акцената у српском језику.

³ У различитим социолингвистичким истраживањима по свету под појмом узрасне групе или генерације говорника подразумева се разлика од око десет година између најмлађег и најстаријег припадника групе, што је уједно и временски распон који се узима као услов за језичку промену (Рајић 2009: 39). У нашем истраживању разлика међу информаторкама је по двадесетак година.

⁴ Информаторке су означене на следећи начин: И1 – рођена 1992. г.; И2 – рођена 1970. г.; И3 – рођена 1948. г.

мере да се прилагоде саговорнику и да из свог говора елиминишу одређене особине које би сматрале одразом непожељног или неправилног говорења.⁵

2.3. Теоријско-методолошки оквир истраживања

2.3.1. О пореклу и развоју категорије придевског вида

Поред поступности, важна одлика синтаксичких промена јесте и трајност дубинских синтаксичко-семантичких структура и опозиција у језику (Грковић-Мејџор 2007: 28). Наиме, док се дубинске опозиције веома споро мењају, њихов дистрибутивни опсег и формално енкодирање пролазе кроз разне промене, те у изучавању синтаксичких промена треба правити разлику између промене искључиво површинске структуре, при чему се дубинска структура не мења, и промене саме дубинске структуре (Грковић-Мејџор 2007: 29).⁶ Стога би се и придевски вид у српском језику могао сагледати у дијахроном кључу – опозиција између одређеног и неодређеног вида, дубинска синтаксичко-семантичка структура, мења се вековима, док је пратећа површинска морфолошка промена поступнија и учљивија.

Да бисмо осветлили дистрибуцију придевског вида у савременом српском језику и његовим дијалектима, потребно је да у основним цртама прикажемо могуће порекло и развој категорије придевског вида, без намере да се исцрпније посветимо некадашњој дистрибуцији придевског вида у балто-словенском и потоњем прасловенском језику јер то и није предмет овог истраживања. Између четири теорије настанка одређеног вида изнете у палеославици опредељујемо се за тзв. специфичнодетерминацијску теорију (Михаљевић 2014: 99).⁷ Према овој теорији, категорија одређеног вида настала је у балто-словенском да би се особа или предмет издвојили из скупа истоврсних референата, тј. одвојили од свих других сличних референата. Основно, инваријантно значење одређеног вида било би *индивидуализација* и *уникализација* особе или предмета, те се сва претходно тумачена значења одређеног вида – *ранија споменутост*, *емфаза* и сл., а која су мање-више чинила основна полазишта других теорија, изводе из овог основног значења

⁵ За више информација о информаторкама в. Веселиновић 2022а.

⁶ Тако је пример за промену дубинске структуре, коју прате и морфолошке промене, губљење трипартитне опозиције *једнина–двојина–множина* у домену граматичког броја и свођење дубинске опозиције на дихотомију *једнина–множина* у већини словенских језика (Грковић-Мејџор 2007: 29–30). Губљењем двојине у дубинској структури одвијају се и следствене морфолошке промене, те се губе и именска и глаголска наставачка обележја двојине (Грковић-Мејџор 2007: 30).

⁷ За детаљан приказ историје проблема и аутора који су понудили различита објашњења настанка категорије придевског вида у балто-словенском и његове употребе у старословенском в. Фекете 1969/73: 13–26 и Михаљевић 2014: 94–100.

(Mihaljević 2014: 98–99). Стога је облик одређеног вида у ранијим језичким фазама био семантички маркиран, док је облик неодређеног вида сходно томе постао семантички неутралан, не издвајајући референт из скупа њему сличних референата (Mihaljević 2014: 99).

Кад је реч о морфологизацији категорије придевског вида, сложена придевска промена, којом се маркира одређени вид, настала је од промене придева неодређеног вида, која се поклапала с именичким променама (Mihaljević 2014: 95), додавањем одговарајућих падежних облика постпониране анафорске заменице **jь, ja, je* пред крај балтословенске фазе (Mihaljević 2014: 97). Временом је у прасловенском и потоњим словенским језицима анафорска заменица срасла уз придев те је дошло до потпуне граматикализације сложене придевске промене, у којој у међувремену долази и до развоја нових наставка и различитих фонетских асимилација и сажимања (Белић 1969: 146; Mihaljević 2014: 99–100).⁸ С друге стране, неодређени вид са својом именичком променом чува траг некадашњег неразликовања именица и придева као врста речи у раном праиндоевропском. Именице и придеви могли су се творити истим суфиксима и припадати истим деклинационим парадигмама, а придеви се издвајају као посебна врста речи тек с развојем категорије рода у касном праиндоевропском, при чему придеви имају различите облике за три рода (Mihaljević 2014: 94).

У већини словенских језика облици одређеног вида временом потискују облике неодређеног, те су облици именичке промене, тзв. кратки облици, у већини савремених словенских језика на периферији система или су у потпуности елиминисани као што је случај у лужичкосрпском (Mihaljević 2014: 96). Једино се још у западним јужнословенским језицима кратки облици могу појавити у функцији атрибута, али и у њима све ограниченије него у прасловенском (исто). Тиме што се у словенском свету одређени вид, као хронолошки млађа категорија, шири на рачун неодређеног вида, као хронолошки старије категорије, огледа се и инверзија маркираности унутар дубинске опозиције. Наиме, одређени вид, при свом настанку семантички маркиран, мења место у систему и постаје доминантније средство, те неодређени вид као некада неутралан, постаје семантички маркиран. Маркирана категорија временом нестаје, постаје емфатичко средство или маркер одређених структура (Грковић-Мејџор 2007: 29). Отуд и разлике у судбини неодређеног вида

⁸ Тако нпр. у И јд. м. и ср. рода највероватније због уједначености броја слогова у облицима сложене придевске промене, уместо очекиваног **bosomyjъ*, настаје по угледу на кратки облик из Г мн. сложени облик **bosъjъ*, који фонетским развојем постаје **bosyъ*, облик посведочен у старословенском. Затим се два сродна вокала асимиљују и сажимају у једно дуго -y- (**bosyъ*), што је такође посведочено у старословенском (Mihaljević 2014: 99–100).

у различитим словенским језицима. Кад је о српском језику реч, неодређени вид постао је такође семантички маркиран (Лашкова 2000: 572–573).

У оквиру промене придева одређеног вида кроз историју српскога језика заменичка промена утицала је аналошки на сложену придевску промену, при чему настају облици са заменичким наставцима а придевском дужином вокала (Белић 1969: 147), насталом претходним процесом асимилације и сажимања вокала унутар старих сложених облика (Белић 1969: 148).⁹ Процес стапања заменичке, с једне стране, и именичке и сложене промене придева, с друге стране, креће у појединим падежима већ пре 13. века (Brozović – Ivić, P. 1988: 26), те се касније развија јединствена заменичко-придевска промена. Самим тиме, под (не)посредним утицајем заменичке промене, у појединим падежима једначе се и облици одређеног и неодређеног вида, те у две придевске промене настају хомоформе у И јд. и Г, Д, И и Л мн. свих родова, као и Г, Д и Л јд. ж. рода, које сви имају дуге наставке, па се у новоштокавским говорима и стандардном језику међусобно могу разликовати једино по акценту, али само у извесном броју придева (Белић 1969: 140–141; 144).¹⁰

2.3.2. Ка облику, употреби и значењу придевског вида у савременом српском језику и његовим дијалектима

Придевски вид у српском језику представљао би истовремено и морфолошку и синтаксичко-семантичку категорију (уп. Фекете 1969/73: 1–2). Зато се питање придевског вида у савременом српском језику издваја и у погледу флексије и у погледу могућих синтаксичких положаја. Што се морфолошког аспекта тиче, наслеђена су три формална видска обележја – акценат, наставак и дужина на наставку (Ивић и др. 1997: 136–137). Тако се у новоштокавским говорима и Вук–Даничићевој норми, поред лексички условљених акценатских парова, издвајају наслеђена видска дистинктивна средства у погледу деклинационих образаца – у промени придева одређеног и неодређеног вида разликују се према квантитету вокала Н и А јд. и мн. свих родова, с тим што у Н јд. м. р. и хомонимном А јд. м. р. именица с обележјем [живо -] постоји и наставачка разлика,¹¹ док се према самом наставку два придевска вида

⁹ Тако је од прсл. **novajęgo* фонетским путем настало првобитно **novāgo*. Дужина на претпоследњем слогу пренета је и на нови вокал -о-, који је настао под утицајем заменичке промене. Завршно -а настало је по угледу на промену именица: **novōga* (уп. Белић 1969: 146–149; Brozović – Ivić, P. 1988: 27).

¹⁰ Тако се нпр. у И јд. м. рода разликују неодређени вид *лѣпѣм* и одређени вид *лѣпѣм* (уп. Ајџановић 2022: 76). Међутим, у неким другим придевским лексемама то није случај, нпр. неодређено *пѹнѣм* једнако је одређеном *пѹнѣм* (уп. Белић 1969: 140–141).

¹¹ То што је прозодијска разлика у Н и А јд. и мн. свих родова остала све до 19. века, кад се конституише стандард, вероватно је условљено позицијама које заузимају дати падежи – позицијама граматичког субјекта и директног објекта, централним реченичним члановима.

разликују у Г, Д и Л јд. м. и ср. (Белић 1969: 140–141; уп. Стевановић 1986⁵: 258; уп. Ајџановић 2022: 75–78).

Што се тиче придевског вида као синтаксичко-семантичке категорије, управо се у пореклу двеју деклинационих парадигми огледа класична дистрибуција придевског вида у српскоме језику. Наиме, поред тога што може обављати функцију атрибута, придев неодређеног вида, тј. именичке промене, за разлику од одређеног вида, може се појавити као првостепени реченични члан у функцијама које су типичне за именицу и именичку синтагму попут предикатива и апозиције, тј. апозитива,¹² док се придев одређеног вида, некадашње сложене придевске а потоње заменичко-придевске промене појављује пре свега као другостепени реченични члан – синтагматски атрибут с демонстративно-анафорском функцијом (Ивић 1963: 29; Стевановић 1986⁵: 251–252).¹³ Тиме је придевски вид у српском језику категорија с два типа дистрибуције у зависности од хијерхијског статуса придева у реченици: кад је придев првостепени реченични члан, дистрибуција придевског вида строго је детерминисана, те је реч о комплементарној дистрибуцији; ако је другостепени реченични члан, тј. синтагматски атрибут, дистрибуција придева контрастног је типа – употреба придевског вида зависиће од семантичких и прагматичких чинилаца. С тим у вези, једновидски односни придеви, којима се исказује однос према нечему, припадање, намена и сл., појављују се по правилу у атрибутској функцији, док су им друге функције атипичне (Гортан-Премк 1994: 121–122).

Међутим, у већини новоштокавских говора, као и у данашњем стандардном језику, поготово екавског изговора, не постоји разлика према наставку између одређеног и неодређеног придевског вида осим у номинативу једнине мушког рода, односно хомоформном акузативу једнине мушког рода именица с ознаком [живо -] (Стевановић 1986⁵: 261–262; Ивић и др. 1997: 136;

¹² У свим цитираним дијалектолошким истраживањима придевског вида раздваја се употреба придева у функцији апозитива од употребе придева у функцији атрибута. Међутим, у србистици и сербрократистици уопште, као и шире у славистици, расправљано је о синтаксичком статусу апозиције и апозитива наспрам атрибута и других сродних реченичних функција (уп. Стевановић 1989⁴: 48–74). Ми смо се у нашем истраживању определили да апозитив подведемо под првостепену реченичну чланове због интонационог издвајања у говорном низу. Наиме, тиме се истиче његова синтаксичко-семантичка специфичност – реч је о одредби која се додаје већ одређеном појму, што јој даје извесну синтаксичку самосталност (Стевановић 1989⁴: 57). Према томе, могло би се рећи да је синтаксичка самосталност апозитива уз већ одређени појам у корелацији с употребом неодређеног придевског вида у датој функцији, док је синтаксичка самосталност атрибута уз одређену именицу у корелацији с употребом одређеног вида.

¹³ Будући да се одређени вид у српском језику често појављује уз демонстративно-анафорске заменице, ако се узме у обзир порекло облика, синтагме попут *та лѣпа дѣвѣјка* представљале би с дијахроне тачке гледишта својеврсну редупликацију (**ta lepaja < *ta lepa + ja*).

Ајџановић 2022: 75).¹⁴ Две промене, именичка и заменичко-придевска, уједначавају се у корист оне друге (Ајџановић 2022: 75), у чему се огледа општесловенска тенденција и назире потпуно изједначавање парадигми (Белић 1969: 166).¹⁵ У језику савремених писаца облици именичке промене придева у зависним падежима чувају се једино у фразеологизмима (Станојчић 1996: 118; Милојевић Миладиновић 2017: 241), при чему употреба таквог облика у другим контекстима постаје стилски маркирана (Станојчић 1996: 118–119). Због изједначавања деклинационих образаца, често се у литератури истиче како се разлика у значењу између одређеног и неодређеног вида, бар на позицији атрибута, у стандардном језику, пре свега екавских области, губи, па се говори о општој нарушености правилности у дистрибуцији придевског вида (Стевановић 1986⁵: 250, 261–262; Станојчић 1996: 118; Ајџановић 2022: 78–79).¹⁶

Упркос томе, иако се по природи ствари у писаном језику акценатска алтернација не може опазити, због чега се при анализи придевског вида у корпусу језика књижевности једино и може поћи од облика (Фекете 1969/73: 8–9; Милојевић Миладиновић 2017: 7), у дијалектима се после изједначавања парадигми разлика у придевском виду, ако постоји, може још увек одражавати на прозодијском плану – помоћу акцента или дужине наставачког вокала (Brozović – Ivić, P. 1988: 26–27). Тако је после губљења именичке промене придева у Банату акценат на основи постао главни маркер придевског вида, чак и код придева који изворно нису имали акценатску опозицију,¹⁷ док

¹⁴ Губљење наставачке разлике у Г, Д и Л јд. м. и ср. вероватно је узроковано аналогизмом према стању у множини, као и у једнини женског рода, у којима су облици датих падежа у одређеном и неодређеном виду одавно хомоформни. Преношење синкретизма из једних парадигматских облика у друге било је изузетно продуктивно на општесловенском плану (Ивић, П. и др. 1997: 368).

¹⁵ Тенденције губљења именичке промене и њеног изједначавања са заменичко-придевском променом уочене су и у староштокавским дијалектима српскога језика у којима није дошло до анализације деклинације. Тако је у зетско-сјеничким говорима уочена тежа губљења именичке промене придева који имају само неодређени вид какви су присвојни придеви (Ивић 2001: 217). За судбину придевског вида у косовско-ресавском в. нпр. Симић, Р. 1972: 324; Радић 1990: 27–28, а у смедеревско-вршачком в. нпр. Павловић 1982: 30; Бошњаковић 2012: 142.

¹⁶ Да се у ијекавским областима стандардног српског језика и даље могу појавити облици именичке промене придева у зависним падежима, бар у језику српских писаца с краја 19. и прве половине 20. века, као и друге половине 20. века, показује анализирано стање у делима С. Матавуља, П. Кочића, Б. Ђопића, В. Деснице итд. (Милојевић Миладиновић 2017: 239–241).

¹⁷ И у истраживању о видској дистрибуцији на прозодијском плану у урбаном вернакулару, какав је говор Новог Сада, код неколико млађих испитаника примећено је да се некадашњи прозодијски лик неодређеног вида *крѹнна* реинтерпретира у одређени вид, док неодређени вид у предикативу гласи *крѹнна*, што према мишљењу аутора представља својеврсну реституцију акцента као видског дистинктивног средства (Ајџановић – Алановић 2009: 239–240).

неакцентована дужина на граматема не игра улогу услед поодмаклог стања редуције (Ивић и др. 1997: 356).¹⁸ На овај начин у оквиру придевских видских парова као маркери неодређеног вида настају својеврсна хибридна образовања – облици с наставком из промене одређеног вида, чија дужина притом може бити редукована, а с акцентом из негдашње именичке промене неодређеног вида, чиме се разликују од хомоформног маркера одређеног вида.¹⁹

Стога, показује се да у српским говорима постоји разлика у судбини дистрибуције придевског вида у зависности од тога да ли је придев првостепени реченични члан, било самостално употребљен било као управни члан придевске синтагме у својству реченичног члана, или је другостепени реченични члан, тј. зависни члан синтагме која може заузимати различите позиције у реченици, при чему се издваја неколико случајева варијације неодређеног и одређеног вида у истој позицији (Ивић 1963: 29).²⁰ Наиме, позиција атрибута, зависног члана именичке синтагме, једна је од ретких позиција у којима се оба вида могу јављати равноправно (Стевановић 1986⁵: 251; Ајдановић – Алановић 2009: 239), што отвара могућност за појаву слободне варијације. Начелно се дистрибуција придевског вида у овој позицији слаже с дискурсном категоријом *поменутиости* (*познатиости*), те се у литератури говори о томе да одређеност придева произилази из одређености референта исказаног именицом (Пешикан 1957: 172; Фекете 1969/73: 33).²¹ Одређени придевски вид употребљава се у контексту у којем је референт именице већ познат саговорницима и/или је раније поменут у дискурсу, па се придев налази у синтагми с одређеном именицом (уп. Ивић 1963: 29), док се неодређени вид употребљава у контексту у којем је референт тек уведен, није раније

¹⁸ Ипак, нису сви наставци именичке промене придева ишчезли. О специфичној улози коју је наставак *-а* у Г (–А) јд. м. и Г јд. ср. р. добио у банатском говору в. Ивић, П. и др. 1997: 108–111.

¹⁹ Хибридна образовања постојала су већ и у Вуково време, те их он помиње и у својој граматици (Караџић 1966: XLIII–XLV). Међутим, потоње граматике попут Маретићеве и Стевановићеве не баве се оваквом могућношћу обележавања неодређеног вида (Фекете 1969/73: 7). У преврћу овакве могућности због сагледавања само писаног језика могао би се и тражити један од узрока општем месту у литератури – да је правилност у дистрибуцији нарушена.

²⁰ Док се у дијалектолошким студијама покривају проблеми деклинационих образаца два придевска вида, у већини студија недостају подаци о употреби и значењима придевског вида. Пример студије у којој је детаљно покривена дистрибуција придевског вида јесте опис банатских говора (уп. Ивић, П. и др. 1997: 356–368).

²¹ У новијим истраживањима, бар кад је реч о падежима који чувају обличку опозицију придевског вида, примећено је да придевски вид у српском стандардном језику, али на корпусу писаног језика, поред дискурсне категорије *познатиости* може маркирати и друге дискурсне категорије, па се нпр. у позицији предикатива прави разлика између *супсективности* ‘припадности подскупу референата денотираних именицом’ и *интерсективности* ‘припадности пресеку скупова референата денотираних именицом’ (Станковић 2013: 210).

поменут, те се придев налази у синтагми с неодређеном именицом (исто). Поред свега тога, дистрибуција придевског вида и могући степен варијантности усложњени су и могућим синтаксичким функцијама синтагми чији је зависни члан придев.

2.3.3. Методе истраживања

Основна метода истраживања јесте дистрибутивна метода – примери првенствено описних придева ексцерпирају се из одговарајућих контекста тј. синтагматских низова како би се одредио дистрибутивни опсег придева одређеног, односно неодређеног вида. Репрезентативни примери ексцерпирани из корпуса обележени су ознаком за информаторке, које су поређане од најмлађе (И1) ка најстаријој (И3), док се упоређивањем с описима околних говора, дијалекатског залеђа Лознице, утврђује степен заступљености и постојаности дате језичке појаве у данашњем лозничком говору. Стога се резултати истраживања повезују с резултатима представљеним у монографијама Б. Николића *Мачвански говор* (1966), *Тршићки говор* (1968) и *Колубарски говор* (1969), као и монографијама *Говор Љештанског* М. Тешића (1977), *Говор села Обади у Босанском Подрињу* М. Симића (1978), те *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)* П. Ђукановића (1983). Како би се одредио могућ степен нивелације према другим урбаним вернакуларима, резултати анализе пореде се и с резултатима изнесеним у истраживању *Прозодијске одлике придевских видских парова у говору Новог Сада* М. Ајџановића и М. Алановића (2009).

При анализи придевског вида у првостепеним и другостепеним члановима ослањаћемо се и на трипартитну класификацију функција придевског вида Е. Фекетеа (1969/73) – придев у функцији идентификације одређеног појма, придев у функцији дескрипције одређеног појма и придев у функцији класификације неодређеног појма. Придев у првој функцији означава особину преко које говорник идентификује појам или јединку саговорнику, у другој било коју иманентну особину појма већ одређеног у дискурсу те служи разради информације, док придев у трећој функцији служи саговорнику да обзнани било коју од особина неидентификованог појма (Фекете 1969/73: 65–66). Пошто је заснована на српском језичком материјалу, а не на старословенском како је раније био случај, теорија ваљано представља природу дистрибуције придевског вида у српском језику, а притом је већ коришћена у дијалектолошкој литератури (в. Ивић и др. 1997: 356–368). Стога, без обзира што је заснована на корпусу писаног језика, због чега проучава само облике с дистинктивним наставцима – првенствено облике мушког рода једнине, њене недостатке у говорном језику надокнађујемо увидима изнетим у другој књизи *Банатских говора* (1997).

3. Анализа емпиријског материјала

3.1. Маркирање придевског вида

Будући да се у корпусу, осим у номинативу (и акузативу) једине мушког рода, у осталим падежима не јавља ниједан пример именичке промене придева, тзв. краћег облика, који је својствен неодређеном виду, лознички говор удаљава се од стања забележеног у суседним говорима, у којима се спорадично појављују такви облици (уп. Николић 1966: 265–266; 1969: 49; Симић, М. 1978: 75–76) или су чак шире заступљени (уп. Ђукановић 1983: 248), те се испитани идиом губљењем именичке промене придева, аналогној деклинацији именица, приближава савременим градским говорима на шумадијско-војвођанском терену, какав је нпр. говор Новог Сада (Ајџановић – Алановић 2009: 237). Како је у лозничком говору поста акценатска дужина и даље постојана језичка појава (Веселиновић 2022б: 267), у корпусу се запажа да су, услед губљења наставачке видске дистинкције, за разликовање придевског вида релевантна оба прозодијска чиниоца – и акценат и (не)постојање неакцентоване дужине на наставку.²² Тиме неодређени вид у лозничком говору нема више именичку промену, али не губи своју посебну парадигму, те се може говорити о посебним деклинационим обрасцима неодређеног и одређеног вида, с могућим акценатским алтернацијама.

Наиме, као и у већини говора на терену шумадијско-војвођанског дијалекта (Николић 1968: 391–392; Ивић и др. 1997: 138), и у забележеним примерима у лозничком говору примећена је тенденција да се наслеђени придевски акценатски типови једначе тако да у одређеном виду на првом слогу двосложних буде дугосилазни акценат, нпр.: *брзој* (И1), *мало* (И2), *ста́ра* (И3);²³ односно да буде краткоузлазни на првом слогу тросложних, нпр.: *рђе́нуј* (И1), *срча́ниј* (И2), *дрвѐни* (И3)²⁴. Уз то, семантичка улога поста акценатске дужине у разликовању вида придева с непроменљивим акцен-

²² С обзиром на то да у Банату поста акценатска дужина нема улогу маркера придевског вида, док се у Лозници видска дистинкција код многих придева једино и може исказати дужином, и у овом се сегменту процес редукције поста акценатских дужина међу новоштокавским говорима у својим резултатима разликује, односно ток унутарјезичке промене рачва се у два правца. Наиме, указано је већ да је у војвођанским говорима као услов чувања поста акценатске дужине релевантнији квантитет претходног слога од квалитета, што је обратно од ситуације у северозападној Србији, у којој је квалитет акцента значајнији чинилац у чувању дужине (Веселиновић 2022б: 246–247).

²³ У свим примерима губи се поста акценатска дужина у позицији најподложнијој томе – иза дугосилазног акцента на крајњем отвореном слогу (уп. Веселиновић 2022б: 248–250).

²⁴ Иако се губи дужина на крајњем отвореном слогу иза неузлазне краткоће (уп. Веселиновић 2022б: 252–254), дужина свакако нема дистинктивну видску улогу јер је већ обавља наставак.

том одговара истоврсној, готово редовној, употреби дужине у генитиву множине именица, у облику који је хомонимичан с другим падежним облицима у именичкој парадигми, првенствено с генитивом једнине (уп. Веселиновић 2022б: 249, 251, 256, 266). Тако управо дужина уноси информацију о виду, на пример: *имам сестру једну / рђену* (И1).

3.2. Вид придева као првостепеног реченичног члана

У корпусу се придев као првостепени реченични члан, како самостално тако и с модификатором, махом јавља као предикатив, тј. лексичко језгро копулативног предиката. У српском језику та позиција резервисана је за неодређени придевски вид, који служи квалификацији појма исказаног у субјекту (Ивић и др. 1997: 356), износећи нешто ново о њему (Стевановић 1986⁵: 252). Са тиме се слажу и забележени примери код све три информаторке. Пошто је номинатив падеж предикатива, потврђене су и обличке видске разлике у мушком роду једнине: *био је народ уплашен* (И1), *сваки посао је тежак, град је миран и тих* (И2). У женском и средњем роду једнине и у множини видско дистинктивно обележје представља прозодијски лик: *ја баш кад сам није лена била удните, било је стрдога били су стрдоги, ја сам и њима стрдога чак, чиста је била, поносна сам и на себе и на своје сестре, два три месеца сам овај верена, осуђени смо били, да нам је то овај утемељено свима* (И1), *биле су добре обе²⁵, смешни су* (И2), *ја сам била млада, сад је то ружно, да л сам неуредна, била сам привржена њему, повлашћена сам била међу њима, то што су они мени били наклоњени као јединици* (И3). Неодређени придевски вид, квалификативне функције, може бити подржан различитим интензификаторима који градирају дату квалификацију: *јако су ми лепи овај лепи су ми ти обичаји, баш су лепи* (И1), *серије које су баш лепе* (И2), *по мени то је врло важно, а ја сам била природно онако / прилично повучена* (И3).

На извесну употребу неодређеног вида у позицији предикатива утичу и заменички прилози са значењем неодређености (Ивић и др. 1997: 365): *нису нешто велики Клупци, некако је склђена, ја сам некако и привржена, ја само не бих водела из куће да изађем [...] колико год да је и лепо и тужан је некако моденат* (И1). Међутим, у корпусу се неодређени вид појављује и с прилозима *тако* и *толико*, који се типично употребљавају уз придеве одређеног вида, због наглашене квалификативности субјекатског појма (Фекете 1969/73: 180; Ивић и др. 1997: 360), условљене и самом синтаксичком

²⁵ Ово је пример очуване прозодијске разлике видског пара у Белићевом типу *ддбро* : *ддбрџ* (1969: 158–159), те облик одређеног вида има краткосилазни акценат, што се разликује од опште тенденције.

позицијом: *би́ла је толико̀ вѐлика Дри́на и прё́ва* (И1), *што смо ми́ исто та̀ко̀ биле вёспётане* (И2), *та̀ко̀ смо би́ли вѐзани ба̀ш* (И3). Једини изузеци јесу придеви *ма̀ли*, *прѐма̀ли* и *фи́ни*, код којих не постоји видска дистинкција, већ само наставак и акценат својствени одређеном виду: *километра̀жа је ма̀ла*, *ми́слим да јој је би́о прѐма̀ли а̀квёријум* (И1), *док су оне биле ма̀ле*,²⁶ *кад је ма̀ло нѐшто* (И2), *јер су ви́дели да је фи́ни* (И3);²⁷ с тим што је код средње информаторке (И2) забележен и аналошки пример с дугоузлазним акцентом: *јер ма̀ла је и штё̀клица*, што добро илуструје очуваност разлике између одређеног и неодређеног придевског вида у њеном идиолекту.²⁸

У говору најмлађе информаторке забележен је исказ у којем су у предикативу истовремено употребљена оба придевска вида: *овај ем вѐлика била је вѐлика прё́ва*²⁹ *бр̀за* (И1). С обзиром на то да је напоредна употреба придева одређеног и неодређеног вида у истој позицији својствена говорима у којима је нарушена видска опозиција (Ивић и др. 1997: 366–367), индикативно је што је пример неразликовања одређеног и неодређеног вида у предикативу регистрован код најмлађе информаторке. У томе се одражава зачетак језичке промене, чиме се лознички говор почиње приближавати општој тенденцији у српским дијалектима и стандарду.

Неодређени придевски вид забележен је и у служби апозитива (Ивић и др. 1997: 359): *жи́вимо о́вде у у̀лици / склё̀њени, ту́ смо о̀пет близу гра̀да / о̀пет склё̀њени коли́ко толи́ко̀* (И1). Такође, придев може бити и поименичен (Ивић 1963: 29). Супстантивизирани придев, који је по правилу одређеног вида када означава људе (Ивић и др. 1997: 365–366), јесте неодређеног вида када квалификује неодређене појмове (Ивић и др. 1997: 361), за шта постоје потврде у корпусу – супстантивизирани придеви у функцији су граматичког субјекта: *сме́њује се ле́по и ру́жно* (И3).

²⁶ У овом примеру јасно се види колико је постакценатска дужина и даље релевантна у разликовању одређеног и неодређеног вида. Без обзира на то што се придев налази у позицији резервисаној за неодређени вид, он има само акценатски лик својствен одређеном виду, те је и дужина сачувана, и то на положају на којем је најсклонија редукцији у лозничком говору – на отвореном крајњем слогу иза дугосилазног акцента (Веселиновић 2022: 265–267).

²⁷ Овај придев често у дијалектима нема одговарајући облик неодређеног вида у номинативу јединине мушког рода (Ивић, П. и др. 1997: 367).

²⁸ Овај пример сагласан је уоченој тенденцији у Банату да и придеви који пре нису разликовали акценат у облицима одређеног и неодређеног вида добијају акценатску дистинкцију у придевском виду (Ивић, П. и др. 1997: 356).

²⁹ Овде се управо по постакценатској дужини види да је у питању придев одређеног вида. У говорима с напоредном употребом одређеног и неодређеног вида могућа су оба редоследа – и да одређеном виду претходи неодређени и да се неодређени појављује после одређеног (уп. Ивић, П. и др. 1997: 366–367). У датом исказу остварене су обе могућности одједном.

3.3. Вид придева као зависног члана синтагме

Међу синтаксичким позицијама синтагме издваја се субјекат егзистенцијалног типа, који у функционалној реченичној перспективи типично има статус реме, те је исказан синтагмом чији је атрибут неодређеног вида (Ивић и др. 1997: 359): *би́ла је та̂ нѣка̂ злѣтна средѣна* (И2),³⁰ *та̂дѣ су би́ла срѣћна времѣна, то̂ је већ прѣжњено [...] јер је би́ла ве́лика опа́сност да се бѡмбардујѣ* (И3).

У осталим синтаксичким позицијама у којима се налази синтагма – у позицијама субјекта и објекта, адвербијалног и адноминалног детерминатора, придевски вид конгруентног атрибута варира у корпусу. Придев у генерички употребљеној синтагми може бити и одређеног вида, односно у референцијално употребљеној синтагми може се појавити и неодређени вид, што је условљено било семантичким чинициома (значењем придева, значењем управног члана синтагме или значењем целокупног лексичког споја), било намерама говорника (истицање особине референта).

У корпусу су забележени примери придева неодређеног вида у типичном споју с неодређеном именицом, при чему се појам уведен у дискурс квалификује (Фекете 1969/73: 191–192): *лѣне ѱспомене су ѡстале* (И1), *бѡиш смо ѣмали дѡбре плѣте*,³¹ *ѣнфу̂зија сам се напру̂мала [...] али ми је ве́лике пѡследице оставило на зглѡбове*. Међутим, именица може бити и одређена, те се неодређеним видом наглашава нека особина референта, инсистира се на неком његовом својству (Фекете 1969/73: 90–91): *по цѣлој*³² *Југослѡвији ста̂рој* (И3).³³

Одређени придевски вид преовлађује у лексичким спојевима, најчешће двочланим, који су знак читаве класе или врсте, те придев у синтагми има функцију идентификатора врсте, тј. има номенклатурни значај (Фекете 1969/73: 109).³⁴ Заправо, придевом се означава само једна од особина које одликују врсту, па се посредством те особине означава све што одликује дату

³⁰ Овде као додатни услов за употребу неодређеног вида наступа и појава детерминатора *неки* у синтагми (Ивић, П. и др. 1997: 365).

³¹ Придевски вид употребљен у овом примеру подржан је и интензификатором *бѡиш*, који изискује само неодређени вид.

³² У корпусу није забележен облик номинатива анализираног придева, па се на основу тога не може знати постоји ли у лозничком говору облик *цѣли*, што је досад забележено једино у Банату (уп. Ивић, П. и др. 1997: 150–151).

³³ Употреба неодређеног вида на месту одређеног вида како би се истакла особина референта одраз је семантичке маркираности неодређеног вида. Наиме, неодређени вид као хронолошки старији мења своје место у систему тако што, између осталог, постаје и средство емфазе (Грковић-Мејџор 2007: 29).

³⁴ Понекад се у српском језику појављују лексички спојеви с неодређеним видом, какав је, на пример, спој *низак притисак* (уп. Станковић 2013: 214).

врсту и што се зна да одликује дату врсту: нпр. *бели медвед* – ‘бео’ + низ особина које одликују врсту (Фекете 1969/73: 132). Стога је оваквим синтагмама својствена семантичка идиосинкразија, уз непроменљиву форму и високу фреквенцију у говору (Станковић 2015: 252). Лексички спој најчешће обележава врсте животиња и биљака, типове јела, намирница и пића, одеће и обуће, оруђа (Ивић и др. 1997: 361–363).³⁵

У корпусу је забележен само одређени придевски вид у блокираним синтагмама, које се налазе или у одређеном или у неодређеном окружењу.³⁶ Индикатори референцијалне употребе јесу демонстративно-анафорске заменице типа *овај, тај, онај*, уз које се подразумева одређеност именичког појма (Фекете 1969/73: 79; Ивић и др. 1997: 364–365), овде исказаног блокираном синтагмом, или је реч о онимизираним изразима, који сами по себи уводе јединствене референте: *и не́ма то́ ста́ро кумство* (И1), *дд̀бије и дн̀ај ср̀чани́ болесни́к* (И2), *пр̀ви ра̀дни да̀н у̀да̀ла се*,³⁷ *по це́лој Југосла̀вији ста́рој* (ИЗ)³⁸.

У неодређеном окружењу забележени су идиоматизовани спојеви (Ивић и др. 1997: 363), као и блокиране синтагме које означавају врсту или тип, те се одређени придевски вид у њима односи на читаву класу, а не на јединственог

³⁵ У зависности од тога које се од својстава ставља у први план, у литаратури се ови лексички спојеви означавају различитим терминима – *стабилизоване варијанте* (Фекете 1969/73), *блокиране синтагме* (Ивић, М. 1963: 29; Ивић, П. и др. 1997: 361), *устаљене синтагме* (Ивић, П. и др. 1997: 361), *фразне лексеме* (Ајдановић – Алановић 2009: 241), *генеричке номиналне синтагме* (Станковић 2015). У даљем излагању користи се термин *блокирана синтагма* због његове устаљености у дијалектолошкој литератури, али и због денотативног опсега. Наиме, док Е. Фекете и Б. Станковић пре свега говоре о називима врста и типова, појам блокираних синтагми обухвата и идиоматизоване изразе, те географске називе и називе појединих празника и дана и недеља у години (Ивић, П. и др. 1997: 363–364), чиме се у анализи, поред терминологизованих, захватају и идиоматизовани и онимизирани лексички спојеви. Исти денотативни опсег (терминологизовани спојеви попут *бел̑а р̑иба*, идиоматизовани спојеви попут *жив̑а лег̑енда* и онимизирани спојеви попут *Ст̑ари Ву̑јџдин* и *Цр̑н̑о м̑оре*) обухвата и појам *фразних лексема* у истраживању М. Ајдановића и М. Алановића (2009: 241).

³⁶ Иако је још средином прошлог века М. Пешикан упозоравао да не треба мешати категорије *одређени вид* ~ *неодређени вид* са категоријама *описни придев* ~ *присвојни придев* (Пешикан 1957: 173), при екскерпцији узети су у обзир и једновидски односни придеви на суфикс *-ни*, који могу али и не морају имати своје парњаке у двовидским описним придевима на суфикс *-ан (-ни)* (Грицкат 1990: 216), ради што потпунијег увида у дистрибуцију одређеног придевског вида у одређеном и неодређеном контексту и потенцијалне аналогије типа *ма̀ла*, те се и примери односних придева наводе у анализи (уп. нпр. *ра̀дни ста́ж*). Појава односних придева у облику неодређеног вида забележена је нпр. у Левчу, на терену косовско-ресавског дијалекта (уп. Симић, Р. 1972: 324).

³⁷ Овде је одређеност окружења појачана и употребом редног броја (Piper 2001: 118).

³⁸ У овом примеру уочава се комбинација два вида условљена намером говорника, с једне стране, и значењем речи, с друге стране – придев неодређеног вида служи да говорник истакне својство референта, исказаног блокираном синтагмом, у којој се придев очекивано појављује у одређеном виду.

референта (Станковић 2010: 492): *са̀мо те́ фа̀брике да се по̀пунѐ а ка̀моли и друга́ ра̀дна ме́ста, и́ма̄м се́стру јѐдну / ро̀ђену́,*³⁹ *ра̀дила сам и у бр̀зој хра̀ни (И1), у̀зѐли бе́нефи́цӣрани ра̀дни ста́ж,*⁴⁰ *би́ла сам на ра̀дном ме́сту у лабо́рато̀рији, јѐдну две́ ле́жице лу́ка ма̀ло цр̀ног ма̀ло бе́лог, ква̀ли́тет [...]* *фи́на̀лног прђ́изво́да (И3).*

Кад је реч о лексичкој семантици придева, искључиво одређени вид имају односни придеви, по дефиницији једновидски, чији описни парњаци, са својим могућим краћим обликом, заправо представљају другу лексему (Фекете 1969/73: 238): *кад је са̀знѐ пр̀ави ра̀злог (И3).*⁴¹ С тим у вези, у појединим семантичким групама двовидских придева могуће је слободно варирање у дистрибуцији вида. Упоредивши налазе у својој студији са стањем у старословенском, Е. Фекете уочио је да градивни придеви у српском језику уз неодређене именице све више попримају облике одређеног вида као знак врсте, специјалног квалитета (1969/73: 243), што је у нашем корпусу посведочено следећим примером у говору најстарије информаторке: *на̀прави ра̀мӣћ др̀вени (И3).* Заправо се у оваквом лексичком споју придева одређеног вида и именице крију тзв. природне класе, које због своје честе употребе временом постају колокације (Станковић 2013: 213–214). Маркер колокабилности придева постаје одређени придевски вид, те се својом формом колокације приближавају блокираним синтагмама.⁴² Разлика у односу на блокиране синтагме лежи у томе што код оваквих колокација није присутна семантичка идиосинкразија (Станковић 2015: 251–254).⁴³

Кад је неодређена именичка заменица управни члан синтагме која се налази у субјекатској или објекатској позицији, очекује се придев неодређеног вида (Ивић и др. 1997: 365): *па̀днѐ ти нѐшто те́шко (И1), до̀ђе нѐшто ле́по (И3).* Међутим, да се у овом синтаксичко-семантичком окружењу дистинкција између неодређеног и одређеног вида почиње губити показује пример забе-

³⁹ У овом исказу информаторка је накнадно додала синтагму, с исказаним придевом *ро̀ђену́*, а елидираном именицом [*се́стру*], како би нагласила да њена сестра, уведени референт, припада класи *ро̀ђених се́стара*, те се синтагма односи на читав скуп.

⁴⁰ Овај пример представља трочлани лексички спој, који је такође терминологизован.

⁴¹ Овде придев значи 'сушти, истински', док би његов парњак *пр̀ав* имао значење 'раван' (Фекете 1969/73: 238).

⁴² У колокацијама којима се означавају природне класе одређени вид може и даље варирати с неодређеним видом, па се у зависности од могућности варијације колокације могу поделити у две подгрупе – колокације код којих је могућа употреба оба вида и колокације код којих је могућа употреба само одређеног вида, које су тиме ближе блокираним синтагмама (Станковић 2015: 251–254).

⁴³ То се јасно види ако се примени интерпретативни поступак Е. Фекетеа (1969/73) – за разлику од придева *бео* у *бели медвед*, у колокацији *дрвени рамић* придев означава само 'материјал од ког је направљен рамић', али не и неке друге пратеће особине које се приписују референтима у денотативном скупу.

лежен код најмлађе информаторке (И1): *нѣшто ми је лѣпо рѣкаѡ*. У вези с овим примером могло би се говорити о тенденцији уоченој у комбинацији придева одређеног вида с неодређеном придевском заменицом *неки*. Наиме, као што се у том случају неодређеност маркира придевском заменицом *неки* а придевом својство непознатог појма (Фекете 1969/73: 243), тако се и овде неодређеност маркира неодређеном заменицом, и то именичком, док се придевом одређеног вида квалификује непознати појам.

У случају да синтагма заузима позицију предикатива (Ивић 1963: 29), у нашем корпусу вид придева у својству атрибута у складу је с уоченим семантичким моментима у другим позицијама. С једне стране, придев може бити неодређеног вида (Ивић и др. 1997: 356–357). Притом, неодређени вид атрибута у оквиру предикатива може бити подржан и употребом интензификатора *јако*, који модификује искључиво придеве у краћем облику (Ковачевић, Рупезић 2015: 28): *лѡзница као лѡзница и шири се и јако је лѣп граѡ*. С друге стране, у оквиру предикатива може се наћи и блокирана синтагма, с придевом у одређеном виду (Ивић 1963: 29; Ивић и др. 1997: 361): *ѣто тѡ [је] јѣдино лѣчнѡ вѡља* (И2), *бѣло је мѣслим напорно у производњи [...] тѡ су бѣла и бенефицирани радни стајж, ѡна ради здравствени је радник, ја јѣсам стара генерација* (И3).

3.4. Заступљеност видске дистинкције међу различитим генерацијама

Као што се из приложеног може запазити, дистинкција између неодређеног и одређеног придевског вида и даље се добро чува на прозодијском плану у лозничком говору, али ниво доследности зависи од синтаксичке позиције коју заузима придев. Међу првостепеним реченичним члановима издвајају се позиције апозитива и предикатива, као и употреба супстантивизираних придева у функцији граматичког субјекта. У функцији апозитива посведочена је типична употреба придева неодређеног вида (*живимо ѡвде у љлици / склѡњени*), а примери супстантивизираних придева такође су неодређеног вида због своје семантике (*смѣњује се лѣпо и рујсно*). Приметно је да за придев у функцији предикатива, позицији резервисаној за неодређени вид, код двеју старијих информаторки нема примера акценатског лика одређеног вида, осим кад је реч о лексичким изузецима (*јер су вѣдели да је фини*), те је дистрибуција прозодијске видске разлике у овој позицији у њиховим идиолектима доследна. Штавише, видска дистинкција у овим позицијама толико је постојана да је чак код средње информаторке забележен аналошки акценатски лик *мѡла* као дистинктивно обележје неодређеног вида. Међутим, видска опозиција у позицији предикатива почиње се нарушавати код најмлађе информаторке, код које је забележен пример напоредне употребе одређеног и неодређеног вида (*оовај ем вѣлика била је вѣлика прљава брза*).

Тиме се лознички урбани вернакулар разликује од других урбаних вернакулара попут новосадског, у ком је код испитаника и старијег и млађег узраста у датим позицијама регистрована варијација акценатских ликова у видској дистрибуцији (Ајџановић – Алановић 2009: 238–239, 242–243).

Кад је реч о атрибуцки употребљеном придеву, постојаност дистинкције између неодређеног и одређеног придевског вида у лозничком говору зависи од реченичне позиције коју попуњава синтагма. С једне стране, комплементарна дистрибуција заступљена је у синтагми на позицији субјекта егзистенцијалног типа (*била је та̂ нѣка̂ зл̄атна средѝна*) и предикатива (*л̄озница као л̄озница и шѝри се и ја̂ко је л̄ѣп град*), у којима није забележен ниједан случај слободне варијације. Одређени вид појављује се у предикативу једино ако је реч о блокираној синтагми, али је у том случају она употребљена генерички (*ја̂ јѣсам ст̄ара генер̄ација*), те су дате позиције и даље резервисане за неодређени вид. Вероватно је да је појава неодређеног вида атрибута у предикативној синтагми подржана доследном употребом неодређеног вида предикативног придева (*ја̂ сам била мл̄ада*). С друге стране, дистрибутивни опсег одређеног вида пресеца се с дистрибутивним опсегом неодређеног вида у осталим реченичним позицијама које попуњава синтагма. У позицијама субјекта и објекта, адвербијалног и адноминалног детерминатора забележена је или контрастна дистрибуција или зачетак слободне варијације, која би могла бити најава следеће фазе језичке промене.

У датим позицијама важни чиниоци у избору неодређеног или одређеног вида јесу лексичка семантика и намере говорника. Тако се уз одређену именицу појављује неодређени вид као начин истицања неке особине референта (*по ц̄елој југосл̄авији ст̄арој*), те се у овом примеру види да је обележје неодређеног вида семантички маркирано. На примеру блокираних синтагми показује се да је лексичка семантика битан фактор у дистрибуцији видских обележја. Уочава се да се видска дистрибуција, без обзира на то да ли је реч о генеричкој или референцијалној употреби, у оквиру блокираних синтагми ни код једног информатора не нарушава. С тим у вези је и појава одређеног вида на месту неодређеног у колокацији *др̄вени р̄амѝћ* (ИЗ), која се својим значењем, иако не у потпуности идиосинкратизованим, приближава блокираним синтагмама. Пошто је забележена код најстарије информаторке, показује се да лексичка семантика не иступа само као својеврсни конзерватор видске дистинкције већ представља и подлогу за продуктивну реинтерпретацију придевског вида засноване на категоријализацији ванјезичке стварности. Наиме, говорницима постаје језички битан и специјални квалитет на основу ког могу све референте с тим квалитетом да обухвате у логички (под)скуп. То може бити или материјал од ког су састављени сви референти обухваћени датим скупом, исказан градивним придевом, или квалитет добијен као резултат глаголске радње, исказан гла-

голским придевом трпним, или порекло и томе слични односи референата (Фекете 1969/73: 112). Чувањем дистрибуције одређеног вида у блокираним синтагмама и чак његовим проширивањем на семантички сродне колокације лознички урбани вернакулар разликује се од новосадског, у ком су прозодијске видске разлике у оваквим синтагмама нарушене (уп. Ајџановић – Алановић 2009: 241).

Слободна дистрибуција забележена је у субјекатски употребљеној синтагми с неодређеном заменицом као управним чланом. Наиме, примећује се да је видска опозиција у тој позицији код најмлађе информаторке нарушена, што није случај у говорима двеју старијих, па је заступљена недоследност у употреби (*нѐшто тѐшко* : *нѐшто лѐпо*). По наведеној замени неодређеног вида одређеним у неодређеном окружењу лознички градски говор опречан је новосадском говору, у којем је уочена тенденција да се атрибутски употребљен придев у супротном, одређеном окружењу замењује неодређеним видом (Ајџановић – Алановић 2009: 239–240).

Узевши све у обзир, дистрибуција придевског вида у лозничком говору још увек је унутарјезички мотивисана, те је слободна варијација ограниченог домета. Док је варирање регистровано како при низању придева у предикативу, као првостепеном реченичном члану (*оовај ем велика била је вѐлика прљавај брза*), тако и при употреби придева у својству атрибута као другостепеног реченичног члана (*нѐшто тѐшко* : *нѐшто лѐпо*), у свим осталим случајевима на снази је комплементарна или контрастна дистрибуција. Иако су се морфолошки оба вида у скоро свим падежима изједначила у корист заменичко-придевске промене, постојаност поста акценатских дужина у говору, заједно с акценатским паровима, чува видску дистинкцију. Дистрибутивни опсег одређеног вида, као семантички немаркираног, не шири се на рачун неодређеног вида, те су при употреби прозодијског видског обележја испреплетени синтаксички, семантички и прагматички узроци. Пошто су примери слободног варирања забележени у само две позиције, и то искључиво у говору најмлађе информаторке, уочава се да је нарушавање видске дистрибуције тек у зачетку. Тиме се лознички урбани вернакулар разликује од новосадског, у ком је код испитаника млађег узраста у свим позицијама регистрована двосмерна супституција, при чему је замена одређеног вида неодређеним знатно чешћа (Ајџановић – Алановић 2009: 242).

4. Дистрибуција придевског вида у лозничком вернакулару у светлу унутарјезичких промена и ванјезичких чинилаца

За разлику, на пример, од забележеног стања у Левчу (Симић 1972: 324), у лозничком говору није забележена аналогија према којој односни придев

добија наставак описног придева неодређеног вида у мушком роду једнине. Уз то, за разлику од стања забележеног у банатском говору (Ивић и др. 1997), чувају се поста акценатске дужине, те се одговарајући падежни облици одређеног и неодређеног придевског вида разликују према оба прозодијска обележја – и према акценту основе и према квантитету вокала у наставку. Тиме статус хибридних образовања у морфолошком систему одређеног говора зависи од судбине поста акценатских дужина. С једне стране, у говорима какав је банатски редуција поста акценатских дужина убрзала је процес потпуног изједначавања придевских парадигми, те се хибридна образовања могу сматрати делом јединственог деклинационог типа (Ивић и др. 1997: 137), док је разлика лексикализована везујући се за граматичку основу. Својеврсна лексикализација одређеног и неодређеног вида, који се разликују једино према акценту, текла је по угледу на наслеђене хомоформне маркере у множини и женском роду једнине, у којима се видска разлика и у стандардном језику једино може исказати акцентом (Стевановић 1986⁵: 260–261).⁴⁴ Стога би се у говорима с таквим маркирањем придевског вида могло говорити о завршеном процесу стапања именичке, заменичке и сложене промене у категорији придева (Ивић и др. 1997: 137).⁴⁵ С друге стране, у другим новоштокавским говорима какав је лознички постојаност неакцентоване дужине на наставцима придева одређеног вида успорила је процес изједначавања парадигми, хибридна образовања разликују се кратким вокалским квантитетом од хомоформног наставка у сложеној промени, те је реч о два деклинациона типа. Тако би се у датим говорима, након губљења разлике у наставку, изгубила некадашња именичка промена, али би неодређени вид и даље имао своју посебну парадигму.

Самим тиме, чување видске дистинкције на прозодијском плану назнака је и доследније правилности у дистрибуцији придевског вида. На пример, у Банату је, бар у описаном стању, правилност у дистрибуцији доста добро очувана – придевски вид везује се за одређене контексте (Ивић и др. 1997: 367–38), те се уочава комплементарна дистрибуција придевског вида у првостепеним реченичним члановима. Међутим, примећује се да је све мање

⁴⁴ Тако према одређеном *зеленїх* у Г мн. сва три рода постоји неодређено *зеленїх* (уп. Стевановић 1986⁵: 260–261). Иста је ситуација и у женском роду једнине, нпр. Г јд. *зеленє* : *зеленє* (уп. Стевановић 1986⁵: 261).

⁴⁵ Дијахронијски гледано, овакав принцип стапања облика наликује оном из балто-словенског. И у овом случају придев неодређеног вида представља основу, овде сачувану у виду акцента, док улогу постпонованог додатка обавља наставак из заменичко-придевске промене, који би тиме одговарао негдашњој анафорској заменици с обликом из заменичке промене. Поред формалне, разлика у односу на балто-словенску иновацију јесте и семантичка. Наиме, овде је образовање настало како би маркирало неодређени вид, док су се придев и анафорска заменица некад стапали да би обележили одређени вид.

ситуација у којима придевски вид уноси семантичку дистинкцију (исто), чиме контрастна дистрибуција слаби. Уз то, услед слободног варирања прозодијских остварења, у појединим видским паровима тежи се уопштавању једног од двају остварења, а могућа су и семантичка цепања (Ивић и др. 1997: 367).⁴⁶ Ипак, у поређењу с другим словенским дијалектима видска дистинкција у Банту добро је очувана (Ивић и др. 1997: 368).

Иако је у говорима попут банатског присутна мање-више комплементарна дистрибуција у првостепеним реченичним члановима у комбинацији са све мањом контрастном и све већом слободном дистрибуцијом у другостепеним, назнака зачетка следеће фазе промене управо је двосмерно варирање придевског вида уз детерминаторе (уп. Ивић и др. 1997: 360, 365), чиме се губи дистрибутивно разграничење одређеног и неодређеног вида у тим позицијама. Такође, оба видска парњака могу се наћи напоредо у истој позицији (уп. Ивић и др. 1997: 366–367). Слична је и ситуација у урбаним вернакуларима, попут говора Новог Сада, у којем је после настанка јединственог деклинационог обрасца акценат постао видско обележје, али све више варира у различитим позицијама и у оба смера (Ајџановић – Алановић 2009: 242). Отуд губљењем дистрибутивног разграничења прозодијска видска дистинкција све више постаје ирелевантна, како у говору млађе популације тако и старије (Ајџановић – Алановић 2009: 243). Тенденција мешања акценатских ликова уочена је и у говору Београда (уп. Станојчић 1996: 117–118). За разлику од стања забележеног у датим руралним и урбаним говорима српскога језика, у лозничком говору нарушаваће разлике између неодређеног и одређеног вида тек је у зачетку будући да су поједине знаке регистроване у говору најмлађе генерације.

5. Закључна разматрања

Узевши све у обзир, уочава се да је придевски вид у лозничком говору и даље постојана језичка појава. Наиме, иако се и у овом говору две придевске промене, именичка и сложена, изједначавају у корист промене одређеног вида, с једином очуваном наставачком разликом у Н (А) јд. м. рода, још увек се може говорити о видској дистинкцији на прозодијском плану, те се деклинационе парадигме неодређеног и одређеног вида разликују и према акценту и према поста акценатској дужини у појединим наставцима. Како две парадигме деле наставке у скоро свим падежним облицима, не би се више могло гово-

⁴⁶ Тако се уз именице с ознаком [живо +] појављује само акценатски лик својствен неодређеном виду: *прéки људи*, те придев има значење карактерне особине, док се уз именице с ознаком [живо -] појављује придев с акцентом својственим одређеном виду, а са значењем ‘попечан’: *прéка кућа* (уп. Ивић, П. и др. 1997: 367).

рити о именичкој промени, аналогној деклинацији именица, као о деклинацији неодређеног придевског вида, већ о посебним парадигмама неодређеног и одређеног вида с акценатским алтернацијама.

Према томе, правилност дистрибуције придевског вида у лозничком говору готово је у потпуности очувана, при чему избор вида узајамно зависи од синтаксичких, семантичких и прагматичких услова. Синтаксички дистрибуција зависи од хијерархијског статуса реченичног члана – у првостепеним реченичним члановима пре свега је комплементарна, док је у другостепеним реченичним члановима дистрибуција најчешће контрастна, те избор вида зависи како од семантичких чинилаца: значење придева, значење управног члана синтагме или значење целокупног лексичког споја; тако и од прагматичких какво је истицање особине референта.

Кад је реч о међугенерациском варирању придевског вида, приметно је да је у говору две старије информаторке дистрибуција придевског вида доследно комплементарна и контрастна, док се у говору најмлађе информаторке издвајају случајеви слободног варирања придева одређеног и неодређеног вида, чиме се уочава зачетак језичке промене у току. Варијација није у корелацији са синтаксичком хијерархијом, па је забележена у оба хијерархијски различита положаја – и у предикативу као првостепеном реченичном члану (*оовај ем вѣлика била је вѣлика пр'љавā брза*) и у атрибуту као другостепеном реченичном члану (*нѣшто ми је лѣпо рѣкаѡ*). Оба варирања посведочена су у специфичним окружењима – у координираном придевском низу, односно уз неодређену именичку заменицу.

У међугенерациском варирању правилности у дистрибуцији придевског вида одражава се поступност дуготрајне језичке промене. С једне стране, стање забележено у идиолектима старијих информаторки представљало би развојну фазу у којој неодређени придевски вид губи своју именичку промену, али је још увек и те како релевантан, па је у строгој комплементарној и контрастној дистрибуцији с одређеним видом. Стање забележено у говору старијих информаторки управо се наслања на претходну развојну фазу чувања појединих наставака именичке промене, која је посведочена у описима околних руралних говора. С друге стране, у идиолекту најмлађе информаторке креће да се нарушава правилност дистрибуције вида, у чему се назире следећа развојна фаза – дистрибутивни опсег одређеног вида све се више шири на рачун неодређеног вида те је заступљено слободно варирање и у позицијама резервисаним за неодређени вид.⁴⁷ Ако упоредимо развојне фазе промене

⁴⁷ Следећа развојна фаза, каква је забележена у банатском говору, било би варирање које би ишло и у супротном смеру – и на позицијама одређеног вида појављује се неодређени вид. Крај промене представљало би стање забележено у новосадском говору као представнику урбаног вернакулара – нестаје дистрибутивно разграничење придевског вида, те се у потпуности губи и прозодијска видска дистинкција.

забележене у околним говорима и у нашем истраживању, уочљиво је да се ток језичке промене убрзао, што би се могло тумачити ванјезичким чиниоцима – лознички говор као урбани вернакулар тежи да нивелише своје разлике наспрам других градских говора. Ако се сагледа шире интердијалекатски, промена може бити убрзана и због унутарјезичких разлога, те је губљењем поста акценатских дужина на наставцима одређеног вида у говору попут банатског настао јединствен деклинациони образац, чиме је говор склонији варирању акценатских парова.

Самим тиме, да је варијација у лозничком говору тек у зачетку, показује то што се и даље добро чувају поста акценатске дужине у говору свих трију информаторки, при чему и као дистинктивно обележје у деклинацији придевског вида. Пошто су у говору најмлађе информаторке у истој синтаксичкој позицији забележена оба прозодијска лика придева (*била је толико велика Дрина и прљава* : *оовај ем велика била је велика прљавā брза*), не уочава се уопштавање једног прозодијског лика, својствено говорима с далеко нарушенијом дистрибуцијом. Стога је видска прозодијска дистинкција у лозничком говору постојана категорија. Губљење наставачке разлике у лозничком вернакулару пре свега је наставак унутарјезичких тенденција, што се види према забележеном стању у околним руралним говорима, у којима су облици именичке промене пред губљењем. Такође, у довршавању процеса губљења именичке промене придева огледа се и ванјезички условљена нивелација градских говора, чиме се лознички вернакулар приближава другим градским говорима на српском језичком терену, поготово екавском. Морфолошке, наставачке промене брже су и уочљивије од синтаксичких. Стога, иако се губе наставци именичке промене придева, видска дистинкција, унутарјезики мотивисана и прозодијски остварена, остаје као језичка црта којом се лознички говор разликује од других градских говора у којима се категорија придевског вида губи. С тим у вези, у оваквом маркирању придевског вида огледа се и традиционална дијалекатска позадина лозничког говора. Будући да се дијалекатско залеђе Лознице налази на прелазу из херцеговачко-крајишког у шумадијско-војвођански дијалекат, доследно губљење именичке промене црта је која лознички говор приближава типичним говорима на шумадијско-војвођанском терену, док би добро очувана видска дистинкција била појава која би дати говор повезивала са главнином говора херцеговачко-крајишког дијалекта.

Све ово показује да би за дистрибуцију придевског вида и у стандардном српском језику било битно истражити и говорни модалитет језика. Наиме, као што се може уочити, између осталих, и на овде приказаној грађи, при уједначавању именичке промене са заменичко-придевском могуће је да се видска дистинкција очува на прозодијском плану – настанком својеврсних хибридних образовања. То показује да опозиција у придевском виду не мора

бити толико нарушена како се често у литератури о савременом српском језику истиче. Такав став настао је због саме природе корпуса на којем су засноване обимније студије о овом феномену попут Фекетеове (1969/73) и традиционалне дескриптивне граматике попут Стевановићеве (1986⁵) – примери опозиције придевског вида ексцерпирани су из писаног језика, пре свега књижевноуметничког функционалног стила. Стога би се истраживањима говорног стандардног језика, пре свега разговорног стила, стекао бољи увид у дистрибуцију придевског вида, као и у могуће територијалне разлике у категорији придевског вида, условљене различитом дијалекатском припадношћу говорника српскога језика.

Међутим, с обзиром на мали број говорника обухваћених овим истраживањем, али и на мали обим грађе добијене од тих говорника, представљени резултати морају бити условно схваћени, те је важно напоменути да би употреби придевског вида у лозничком и другим говорима српскога језика, као и у српскоме језику као целини требало посветити свеобухватнија и обимнија истраживања. Овај рад у том смислу представља ослонац и потенцијалне смернице за нека будућа истраживања придевскога вида у србистици – дијалектолошког, дијахронијског или синхронијског усмерења, али и шире. Резултати таквих истраживања вероватно би дали одговор и на то шта би могли бити тачни узроци потенцијалном потпуном губљењу придевског вида као категорије у систему именских речи или потенцијалној реинтерпретацији остатака именичке промене придева или придевског вида као категорије.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајџановић, Милан (2022). *Стандардни српски језик 2: Морфологија*. Нови Сад: Филозофски факултет. <<https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-706-2>> 25.06.2024.
- Ајџановић, Милан и Миливој Алановић (2009). Прозодијске одлике придевских видских парова у говору Новог Сада. У: *Лингвистичке свеске. 9. Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (ур. Ж. Бошњаковић). Нови Сад: Филозофски факултет. 235–245.
- Белић, Александар (1969). *Историја српскохрватског језика. Књ. 2, Св. 1: Речи са деκлинацијом*. Београд: Научна књига.
- Бошњаковић, Жарко (2009). Испитивање градских говора у Србији. У: *Лингвистичке свеске. 8. Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине* (ур. Ж. Бошњаковић). Нови Сад: Филозофски факултет. 47–76.
- Бошњаковић, Жарко (2012). Морфолошке особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник*. LIX: 1–381.
- Веселиновић, Бранислав (2022а). Преношење акцената на проклитику у говору Лозничанки. У: *Млади и србистика 3* (ур. М. Ковачевић и др.). Тршић – Београд: Научно-образовно културни центар „Вук Караџић” – Јасен. 94–113.

- Веселиновић, Бранислав (2022б). Постацкенацке дужине у говору Лозничанки. *Прилози проучавању језика*. 53: 239–270.
- Веселиновић, Бранислав (2023). Из морфосинтаксе глагола у данашњем говору Лознице. У: *Philoslavica 2023. 11. Simpozij mladih slavistov »Dialog med središči in obrobji v slovanskih jeziki in literaturah«*. Nova Gorica, 1. in 2. december 2023. [у штампци].
- Гортан-Премк, Даринка (1994). Типови и врсте речи. *Јужнословенски филолог*. L: 117–128.
- Грицкат, Ирена (1990). Прилог дискусији о описним и односним придевима. *Наш језик*. XXVIII/5–6: 214–223.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ђукановић, Петар (1983). Говор села Горње Цапарде. *Српски дијалектолошки зборник*. XXIX: 191–294.
- Ивић, Милка (1963). Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. VI: 13–30.
- Ивић, Павле (2001). *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин (1997). Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник*. XLIII.
- Карацић, Вук Стефановић (1966). [Сабрана дела Вука Карацића. Књига друга]. *Српски рјечник (1818)* (прир. П. Ивић). Београд: Просвета.
- Лашкова, Лили (2000). Нормирање савременог српског језика у знаку конкуренције језичких средстава. *Јужнословенски филолог*. LVI: 569–575.
- Милојевић Миладиновић, Милица (2017). *Придеви и придевске заменице са семантичког и морфолошког аспекта. Докторска дисертација*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Николић, Берислав (1966). Мачвански говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVI: 183–314.
- Николић, Берислав (1968). Тршићки говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVII: 373–473.
- Николић, Берислав (1969). Колубарски говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XVIII: 1–71.
- Павловић, Радослав (1982). Облици дефлекције и конјугације у говору подручја Раче Крагујевачке (с посебним освртом на акценат). *Српски дијалектолошки зборник*. XXVIII: 7–61.
- Пешикан, Митар (1957). Одредни придев у српскохрватском језику. *Наш језик*. VIII/5–6: 171–174.
- Радић, Првослав (1990). Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају. *Српски дијалектолошки зборник*. XXXVI: 1–74.
- Рајић, Љубиша (2009). Градски говори. У: *Лингвистичке свеске. 8. Говор Новог Сада. Свеска I: Фонетске особине* (ур. Ж. Бошњаковић). Нови Сад: Филозофски факултет. 31–46.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика, I–III*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

- Симић, Милорад (1978). Говор села Обади у босанском Подрињу. *Српски дијалектолошки зборник*. XXIV: 1–124.
- Симић, Радоје (1972). Левачки говор. *Српски дијалектолошки зборник*. XIX: 1–618.
- Станковић, Бранимир (2010). Члан у македонском језику и категорија придевског вида у српском језику. *Годишњак за српски језик и књижевност Филозофског факултета у Нишу*. XXIII/10: 487–496.
- Станковић, Бранимир (2013). Придевски вид у српском језику – наука, норма и језичка реалност. У: *Наука и свет 3* (ур. Б. Димитријевић). Ниш: Филозофски факултет. 207–218.
- Станковић, Бранимир (2015). *Синтакса и семантика одређеног и неодређеног придевског вида у српском језику. Докторска дисертација*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Станојчић, Живојин (1996). Морфологија, синтакса и фразеологија. У: *Српски језик на крају века* (ур. М. Радовановић). Београд: Институт за српски језик САНУ; Службени гласник. 111–142.
- Стевановић, Михаило (1986⁵). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига.
- Стевановић, Михаило (1989⁴). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Тешић, Милосав (1977). Говор Љештанског. *Српски дијалектолошки зборник*. XXII: 159–325.
- Фекете, Егон (1969/73). Облик, значење и употреба одређеног и неодређеног придевског вида у српскохрватском језику. 1. део. *Јужнословенски филолог*. XXVIII/1–2: 321–386. [1–66]. 2. део. *Јужнословенски филолог*. XXIX/3–4: 339–522. [67–250].

*

- Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988). *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Kovačević, Predrag i Milan Pupezin (2015). Funkcijske projekcije u srpskom nominalnom kompleksu. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. 5: 21–31.
- Mihaljević, Milan (2014). *Slavenska poredbena gramatika. Drugi dio: Morfologija, Prozodija, Slavenska pradomovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Okuka, Miloš (2008). *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta
- Piper, Predrag (2001). *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Radovanović, Milorad (2003). *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Branislav Veselinović

ON THE ADJECTIVAL ASPECT IN THE SPEECH OF LOZNICA

Summary

The subject of research is the distribution of adjectival aspect in the speech of Loznica. The main aim of the research is to describe the contemporary state of the Loznica speech in terms of the distribution of adjectival aspect, as well as to compare inter-speaker variations with the state of adjectival aspect recorded in the surrounding rural dialects and the standard Serbian language. An empirical inquiry into these issues could determine which aspectual distinctive features and distributional models of the two adjectival aspects are possible in the Loznica speech. The corpus consists of a transcript of a sociolinguistic interview with three women from Loznica of different ages. The results of the analysis showed that, contrary to surrounding rural dialects, the distinction in endings between definite and indefinite adjectival aspect is preserved only in the nominative singular masculine, whereas the aspectual distinction is maintained on the prosodic level. Therefore, the aspectual markers are both the accent and the post-accent length on the ending. In other words, hybrid formations arise in the declension of adjectives of indefinite aspect – form with the ending from pronominal-adjectival declension and prosodic realization from the nominal declension. Furthermore, syntactic distribution depends on the hierarchical status of the sentence element: in first-level sentence elements, it is primarily complementary, while in second-level elements, the distribution is generally contrastive. In this case, the choice of aspect depends on both semantic and pragmatic factors. Regarding intergenerational variation of adjectival aspect, it is noticeable, in line with different intralinguistic tendencies and extralinguistic factors, that in the speech of the two older informants, the distribution of adjectival aspect is consistently complementary and contrastive. However, in the speech of the youngest informant, cases of free variation of definite and indefinite aspect arise, thus indicating the beginning of an ongoing language change.

KEY WORDS: Šumadija-Vojvodina dialect, Eastern Herzegovinian dialect, urban speech, language change, variations, distributive range, complementary distribution, contrasting distribution, post-accentual lengths, word stress.

Бранислав Веселиновић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Србија
baneveselinovic5@gmail.com

ЗАБОРАВЉЕНЕ РЕЧИ ИЗ ЕПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА КОСОВСКОГ ЦИКЛУСА: РЕЗУЛТАТИ АНКЕТЕ¹

Предмет рада је провера степена усвојености лексике из епских народних песама старијих времена косовског циклуса, које се обрађују у шестом разреду основне школе. Анкета је спроведена на почетку седмог разреда школске 2023/2024. године, међу ученицима који су шести разред завршили са одличним успехом. Анализа је заснована на обради података из упитника које су попунили ученици. Радам се жели указати на важност тумачења непознатих речи не само приликом обраде књижевноуметничких дела, већ и на часовима који би били за то предвиђени. Поред тога, циљ рада јесте и да се допринесе освешћивању потребе за лексикографским приручницима који би се бавили овим проблемом, те да се да прилог у селекцији грађе за један такав приручник чија је израда у току, тачније за „Школски речник заборављених речи српског језика” (Матица српска).

КЉУЧНЕ РЕЧИ: непознате речи, епске народне песме, анкета, речник, методика наставе, српски језик.

1. Увод

1.1. Тумачење непознатих речи и појмова

Како народна књижевност представља један од главних стожера за развијање националних вредности и неговање културноисторијске баштине – исхода предвиђених наставним програмом за седми разред, потребно је посветити посебну пажњу застарелим речима у датим делима, чије је познавање неопходно да би се разумела, па и заволела, народна књижевност и тиме задати исходи остварили.

Народна књижевност због своје старине обилује речима које су ученицима далеке и непрозирне, што утиче на њихову ангажованост у интерпретацији дела и отежава његово разумевање, док посебан методички проблем настаје онда када су ученицима, поред речи, непознати и појмови њима означени (Мркаљ 2008: 107). Прегршт је лексичких подручја и семантичких кругова удаљених од искуства данашње деце, а слободно можемо

¹ Рад је настао у оквиру пројекта *Школски речник заборављених речи српског језика*, који финансира Матица српска. Руководилац пројекта је проф. др Јасмина Дражић.

рећи и одраслих. М. Николић (2009: 303) издваја неколико таквих лексичко-семантичких поља, нпр.: некадашње покућство, одећа, оруђе, оружје, врсте биљака и животиња, верски и митолошки појмови, називи празника итд. Потребно је да се наставник посебно припреми како би помогао ученицима у разумевању таквих речи и појмова које оне означавају – да пронађе пригодне илустрације, опише како је одређени предмет изгледао, води ученике у одговарајуће музеје, на стручне излете и екскурзије, да користи пригодну литературу у којој су описани такви појмови, и на крају, да подстиче ученике да сами открију значење непознатих речи (Мркаљ 2008: 107).

Због преоптерећености наставног програма, наставник често нема довољно времена, а ни могућности, да реализује предложене активности, што се умногоме може одразити на интерпретацију књижевноуметничког дела код ученика. Један од предлога за превазилажење како овог тако и других лексичко-семантичких проблема даје Р. Драгићевић (2011: 71). Реч је о петоминутним лексичким вежбама које би подстицале ученике да размишљају о речима свакодневно. Те вежбе би могле бити уклопљене у тему часа, али и не би морале бити, а ваљало би понављати исте вежбе у одређеним временским интервалима како би се пратио напредак ученика. Поред тога, сматрамо да би било од изузетног значаја посветити посебне часове пре почетка обраде дела из народне књижевности, које је тематски пожељно објединити у једну целину, да би се обновила непозната лексика из дела народне књижевности обрађених у претходном разреду и скренула пажња на непознате речи и појмове у делима која ће се обрађивати на наредним часовима.

Оно што би засигурно помогло и ученицима и наставницима јесте специјализован школски речник, који би био прилагођен ученицима и обухватао лексику из читанки од 5. до 8. разреда. Како оваквог речника у нашој литератури нема², ученици значења непознатих речи из књижевноуметничких дела сазнају или од наставника на часу или су упућени на објашњења која се дају у читанци поред текста или испод њега. Разматрајући читанке за основну школу, В. Брборић (2018: 484) налази да су слабости речника у њима те што нису све непознате речи описане у оном значењу у којем се јављају у делу. Поред тога, многе читанке немају речник на крају у којем би биле обједињене све непознате речи објашњене поред дела и дате на једном месту, уз потпунији, прецизнији и свеобухватнији опис.

Од 2021. године у току је пројекат Матице српске под називом „Школски речник заборављених речи српског језика”, којем су главни циљеви да се подигне општа и језичка култура код ученика и побољша квалитет наставе

² У нашој литератури постоји „Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika”, који је, нажалост, остао недовршен. Изашле су две књиге речника: књига прва А–Љ и књига друга М–По (Jocić – Vasić 1988, 1989).

српског језика и књижевности у основној школи. „Школски речник заборављених речи српског језика” требало би да буде дигитализован речник, у којем би се речи давале у контексту уз, ученицима прилагођене, граматичке информације и објашњења. Поред тога, садржао би илустрације које би на ефикаснији и економичнији начин ученицима помогле да усвоје нове речи и појмове. Дobar пример таквог речника јесу школски речници пољског и руског језика (Holly–Žółtak 2001; Глинкина 2008), који би могли послужити као узор.

1.2. Предмет, циљеви и задаци истраживања

Предмет рада јесте провера степена усвојености лексике из епских народних песама старијих времена косовског циклуса („Кнежева вечера”, „Цар Лазар и царица Милица”, „Пропаст царства српскога”, „Косовка Дјевојка” и „Смрт Мајке Југовића”) код ученика седмог разреда. Анализа је заснована на обради података из упитника које су попунили ученици седмог разреда са посебним способностима за математику³, у септембру 2023. године. Будући да су ученици попуњавали анкету на почетку школске године, пред новим предметним наставником у новој школи, очекује се већа мотивисаност и пажња у решавању задатака. Треба истаћи да се од 37 анкетираних ученика 10 ученика пласирало на окружни ниво такмичења из српског језика и књижевности⁴ и у шестом и у седмом разреду. Дакле, у питању су ученици који су већином изузетно мотивисани и ангажовани у настави матерњег језика, те поседују способности да усвоје предвиђено градиво на напредном нивоу.

Истраживањем је обухваћено 26 речи, а резултати се дају табеларно, у процентима, и подељени су на тачне, нетачне и неуражене задатке (в. Прилог 2). Анализом је утврђено које су застареле речи ученицима познатије, затим који су могући узроци за то, шта ученике наводи на погрешан одговор итд. Очекује се виши проценат тачно урађених задатака, с обзиром на то да су за испитанике одабрани ученици са одличним успехом и запаженим постигнућима у ваннаставним активностима. Циљ рада јесте показати у којој мери ученици познају застареле речи из епских народних песама, као и указати на важност тумачења непознатих речи не само приликом обраде књижевноуметничких дела већ и на часовима који би били за то предвиђени. Поред тога, циљ рада јесте и да се допринесе освешћивању потребе за лексикографским приручницима који би се бавили овим проблемом, те да се да

³ Анкетирани ученици су претходне разреде похађали у око 20 различитих основних школа у Новом Саду, а седми разред уписали у Гимназији „Јован Јовановић Змај” у Новом Саду, пошто су положили пријемни испит из математике.

⁴ У питању су такмичења која организује Друштво за српски језик и књижевност – Такмичење из српског језика и језичке културе и Књижевна олимпијада.

прилог у селекцији грађе за један такав приручник чија је израда у току, тачније за „Школски речник заборављених речи српског језика” (Матица српска).

Приликом састављања упитника водили смо се општим принципима састављања тестовских задатака, притом покушавајући да задовољимо критеријуме доброг теста, како би добијени резултати били што репрезентативнији и објективнији. Први од основних принципа доброг теста јесте да се јасно утврди план и дефинишу циљеви испитивања; затим да задаци буду различите тежине; да тест садржи питања која нису двосмислена или апсурдна; да су захтеви прилагођени узрасту ученика; да један задатак не открива решење другог задатка; да је сваки задатак стручно, језички и логички коректно постављен; и на крају, да је тест у целини технички добро обрађен. Сви задаци који су обухваћени овом анализом јесу објективног типа и могу се поделити у две групе: 1) вишеструки избор и 2) присећање (Богавач 1972: 71–72).

2. Анализа резултата анкете

Анализом су обухваћене све речи из упитника које су попунили ученици, те су речи подељене у два дела на основу типа задатка. Најпре се приказују резултати задатака са вишеструким избором (задаци затвореног типа), а потом резултати задатака типа присећање (задаци отвореног типа), са анализом одговора ученика.

У раду се већа пажња посвећује задацима отвореног типа, с обзиром на то да погрешни одговори ученика пружају драгоцен материјал за језичку анализу.

На крају рада, у виду прилога, даје се цео упитник (в. Прилог 1) уз табеларни приказ резултата анкете (в. Прилог 2).

2.1. Задаци типа вишеструки избор

Задаци типа вишеструки избор у упитнику формулисани су тако да међу понуђених 5 или 6 одговора само један буде тачан, чиме је смањена могућност случајно добијеног тачног одговора, а подигнута објективност и релијабилност. Овим типом задатка испитано је укупно 14 речи (12 речи у контексту и 2 речи без контекста).

2.1.1. Речи у контексту

У првом задатку од ученика се тражило да утврде значење подвучених речи из кратких одломака епских народних песама косовског циклуса, тако

што ће заокружити један тачан одговор од пет понуђених. Дакле, ученици су имали пред собом познат текст из претходног разреда и било је потребно да одреде значење речи у датом контексту. Резултати добијени овим типом задатка јесу следећи: *обазрети се* (89,19%), *красан* (86,49%), *калдрма* (78,39%), *софра* (78,38%), *скровит* (70,27%), *алат*⁵ (64,86%), *застава*⁶ (62,16%), *плећа* (51,35%), *кондир* (45,95%), *аздија*⁷ (32,43%), *калпак* (21,62%), *коласт*⁸ (21,62%).

Иако су резултати изнад просека⁹, они су ипак незадовољавајући ако се узме у обзир чињеница да су упитник попуњавали одлични ученици. Примећује се да су ученицима најмање разумљиве следеће речи из епске народне песме „Косовка Дјевојка“:

(...) *свилен калпак, оковано перје,*
на јунаку коласта аздија (...)

Премда се са колокацијом *коласта аздија* ученици готово уопште не сусрећу, сем на часовима књижевности, сматрамо да би ипак визуелни приказ датог појма био довољан да је већи број ученика запамти, посебно узимајући у обзир да деца воле необичне и несвакидашње речи.

2.1.2. Предмет са слике

У последњем задатку од ученика се тражило да на слици препознају направе за предење, тако што ће заокружити један од шест понуђених одговора. *Вретено*¹⁰ је препознало 51,35%, а *преслицу*¹¹ свега 27,03%. Занимљиво је да су сви ученици који су препознали *преслицу* на слици умели да препознају и *вретено*, али не и обрнуто. Чини се да неким ученицима није позната употребна функција *вретена*, већ само његов облик, на основу чега су тачно урадили задатак.

⁵ *риђаст коњ* (РСЈ 2011: 25)

⁶ *место у дну стола наспрам прочеља, зачеље* (РСЈ 2011: 400)

⁷ *скупоцен плашт* (РМС 1990: 52)

⁸ *шарен на кола, извезен унаоколо* (РМС 1990: 778)

⁹ Резултати су изнад просека ако се упореде са резултатима из упитника који је спроведен међу 500 ученика шестог и седмог разреда школске 2022/2023, према којима је само 27,35% ученика умело да одреди значење речи *плећа*, а 13,89% ученика значење речи *софра*. Ови подаци изнесени су у виду усменог саопштења *Путевима резултата анкете о заборављеним речима до школског речника* (Мирковић – Томаш 2024) на Међународном научном скупу Лексикографски сусрети.

¹⁰ *направа у виду краћег облог, на крајевима зашиљеног, а у средини дебљег штапића, на који се намотава пређа при предењу* (РСЈ 2011: 163)

¹¹ *једноставна дрвена направа за предење* (РСЈ 2011: 1009)

2.2. Задаци типа присећање

У овом типу задатка од ученика се тражило да објасне значење 12 подвучених речи у стиховима епских народних песама косовског циклуса. Како се ради о задатку отвореног типа, забележено је много више неуражених задатака (код неких речи и до 40%) него што је у задацима затвореног типа, у којима на захтев није одговорило највише до 5% ученика.

Најбоље урађена реч јесте *љуба*, чије је значење тачно одредило 86,49%. Сви ученици су били прецизни у дефинисању (*жена, супруга, вољена драга* итд.), те нисмо забележили ниједан нетачан одговор, већ само неуражене задатке (13,51%).

На другом месту према проценту тачних одговора јесте глагол *вели*, са 83,78% тачних одговора. Нетачни одговори ученика, попут *нареди, каже да нешто мора обавезно да уради*, показују да су поједини ученици препознали семантичку групу којој глагол припада, тј. да је реч о глаголу говорења, али да су му придодали семантичку нијансу наредбе, коју он не поседује. Са друге стране, одговори попут *хвали га, довели, жели* итд., показују да је одређеном броју ученика овај глагол потпуно непрозиран, те су на различите начине покушавали да одгонетну значење и наводили глаголе који су слични по звучности или према завршетку речи.

Да *бурма* представља некакав *прстен*, знало је 78,37% ученика, с тим да је било прецизно свега 35,04%, објаснивши да је то *веренички или брачни прстен*, док је 43,24% написало само *прстен*. Погрешни одговори ученика попут *нешто што се носи, наруквица, тканина, цвеће* итд. указују на то да су ученици покушали да значење одгонетну уз помоћ контекста (*На руци му бурма позлаћена*), али да им реч није позната.

Значење речи *снаја* знало је 64,86%. Занимљива је перспектива из које су ученици дефинисали задату реч. Иако је највише оних који су *снају* објаснили као *братову/синову жену*, одређен број ученика је, међутим, *снају* дефинисао према *свекрви*: *када жена има сина и он се жени, његова жена је његовој мајци снаха; жена од мог сина је мени снајка; од маминог сина жена; жена мајчиног сина; особа која ожени вашег сина* итд. Ученици су, по свој прилици културолошки условљени, у први план стављали однос *снаја* : *свекрва*, као један од најмаркантнијих родбинских односа који не укључује крвно сродство. Неким ученицима је познато шире семантичко значење¹² речи *снаја*,

¹² Када усваја нову реч, дете не усваја њено пуно значење, већ само извесне семантичке црте те речи. Дете испрва одређује значење само по једној или две компоненте, а не према целој комбинацији. Увођењем нових речи у дететов речник, почиње сужавање прешироког семантичног поља. Може се очекивати да ће дете мешати реч специфичнијег значења са речју која има општије значење, будући да

па су као одговор писали: *нешто из породице, род, рођака*; што нисмо признавали као тачно. Међу нетачним одговорима нашли су се и одговори оних ученика који су покушали да прецизније одреде релацију, али безуспешно: *младина мајка, од ћерке муж њена мама*; као и одговори подстрекнути интуитивним повезивањем речи сродне форме, али потпуно различитог значења и порекла, тзв. народном етимологијом: *драга лепа као у сну, сањао*.

Реч *дар* је у стиховима песме „Кнежева вечера” успешно одредило 59,46% ученика и написало да је у питању *поклон*. Неки ученици су погрешно одговорили јер су наводили фигуративно, тј. секундарно значење дате речи, које није остварено у контексту песме, нпр. *таленат, нешто по чему је неко посебан, поклон од Бога* итд. По свој прилици, до погрешке је дошло зато што се ученици у свакодневној комуникацији чешће сусрећу са секундарним него са примарним значењем речи *дар*. Као нетачне одговоре забележили смо и одговоре попут *помоћ, плод, престо, часна одора* итд.

Када је у питању значење речи *зеленко*, 56,76% ученика препознало је хипероним дате речи и као одговор навело реч *коњ*, што смо признавали као тачно. Напоменули бисмо ипак да ниједан ученик није дао прецизан одговор, који би укључивао боју длаке – *коњ зеленкастосиве боје* (РСЈ 2011: 417). Како је у савременом друштву, због промењеног начина живота, поменута животиња изгубила ону улогу коју је у друштву раније имала, те су заборављене многе речи из њеног лексичко-семантичког поља, тако су, по свему судећи, заборављени и називи животиње према боји длаке¹³. Са друге стране, неки су ученици погрешно одговорили јер су реч повезивали са младошћу и неискуством: *онај који ништа не може, син, зелени* итд.

Нешто више од половине ученика (51,35%) успешно је објаснило значење речи *здравица*, истичући да су то *добре жеље које се изражавају уз пиће*. Било је ученика којима је познат контекст у којем се здравица изговара, те су као одговор написали *вечера*; као и ученика који су помешали дату реч са речју из исте породице и писали *здравље*. Нетачни одговори попут *замка, пошљка, његова површина или задужбина* итд., показују да ова реч појединим ученицима није нимало блиска.

Нешто више од половине ученика успешно је одредило и значење речи *бесједа* (51,35%). На основу неких погрешних одговора ученика, као што су *молтва, скуп, окупљање, слава* итд., можемо закључити да су ученици усвојили део значења задате речи, а то је *већи скуп људи*, који је неопходан за

због извесних заједничких црта долази до поклапања у значењу. На пример, реч *брат* са речи *дечак* – сва браћа дечаца, али нису сви дечаца браћа (Klark 1985: 158–160).

¹³ У народним епским песмама помињу се коњи различите боје (*ћогат, кулаш, алат, вранац, шарац, дорат, лабуд* итд.), што потврђује да је ово обележје у традиционалној култури било дистинктивно.

држање беседе. Неки су ученици, међутим, вођени народном етимологијом, створили потпуно погрешну представу о значењу речи *бесједа* и писали *арогантност*, *бахатост*, *сиромаштво* итд. (по свој прилици према речима *бес* и *беда*).

Колико ученици нису научени да одређују значење речи према задатом контексту, говори податак да је само 40,54% ученика успешно препознало окрњен облик речи *хвала*. Остали су ученици мислили да се ради о речци *вала*, те као одговоре наводили *зауста*, *баи*, *стварно*, *нека*, *ето* итд.

Да *барјак* значи *застава*, знало је исто толико ученика – 40,54%. До погрешних одговора попут *новчић*, *новац*; *дрвена свећа*, *на томе се ватра палила и користила као светло*; *шерпа*; ученици су, по свој прилици, дошли народном етимологијом (према речима *бакрењак*, *бакља*, *бакрач*).

Реч *грдан* у синтагми *грдне ране* тачно је одредило свега 24,32% ученика, који су писали да су то *опасне*, *тешке*, *мучне*, *ране које јако боле*. Највише ученика писало је *лош*, што указује на то да ученици знају да је задата реч негативно конотирана, али не умеју да одреде на који начин. Такве одговоре нисмо признавали као тачне. Нетачни одговори попут *гадан*, *ружан* итд. показују да ученици нису читали контекст, већ да су одређивали значење ван њега, те писали примарно значење речи, а не секундарно, које се у овом случају остварује.

Колико ученици имају проблема са препознавањем семантичких архаизама, тј. са речима које активно живе у савременом језику, али којима је једно од значења застарело (Радовић Тешић 1982: 259), потврђује чињеница да је само 5,4% ученика знало да се речју *књига* у народној књижевности означава *писмо* или *порука*. Највише ученика је нетачно одговорило покушавајући да дефинише значење речи *књига* из перспективе савременог језика, наводећи притом и тип књиге: *више написаних папира у корици*, *ствар из које читамо*, *предмет који се чита*, *записано знање*, *дневник*, *свеска*, *читанка*, *библија* итд.

3. Закључак

Резултати до којих смо дошли у овом истраживању показују да ни одлични ученици нису у потпуности усвојили значења речи из епских народних песама косовског циклуса, које су обрађиване у шестом разреду, што нас наводи на то да се запитамо колико датом лексиком владају ученици са слабијим успехом у школи.

Анализом је утврђено да је преко 80% ученика успешно одредило значење речи *обазрети се*, *красан*, *љуба* и *велим*, док је испод 30% ученика знало шта значе речи *аздија*, *преслица*, *грдан*, *калтак*, *коласт* и *књига*. На тачност одговора мање је утицао тип задатка него састав и порекло тражене речи, те

значење речи остварено у датом контексту. По свој прилици, ученици боље познају фреквентнију лексику, лексику домаћег порекла, као и ону лексику која се појављује у више књижевноуметничких дела. Стога је и очекивано да је више ученика знало шта значи реч *љуба* него *коласта аздија*. Изразито низак проценат тачних одговора код речи *књига*, у значењу *писмо* (5,4%), показује да ученици имају велик проблем са разумевањем семантичких архаизама.

Погрешни одговори ученика указују на то да се ученици приликом самосталног тумачења речи у великој мери ослањају на тзв. народну етимологију, те на тај начин стварају погрешне слике и асоцијације у вези са значењем непознатих речи (нпр. *снаја* је драга лепа као у сну, док се на *барјаку* ватра палила и користила као светло). Анализе појединих речи показују и то да су ученици усвојили део значења речи (ученици осећају да реч *бесједа* подразумева *већи скуп људи*, али не знају тачно значење речи) или да знају само општије значење уместо специфичнијег (*снаја* је род, нешто из породице; *бурма* је прстен).

Све изнето потврђује да су нужне промене у обради непознатих речи у настави матерњег језика у вишим разредима основне школе. Није довољно бавити се непознатим речима успутно, у оквиру других наставних садржаја, већ је неопходно издвојити и посебне часове за то, нарочито кад је у питању застарела лексика народне књижевности. Дobar методички алат у превазилажењу овог проблема био би „Школски речник заборављених речи српског језика”, који би засигурно нашао своје место у свакодневној настави српског језика и књижевности.

Прилог 1. Анкета

Анкета

Име и презиме: _____ Назив претходне школе: _____

I Прочитај одломак, а затим заокружи слово испред тачног значења подвучене речи.

Славу слави српски кнез Лазаре

У Крушевцу, мјесту скровитоме.

Сву господу за софру сједао,

Сву господу и господичиће (...)

У заставу војводу Милоша.

1. скровит	а) славан	б) сакривен	в) прелеп	г) стар	д) питом
2. софра	а) соба	б) клупа	в) кревет	г) обичај	д) сто
3. застава	а) зачелје	б) кочија	в) ћошак	г) престо	д) столица

Уранила Косовка Девојка, (...)

На плећима носи леба бела,
У рукама два кондира златна.

4. плећа а) део леђа б) груди в) врста торбе г) колица д) горњи део ношње
5. кондир а) прстен б) ланчић в) лонац г) суд за воду д) врста корпе

Кад се шета војвода Милошу,
красан јунак на овоме свету,
сабља му се по калдрми вуче
свилен калпак, оковано перје,
на јунаку коласта аздија,
око врага свилена марама,
обазре се и погледа на ме.

6. красан а) леп б) необичан в) снажан г) храбар д) паметан
7. калдрма а) панталоне б) плашт в) камени пут г) врста тепиха д) појас
8. калпак а) оклоп б) кошуља в) капа г) ратнички штит д) скупоцени плашт
9. коласт а) златан б) скуп в) украшен кружним шарама г) наборан д) поцепан
10. аздија а) скупоцени плашт б) ланац в) прстен г) кошуља д) врста оружја
11. обазрети се а) обратити се б) насмејати се в) наљутити се г) осврнути се д) уплашити се

Пред њима је Бошко Југовићу
На алату вас у чистом злату.

12. алат а) змај а) коњ в) престо г) кочија д) шатор

II Подвучене речи замени блискозначним речима или објасни њихово значење.

Вала тебе, славни кнез Лазаре!
Вала тебе на твојој здравици,
На здравици и на дару твоме:
Ал не вала на таквој бесједи.

ВАЛА _____

ЗДРАВИЦА _____

ДАР _____

БЕСЈЕДА _____

Спушта књигу цару на колено.

КЊИГА _____

Нек да барјак коме њему драго.

БАРЈАК _____

Вели њему царица Милица.

ВЕЛИ _____

Вукашин је грдни(х) рана допо.

ГРДАН _____

На руци му бурма позлаћена.

БУРМА _____

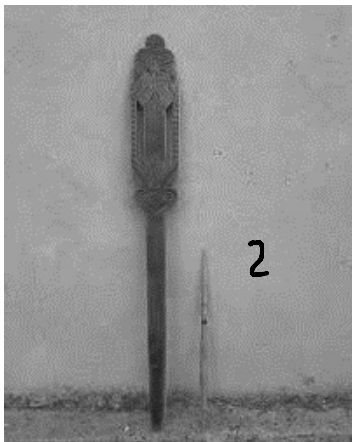
Снао моја, љубо Дамјанова,
Што нам вришти Дамјанов зеленко?

СНА(Ј)А _____

ЉУБА _____

ЗЕЛЕНКО _____

III На слици се налазе направе за предење и обележене су бројевима 1 и 2.
Препиши слово испред тачног назива датих направа.

1 _____ 2 _____

а) кудеља б) копрена в) вретено г) рубац д) skut љ) преслица

Прилог 2. Табеларни приказ резултата анкете¹⁴

РЕЧ	ТАЧНО	НЕТАЧНО	НЕУРАЂЕНО
1. обазрети се	89,19	10,81	0
2. красан	86,49	13,51	0
3. љуба	86,49	0	13,51
4. вели	83,78	13,51	2,7
5. калдрма	78,38	21,62	0
6. софра	78,38	21,62	0
7. бурма	78,37	10,81	13,51
8. скровит	70,27	29,79	0
9. алат	64,86	35,14	0
10. снаја	64,86	21,62	13,51
11. застава	62,16	37,84	0
12. дар	59,46	27,03	13,51
13. зеленко	56,76	13,51	29,73
14. плећа	51,35	45,95	2,7
15. бесједа	51,35	18,92	29,73
16. вретено	51,35	48,65	0
17. здравица	51,35	29,73	18,92
18. кондир	45,95	48,65	5,41
19. барјак	40,54	21,62	37,84
20. вала	40,54	35,14	24,32
21. аздија	32,43	64,86	2,7
22. преслица	27,03	72,97	0
23. грдан	24,32	54,05	21,62
24. калпак	21,62	78,38	0
25. коласт	21,62	72,97	2,7
26. књига	5,4	54,05	40,54

¹⁴ Табеларни приказ резултата анкете садржи све речи обухваћене анкетом, при чему нису посебно издвајане речи из задатака отвореног односно затвореног типа. Редослед речи у табели формиран је према критеријуму тачних одговора, те се на врху табеле налазе речи са највишим процентом.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Богдавац, Томислав и др. (1972). *Тест у школској пракси*. Београд: Научна књига.
- Брборић, Велько Ж. (2018). Речници у читанкама за основну школу. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47 (1), 473–486.
- Глинкина, Лидија Андреевна (2008). *Иллюстрированный толковый словарь забытых и трудных слов русского языка*. Москва: Мир энциклопедий Аванта+.
- Драгићевић, Рајна (2011). *Лексикологија и граматика у школи*. Београд: Учитељски факултет.
- Мркаљ, Зона (2008). *Наставно проучавање народних приповедака и предања*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Николић, Милија (2009). *Методика наставе српског језика и књижевности*. Суботица: Минерва.
- Радовић Тешић, Милица (1982). Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ. *Лексикографија и лексикологија*. Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности. 257–262.
- РСМ: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСЈ: *Речник српског језика*. (2011). Нови Сад: Матица српска.

*

- Јоцић, Мирјана и Vera Vasić (1988). *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu – Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Holly, Krystyna, Anna Źółtak (2001). *Słownik wyrazów zapomnianych, czyli słownictwo naszych lektur*. Warszawa: PWN.
- Klark, Eva (1985). Šta sadrži reč: O detetovom usvajanju semantike. U: *Razvoj govora kod deteta* (ur. Tomislav Popović). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 157–200

Danica Tomaš

FORGOTTEN WORDS OF EPIC FOLK POEMS OF THE KOSOVO CYCLE: QUESTIONNAIRE RESULTS

Summary

This paper examines the acquisition of lexemes found in epic folk poems from the early Kosovo cycle, which are analyzed in the sixth grade of primary school. The study aims to underscore the importance of interpreting unfamiliar words not only during literary analysis but also in lessons focused on this specific subject. Additionally, the paper seeks to inform the selection process for the School Dictionary of Forgotten Words by Matica srpska, currently under development. Data were collected from questionnaires completed in September 2023 by seventh-grade students with advanced mathematical abilities. The questionnaire included 26 words, with results presented in percentages, categorized as correct, incorrect, and unexecuted, and displayed in tables. Findings reveal that even high-achieving students are not fully familiar with the meanings of the targeted words. Analysis indicates that students better understand lexemes frequently encountered in multiple literary contexts. However, challenges arise with more commonly used words whose meanings vary by context and usage domain. Incorrect responses further suggest that students often rely on folk etymology to interpret unfamiliar words, grasping only part of the meaning or attributing a more generalized sense. These observations affirm the need for a revised approach to teaching unfamiliar vocabulary. The lack of familiarity with one's native language vocabulary is a significant issue that warrants a more systematic and thorough response.

KEYWORDS: unfamiliar words, epic folk poems, survey, dictionary, teaching methodology, Serbian language

Даница Томаш
Гимназија „Јован Јовановић Змај”
Нови Сад
Србија
tomas.danica@jjzmaaj.edu.rs

Награда Љубомир Стојановић

У жељи да се промовише српски језик, али и да се студенти додатно подстакну и мотивишу, установљена је награда Матице српске за најбољу студентску лингвистичку студију из области српског језика, која носи име великог филолога српске културне прошлости – Љубомира Стојановића. Награда се додељује за дипломске (мастерске) радове из области српског језика на подручју Републике Србије, Републике Српске и Републике Црне Горе.

За школску 2022/2023. годину додељене су следеће награде:

1. прва награда: Небојши Ђорђевићу за рад Слово о преносу моштију Свете Петке Григорија Цамблака: рукописно наслеђе и издање текста (Филолошки факултет, Београд);
2. две друге награде: Матији Нешовићу за рад Англицизми у омладинском жаргону у српском и руском (морфосинтаксички и семантички аспект) (Филолошки факултет, Београд) и Јовани Јовановић за рад Дискурс о климатским променама (медијска репрезентација климатских промена) (Филозофски факултет, Нови Сад);
3. две треће награде: Катарини Штетић за рад Вук-Даничићево и Решетарово издање Светог писма: однос између источне и западне хришћанске ономастике и неких библијских термина (Филолошки факултет, Београд) и Сузани Пешевић Стојановић за рад Фонетске особине говора Масловара код Котор Вароша (Филолошки факултет, Бања Лука).

У оквиру ове рубрике објављују се они награђени радови који нису раније публиковани.

ВУКОВ ПРЕВОД НОВОГ ЗАВЈЕТА И РЕШЕТАРОВО „ПРЕГЛЕДАНО” ИЗДАЊЕ КАО ОДНОС ИСТОЧНЕ И ЗАПАДНЕ ХРИШЋАНСКЕ ТРАДИЦИЈЕ: ЛЕКСИЧКЕ РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ИМЕНА И НЕКИХ БИБЛИЈСКИХ ТЕРМИНА*

У раду се представљају лексичке разлике између имена и неких библијских термина у Вук–Даничићевом издању Светог писма и ревизији тога издања намењеној Србима католицима, тј. Решетаровом „прегледаном” издању. Корпус је ограничен на имена и библијске термине из Вуковог превода Новог завјета. Показало се да анализирани лексичке разлике могу бити последица постојања варијаната у грчком библијском тексту или пак црквенословенске дублетности, а некада оне проистичу и из различитог именованја истог појма у источном и западном хришћанству. Предмет рада чине и одступања од очекиваних лексичких разлика, односно поклапања источних и западних облика. Овде нису узете у обзир разлике фонетског и морфолошког типа.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Вук Стефановић Караџић, Милан Решетар, Свето писмо, Нови завјет, библијска имена и термини, источна и западна хришћанска традиција, лексичке разлике.

1. Уводна разматрања

Комплетан превод Светог писма на српски народни језик, дело двојице великана српске филологије, Вука Стефановића Караџића и Ђура Даничића, први пут је штампан 1868. године у Београду, ћирилицом, и у Пешти, латиницом (нпр. ЕЈ: s. v. Библија, 499 (М. Erdeljan)). Вуков превод Новог завјета с црквенословенског на српски народни језик, иако завршен још давне 1820, објављен је тек 1847. године (нпр. СЕ: s. v. Библија, 127 (Д. Иванић)). Даничићев превод Старог завјета, за који је као предложак коришћен латински превод хебрејске Библије Имануела Трелијуса и Франциска Јунија (Франкфурт,

* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-66/2024-03/200174, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Текст представља део мастер рада „Вук–Даничићево и Решетарово издање Светог писма: однос између источне и западне хришћанске ономастике и неких библијских термина”, одбрањеног на Филолошком факултету у Београду 2022. године, под менторством проф. др Виктора Савића.

1575–1579), први пут је објављен 1868. године, у оквиру комплетне Библије (нпр. Крстић 2009: 80).

„Прегледано” издање Милана Решетара, објављено у Будимпешти 1895. године, представља ревизију Вуковог и Даничићевог Светог писма Старога и Новог завјета. Решетар, који је и сам био Србин римокатоличке вере, наменио је ово издање Србима попут себе, католицима, променивши у Вуковом и Даничићевом тексту само „библиска имена и литургијске речи [...] онако како су у обичају код католика” (НЕ: s. v. Библиско друштво, 188 (М. Решетар)). Он је на тај начин прилагодио католичкој традицији Вук–Даничићево издање,¹ али се не може рећи да га је „похрватио”, како веле поједини хрватски (нпр. Vrtić 2006), па и српски аутори (нпр. Ракић 2020: 218).

Решетарово издање Библије настало је из потребе да се ликови библијских имена и неких библијских термина прилагоде западнохришћанском узусу, који је везан за латинску, а не за грчку традицију, односно за Вулгату као званични римокатолички превод Библије. Међу источним хришћанима грецизми² су преузимањем претежно непосредно, док су их западни хришћани прихватили углавном уз посредство латинског језика (в. нпр. Пешикан 1994: 182; Грковић–Мејџор 1996: 33). Зато однос византијског грчког, који је током времена претрпео одређене промене,³ и латинског, који је очувао старогрчку фонетику грчких позајмљеница, представља главно полазиште за разумевање не само фонетских већ и морфолошких и лексичких разлика између источних и западних ликова библијских имена и термина. Црквенословенски ликови именâ уклопљени у источнохришћанску традицију углавном су одраз средњегрчког (византијског) изговора, док се западни ликови заснивају на класичном, старогрчком изговору конзервираном у латинском језику, или пак на традиционалном, каснолатинском изговору (в. нпр. Грковић–Мејџор 1996: 33; Лома 2019: 53).

На лексичку различитост у означавању истога појма може утицати постојање више лексичких варијаната у грчком (па отуд и у латинском), као и дублетних црквенословенских облика, нарочито када се има у виду више-

¹ Ватрослав Јагић у свом раду о српско-хрватским преводима Библије наводи примере Решетарових измена: *Абел* ум. *Авел*, *Абрам* ум. *Аврам*, *Израел* ум. *Израиљ* итд., напомињући да се Решетар држао принципа да у Вук–Даничићевом издању не мења ни правопис, ни језичке облике, ни избор израза, осим када су у питању речи као *крст*, *свештеник*, *васкрсеније*, *Христ* итд., које откривају разлику у вероисповести, те их је заменио речима *криж*, *свећеник*, *ускрсење*, *Крст* итд. (Јагић 1913: 531).

² Међу новозаветним библијским именима има доста хебраизама. Отуд корпус овога прилога, поред правих грецизама, чине и тзв. псеудогрецизми, односно грецизми у ширем смислу речи, чије право порекло није грчко (нпр. Савић 2009: 145; в. и Влајић–Поповић 2009: 387–394).

³ Већ у хеленистичком периоду извршене су многе промене у грчком језику (в. Браунинг 2005: 35–40), а за нас су значајне пре свега оне на плану фонетике.

вековна рукописна традиција библијскога текста (о терминима *лексички дублет* и *лексичка варијанта* нпр. Грковић-Мејдор 2007: 381–382). Понекад на ову појаву утиче и Вукова или пак Решетарова одлука да одступе од предложака које користе и употребе реч позајмљену из неког другог извора.

Ми ћемо се у овоме прилогу ограничити на лексичке разлике које се уочавају поређењем Вуковог Новог завјета⁴ и Решетарове ревизије тога текста. У обзир ћемо узети и одступања од очекиване лексичке различитости.

2. Лексичке разлике засноване на библијским варијантама

У примерима који следе лексичке разлике последица су постојања више варијаната неких имена у грчком тексту, па тако црквенословенски и латински текст често не садрже исту грчку варијанту. Представимо паралелно Вукове и Решетарове облике који се међусобно разликују по избору грчког облика. Вукови ликови ослањају се на грчке, односно црквенословенске, док се у ликовима из Решетаровог издања испољио утицај латинске традиције.

Bumezda – *Betsaida* (цсл. **ви.д.ес.да**, грч. Βηθζαθά, Βηθεσδά – лат. Bethsaida, Bethzet(h)a), *Гадарунски* – *Gerazenski* (цсл. **га.даринскій**, грч. τῶν Γαδαρηνῶν, τῶν Γερασηνῶν, τῶν Γεργεσηνῶν – лат. Gerasenorum), *Гергесински* – *Gerazenski* (цсл. **гергесинскій**, грч. τῶν Γαδαρηνῶν, τῶν Γερασηνῶν, τῶν Γεργεσηνῶν – лат. Gerasenorum), *Јосија* – *Josip* (цсл. **Јосіј**, грч. Ἰωσή, Ἰωσής, Ἰωσήφ – лат. Ioseph), *Јосијун* – *Jesusov* (цсл. **Јосієвъ**, грч. τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Ἰωσή – лат. Iesu), *Клауда* – *Kauda* (цсл. **клавдїй**, грч. Καῦδα, Κλαύδα – лат. Cauda, Claudia), *Магдалски* – *Magedanski* (цсл. **магдалинскій**, грч. Μαγαδάν – лат. Magedan), *Прискила* – *Priska* (цсл. **пріскіла**, грч. Πρίσκίλλα, Πρίσκα – лат. Priscilla, Prisca), *Сосипатар* – *Sopatar* (цсл. **свсіпатръ**, грч. Σωσίπατρος, Σώπατρος – лат. Sosipater, Sopater).⁵

Поред односа *Bumezda* – *Betsaida*, који је последица варијације у грчком тексту, поређењем Вуковог и Решетаровог текста наилазимо и на однос *Bumcauda* – *Betsaida* (цсл. **вигсаида**, грч. Βηθσαιδά – лат. Bethsaida). Ови кореспонденти не разликују се лексички, будући да је реч о истој библијској варијанти, већ само по изговору грчке вите и ите. *Bumezda* и *Bumcauda* не односе се на исти појам. *Bumezda* (‘дом милосрђа’) јесте бања-купатило у

⁴ У даљем тексту НЗ.

⁵ Сви примери који се наводе у овом прилогу преузети су из Вук–Даничићевог издања Светог писма из 1870. године (лево) и Решетаровог издања из 1895. године (десно). „Адресе” примера дате су на крају прилога, у одговарајућим регистрима, а по потреби се на њих упућује и понегде у тексту. Коришћене скраћенице за књиге Новог завјета преузете су из Српскословенског речника јеванђеља (Савић 2007: XLIII).

Јерусалиму, где су болесни одлазили надајући се исцељењу (Ракић 2002²: 39), док се *Bumcauda* односи на ‘рибарско село северно од Галилејског језера’ („дом рибарења”), или на ‘градић на североисточној страни истог језера’ (Исто). У католичком Библијском лексикону *Bethesda* се дефинише као ‘dvostruki ribnjak sj. od hramskog prostora, prema Iv 5,2 u blizini Ovčjih vrata’ (BL: 42), док се дефиниција насеља *Betsaida* (в. BL: 44) мање-више поклапа с дефиницијом у Ракићевом Библијском речнику. У Јн 5.2, где се Витезда једино и помиње, нема никаквих назнака да је у питању рибњак – у Вуковом преводу то је бања, у грчком и латинском – базен. За Витсаиду се везује исцељење слепога (Мк 8.22), а за Витезду исцељење узетога (Јн 5.2), али је из текста Светог писма јасно да се не ради о истим географским појмовима. У грчком тексту јављају се варијанте *Βηθζαθά* и *Βηθεσδά* за Витезду, и *Βηθσαιδα* за Витсаиду, док је *Bumcauda* у латинском *Bethsaida*, а *Bumezda* – *Bethzet(h)a*, што је еквивалентно грчком *Βηθζαθά*, или *Bethsaida*. Решетар се определио за облик *Betsaida*, иако исти облик користи и као кореспондент источном облику *Bumcauda*.

О библијским варијантама реч је и у примерима *околина Гадаринска* – *okolina Gerazenska* и *земља Гергесинска* – *zemlja Gerazenska*. Гадара је град који се зове још и *Гергеса* или *Гераса* (Ракић 2002²: 42), па отуд ове три варијанте и у нашим примерима (уп. SJS I: s. vv. *гадариньскъ*, *геръгесиньскъ*).

Име *Jocija* код Решетара има чак четири кореспондента у новозаветном тексту – *Jozija*, *Ozeje*, *Jezus* и *Josip*. Прва два фонетски се доводе у везу с именом *Jocija*, док друга два делују неочекивано, с обзиром на чињеницу да је *Jezus* фонетски кореспондент источног облика *Исус* (цсл. *Иисѣсъ*, грч. Ἰησοῦς – лат. *Iesus*), а *Josip* – источног облика *Josиф* (цсл. *іѡсифъ*, грч. Ἰωσήφ – лат. *Joseph*). У грчком постоје следеће фонетске варијанте овога имена: *Ἰωσή*, *Ἰωσής*, *Ἰωσήφ*, *Ἰωσίας*, *Ἰωσία*, *Ἰησοῦς*, *Ἰσηέ*, па отуд источни ликови *Jocija/Jocije*, *Ocija/Ocije*, *Josиф* и *Исус*. У НЗ заиста постоје четири личности с овим именом – Јосија апостол (Мт 27.56), Јосија брат Христов (Мт 13.55), Јосија Варнава (ДА 4.36) и Јосија праотац (Мт 1.10), с тим што се Јосија праотац код Решетара јавља и као *Jozija*, и као *Ozej*, и као *Jezus*, док је *Josip* у његовој верзији Библије и апостол, и брат Христов, и Варнава. *Jocija* и *Josиф* јесу имена Христовог брата Јосије, којег понекад називају Јосифом (Ракић 2002²: 96), па не чуди однос *Jocija* – *Josip* у Мт 13.55, али изненађује на другим местима.

Ктетици *Магдалски* и *Magedanski* одговарају топонимима *Магидала* и *Magedan*, који су такође библијске варијанте.

Западни облик имена *Прискила* је *Priscila* у ДА 18.2,18,21,26 и 1 Кор 16.19, али у Рим 16.3 и 2 Тим 4.19 стоји *Priska*. Ова разлика је оправдана с обзиром на то да су у грчкој и латинској Библији заиста присутна два различита лика овога имена. У црквенословенској Библији јавља се само облик *пріскіла*, па

зато и Вук бележи *Прискила*. Међутим, Решетар у 1 Кор 16.19 доноси облик *Priscila*, иако у грчком и латинском тексту на том месту стоји грч. *Πρίσκα*, лат. *Prisca*. Можда је у питању Решетаров превид, али је могуће и да је користио неки други латински предложак.

3. Лексичке разлике без упоришта у библијској варијацији

У примерима који следе источни и западни лик јесу различите лексеме, а те разлике потичу или од дублетности у црквенословенском тексту или од различитог именовања истога појма у источном и западном хришћанству. Такве разлике често нису повезане са односима између грчких и латинских ликова.

Витавара – *Betaniја* (цсл. ви.д.авара, грч. Βηθανία – лат. Bethania), *Господ* – *Gospodin* (цсл. господъ, грч. κύριος – лат. Dominus), *Господњи* – *Gospodinov* (цсл. господень, грч. κυρίου – лат. Domini), *Јеврејин* – *Židov* (цсл. Іздеанинъ, грч. Ἰουδαῖος – лат. Iudaeus), *Јеврејка* – *Židovka* (цсл. жена іздеанынеа, грч. Ἰουδαία – лат. Iudaea), *Јеврејски* – *Židovski* (іздеєвъ, грч. τῶν Ἰουδαίων – лат. Iudaeorum), *Јеврејство* – *Židovstvo* (цсл. жидовство, грч. Ἰουδαϊσμός – лат. iudaismus), *Јудејски* – *Židovski* (цсл. іздејскій, грч. τῶν Ἰουδαίων – лат. Iudaeorum), *Јудејци* – *Židovi* (цсл. іздеє, грч. Ἰουδαῖοι – лат. Iudaei), *крст* – *križ* (цсл. крестъ, грч. σταυρός – лат. crux),⁶ *Мисир* – *Egipat* (цсл. євипетъ, грч. Αἴγυπτος – лат. Aegyptus), *Мисирац* – *Egipćanin* (цсл. євипетанинъ, грч. Αἰγύπτιος – лат. Aegyptius), *Мисирски* – *Egipatski* (цсл. євипетскій, грч. Αἰγύπτου – лат. Aegypti), *пасха* – *vazam* (цсл. пасха, грч. πάσχα – лат. pascha), *Филиба* – *Filipi* (цсл. фїліппы, грч. Φίλιπποι – лат. Philippis), *Филибљани* – *Filipljani* (цсл. фїліпписіане, грч. Φιλιππίσιοι – лат. Philippenses).

Облик *Betaniја* јавља се и као западни кореспондент облику *Витанија* (цсл. ви.д.анїа, грч. Βηθανία – лат. Bethania). Црквенословенски облик *ви.д.авара* није преузет из грчког, већ је могућа интервенција према хебрејском оригиналу (*Бет-Абара*), те облике *ви.д.анїа* и *ви.д.авара* можемо сматрати лексичким дублетима. У Библијском лексикону забележен је назив *Betabara*, који упућује на одредницу *Betaniја* – назив Лазаревог села, али и назив „sela na i. obali Jordana gde je Ivan (→Krstitelj) krstio (Iv 1,28; 10,40). Naziva se još i Aion ili Betabara” (BL: 42).

⁶ У прегледаном издању Вуков облик *крст* замењен је обликом *križ*, али постоји глагол *krstiti se* (Мт 3.7) и именица *krstitelj* (Мт 3.1).

Господ, семантички калк облика *dominus*, словенска је реч, која у савременом српском језику означава хришћанског Бога. Код западних хришћана нецрквени облик *господин* постао је синоним именице *господ* у њеном црквеном значењу (о свему в. Skok I: s. v. *gospod*; ESJS: s. v. *gospođ*; ERHJ: s. vv. *gospod*, *gospodin*; ПЕРСЈ: s. v. *господ*).

Облик *židovinj* настао је од латинског облика *Iūdaeus* (Skok II: s. v. *križ*; ESJS: s. v. *židovinj*; ERHJ: s. v. *židov*), па отуд у Решетаровом издању облици *Židov*, *Židovka*, *Židovski*, *Židovstvo*, у духу западне традиције. Међутим, Вук ће, поред облика *Јудејци* и *Јудејски* имати и облике *Јеврејин*, *Јеврејка*, *Јеврејски* и *Јеврејство*. *Јудејац* је заправо етник, а *Јеврејин* етноним, и та је разлика јасно изражена код Решетара, али не и код Вука, што указује на тенденцију изједначавања значења због семантичке блискости појмова. Облик *Јудејски* Решетар ће имати онда када је у питању ктетик, односно када се придев односи на Јудеју – *zemlja Judejska* (цсл. *іудейскаа страна*, грч. *Ἰουδαία χώρα* – лат. *Iudaeae regio*), *pustinja Judejska*, *okoline Judejske*, *sela Judejska*, *grad Judejski*, *krajevi Judejski*, док се облик *Židovski* односи на Јудејце, тј. Жидове (*car Židovski*, *starešine Židovske*). Језик може бити само *Јеврејски* (цсл. *еврейский*, грч. *ἑβραϊκός*, *ἑβραῖς* – лат. *hebraicus*),⁷ те ће и Решетар писати *Јеврејски jezik*. У 2 Кор 11.22 и Фил 3.5, као и у наслову *Poslanica Јеврејима*, код Решетара стоји *Јевреји*, *Јеврејин* (цсл. *евреинъ*, грч. *Ἑβραῖος* – лат. *Hebraeus*). Решетар нигде неће забележити облике *Hebreји* и *Hebreјски*, данас обичне у хрватском стандарду (BL: 106–107).⁸

У Мт 2.1,5 у Вуковом преводу стоји *Витлејем Јудејски*, док ће Решетар на том месту забележити *Betlem Judin*. Латински облик је генитив именице *Iudaea* (*Јудеја*), а не *Iudas* (*Јуда*). Ипак, у Мт 2.6 стоји „И ти Витлејеме, *земљо Јудина!*” (лат. *terra Iuda*), па је могуће да је Решетар из тог разлога непосредно пре наведеног стиха употребио израз *Betlem Judin*.

Реч *криж* је свесловенска позајмљеница из латинског језика, коју су у почетку користили и једни и други хришћани, док *крст* води порекло од грчког *χριστός*, са латинским изговором грчког <χ> као [k] (о свему в. Skok II, III: s. vv. *Krist*, *križ*, *Rim*; ESJS: s. vv. *krъstъ*, *križъ*; ERHJ: s. v. *križ*).

Реч *Мисир* у Вуковом Рјечнику означена је као турцизам, а уз латински облик *Aegyptus* стоји и „terra Mizraim” (Стефановић Караџић 1818: 402). У полемици с Василијем Лазићем, која се водила око Вуковог превода НЗ, између осталог и око (не)оправданости узимања турске речи *Мисир* уместо црквенословенизма *євипетъ*, Даничић каже да „Мисир није турцизам, јер су

⁷ У Откр 9.11, 16.16 јавља се прилог *Јеврејски* – *Јеврејски* (цсл. *еврейски*, грч. *Ἑβραῖος*, лат. *hebraice*).

⁸ Придев *хебрејски* данас користе и Срби православне вероисповести, тј. обичан је у савременом српском, али само када се односи на језик.

га и стари Јевреји тако звали” (Мошин 1974: 580). Реч је заправо о хебраизму, који је у турском прихваћен преко арапског *Mısr* (Škaljić 1966: s. v. Misir).

Решетаров облик *vazam* кореспондира с Вуковим обликом *пасха* и везан је за западнојужнословенско подручје западног обреда (нпр. Skok III: s. v.). У Вуковом Рјечнику *вазам* је исто што и *васкрсеније*, односно *Васкрс* (лат. *pascha*) (Стефановић Караџић 1852: s. v.), а у РСАНУ се такође упућује на одредницу *Васкрс*. Пасха је јеврејски празник који слави ослобађање Јевреја из египатског ропства и њихов прелазак преко Црвеног мора у обећану земљу, различит од хришћанског Ускрса, и преводи се као *ускрснуће* (в. РСЈ: s. v.; Skok III: s. v.). Израз *vazam* је поствербал од глагола *вазети*, с чакавским фонетизмом, који одговара књижевном облику *узети*, па се у том смислу односи и на Исусову последњу вечеру и означава оно што се током поменутог празника конзумира: *јести, благовати, учинити вазам* (Skok III: s. v.). Међутим, Вук ће и израз *пасха* употребљавати у том значењу (нпр. у Мт 26.17: „А у први дан пријеснијех хљебова приступише ученици к Исусу говорећи: гдје ћеш да ти з г о т о в и м о пасху да једеш?” или у Мк 14.12: „И у први дан пријеснијех хљебова, кад к л а х у пасху”), а не само у значењу празника (нпр. у Лк 22.1: „Приближаваше се пак празник пријеснијех хљебова који се зове пасха.”).

Вуков облик *Филиба* одступа и од црквенословенског *Філіппы* и грчког *Φίλιπποι*, па и од Лутеровог *Philippi* и руског *Филипи*.⁹ Тај облик забележен је и у RJAZU и њиме се упућује на Вука, али нема података о његовом пореклу.

4. Одступања од очекиваних лексичких неподударности

До одабира исте лексеме често долази онда када Вук или Решетар одступа од свог примарног предлошка, па и онда када се предлошка не држи ниједан од њих двојице.

Када су у питању имена грчких или римских божанстава, Вук одступа од црквенословенских и грчких ликова у корист латинских. Тако грчку богињу Артемиду замењује њеним римским еквивалентом – Дијаном (цсл. *артеміда*, грч. Ἄρτεμις – лат. Diana), Зевса Јупитером (цсл. *дій*, грч. Διός – лат. Iuppiter), а Хермеса (Ермија) Меркуријем (цсл. *ермій*, грч. Ἑρμῆς – лат. Mercurius, Hermes). С друге стране, у примеру *Евроклидон* – *Evroklidon* (цсл. *евроклвдвнѣ*, грч. εὐρακύλων, εὐροκλύδων – лат. Euroaquilo) Решетар узима

⁹ Од превода на друге европске језике, Вук се највише ослањао на руски превод штампан у Петрограду 1820. године, као и на немачки превод Мартина Лутера. Зато у Вуковом преводу има доста места која се не слажу с црквенословенским текстом, али је врло мало оних која се не слажу ни с црквенословенским, ни с руским, ни с Лутеровим преводом (Ђорђић 1934: 113).

грчки уместо латинског назива олујног ветра, као што у примеру *Диоскури* – *Dioskuri* (цсл. **дѣоскѣры**, грч. Διόσκουροι – лат. Castor) узима грчки назив за Зевсове и Ледине синове.

У примерима *Десетоградски* – *Desetogradski* (цсл. **декапѡльскій**, грч. τῆς Δεκαπόλεως – лат. Decapoleos) и *Маслинска гора* – *Maslinska gora* (цсл. **елеѡнъ**, грч. Ὄρος τῶν Ἐλαιῶν – лат. Mons Oliveti, Olivarum) Вук је стране изразе у црквенословенском тексту заменио српским, угледајући се на Лутеров или руски превод. Синтагма „крајеви десетоградски” представља Вуков превод црквенословенског **предѣлы декапѡльски**, по узору на Лутерово *der Zehn Städte* или руско *Десятоградя*, а *Маслинска гора* еквивалент је Лутеровог *Ölberg* (уп. Ђорђић 1934: 104). Решетар није мењао Вукова решења вероватно зато што су у питању преводи на српски језик, што потврђују и лична имена *Близанац* – *Bliznac* (цсл. **близнецъ**, грч. Δίδυμος – лат. Didymus) и *Срна* – *Srna* (цсл. **серна**, грч. Δορκάς – лат. Dorcas), као и географски називи *Добра пристаништа* – *Dobra pristaništa* (цсл. **доброє пристанище**, грч. Καλοῦς λιμένας – лат. Boni portus), *Красна врата* – *Krasna vrata* (цсл. **красны дѡеры**, грч. θύρα τοῦ ἱεροῦ – лат. porta templi quae dicitur Speciosa), *Овчија врата* – *Ovčija vrata* (цсл. **овчѡл кѣпѣль**, грч. προβατική κολυμβήθρα – лат. Probatrica piscina) и *Црвено море* – *Crveno more* (цсл. **чермноє море**, грч. ἐρυθρὰ θάλασσα – лат. mare Rubrum).

Хороними *Апанска* – *Arapska* (цсл. **аравіа**, грч. Ἀραβία – лат. Arabia), *Талијанска* – *Talijanska* (цсл. **италіа**, грч. Ἰταλία – лат. Italia) и *Шпањолска* – *Španjolska* (цсл. **испаніа**, грч. Σπανία, Ἰσπανία – лат. Hispania) јесу поименични присвојни придеви од одговарајућих именица. То важи и за хороним *Грчка* – *Grčka* (цсл. **ελλαδα**, грч. Ἑλλάς, Ἑλλάδ- – лат. Graecia) – Вук се није угледао на стање у црквенословенском и грчком, већ на домаћу традицију, што потврђује и ктетик *Грчки* – *Grčki* (цсл. **ελλински**, грч. Ἑλληνικός – лат. graece, нем. Griechisch). Ктетик *Апански* – *Arapski* (цсл. **мѣрѣнскій**, грч. τῶν Αἰθίοπων – лат. Aethiops) и етноним *Апанин* – *Arapin* (цсл. **мѣжъ мѣрѣнъ**, грч. ἀνὴρ Αἰθίοψ – лат. vir Aethiops) резултат су ослањања на хороним *Апанска* – *Arapska* (цсл. **аравіа**, грч. Ἀραβία – лат. Arabia). Да се Вук ослањао на црквенословенски, а Решетар на латински облик, имали бисмо парове *Мурински* – *Etiopski* и *Мурин* – *Etiopljanin*.

5. Закључак

Анализа примера чији се источни и западни облик не подударују лексички показала је да лексичке разлике могу зависити од постојања библијских варијаната (нпр. *Вумезда* – *Betsaida* (цсл. **ви,дѣсда**, грч. Βηθζαθά, Βηθεσδά – лат. Bethsaida, Bethzet(h)a)), од лексичке дублетности у црквенословенском

(нпр. *Витавара* – *Betanija* (цсл. **вѣдѣвара**, грч. Βηθανία – лат. Bethania)), али и од различитих назива за исти појам код источних и западних хришћана (нпр. *Господ* – *Gospodin* (цсл. **господь**, грч. κύριος – лат. Dominus)).

Вук је често одступао од стања у црквенословенском, а Решетар од стања у латинском, па се понекад, као последица таквих одступања од предлошка/предложака, јавља истоветни облик у источној и западној верзији српскога текста (нпр. *Дијана* – *Dijana* (цсл. **артеміда**, грч. Ἄρτεμις – лат. Diana), *Диоскури* – *Dioskuri* (цсл. **дјоскѣры**, грч. Διόσκουροι – лат. Castor), *Арапски* – *Arapski* (цсл. **мѣрїнскій**, грч. τὸν Αἰθίοπων – лат. Aethiopum)). Отуд и бројна поклапања источних и западних ликова која нису резултат истоветности грчког и латинског корелата. Зато смо у грађу укључили и имена која је Решетар оставио у истом облику, како бисмо имали увид у сва одступања и како бисмо разумели шта их мотивише. Испоставило се да је број примера с одступањем од лексичке неподударности (× 24) готово једнак броју кореспондената који се лексички међусобно разликују (× 25). Та нам чињеница доста говори о карактеру Решетарове ревизије, а самим тим и о односу између српског источног и западног језичког узуса, који се не заснива само на сучељавању грчке и латинске традиције. Такође, све време треба имати на уму да је Вуков текст Новог завета превод на н а р о д н и српски језик, а да је Решетарова ревизија прилагођавање неких речи из тога текста (најчешће имена) обичају развијеном међу Србима римокатоличке вере. Отуд нисмо ни могли очекивати да се Вук слепо држао црквенословенског текста, нити да је Решетар преносио неизмењене латинске облике.

На крају овога прилога налази се преглед грађе у виду регистара имена и библијских термина који су били предмет наше анализе.

ИЗВОРИ

Библейский словарь Нюстрема. Приступљено 1.6.2022.<<https://online-bibliya.ru/encyclopedias/words/bibleiskii-slovar-nyustrema-6/V-11141>>.

Библија на црквенословянском језику (Електронно издание подготовлено в рамках проекта „Славянская Библија” для Windows – <http://come.to/sbible>. Набор производился по стандартному, „елизаветинскому” изданию 1900.го года), 2002. Приступљено 1.6.2022.<<https://svetosavlje.org/sveto-pismo-na-crkvenoslovenskom-jeziku/>>.

Свето писмо Старога и Новога завјета. Превоо Стари завјет Ђ. Даничић. Нови завјет превоо Вук. Стеф. Караџић. Београд: Британско и инострано библијско друштво, 1870.

*

Biblia Sacra Vulgata. Editio quinta, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007. Приступљено 1.6.2022.<<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/biblia-sacra-vulgata/read-the-bible-text/>>.

- Novum Testamentum Graece: Nestle Aland 28th Revised Ed. of the Greek New Testament*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2012. Приступљено 1.6.2022.<<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/>>.
- Septuagint (LXX)*. Edited by Alfred Rahlfs, Second Revised Edition, edited by Robert Hanhart, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2006. Приступљено 1.6.2022.<<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/septuagint-lxx/read-the-bible-text/>>.
- Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. Preveo Stari zavjet Gj. Daničić. Novi zavjet preveo Vuk Stef. Karadžić. (Pregledano izdanje.) Budim-Pešta: Britansko i inostrano biblijsko društvo, 1895.
- The Lutherbible*, revised in 1984. Приступљено 1.6.2022.<<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/luther-bible-1984/read-the-bible-text/>>.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Браунинг, Роберт (2005). *Средњовековни и савремени грчки језик* (превела с енглеског Јелена Петровић, допуна библиографије Дејан Аничих). Лозница: Карпос.
- Влајић-Поповић, Јасна (2009). Грецизми у српском језику. *Јужнословенски филолог*. LXV: 375–403.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (1996). Најстарија словенска писменост и адаптација библијских имена у источној и западној традицији. У: *Основни принципи превођења религијске терминологије: зборник радова са саветовања одржаног 19. јуна 1995. године*. Нови Сад: Покрајински секретаријат за остваривање права националних мањина, управу и прописе. 29–36.
- Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ђорђевић, Петар (1934). О Вукову Новом завјету. *Богословље*. IX/2: 97–115.
- Крстић, Владимир (2009). *Превод Светог писма: историјат и анализа превода Ђуре Даничића*. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Лома, Александар (2019). Ковиље, кобиле, Арханђео Михаило и Свети Никола. *Глас САНУ*. CDXXIX. Одељење језика и књижевности. 31: 37–68.
- Мошин, Владимир (1974). Вуков Нови завјет. У: *Нови завјет господа нашега Исуса Христа. Превео Вук Стеф. Караџић* (приредили Владимир Мошин и Димитрије Богдановић). Београд: Просвета. 489–710.
- НЕ: *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*. I–IV. Загреб: Библиографски завод, 1926–1929.
- ПЕРСЈ: *Приручни етимолошки речник српског језика* (ур. академик Александар Лома). I–. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2023–.
- Пешикан, Митар (1994). Уобличавање речи из класичних језика и друге интернационалне лексике. У: *Правопис српскога језика* (приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурца). Нови Сад: Матица српска. 174–185.
- Ракић, Радомир (2002²). *Библијски речник* (измењено и допуњено издање). Београд: Златоуст.
- Ракић, Радомир (2020). *Преводи Светога писма кроз историју*. Београд: Издавачка фондација Српске Православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке.

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народог језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика* (измењено и поправљено издање). Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Савић, Виктор (2007). *Српскословенски речник јеванђеља: огледна свеска*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Савић, Виктор (2009). Грчке речи у Типику архиепископа Никодима из 1318–1319. године. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. LXXIV/1–4: 145–178. СЕ: *Српска енциклопедија*. I–. Нови Сад – Београд: Завод за уџбенике, 2010–.
- Стефановић Караџић, Вук (1818). *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*. Беч: Gedruckt bei den P. P. Armeniern.
- Стефановић Караџић, Вук (1852). *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Беч: Штампарија Јерменскога манастира.

*

- BL: *Biblijski leksikon* (preveli Marijan Grgić, Josip Kolanović, Miljenko Žagar; оригинално издање: Verlag Kath, *Kleines Stuttgarter Bibel-Lexikon*). Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1972.
- EJ: *Enciklopedija Jugoslavije*. 1–8. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1955–1971.
- ERNJ: *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* (ur. Ranko Matasović). I–II. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016–2021.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 1–19. Praha: Akademie věd České Republiky, Ústav pro jazyk český, 1989–2018.
- Jagić, Vatroslav (1913). Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel in Ganzen oder einzelner Teile derselben. *Archiv für slavische Philologie*. XXXIV: 497–532.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnského*. I–IV. Praha: Československá akademie věd, Slovanský ústav, 1958–1997.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost”.
- Vrtič, Ivana (2006). Hrvatske redakcije Karadžić–Daničićeva prijevoda Svetoga pisma. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 32: 311–326.

Nomina personalia

Близнац	Blizanac	Јн 11.16, 20.24, 21.2
Дијана	Dijana	ДА 19.24,27,28,34,35,37
Диоскури	Dioskuri	ДА 28.11
Јосија	Jezus	Лк 3.29
Јосија	Josip	Мт 13.55, 27.56, Мк 6.3, 15.40,47, ДА 4.36
Јупитер	Jupiter	ДА 14.12,13

Клауда	Kauda	ДА 27.16
Меркурије	Merkurije	ДА 14.12
Прискила	Priska	Рим 16.3, 2 Тим 4.19
Сосипатар	Sopatar	ДА 20.4
Срна	Srna	ДА 9.36,39

Nomina geographica et ethnica

Арапин	Arapin	ДА 8.27
Арапска	Arapaska	Гал 1.17, 4.25
Витавара	Betanija	Јн 1.28
Витезда	Betsaida	Јн 5.2
Грчка	Grčka	ДА 20.2
Добра	Dobra	ДА 27.8
пристаништа	pristaništa	
Евроклидон	Evroklidon	ДА 27.14
Јеврејин	Jevrejin	2 Кор 11.22, Фил 3.5, Јев
Јеврејин	Židov	Мт 28.15, Мк 7.3, Јн 1.19, 2.18,20, 3.25, 4.9,22, 5.10,15,16,18, 6.41,52, 7.1,11,15,35, 8.22,31,48,52,57, 9.18,22, 10.19,24,31,33, 18.31,35,36,38, 19.7,12,14,20,31,40, ДА 2.5, 6.1, 9.22,23, 10.28, 11.19, 12.3, 13.6,42,45,50, 14.1,2,4,5,19, 16.3,20, 17.5,13,17, 18.2,4,5,12,14,19,24,28, 19.10,13,14,17,33,34, 20.3,19,21, 21.11,20,21,27,39, 22.3,12,30, 23.12,20,27, 24.5,9,19,27, 25.7,9,10,24, 26.2,4,7,21, 28.29, Рим 1.16, 2.9,10,17,28,29, 3.1,9, 9.24, 10.12, 1 Кор 1.22,23,24, 9.20, 10.32, 12.13, 2 Кор 11.24, Гал 2.14,15, 3.28, Кол 3.11, 1 Сол 2.14, Отк 2.9, 3.9
Јеврејка	Židovka	ДА 16.1, 24.24
Јеврејство	Židovstvo	Гал 1.13,14
Јудејац	Židov	Јн 11.8,19,31,33,36,45,54, 13.33, 18.14,20, ДА 2.10,14, 28.19, Гал 2.13
Красна врата	Krasna vrata	ДА 3.2,10
М а с л и н с к а гора	Maslinska gora	Мт 21.1, 24.3, 26.30, Мк 11.1, 13.3, 14.26, Лк 19.29,37, 21.27, 22.39, Јн 8.1, ДА 1.12
Мисир	Egipat	Мт 2.13,14,15,19, ДА 2.10, 7.9,10,12,15,17,18,34в39, Јев 3.16, 11.27, Отк 11.8
Мисирац	Egipćanin	ДА 7.24,28, 21.38, Јев 11.2
Овчија врата	Ovčija vrata	Јн 5.2
Талијанска	Talijanska	ДА 10.1, 18.2, 27.1,6, Јев 13.24

Филиба	Filipi	ДА 17.12, 20.6, Фил 1.1, 1 Сол 2.2
Филибљани	Filipljani	Фил 4.15
Црвено море	Crveno more	ДА 7.36, Јев 11.29
Шпањолска	Španjolska	Рим 15.24,28

Adjectiva et adverba

Арапски	Arapski	ДА 8.27
Гадарински	Gerazenski	Мк 5.1, Лк 8.26,37
Гергесински	Gerazenski	Мт 8.28
Господњи	Gospodinov	Мт 1.20,24, 2.13,19, 21.9, 23.39, 28.2, Мк 1.3, 11.9,10, Лк 1.6,9,11,38,66,76, 2.9,23,24,26,39, 3.4, 4.18,19, 5.17, 13.35, 19.38, 22.61, Јн 1.23, 5.4, 12.13,38, ДА 2.20,21, 3.19, 5.9,19, 7.30,31, 8.25,26,39, 9.1,31, 11.16, 12.7,23, 13.10,11,12, 14.25, 15.35,36, 16.32, 18.25,26, 19.9,20,23, Рим 10.13, 11.34, 14.8, 1 Кор 2.16, 7.22,25,32,34, 9.5, 10.21,26,28, 11.20,26,27,29, 14.37, 15.58, 16.10, 2 Кор 3.18, 5.11, 12.1, Гал 1.19, Еф 6.1, 1 Сол 1.8, 4.15, 5.2, 2 Сол 1.9, 3.1, 2 Тим 2.19,24, Јев 12.5, Јак 5.7,8,11,14,25, 1 Пет 3.12, 2 Пет 3.10
Грчки	Grčki	Лк 23.38, Јн 19.20, ДА 17.12, 21.37, Отк 9.11
Десетоградски	Desetogradski	Мк 7.31
Јеврејски	Jevrejski	ДА 21.40, 22.2, 26.14, Отк 9.11, 16.16
Јеврејски	Židovski	Лк 23.38, Јн 2.6,13, 3.1, 5.1,2, 6.4, 7.2,13, 11.55, 18.12, 19.13,17,20,21,38, 20.19, ДА 10.22, 12.11, 13.5,42, 14.1, 17.1,10, 23.30, 25.2,8,15, 26.3,17,20,23, 28.17, Рим 3.29, Гал 2.14, Тит 1.14
Јудејски	Judejski	Мт 3.1, 19.1, Мк 1.5, 10.1, 5.17, 23.51, Јн 3.22, ДА 8.1, 10.39
Јудејски	Židovski	Мт 2.2, 27.11,29,37, Мк 15.2,9,12,18,26, Лк 1.5, 7.3, 23.3,37,38, Јн 18.33,39, 19.3,19,21
Јудејски	Judin	Мт 2.1,5
Магдалски	Magedanski	Мт 15.39
Мисирски	Egipatski	ДА 7.10,11,22,36,40, 13.17, Јуд 5, Јев 8.9, 11.26

Apelativa

крст	križ	Мт 10.38, 16.24, 27.32,40,42, Мк 8.34, 10.21, 15.21,30,32, Лк 9.23, 14.27, 23.26, Јн 19.17,19,25,31, 1 Кор 1.17,18, Гал 5.11, 6.12,14, Еф 2.16, Фил 2.8, 3.18, Кол 1.20, 2.14, Јев 12.2
пасха	vazam	Мт 26.17,18,19, Мк 14.12,14,16, Лк 22.7,8,11, Јн 18.28, 1 Кор 5.7, Јев 11.28

Verba abstracta

Господ пасха	Gospodin vazam	Јавља се у целом тексту Новог завјета Мт 26.2,27.15, Мк 14.1, Лк 2.41, 6.1, 22.1,13,15, 23.17, Јн 2.13,23, 6.4, 11.55, 12.1, 13.1, 18.39, 19.14, ДА 12.4
-----------------	-------------------	---

Katarina Štetić

VUK'S TRANSLATION OF THE NEW TESTAMENT AND REŠETAR'S "REVIEWED" EDITION AS A RELATIONSHIP BETWEEN EASTERN AND WESTERN CHRISTIAN TRADITIONS: LEXICAL DIFFERENCES BETWEEN NAMES AND SOME BIBLICAL TERMS

Summary

This paper presents the lexical differences between Vuk-Daničić's edition of the Holy Bible and the revision of that edition intended for Catholic Serbs, i.e. Rešetar's "reviewed" edition. Rešetar's edition was created in order to adapt Vuk's and Daničić's translation to the Western Christian tradition, which is closer to the Latin than the Greek tradition. Thus, the revision comes down to replacing the Greek transcription of names and some biblical terms with the Latin transcription. Phonetic and morphological differences are not included in this work. The corpus is limited to names and biblical terms from Vuk's translation of the New Testament. While analysing examples that do not match lexically, it was determined that lexical differences may be the result of variants in the Greek biblical text or even Church Slavonic duplicity, and sometimes they arise from different naming of the same term in Eastern and Western Christianity. The analysis also includes examples in which a deviation from the expected lexical differences is observed, i.e. the matching of the eastern and western forms. Such a match occurs when Vuk's form does not correspond to the Church Slavonic one, or Rešetar's with the Latin one, and sometimes both of them deviate from their own pattern.

KEYWORDS: Vuk Stefanović Karadžić, Milan Rešetar, Holy Bible, New Testament, biblical names and terms, Eastern and Western Christian traditions, lexical differences.

Мр Катарина Штетић
Старословенистички одсек
Институт за српски језик САНУ
Србија
katarina.stetic@isj.sanu.ac.rs

Прикази

Владан Јовановић. Језик и речник Светог владике Николаја Велимировића (диференцијални приступ), Београд: Институт за српски језик САНУ, 2022, 507 стр.

Свети владика Николај Велимировић, творац књижевних дела која се сврставају у корпус највећих дела хришћанске литературе, завређује епитет водећег хришћанског писца и учитеља у целокупном хришћанском свету¹. Детерминисао се рафинираном речју, мишљу и делом, па није чудно што је његово стваралаштво након дужег периода заборава ипак заинтриговало научне истраживаче различитих домена наука. Комплексност језика Николаја Велимировића зналачки је приметио Владан Јовановић, научни саветник у Институту за српски језик САНУ, и подвргао га темељној и исцрпној лингвистичкој анализи, чије резултате је сакупио и објавио у овој монографији.

Монографија која се приказује започиње текстом *Уместо предговора* (стр. 7–8), а затим следи шест поглавља, која су подељена на бројна потпоглавља: I. *Увод* (стр. 9–23), II. *Писано стваралаштво владике Николаја Велимировића из угла филолошке науке* (стр. 25–69), III. *Грааматички и лексички слојеви* (стр. 71–164), IV. *Велико слово у делима владике Николаја Велимировића* (стр. 165–172), V. *Речник* (стр. 173–479) и VI. *Закључак* (стр. 481–487). Након *Закључка* дати су *Извори и њихове скраћенице* (стр. 488–490) и *Литература* (стр. 490–497).

Предмет истраживања монографије јесте језик и речник владике Николаја Велимировића, сагледан на два нивоа анализе: граматичком (морфолошком, творбеном) и лексичком. Изучавање језичких одлика у делима владике Николаја спроведено је са циљем да се филолошки представи један специфичан функционални стил српског језика, религијски.

У првом поглављу монографије, под називом *Увод* (стр. 9–22), у којем је заступљено пет потпоглавља: *О значају проучавања језика светог владике*

¹ Николај је називан новим Златоустим по Светом Јовану Златоустом, који је био цариградски патријарх у другој половини IV и почетком V века и оставио задивљујуће обимно и садржајно дело. Када се у поређењу са њим сагледа стваралаштво Светог владике Николаја Велимировића, разазнаје се да су то исте мере, исте вредности и да је дело владике Николаја чак у нечему и обимније. Поред богонадахнутости, контемплативности и импресивности у теолошком, историјском и књижевном аспекту делања, приметан је и несагледив подвиг по питању српског језика и српског језичког израза у његовим делима.

Николаја Велимировића (стр. 9–14), *Корпус, метод и циљ истраживања* (стр. 15–16), *Освет на српски књижевни језик и богословље Николајевог времена* (стр. 16–18), *Главни правци истраживања језика српског православног богословља* (стр. 18–21), *Поглед владике Николаја Велимировића на духовне тежње у философији и култури Европе његовог времена* (стр. 22–23), Владан Јовановић апострофира чињеницу да је о Николајевим делима писано највише у дискурсима црквеног стваралаштва, али да у актуелним временима његово појмовно и спиритуално живописно дело привлачи бројне проучаваоце различитих области знања. Сугерише да је приликом изучавања дела владике Николаја неопходно имати у виду његове духовне аспирације, као и његов доследан став да песма, уметност и језик стичу своју потпуну интенцију само када су усмерени ка начелним вредностима онога ко их је благодатно даривао, односно ка Господу Богу. Руководјен тим постулатима у животу и службовању, владика Николај је формирао свој шаренолики *curriculum vitae*, у којем се истакао као: богословски писац, беседник, песник, пастир, духовник, добротвор, задужбинар, мисионар, пророк и исповедник хришћанске вере. Владан Јовановић у методичном следу излагања наглашава да је централни елемент истраживања његове студије језик владике Николаја Велимировића са нарочитим фокусом на речнику селектованих речи и појмова, а особито оних из опсега српске православне терминологије, архаизама, историзама и црквенословенизама. Он истиче да српска филолошка наука бележи проучавање језика немалог броја српских писаца прошлости и модерног доба, као што су: Петар II Петровић Његош, Иво Андрић, Милош Црњански, Јаков Игњатовић, Милан Ракић, Јован Суботић, Јован Хаџић и др. Језичке анализе у делима поменутих писаца имају као свој императив не само испитивање њиховог језика и стила већ и квалитетније упознавање и схватање њиховог дела. Упркос неоспорној важности владике Николаја Велимировића за нашу културу, писменост и науку, како наводи аутор, осим теолошких, философских и других студија и расправа, до сада је објављен мали број радова у којима се његово дело проучава из угла филологије и науке о српском језику, што он својом монографијом настоји да надомести. Диференцијални приступ у анализи грађе на граматичком нивоу имплицира да се језички материјал испитивао у поређењу са стањем у савременом српском књижевном језику, чиме се подразумева да је аутор монографије језик у делима владике Николаја сагледавао у троуглу: језик писца, језик националне заједнице и језик теолошког стила. Са друге стране, речник владике Николаја Велимировића, који представља засебну целину у књизи, састављен је с двоструком намером: као прво, да се да преглед лексике из дела владике Николаја која тематски припада православној духовности, а као друго, да се допринесе описној лексикографији у њеном теоријском подручју везаном за микроструктуру речничког чланка.

Друго поглавље књиге носи наслов *Писано стваралаштво владике Николаја Велимировића из угла филолошке науке* (стр. 25–69) и садржи следећа потпоглавља: *Српска верска читанка – Охридски пролог* (стр. 29–36), *Свети Сава и светосавље* (стр. 36–42), „Сусрет” двојице владика у Религији Његошевој (стр. 42–46), *Црквена поезија* (стр. 46–52), *Беседе, проповеди, посланице, слова и сл.* (стр. 52–55), *Текстови владике Николаја Велимировића у збирци васпитних примера Најбољи васпитач протојереја Живана М. Маринковића* (стр. 55–59), *Приповетка (кратки роман) Касијана* (стр. 59–64) и *О српском народу и његовом језику* (стр. 64–69). Лексику Охридског пролога карактерише израженија присутност црквенословенских елемената у односу на сва друга дела владике Николаја. Разлог томе јесте што је стари календар, по коме је сачињен Охридски пролог, био на црквенословенском језику, а владика Николај је, како каже аутор, сходно традицији везу са црквенословенским језиком у тексту одржавао употребљавајући црквенословенске речи и облике. Из тог разлога је Владан Јовановић велику пажњу посветио црквенословенским језичким елементима на свим нивоима језичке структуре. На пример, у називима празника као што су: *Ветхи, Втори, Узорешителница, Ветхонешченик, Многоболезнени, Начертани, Трудолубиви, Покајаније, Сиропитатељ, Столник* итд. Након основних информацијама о темама којима се Столни владика бавио и основним постулатима његове религије, аутор на примеру једног владикиног дела, Касијана, на интересантан начин рашчлањује прозну структуру овог кратког романа и на његовој грађи појашњава семантику лексема *завет, венчати се, завештати, заклет* и итд.

Треће поглавље, насловљено *Грамматички и лексички слојеви* (стр. 71–164), обухвата девет потпоглавља, при чему је осмо потпоглавље подељено на додатна четири: 1. *Према врстама речи* (стр. 71–83), 2. *Партиципска образовања на -ћи, -ви и -м(и)* (стр. 84–91), 3. *Именице и придеви с префиксима без- и не-* (стр. 92–106), 4. *Придеви с префиксом пре-* (стр. 107–110), 5. *Глаголи и именице с префиксом о-* (стр. 111–113), 6. *Речи с основом (-)слов и њеним проширеним варијантама (-)словес-, -словље, -слов(и)је* (стр. 114–120) 7. *Сложенице* (121–130), *Из лексике српске православне духовности и културе* (стр. 131): 8.1. *Према семантичким пољима: Бог, Богородица, анђели, светитељи* (стр. 131–140); 8.2. *Библијске метафоре и поређења* (стр. 141–146); 8.2.1. *Остале метафоре и поређења* (стр. 147–148); 8.3. *Јеванђељска интерпретација народне изреке: и вуци сити и овце на броју* (стр. 148–152) и 9. *Старији лексички слојеви (архаизми)* (стр. 152–164). На овим странама аутор детаљно анализира сложени инвентар језичких средстава у стваралаштву владике Николаја и притом нарочито издваја диференцијалне елементе, у којима се језик писца разликује у односу на савремени српски књижевни језик. Према његовим речима, говорна база владике Николаја Велимировића јесте језик ваљевског краја, док његов књижевнојезички израз по својим

синтаксичким одликама припада београдском стилу. Тај је стил владика Николај улепшао и употпунио црквенословенском лексиком, дајући му тако особит тон. У склопу граматичке анализе, у оквиру свог диференцијалног приступа, код именица разматра нпр. специфичну употребу инструментала, и неке необичне предлошко-падежне конструкције, код заменица употребу неких архаичних облика заменица (*њини и њине*), код придева употребу неодређеног вида у косим падежима (за духовна човека, нахранио гладна и убога), код бројева деклинацију основних бројева, употребу збирних бројева и код глагола партиципска образовања на *-ћи, -вши и -м(и)* сл. Потом подробније испитује одређена питања творбе речи са везаним основама и на крају сложене лексеме. У вези са префиксима *без-, не-* В. Јовановић примећује да је продуктивност посматраних префикса у немаркираној употреби у савременом српском језику фреквенцијски знатно нижа, док је у текстовима религијске садржине веома заступљена (нпр. *безбожје, неживот*). Као функционалностилски маркирану лексику аутор анализира речи са основом *слов-* и њеним проширеним варијантама *словес-, -словље, -слов(и)је* и изводи закључак да су посматране везане основе суфиксоиди семантички еквивалентни основама грчког порекла (*слов : лог*). Посебну пажњу Владан Јовановић посвећује питању сложеница, те оцењује да у језику владике Николаја највише има оних добијених слагањем, при чему већи број примера припада сложено-суфиксалним изведеницама, будући да им је на крају додат суфикс. Као најзанимљивије издвајају се именичке сложенице настале суфиксацијом према другим сложеницама: *благословитељ, богоодступништво, богоотпадник, богопослушност, богослужење, великодужност, даљновидност, прељуботворство* итд. Од лексике која припада сфери српске православне духовности подробније анализира речи *Бог, Богородица, анђели и светитељи*. Између осталог, проучава и стилске поступке, којима се постиже сликовитост језичког израза. Посебну пажњу посвећује испитивању старокњижевног лексичког слоја у делима владике. Наводи да је њену најобимнију заступљеност регистровао у Николајевом делу Охридски пролог. Поменута лексика осликава наносе књижевних језика којима су се Срби служили – српскословенског, рускословенског, руског књижевног језика и славеносрпског, међу којом се срећу и хибридне творевине утемељене на комбинацији српског народног језика са другим језицима које су Срби употребљавали. Том слоју лексике припадају старокњижевне речи као што су: *басноловац, баснословити, безакон, безаконно, безмолвије, безмолвник, безмолвно, безмолствовање, бешчестан, бешчешће, бешчислен, богомислије, ваваек, вазнети, вазносити се, ваплоћење* итд.

Четврто поглавље монографије носи назив *Велико слово у делима владике Николаја Велимировића (прилог изучавању правописне норме)* (стр. 165–172). У њему је В. Јовановић сагледао и анализирао употребу великог слова у

текстовима владике Николаја Велимировића, имајући у виду, с једне стране, обичаје црквене писане праксе, а са друге, правописне постулате који се тичу писања великог слова у ширем временском интервалу, у којем су објављивана његова дела. Анализом је обухватио следеће појмове, односно њихова именованја: *Бог (Бог, Света Тројица, Исус Христос, Свети дух, Спаситељ* итд.), *Богородица (Пречиста, Богоматер, Приснодјева* итд.), *свети, анђели, црква, света места, бесмртност, спасење душе, Божји промисао, Символ вере, Страшни суд, Царство небеско, православна вера; заједница православнох хришћана.*

Као посебно, пето поглавље, издвојен је *Речник* (стр. 173–480) Светог владике Николаја Велимировића. Овај део састоји се од пет целина: *Општих напомена* (стр. 173–175); потпоглавља *Лексикографска обрада речи* (стр. 175–181) у којем се бави питањима одабира извора и прикупљања лексичке грађе (стр. 175–176), успостављањем одредница (стр. 176–178), обрадом маркираних лексичких слојева и употребом стилских квалификатора (стр. 178–181); посебног одељка *Лексикографска дефиниција* (стр. 181–186), који има два дела: *Лексичко значење и концепт* (стр. 181–186) и *Померена значења (на примерима библијских речи и израза)* (стр. 186). Присутан је и списак *Техничких и лексикографских скраћеница* (стр. 187–188), док је најобимнији део монографије *уазбучен лексички корпус* (стр. 189–479). Израда диференцијалног речника Светог владике Николаја спроведена је у циљу доприноса учинковитијем вредновању богатства језика овог писца, квалитетнијем читању и интерпретацији одређених речи и појмова, као и њихових граматичких и стилских особености. Будући да је целокупна Николајева мисао тематизована, како аутор подвлачи, око троједног питања: Бог – свет – човек, у речник су ушле речи проблемски окупљене око поменутог. Изрази са мање препознатљивом лексиком или архаичном реакцијом у савременом стандардном српском језику, као што су *веровати Христа*, такође су коришћене у *Речнику*, као и већина речи које је цитирао и(ли) анализирао у монографији. Речима у *Речнику* приступио је двојако: 1) као појмовима који сами за себе чине постулате српске културе и 2) као формама (језичким изразима) које те појмове језички обликују. Напомиње да речник има карактер тематског тезауруса језика једног аутора, а да у прилог томе говори то што је у њему исцрпно представљена лексика која припада широј области православне духовности и културе. Њиме је обухватио једанаест тематских група речи, међу којима су следеће: општи богословски појмови; лексика врлинословља; свете тајне; црквени календар; храм и његови делови; називи црквене хијерархије и др.

Последње поглавље садржи следећа потпоглавља: *Закључак* (стр. 481–487), *Извори и њихове скраћенице* (стр. 488–490), *Литература* (стр. 490–497), *Јзык и словарь владыки святого Николая Велимировича (дифференциальный*

подход) (*Резюме*) (стр. 499–500), *Language and Lexis of the Holy Bishop St. Nikolai Velimirovich (A Differential Approach) (Summary)* (стр. 501–502), *Регистар појмова* (стр. 503–505), *Именски регистар* (стр. 506– 508) и *О аутору* (стр. 509). У самом закључку Владан Јовановић синтетички износи начелна запажања своје анализе. У списку литературе и референтних извора са системом скраћеница навео је радове српских и иностраних аутора, значајних за теоријска изучавања сагледаваних питања у књизи, потом описне, етимолошке речнике и граматике српског, славеносрпског и црквенословенског језика, као и друге специјалне и термилошке речнике, енциклопедије, лексиконе, азбучнике на српском и руском језику. Научност монографије потврђују и веома вредни регистри појмова и имена, као и резиме преведен на руски и енглески језик.

Сви сегменти монографије *Језик и речник Светог владике Николаја Велимировића (диференцијални приступ)* Владана Јовановића представљају знатан допринос српској лексикографији. Аутор се овим делом позиционира и потврђује као врстан филолог и лексикограф. Дело је намењено стручњацима и научницима различитих домена наука, али и широј читалачкој публици, као угледан пример за висококвалитетно и иновативно проучавање језика српске националне заједнице.

Бојана Симић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
bojana25simic@gmail.com

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИРЕЂИВАЊЕ РУКОПИСА ЗА ПРИЛОГЕ ПРОУЧАВАЊУ ЈЕЗИКА

Часопис Прилози проучавању језика објављује радове из области филолошких и лингвистичких проучавања српског језика: изворне научне радове студената и млађих сарадника, настале на основу семинарских, дипломских и других оригиналних истраживања, као и прегледне радове. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији, као ни они који не задовољавају научне критеријуме, не могу бити прихваћени за објављивање у Прилозима проучавању језика.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

У посебној напомени при дну прве странице чланка наводи се име и звање ментора или назив и број пројекта, односно назив студијског програма у оквиру кога је чланак настао, те назив институције која је финансирала пројекат или програм. Напомена треба да је везана за наслов рада; евентуално, на истој страни се налази и напомена која садржи податак о томе да је чланак у претходној верзији био већ изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом).

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

1. Рад доставити до **30. јуна** за текућу годину у електронском облику (имејлом у Ворду у docx или rtf формату) на адресу *ppj@ff.uns.ac.rs*. Том приликом обавезно доставити основне податке о аутору у тексту електронске поруке (титулу и научно звање, назив и адресу институције на којој је ангажован, имејл адресу и број контакт телефона).

2. Радове рецензирају два квалификована рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

- а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове,
- б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именованем фајлова, како се не би видело ко је аутор.

На основу рецензија Уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. Рецензент ће, такође, навести да ли текст треба лекторисати. Уколико је одговор позитиван, аутор ће морати да плати лекторисање (што ће бити омогућено у Центру за језике).

4. Рад треба да је технички уређен на следећи начин: а) **обим:** до 30 000 карактера; б) **фонт:** Times New Roman, 12 pt; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; в) **формат:** А4; маргине: горња и доња 2 cm, лева и десна 3 cm; г) **размак:** 1,5; д) **језик рада:** српски, енглески, руски или други словенски језик.

5. Рад треба да садржи следеће елементе, овим редоследом:

а) **Име и презиме аутора** (12 pt) и **афилијацију** (10 pt) уз леву маргину:

б) **Наслов рада** испод имена аутора (величина фонта 12 pt, верзалом, центриран), одвојен од афилијације једним празним редом.

в) Пре основног текста рада, а испод наслова, **сажетак**, сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (дужине од 100 до 250 речи; величина фонта 10 pt; без ознаке *Сажетак*, поравнат с афилијацијом; текст сажетка одвојен празним редом, први ред увучен 1 cm) и **кључне речи** (до 10 речи; величина фонта 10 pt; верзалом, на језику основног текста, одвојене од текста сажетка празним редом, проред 1,5 cm без увлачења првог реда).

г) Технички уређен **основни текст** (величина фонта 12 pt) на следећи начин: *наслови поглавља* се дају у болду, а *поднаслови унутар поглавља* без болда, нумерисани (нпр. **1. Увод**, 2.1. Уводне напомене; 2.2.1. Типови), уз леву маргину, малим словима. Основни текст се од наслова поглавља одваја празним редом, а не одваја се од поднасловова унутар поглавља. Први ред текста увучен 1 cm; при чему се параграфи 1., 2. итд. одвајају од претходног параграфа један ред, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од брт.

д) **Изворе** (уколико их има) и **цитирану литературу** (центрирано, верзалом,

величина фонта 10 pt, од основног текста одвојено двама празним редовима), што се наводи према упутству у т. 8.

ђ) **Резиме** (сажет опис садржине рада, до 1/10 дужине основног текста) и **кључне речи на страном језику** (10 pt): име аутора уз леву маргину, италики, наслов рада (верзалом, уз леву маргину, увучено 1 cm у односу на име аутора); испод наслова Summary, односно Резиме, центрирано; текст резимеа, увучен први ред 1 cm, поравнат с именом аутора; уколико је рад на српском, резиме може бити на енглеском, руском или другом словенском језику; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском. Резиме не сме бити преведен сажетак, већ његова проширена верзија.

Структура оригиналног научног рада треба да буде таква да у уводу јасно буду изложени научни контекст проблема, са освртом на релевантне резултате претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања. Након анализе истраживаног проблема, резултати треба да буду јасно изложени у закључку.

Прегледни рад не обухвата оригиналне истраживачке резултате, већ треба да пружи свеобухватан и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, да створи нову синтезу научних информација, да истакне сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и слично. Такође би требало да садржи теоријски утемељени став аутора.

6. Цитирање извора интегрише се у текст, и то на следећи начин:

- а) упућивање на одређену студију у целини: (Васић 1998);
- б) упућивање на одређену страну студије: (Васић 1998: 80);
- в) упућивање на одређено издање исте студије: (Радовановић 1986²: 66);
- г) упућивање на одређене студије из године у којој их има више од истог аутора: (Бугарски 1986а: 55), (Бугарски 1986б: 110);
- д) упућивање на ауторе са истим презименом: (Ивић, П. 1998: 124), (Ивић, М. 1970: 51);
- ђ) хронолошким редом се наводе студије истог аутора на које се у тексту позивамо: (Halle 1959; 1962);
- е) упућивање на студију два аутора: (Huddleston – Pullum 2002);
- ж) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968);

з) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;

и) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

[...] које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

7. У **фуснотама** (10 pt, *footnotes*, континуирано нумерисање, а не *endnotes*) дају се само коментари аутора; први ред увучен 1 cm у односу на основни текст, проред једноструки (*single*).

8. Цитирана литература (10 pt).

У текстовим писаним ћирилицом најпре се наводе радови објављени ћирилицом (распореди по азбучном реду), а затим радови објављени латиницом (распореди по абecedном реду); у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа (*Hanging indent*).

Литературу навести на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Бугарски, Ранко (1996). *Језик у друштву*. Београд: Чигоја – XX век.

б) чланак у часопису:

Васић, Вера (1996). Лингвистички аспекти субординације агенса проагентивног типа у Вуковом преводу *Новог завета*. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*. XLIV/ 1–3: 93–104.

в) библиографска јединица с више аутора, односно до три аутора:

Ивић, Павле и Митар Пешикан (1996). Српско штампарство. У: *Историја српске културе*. Горњи Милановац – Београд: Удружење издавача и књижара Југославије – Дечје новине. 137–145.

г) библиографска јединица с више од три аутора:

Акмајан, Adrian et al. (1991). *Linguistics, an introduction to language and communication*. 2nd ed. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.

д) **зборник** радова у ком аутор има текст:

Bugarski, Ranko (1982). Jezik i kultura sa sociolingvističkog stanovišta. U: *Jezik i kultura u nastavi stranih jezika* (ur. M. Stojnić). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 38–44.

ђ) речник:

РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

е) чланак из новина:

Mišić, M. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

Или, ако се не спомиње име аутора:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

ж) публикација доступна онлајн:

Veltman, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdpro-ceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

9. Ако се као посебан прилог појављује **речник**, он се даје двостубачно тако да се организује речнички чланак (величина фонта 10 pt).

10. Табеларни приказ (10 pt) даје се на следећи начин, при чему се наслов табеле одваја од текста за 6 pt горе:

Табела 1: Промена придева одређеног вида

	m	f	n
NOM	нови	нова	ново
GEN	новог(а)	нове	новог(а)
DAT	новом(е)	новој	новом(е)
ACC	нови/новог(а)	нову	ново

11. Примери се дају *италиком*; при навођењу **значења речи** користе се полунаводници [‘’], а **цитати** се стављају под наводнике [,,’’] (не: „“ , “ “ , » « , « »). Краћи цитати се уграђују у текст, а дужи цитати (3 или више редова), као и дужи примери, издвајају се из текста (нов ред, увучено 1 cm, одвојено од основног текста 6 pt горе и доле, величина фонта 11 pt). Извори цитата/ примера дају се у заградама у самом тексту рада.

У радовима на енглеском примери из ћириличких текстова наводе се у латиничној транслитерацији.

12. За наглашавње се користи италики, а не болд.

13. Подаци о аутору на крају целог текста (величина фонта 10 pt, уз десну маргину) треба да садрже следеће елементе: академска титула, име и презиме, институција (називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог), земља, имејл адреса *италиком*. Уколико има више од три аутора, дају се подаци првог аутора.

ШЕМА РАДА

Јелена Перишић

(Институт за словенску филологију, Краков)

БЛИСКОЗНАЧНЕ ИМЕНИЦЕ *ОСНОВА* И *ТЕМЕЉ* И МЕТОДЕ ЊИХОВЕ СЕМАНТИЧКЕ ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈЕ

празан ред, проред 1,5

празан ред, проред 1,5

Текст увучен први ред 1 cm.....

.....

..... крај текста.

празан ред, проред 1,5

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

.....

празан ред, проред 1,5

1. Увод

1.1. Теоријски оквир, предмет, циљ, задаци

Текст увучен први ред 1 cm.....

.....

..... крај текста.

празан ред, проред 1,5

2. Анализа и резултати анализе

празан ред, проред 1,5

Текст увучен први ред 1 cm.....

.....

..... крај текста.

	празан ред, проред 1,5
2.1. Новински стил (брт после)	
2.1.1. Секундарни колокати лексеме основа	
Текст увучен први ред 1 cm.....	
..... крај текста.	
	празан ред, проред 1,5
3. Закључак	
	празан ред, проред 1,5
Текст увучен први ред 1 cm.....	
..... крај текста.	
	празан ред, проред 1,5
	празан ред, проред 1,5

ЛИТЕРАТУРА

	празан ред, проред 1,5
Драгићевић, Рајна (2008). О значењској подспецификованости на примеру лексеме основа. <i>Јужнословенски филолог</i> . LXIV: 123–134.	
Дражић, Јасмина (2014). <i>Лексичке и граматичке колокације у српском језику</i> . Нови Сад: Филозофски факултет.	
*	
Lakoff, George and Mark Johnson (1980). <i>Metaphors We Live By</i> . Chicago – London: University of Chicago Press.	
	празан ред, проред 1,5
	празан ред, проред 1,5
	празан ред, проред 1,5
<i>Jelena Perišić</i>	
	празан ред, проред 1,5
NEAR-SYNONYMS <i>OSNOVA</i> AND <i>TEMELJ</i> AND METHODS OF THEIR SEMANTIC DIFFERENTIATION	
	празан ред, проред 1,5
Summary	
	празан ред, проред 1,5
Text First line indent 1 cm	
..... end of text.	
	празан ред, проред 1,5

KEYWORDS: collocations, *osnova*, *temelj*, semantic underspecification, synonyms, semantics.

празан ред, проред 1,5

Мср Јелена Перишић

Одсек за хрватску, српску и словеначку филологију

Институт за словенску филологију

Пољска

jelena.perisic@uj.edu.pl

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ

Милена М. Стојановић ПРОЗОДИЈСКО-ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ ПРИСТУП ДВОСЛОЖНИМ ИМЕНИЦАМА ТУРСКОГ ПОРЕКЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	5
Катарина Мијаиловић ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА МЕДИЦИНСКЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У ДЕЛИМА КРАТКО ПОКУШЕНИЈЕ О КАЛАМЛЕЊУ КРАВЉИ БОГИЊА ЈОЖЕФА САТМАРИЈА (1818) И ТОРЖЕСТВЕНО ЛЕКАРСКО СОЧИНЕНИЈЕ О ХРАНИТЕЛНОЈ БОГИЊИ ЂОРЂА ПАНТЕЛИЋА (1832).	25
Марија Н. Вујовић ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА С КОМПОНЕНТАМА ДОБАР/ЗАО И ДОБРО/ЗЛО	55
Ивана Петровић ФРАЗЕОЛОШКЕ МОДИФИКАЦИЈЕ У КОЛУМНАМА СВЕТИСЛАВА БАСАРЕ	89
Снежана Хасанагић Ђорђин СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ЛЕКСЕМА ЦВЕТ И ЦВАТ	119
Драгана Ристић КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЖЕНЕ У ДОМЕНУ ДРУШТВЕНОГ СТАТУСА У СРПСКИМ НАРОДНИМ ПОСЛОВИЦАМА	139
Мирјана Иванковић ПЕРИФРАСТИЧНИ ИЗРАЗИ СА ГЛАГОЛИМА ДАТИ/ДОБИТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У МАЂАРСКОМ ЈЕЗИКУ	155
Милош Михаиловић ЈЕЗИК КАО СРЕДСТВО КАРАКТЕРИЗАЦИЈЕ СИМЕОНА ХАЦИЈЕ ИЗ ЗЛАТНОГ РУНА БОРИСЛАВА ПЕКИЋА	179
Jelena Perišić УЋЕНЈЕ I USVAЈАНЈЕ КОЛОКАЦИЈА U JEZIKU NAUKE (IZ PERSPEKTIVE SRPSKOG JEZIKA KAO STRANOG).	195
Бранислав Веселиновић О ПРИДЕВСКОМ ВИДУ У ЛОЗНИЧКОМ ГОВОРУ	213

Даница Томаш ЗАБОРАВЉЕНЕ РЕЧИ ИЗ ЕПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА КОСОВСКОГ ЦИКЛУСА: РЕЗУЛТАТИ АНКЕТЕ ИМЕНИЦАМА	241
---	-----

Награда Љубомир Стојановић

Катарина Штетић ВУКОВ ПРЕВОД ВОВОГ ЗАВЈЕТА И РЕШЕТАРОВО „ПРЕГЛЕДАНО” ИЗДАЊЕ КАО ОДНОС ИСТОЧНЕ И ЗАПАДНЕ ХРИШЋАНСКЕ ТРАДИЦИЈЕ: ЛЕКСИЧКЕ РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ИМЕНА И НЕКИХ БИБЛИЈСКИХ ТЕРМИНА	257
--	-----

Прикази

Бојана Симић ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ. ЈЕЗИК И РЕЧНИК СВЕТОГ ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА (ДИФЕРЕНЦИЈАЛНИ ПРИСТУП), БЕОГРАД: ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ, 2022, 507 СТР.	275
--	-----

УПУТСТВО АУТОРИМА за приређивање рукописа за <i>Прилоге проучавању језика</i>	281
--	-----